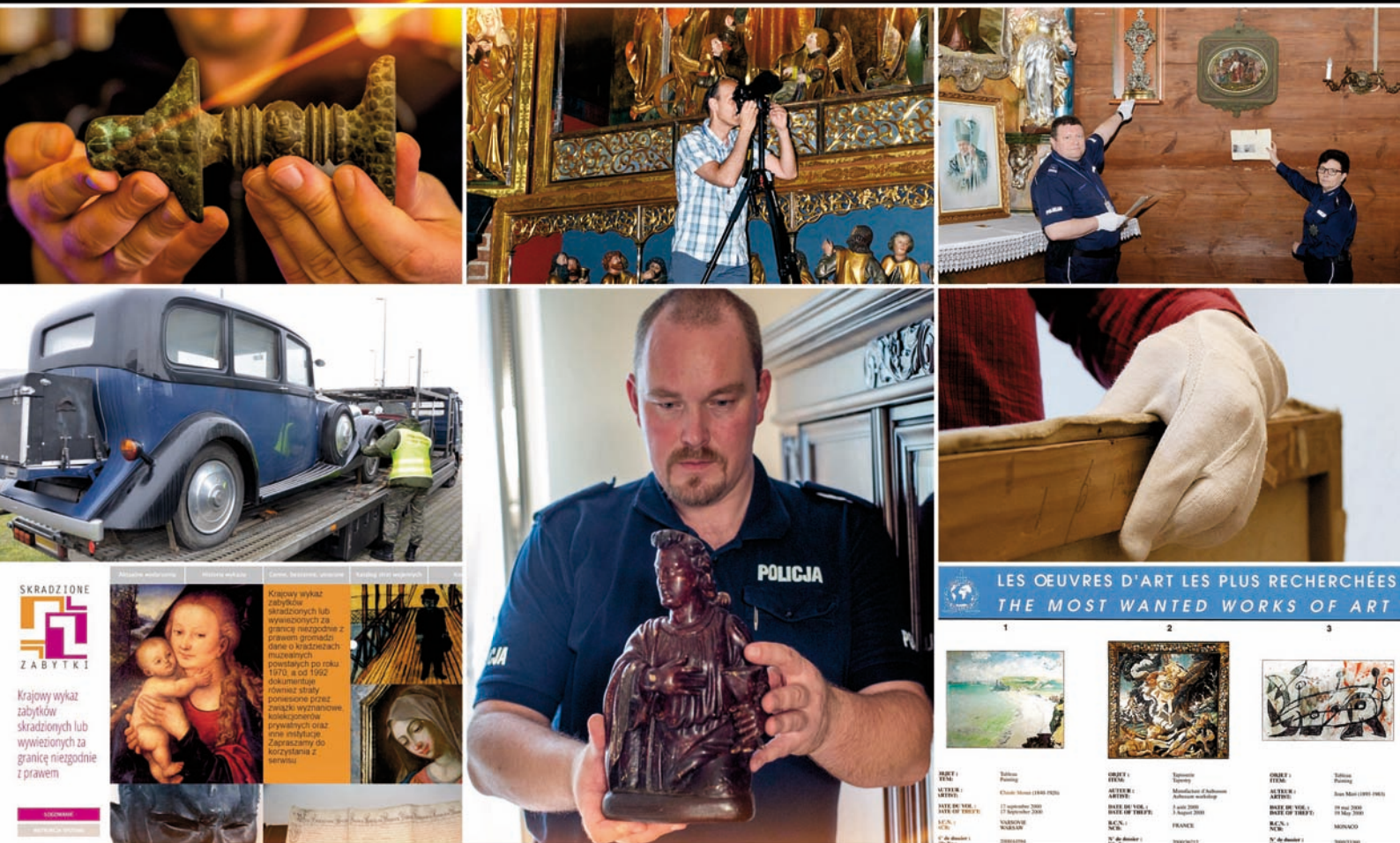

Kwartalnik policyjny

Nr 1(44)/2018
Rok XII
ISSN 1898-1453

CZASOPISMO
CENTRUM SZKOLENIA POLICJI
W LEGIONOWIE

OCHRONA ZABYTKÓW

W numerze:

- Działania instytucji i służb na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego ■ Współpraca międzynarodowa
- Prawo ■ Rola Konferencji Episkopatu Polski w ochronie zabytków sakralnych ■ Dobre praktyki
 - Poradnik nauczyciela policyjnego ■ Vademecum policjanta

Tematem przewodnim niniejszego wydania „Kwartalnika Policyjnego” jest problematyka zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom i innym dobrom kultury, a także ich ochrony. Obiekty tego rodzaju należą do dziedzictwa kulturowego, i choć mają wartość trudną do wymierzenia w pieniądzu, to w pewnym sensie są bezcenne. Ta świadomość towarzyszy ludzkości już od czasów starożytnych i współcześnie znajduje odzwierciedlenie w przepisach prawa międzynarodowego i krajowego.

W Polsce wyrazem dbałości o tego typu obiekty była m.in. nowelizacja w 2017 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zastrzegająca sankcje za niszczenie, a także za nielegalne poszukiwanie zabytków.

Troska o właściwą ochronę dóbr kultury wymaga dużej, interdyscyplinarnej wiedzy i znajduje się nie tylko w obszarze działalności instytucji właściwych do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, lecz także wśród zadań służb ochrony porządku prawnego. Dlatego o pogłębione spojrzenie na to zagadnienie na łamach naszego czasopisma poprosiliśmy przedstawicieli Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Konferencji Episkopatu Polski, Krajowej Admini-

stracji Skarbowej, Straży Granicznej, Policji, a także środowiska akademickiego.

Warto zaznaczyć, że dla wielu autorów artykułów opublikowanych w tym wydaniu czasopisma ochrona zabytków stała się prawdziwą pasją zawodową i mają oni na tym polu duże osiągnięcia. Niektórzy z nich 8 lutego 2018 r., podczas uroczystości z okazji podpisania przez Zastępcę Komendanta Głównego Policji nadinsp. Jana Lacha i Generalnego Konserwatora Zabytków prof. Magdalenę Gawin porozumienia w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom, zostali wyróżnieni odznaczeniami Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego za zasługi w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom i prowadzeniu działalności prewencyjnej w tym zakresie.

Zapraszając do lektury, mamy nadzieję, że zainteresujący Państwa opracowane przez nich zagadnienia dotyczące współpracy służb i instytucji w ochronie dóbr kultury, prawa międzynarodowego i krajowego dotyczącego tego zakresu, specyfiki ochrony zabytków sakralnych, charakterystyki wybranych przestępstw przeciwko zabytkom, a także dobre praktyki w obszarze prewencji i odzyskiwania skradzionych dzieł sztuki.

Redakcja „Kwartalnika Policyjnego”

Kwartalnik policyjny

**CZASOPISMO
CENTRUM SZKOLENIA POLICJI
W LEGIONOWIE**

Wydawca: Centrum Szkolenia Policji

Adres redakcji: ul. Zegrzyńska 121,
05-119 Legionowo
sekretariat: (22) 605-33-72,
faks: (22) 605-35-80,
e-mail: kwartalnik@csp.edu.pl

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Redaktor naczelny:

insp. Marcin Szyndler,
tel. (22) 605-32-35; marcin.szyndler@csp.edu.pl

Zastępca redaktora naczelnego:

nadkom. Agnieszka Gorzałczyńska-Mróż

Sekretarz redakcji:

Kamila Kitajewska

Członkowie redakcji:

podinsp. dr Beata Grubska,
Renata Cedro, Joanna Łaszyn

Projekt okładki: Wioleta Kaczańska

Elementy na okładce: M. Luczak, A. Lewandowska,
<https://skradzionezabytki.pl/i/#/>,
archiwum BMW P KGP, KWP w Poznaniu
i Podlaskiego Oddziału SG

Opracowanie graficzne i skład DTP:

Wioleta Kaczańska, Alicja Wierszko

Opracowanie redakcyjne i korekta:

Agnieszka Gorzałczyńska-Mróż,
Monika Irzycka, Anna Krupecka-Krupińska,
Ewa Kowalska

Druk: Wydział Wydawnictw i Poligrafii

Centrum Szkolenia Policji

Nakład: 1000 egz.

Numer zamknięto 5.04.2018 r.

RADA NAUKOWA

- prof. zw. dr hab. Marek Konopczyński
- prof. zw. dr hab. Jerzy Niemiec
- prof. zw. dr hab. Jerzy Nikitorowicz
- prof. zw. dr hab. Lesław Pytka
- prof. zw. dr hab. Jadwiga Stawnicka
- prof. zw. dr hab. Tadeusz Tomaszewski
- dr hab. prof. UMK Jacek Błęszyński
- dr hab. prof. APS Janusz Gęsicki
- płk dr hab. Dariusz Majchrzak
- płk dr hab. Piotr Płonka
- gen. dyw. rez. dr hab. Krzysztof Załęski
- płk SG dr Piotr Boćko
- dr Oksana Galarowicz
- mł. insp. dr Iwona Klonowska
- insp. dr Rafał Kochańczyk
- mł. insp. dr inż. Robert Maciejczyk
- dr Andrzej Skwarski
- insp. Jacek Gil
- Ivo Juurvee
- płk. Ing. Pavel Kolář
- komisarz Antoni Permanyer i Fita
- insp. Beata Różniak-Krzeszewska

Funkcję doradczą-programową zespołu redakcyjnego „Kwartalnika Policyjnego” pełni Rada Wydawnicza Centrum Szkolenia Policji, w której skład wchodzi kierownicy komórek dydaktyczno-wychowawczych oraz komórki właściwej w sprawach organizacji dydaktyki i dowodzenia CSP: mł. insp. Marek Hańczuk, mł. insp. Beata Martyniak-Mróż, mł. insp. Grzegorz Perz, mł. insp. Robert Rodziewicz, mł. insp. Tomasz Wewiór, mł. insp. Grzegorz Winnicki, mł. insp. Jarosław Zgierski, podinsp. Wioletta Białkowska, kom. Adam Czekaj, Teresa Siennicka.

Kwartalnik policyjny

W NUMERZE

WSPÓŁPRACA W OCHRONIE DÓBR KULTURY

- 2** **MARCIN SABACIŃSKI**
Przestępczość przeciwko zabytkom z punktu widzenia instytucji ochrony dziedzictwa
- 6** **ANNA SKALDAWSKA**
Zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu – zadania Krajowej Administracji Skarbowej
- 9** **WOJCIECH KRUPIŃSKI**
Działania Straży Granicznej w zakresie zwalczania przestępczości dotyczącej przemytu zabytków
- 12** **ADAM GRAJEWSKI**
Współpraca Policji i przepisy karne jako narzędzie w zwalczaniu przestępczości przeciwko dobrom kultury
- 16** **BARBARA KALETA**
Międzynarodowa współpraca policyjna w zwalczaniu przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury oraz cennym przedmiotom zabytkowym
- 20** **MARIA ROMANOWSKA-ZADROŻNA**
Rola Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów w dokumentowaniu i poszukiwaniu współcześnie skradzionych obiektów zabytkowych

PRAWO DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTKÓW

- 27** **ALEKSANDRA CHYC**
Międzynarodowe kodyfikacje prawa dotyczące ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego
- 33** **MAREK ŁUCZAK**
Lista Skarbów Dziedzictwa jako szczególna forma ochrony zabytków
- 36** **DARIUSZ BAJ**
Prawnokarna problematyka ochrony zabytków na gruncie prawa polskiego
- 44** **JAROSŁAW GOLAT**
Prawne aspekty procesowego zabezpieczenia dzieł sztuki podczas przeszukania

OCHRONA ZABYTKÓW SAKRALNYCH

- 49** **s. M. NATANAELA WIESŁAWA BŁAŻEJCZYK**
Rola i zadania Papieskiej Rady ds. Kultury oraz Konferencji Episkopatu Polski w ochronie zabytków sakralnych
- 58** **PAWEŁ TOMASZEWSKI**
Problematyka kradzieży zabytków sakralnych w ujęciu historycznym
- 66** **MAREK ŁUCZAK**
Kradzieże zabytków sakralnych z terenu województwa zachodniopomorskiego

PRZESTĘPCZOŚĆ PRZECIWKO DOBROM KULTURY

- 77** **DARIUSZ WILK**
Falsyfikaty dzieł sztuki w procesie karnym. Wybrane aspekty wykrywcze i dowodowe
- 84** **KAMIŁA KITAJEWSKA**
Na tropie „Mony Lisy”. Pierwsze badania kryminalistyczne w śledztwie dotyczącym zaginionego dzieła sztuki w XX wieku

DOBRE PRAKTYKI W OCHRONIE ZABYTKÓW

- 87** **HENRYK GABRYELCZYK**
Ochrona dóbr dziedzictwa narodowego na terenie województwa wielkopolskiego (na przykładzie wybranych przedsięwzięć)
- 92** **s. M. NATANAELA WIESŁAWA BŁAŻEJCZYK**
Działania Konferencji Episkopatu Polski i Kościołów partykularnych w zakresie ochrony dóbr kultury
- 102** **ANNA LEWANDOWSKA**
Działania rozpoznawcze i zabezpieczające w procesie odzyskiwania skradzionych dzieł sztuki
- 106** **KAROLINA ZALEWSKA**
Wskazówki do identyfikacji utraconych dzieł sztuki na podstawie źródeł archiwalnych
- 109** **GRZEGORZ KURKA**
Historia wydobywania wraku XIX-wiecznego żaglowca z Morza Bałtyckiego

JĘZYK ANGIELSKI DLA POLICJANTÓW

- 111** **DARIUSZ BAJ, ANNA KRUCHECKA-KRUPIŃSKA, ROBERT MACIEJCZYK**
Ochrona dziedzictwa kulturowego
RENATA CEDRO
Protection of national heritage

PORADNIK NAUCZYCIELA POLICYJNEGO

- 112** **BOGUSŁAWA GRUSZKA**
Metody nauczania stosowane w szkolnictwie policyjnym

VADEMECUM POLICJANTA

- 117** **PIOTR GRABOWSKI, MICHAŁ GEMZA, ROBERT SZCZECH**
Zabezpieczenie ładunku w transporcie drogowym. Zasady odpowiedzialności prawnej

PRZESTĘPCZOŚĆ PRZECIWKO ZABYTKOM

z punktu widzenia
INSTYTUCJI OCHRONY DZIEDZICTWA

zdj. archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Marcin Sabaciński

Główny specjalista Zespołu ds. ekspertyz i analiz zabytków archeologicznych
Działu Ekspertyz i Analiz Konserwatorskich
Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Przestępczość przeciwko zabytkom ma swoją specyfikę, która wynika nie tylko z właściwości obiektów dziedzictwa, ale przede wszystkim z przepisów prawa, które ich dotyczą. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.) zawiera definicję zabytku, która różni się od potocznych wyobrażeń na temat obiektów zabytkowych. W tej samej ustawie zawarto cały rozdział z przepisami karymi, których nie ma w Kodeksie karnym. Przepisy karne ustawy zostały w połowie roku 2017 znowelizowane przez podniesienie wymiaru kary dla osób niszczących zabytki, a także dla tych, które ich nielegalnie poszukują. Dodatkowo część dotychczasowych sankcji za wykroczenia zastąpiono administracyjnymi karami pieniężnymi. W artykule, oprócz podstaw zagadnienia, zarysowany został problem przestępczości przeciwko zabytkom polegającej na niszczeniu obiektów architektury oraz zagadnienie przestępczości przeciwko dziedzictwu archeologicznemu, jako tematy najważniejsze dla autora, który jest pracownikiem Narodowego Instytutu Dziedzictwa, instytucji powołanej przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego do opieki nad zabytkami.

DEFINICJA ZABYTKU

Przestępczość przeciwko zabytkom ma swoją specyfikę. Zwykle jest postrzegana przez pryzmat czarnego rynku dzieł sztuki i kradzieży muzealnych, jednak to tylko drobny fragment zjawiska, którego obraz jest bardziej skomplikowany. Dobra kultury, dzieła sztuki, muzealia to obiekty, które nie zawsze spełniają ustawową definicję zabytku, i zasady postępowania z nimi mogą się nieco różnić od reguł narzuconych przez przepisy dotyczące obiektów zabytkowych. W niektórych przypadkach ta różnica będzie decydowała o tym, czy w ogóle zostało złamane prawo. Należy mieć świadomość, że wbrew obiegowemu pogładowi zabytek wcale nie musi być obiektem starym i często potoczne wyobrażenie o tym, co rzeczywiście podlega ochronie prawa, nie odpowiada rzeczywistości. Podstawowym aktem prawnym regulującym tę problematykę jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹, w której zawarto definicję zabytku, a także przepisy karne ujęte w odrębnym rozdziale. Definicję zabytku należy przytoczyć w całości i uzupełnić o komentarz. Ustawa uznaje za zabytek „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”². Analiza treści tej definicji wskazuje, że:

- nie określono, ile lat powinien mieć zabytek;
- zabytkiem może być rzecz lub nieruchomość (czyli coś trwale związanego z gruntem, np. budynek, relikty starożytnej osady czy infrastruktura kopalni);
- zabytek jest dziełem człowieka bądź obiektem związanym z jego działalnością, czyli nie może nim być żaden obiekt przyrodniczy, jeżeli nie wiąże się choć trochę z aktywnością ludzką;
- zabytek stanowi świadectwo minionej epoki lub zdarzeń, ale nie określono, jak bardzo oddalonych w czasie od teraźniejszości;
- zabytek posiada wartość historyczną, artystyczną lub naukową; wystarczy obecność jednej z nich, ale musi być ona na tyle istotna, żeby w interesie społecznym leżało zachowanie obiektu dla przyszłych pokoleń.

Ze wszystkich wskazanych powyżej elementów decydującym jest ten ostatni, czyli wartość historyczna, artystyczna lub naukowa powodująca, że obiekt podlega ochronie w celu przekazania go naszym następcom. Oznacza to, że wbrew pozorom, nie każdy stary obiekt podlega ochronie prawnej jako zabytek, bo nie każdy reprezentuje wymienione wartości w wystarczająco wysokim stopniu. Przytoczona definicja ustawowa jest bardzo pojemna i w wielu przypadkach może sprawiać problemy, szczególnie osobom, które nie zajmują się opisywaną problematyką na co dzień. Dlatego też należy wiedzieć, że urzędnikiem, który w świetle prawa decyduje o zabytkowym charakterze przedmiotu bądź nieruchomości, jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Jego decyzja w sprawie zabytkowego charakteru miejsca lub przedmiotu ma charakter wiążący i ewentualny konflikt ze specjalistami (naukowcami, muzealnikami), którzy mogą brać udział w identyfikacji obiektu, zostanie rozstrzygnięty przez sąd na korzyść tego urzędnika³. Dla funkcjonariusza zaangażowanego w sprawę dotyczącą zabytku wojewódzki konserwator jest osobą niezmiernie istotną – reprezentuje Skarb Państwa w sprawach dziedzictwa, może występować jako oskarżyciel posiłkowy lub publiczny, decyduje o zabytkowym charakterze obiektu, prowadzi wojewódzką ewidencję i rejestr zabytków, gromadzi dokumentację dotyczącą obiektów dziedzictwa na swoim terenie, a także wydaje po-

zwolenia na prace i badania przy zabytkach⁴. Urząd konserwatorski powinien być instytucją zaangażowaną w niemal każdą sprawę karną dotyczącą zabytków jako źródło niezbędnych informacji merytorycznych, zarówno pod względem możliwości wiążącej interpretacji przepisów, jak i wykorzystania wiedzy specjalistycznej zatrudnionych tam osób.

Obowiązki i uprawnienia wojewódzkiego konserwatora zabytków w sprawach tego typu obiektów nie są ich jedynym wyróżnikiem spośród na pozór podobnych przedmiotów przestępstwa. System karnoprawnej ochrony zabytków ma charakter półkodeksowy. W ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami umieszczono odrębny rozdział zawierający przepisy karne dotyczące działań wobec obiektów spełniających definicję zabytku oraz przypadków niewłaściwego wykonywania powinności wynikających z ustawy. Natomiast w Kodeksie karnym zawarto przepisy penalizujące określone działania przeciwko „dobrom kultury”, a także „dobrom o szczególnym znaczeniu dla kultury”⁵, jednak termin zabytek (który bez wątpienia jest również dobrem kultury) nie został tam wymieniony ani razu. Nie zmienia to faktu, że wiele przestępstw można odnieść do zabytków, które mogą być obiektami przywłaszczeń, kradzieży, paserstwa i innych czynów zabronionych. O wyjątkowości opisywanego rodzaju przestępczości decydują przede wszystkim przepisy ustawy o ochronie zabytków, zwłaszcza wspomniane już przepisy karne. Z punktu widzenia interesu dziedzictwa kulturowego najważniejszym z nich jest art. 108, który wyznacza karę za zniszczenie bądź uszkodzenie zabytku. Jest to przepis kluczowy, dlatego że cel systemu ochrony zabytków stanowi zapewnienie ich trwania w stanie możliwie niezmiennym. Oryginalna substancja zabytkowa jest nieodnawialna, nie da się odtworzyć zniszczonego zabytku, można go tylko naśladować. Art. 108 ustawy mówi, iż kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności, a jeśli działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności⁶. Należy zwrócić uwagę na to, że przepis nie uzależnia kary od tego, czy zabytek został wpisany do rejestru zabytków, ewidencji zabytków czy też został ujęty w jakichkolwiek bazach danych – wystarczy, że spełnia ustawową definicję. Karę za uszkodzenie swojej własności ponosi również właściciel zabytku. Nie ma znaczenia, czy sprawca zdawał sobie sprawę z wyjątkowego charakteru naruszonego obiektu. Jeśli działał nieumyślnie, również zostanie pociągnięty do odpowiedzialności, jedynie wymiar kary będzie niższy.

Tak uniwersalny zapis powinien – teoretycznie – prewencyjnie przyczynić się do skutecznej ochrony zabytków przed dewastacją, a także spełnić rolę nieuchronnej i adekwatnej kary dla przestępców. Jednak rzeczywistość nie przystawała do teorii, co dotyczyło w szczególności powtarzających się przypadków świadomego niszczenia zabytkowych budynków w celu uwolnienia atrakcyjnych nieruchomości pod przyszłe inwestycje. W wielu przypadkach nawet poddanie się karze było dla łamiącego przepisy opłacalne pod względem rachunku realnych zysków i strat. Dlatego też ustawodawca, wprowadzając w 2017 r. nowelizację przepisów ustawy⁷, podniósł także wymiar kary za to przestępstwo. Obecnie jest to kara pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8, a nie jak dotychczas – od 3 miesięcy do 5 lat. W aktualnej wersji przepisu niszczyciel zabytku może zostać obciążony karą nawiązki w wysokości do wartości uszkodzonego obiektu, a jeśli działał nieumyślnie – w wysokości od trzykrotności do trzydziestokrotności minimalnego wynagrodzenia. Zmiany przepisów karnych w zeszłym roku nie ograniczyły się do tego jednego artykułu. Zmieniono sankcje dla części wy-

kroczeń zawartych w ustawie od 1 stycznia 2018 r. – na administracyjne kary pieniężne nakładane przez organy ochrony zabytków. Ponadto znacznie podniesiono karę za nielegalne poszukiwanie zabytków, które dotychczas było wykroczeniem⁸. Obecnie, kto bez pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Zmiana tego czynu z wykroczenia na przestępstwo miała swoją przyczynę w całkowitym braku kontroli instytucji państwa nad działaniami poszukiwaczy skarbów. Szacuje się, że w Polsce około 100 000 osób używa wykrywaczy metali, a ich aktywność odbywa się całkowicie poza kontrolą instytucji państwowych. Duża część tych osób z założenia koncentruje się na trofeach spełniających definicję zabytku. Trzeba powiedzieć wprost, że poszukiwania mają na celu pozyskanie możliwie najatrakcyjniejszych znalezisk zarówno pod względem wartości materialnej, jak też sentymentalno-pamiątkowej. Podstawowym dążeniem większości detektorystów jest zatem zdobycie zalegających w ziemi militariów oraz monet, czyli obiektów, wśród których niewiele wymyka się ustawowej definicji zabytku. Wielu poszukujących działa wyłącznie z celach zarobkowych, a ogromny rynek kolekcjonerski numizmatów, militariów i znalezisk o wartości historycznej pozwala im na osiąganie zysków. Detektor metali jest też podstawowym narzędziem rabusiów zabytków archeologicznych oraz hien cmentarnych. Obowiązek uzyskania pozwolenia na poszukiwanie zabytków z wykorzystaniem urządzeń elektronicznych i technicznych⁹ był nągminnie ignorowany. Zgodnie z danymi Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w latach 2008–2013 wydawano od 76 do 118 pozwoleń na poszukiwania rocznie¹⁰, co w odniesieniu do liczby osób, które powinny uzyskać takie dokumenty, jest zaledwie dziesiątkiem procenta. Trzeba też wiedzieć, że obowiązujące przepisy nie pozwalają na przejęcie znalezionego zabytku przez odkrywcę. W pierwszej kolejności znalazca powinien podjąć próbę przekazania znalezionego zabytku właścicielowi, a jeśli go nie zna bądź nie potrafi odszukać, przedmiot musi trafić do odpowiednich instytucji państwowych. Zgodnie z art. 189 Kodeksu cywilnego, zabytek lub materiał archiwalny znaleziony w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, przechodzi na własność Skarbu Państwa¹¹. Według art. 35 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wszystkie zabytki archeologiczne z obszaru Polski, bez względu na sposób odkrycia, także stanowią własność Skarbu Państwa¹². Różnica między zabytkiem „zwykłym” a zabytkiem „archeologicznym” polega przede wszystkim na pierwotnym miejscu zalegania przedmiotu – zabytki archeologiczne pochodzą z ziemi lub spod wody¹³, jednak w kontekście własności znalezionych zabytków jest to różnica nieistotna. Bez względu na ostateczną kwalifikację, wszystkie należą do Skarbu Państwa. Kolejnym aktem prawnym, który ogranicza dowolność postępowania poszukiwaczy skarbów, jest ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych¹⁴, która nakazuje oddać niezwłocznie właściwemu staroście pieczęcie, papiery wartościowe, rzeczy o wartości historycznej naukowej lub artystycznej, a także złoto, platynę, srebro, w tym monety srebrne, kamienie szlachetne, perły, koral¹⁵. Nawet jeśli nie spełniają one definicji zabytku i biuro rzeczy znalezionych po okresie bezskutecznych poszukiwań właściciela zwróci je znalazcy, to procedura musi zostać zachowana. Niezgłoszenie

i nieoddanie znaleziska oznacza jego przywłaszczenie. Przeważająca większość osób używających detektorów metali postępuje właśnie w ten sposób, zabierając w tajemnicy wszystkie odkryte przedmioty.

Mając powyższe na uwadze, należy podkreślić, że zaostrenie przepisów dotyczących nielegalnego poszukiwania zabytków stanowi uzasadnione rozwiązanie. Zasadność tej nowelizacji wiąże się z jeszcze jednym aspektem przestępczości przeciwko dziedzictwu – rabowaniem stanowisk archeologicznych. Jest to proceder, który w szczególny sposób oddziałuje na obiekty dziedzictwa. Stanowisko archeologiczne, czyli np. grodzisko, starożytne cmentarzysko, osada, miejsce kultu czy produkcji przemysłowej, to zgodnie z definicją prawną „nieruchomy zabytek archeologiczny”. Rabunkowe wykopiska prowadzone w celu pozyskania atrakcyjnych zabytków ruchomych to nie tylko przestępstwo przywłaszczenia przedmiotów należących do Skarbu Państwa w zbiegu z przestępstwem nielegalnego poszukiwania zabytków, ale także przestępstwo zniszczenia zabytku. Mianowicie chodzi o rozkopanie nawarstwień ziemnych stanowiska archeologicznego, które jako integralna część zabytku nieruchomego są chronione prawem. Rabusie w poszukiwaniu metali niszczą wkopami to, co leży nad obiektem wzbudzającym wykrywacz metali i wszystko, co znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie.

Dla służb ochrony zabytków bezkarnie niszczenie obiektów dziedzictwa i masowe, nielegalne poszukiwanie zabytków były i są problemami wymagającymi pilnego rozwiązania. Ostatnia nowelizacja ustawy o ochronie zabytków wprowadziła więcej oczekiwanych zmian, jednak w artykule skupiłem się na dwóch najważniejszych z punktu widzenia osoby pracującej w instytucji wyspecjalizowanej w ochronie zabytków¹⁶. Mam nadzieję, że przy okazji udało mi się wskazać, co decyduje o specyfice przestępczości przeciwko zabytkom i co ją różni od przestępczości skierowanej przeciwko dziełom sztuki i dobrom kultury niebędących zabytkami. Opisałem jedynie niewielką część zjawiska, którego w oczywisty sposób nie należy ograniczać do zniszczeń obiektów zabytkowych i zaboru własności państwowej, jednak zagadnienia przemytu, a także podrabiania zabytków, włamań i kradzieży muzealnych oraz bibliotecznych, okradania obiektów sakralnych, rabowania wraków, wandalizmu w miejscach pamięci, bezczeszczenia grobów i miejsc pamięci narodowej – i w ogóle działania kryminalne wbrew przepisom ochrony dziedzictwa – to zagadnienia zbyt obszerne na jeden artykuł.

Podsumowując, należy podkreślić, że zabytki podlegają wzmocnionej ochronie prawnej jako obiekty istotne dla społeczeństwa i stanowiące dobro wspólne, bez względu na realną własność poszczególnych przedmiotów czy nieruchomości, a państwo jest konstytucyjnym gwarantem ich trwania¹⁷. Przestępczość skierowaną przeciwko obiektom dziedzictwa trzeba postrzegać w kategoriach szkody dla wspólnoty, a nie straty wyłącznie dla ich aktualnego właściciela, co znajduje swoje odzwierciedlenie w przepisach karnych decydujących o uprzywilejowanej pozycji zabytków.

¹ Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.

² Art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

³ Orzecznictwo sądów wskazuje, że wojewódzki konserwator zabytków przy podejmowaniu decyzji nie musi powoływać biegłych (wyrok NSA z dnia 26 stycznia 2012 r., II OSK1885/11).

⁴ Wynika to z poszczególnych przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁵ Art. 125 kk § 1. Kto, na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne, naruszając prawo międzynarodowe, niszczy, uszkadza, zabiera lub przywłaszcza mienie albo dobro kultury, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 2. Jeżeli czyn dotyczy mienia znacznej wartości albo dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

Art. 294 kk § 1. Kto dopuszcza się przestępstwa określonego w art. 278 § 1 lub 2, art. 284 § 1 lub 2, art. 285 § 1, art. 286 § 1, art. 287 § 1, art. 288 § 1 lub 3, lub w art. 291 § 1, w stosunku do mienia znacznej wartości, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 2. Tej samej karze podlega sprawca, który dopuszcza się przestępstwa wymienionego w § 1 w stosunku do dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury.

⁶ Po nowelizacji w 2017 r. art. 108 brzmi: 1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.

4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny – nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.

5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.

⁷ Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595).

⁸ Do końca zeszłego roku obowiązywał art. 111. 1. Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec: 1) przepadek narzędzi i przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia wykroczenia, chociażby nie stanowiły własności sprawcy;

2) przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z wykroczenia;

3) obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego lub zapłaty równowartości wyrządzonej szkody.

Obecnie obowiązuje art. 109c. Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

⁹ Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga: 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

¹⁰ Dane z Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017, oprac. J. Dąbrowski, Warszawa 2014, s. 22.

¹¹ Art. 189 kc. Jeżeli rzecz znaleziono w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, staje się ona przedmiotem współwłasności w częściach ułamkowych znalazcy i właściciela nieruchomości, na której rzecz została znaleziona, jeżeli

jednak rzecz ta jest zabytkiem lub materiałem archiwalnym, staje się ona własnością Skarbu Państwa, a znalazca jest obowiązany wydać ją niezwłocznie właściwemu staroście.

¹² Art. 35. 1. Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

2. Własność Skarbu Państwa stanowią również przedmioty będące zabytkami archeologicznymi, pozyskane w wyniku poszukiwań, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 12. (...).

¹³ Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają: (...)

4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem; (...).

¹⁴ Dz. U. z 2015 r. poz. 397.

¹⁵ Art. 5 (...)

3. Kto znalazł pieniądze, papiery wartościowe, kosztowności, o których mowa w art. 21 ust. 4, lub rzeczy o wartości historycznej, naukowej lub artystycznej i nie zna osoby uprawnionej do ich odbioru lub nie zna jej miejsca pobytu, oddaje rzecz niezwłocznie właściwemu staroście.

4. Kto znalazł rzecz, której cechy zewnętrzne lub umieszczone na niej znaki szczególnie wskazują, że stanowi ona sprzęt lub ekwipunek wojskowy, oraz w przypadku znalezienia dokumentu wojskowego, a w szczególności legitymacji, książeczki lub zaświadczenia wojskowego albo karty powołania, oddaje rzecz lub dokument niezwłocznie właściwemu staroście. (...)

Art. 21 (...)

4. W przypadku znalezienia złota, platyny, srebra, w tym monet, wyrobów użytkowych ze złota, platyny lub srebra, kamieni szlachetnych, pereł oraz koralu, właściwy starosta sporządza ich szczegółowy opis. (...)

¹⁶ Autor jest pracownikiem Narodowego Instytutu Dziedzictwa, instytucji powołanej przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w celu ochrony dziedzictwa kulturowego. Więcej informacji pod adresem www.nid.pl.

¹⁷ Art. 5 Konstytucji RP: Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Summary

Crime against monuments from the point of view of heritage protection agency

Crime against monuments has its specificity, which results not only from the properties of heritage objects, but above all from the applicable legal provisions. The Act of 23 July 2003 on the protection of monuments and the guardianship of monuments includes a definition of a monument, which differs from the common concepts about heritage objects. The same act includes the entire chapter with criminal provisions that are not included in the Penal Code. The penal provisions in the act were amended in the middle of 2017 by increasing the penalty for people destroying monuments, as well as for people who illegally search for them. In addition, some of the previous criminal sanctions for offenses have been replaced by administrative fines. The article, apart from the basics of the issue, will outline the problem of crime against monuments consisting in the destruction of architectural objects and the issue of crime against archaeological heritage, as the most important topics for the author who is an employee of the National Heritage Board of Poland, an institution appointed by the Minister of Culture and National Heritage to care for monuments.

Thumaczenie: Autor

Zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu

ZADANIA KRAJOWEJ ADMINISTRACJI SKARBOWEJ

Anna Skaldawska

Koordynator ds. ochrony dóbr kultury
w Izbie Administracji Skarbowej w Warszawie

W artykule omówiono zadania realizowane przez Krajową Administrację Skarbową w zakresie zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Wskazano na nieprawidłowości, z jakimi przy wywozie i przywozie zabytków spotykają się funkcjonariusze celno-skarbowi dokonujący kontroli obrotu towarowego z zagranicą. Omówiono narzędzia wykorzystywane przez KAS podczas weryfikacji legalności pochodzenia kontrolowanych zabytków oraz rolę i zadania powołanych przez Szefa Krajowej Administracji Skarbowej koordynatorów ds. ochrony dóbr kultury. W artykule podkreślono także rolę współpracy międzyresortowej w przeciwdziałaniu przestępczości przeciwko zabytkom realizowanemu przez KAS.

1 marca 2017 r. została utworzona Krajowa Administracja Skarbowa (KAS). Powstała z połączenia trzech odrębnie działających służb podległych ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych: administracji podatkowej, Służby Celnej i kontroli skarbowej. KAS to wyspecjalizowana administracja rządowa wykonująca zadania z zakresu: realizacji dochodów z tytułu podatków, należności celnych, opłat oraz niepodatkowych należności budżetowych; ochrony interesów Skarbu Państwa oraz ochrony obszaru celnego Unii Europejskiej; a także zapewniająca obsługę i wsparcie podatnika i płatnika w prawidłowym wykonywaniu obowiązków podatkowych oraz obsługę i wsparcie przedsiębiorcy w prawidłowym wykonywaniu obowiązków celnych¹.

Krajowa Administracja Skarbowa kojarzona jest zazwyczaj z zadaniami o charakterze fiskalnym. Jednakże

w ramach swoich kompetencji, wynikających z przepisów prawa wspólnotowego i krajowego, KAS zajmuje się także zagadnieniami związanymi z ochroną zdrowia i życia ludzi oraz gatunków zwierząt, roślin, zagrożonych wyginięciem, ochroną środowiska naturalnego, konsumentów, praw własności intelektualnej oraz zabytków. Kompetencje te wynikają wprost z ustawy kompetencyjnej, tj. z art. 2 ust. 1 pkt 14 ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2018 r. poz. 508). Do zadań Krajowej Administracji Skarbowej należy m.in. rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw i wykroczeń związanych z naruszeniem przepisów dotyczących towarów, którymi obrót podlega zakazom lub ograniczeniom na mocy przepisów prawa polskiego, przepisów prawa Unii Europejskiej lub umów międzynarodowych,

WYWÓZ ZABYTKU ZA GRANICĘ

zapobieganie tym przestępstwom i wykroczeniom oraz ściganie ich sprawców, jeżeli zostały ujawnione przez Służbę Celno-Skarbową.

Krajowa Administracja Skarbowa odgrywa istotną rolę w przeciwdziałaniu zjawisku nielegalnego wywozu zabytków za granicę, przyczyniając się do ochrony zarówno polskiego, jak i europejskiego dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 33 ust. 1 pkt 10 lit. h ustawy o KAS do zadań naczelnika urzędu celno-skarbowego należy rozpoznawanie, wykrywanie i zwalczanie przestępstw i wykroczeń określonych w art. 109 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.). Zgodnie z obowiązującym prawem, **кто bez pozwolenia wywozi zabytek za granicę lub po wywiezieniu go za granicę nie sprowadza do kraju w okresie ważności pozwolenia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5, w przypadku nieumyślności kara może przybrać wymiar pozbawienia wolności do lat dwóch, grzywny lub ograniczenia wolności.**

Ponadto, w sytuacji wywozu zabytku bez pozwolenia, sąd może orzec przepadek zabytku, nawet gdy sprawca nie jest właścicielem przedmiotu. Służba Celno-Skarbowa prowadzi w tym zakresie postępowania przygotowawcze zgodnie z przepisami ustawy – Kodeks postępowania karnego i przysługują jej uprawnienia procesowe Policji.

Należy wskazać, iż jedną z form skutecznego zapobiegania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu jest kontrola na granicach. Dzięki systemowi pozwoleń na wywóz zabytków organy je wydające mają szansę ocenić, czy ich wywóz nie stanowi uszczerbku dla dziedzictwa kulturowego, oraz sprawdzić, czy obiekt nie pochodzi z przestępstwa². Funkcjonariusze dokonujący kontroli obrotu towarowego z zagranicą sprawdzają, czy do dzieł sztuki zgłoszonych do wywozu zostały załączone wymagane przepisami dokumenty, w tym jednorazowe pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę, wydane przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Dodatkowo w sytuacji, gdy takie pozwolenie jest przedstawione podczas wywozu, funkcjonariusze weryfikują tożsamość towaru z pozwoleniem. Wywóz zabytku na podstawie pozwolenia MKiDN jest sytuacją idealną, ponieważ najczęściej funkcjonariusze celno-skarbowi na granicy mają do czynienia ze zdarzeniami, gdy towarowi nie towarzyszą wymagane prawem dokumenty lub nie został on zgłoszony – czyli z przemytem. W takiej sytuacji muszą oni przede wszystkim ocenić, czy obiekt wywożony jest zabytkiem i czy może opuścić kraj bez pozwolenia. Często decyzja taka podejmowana jest pod presją czasu, na przykład podczas odprawy na lotniczym przejściu granicznym.

Warto wiedzieć, że jednorazowe pozwolenia na stały wywóz za granicę wymagają zabytki należące do 15 kategorii wskazanych w art. 51 ust. 1 pkt 1–15 ustawy o ochronie za-

bytków i opiece nad zabytkami, którym są przypisane progi kwotowe i wiekowe oraz dobra kultury. Pojęcie dobra kultury odnosi się do kategorii obiektów wymienionych w załączniku I do rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. Urz. UE L 39/1 z 10.02.2009 r.). **Przykładowo – obraz olejny wymaga uzyskania pozwolenia na wywóz wydanego przez MKiDN, gdy zostanie uznany za zabytek (zgodnie z definicją ustawową), a jego wartość jest wyższa niż 40 tys. zł i ma więcej niż 50 lat. Dla akwareli, gwaszy i pasteli kryterium wiekowe to więcej niż 50 lat i wartość powyżej 16 tys. zł. W związku z tym dodatkową trudnością dla funkcjonariuszy celno-skarbowych dokonujących kontroli podczas wywozu jest również konieczność rozróżnienia techniki, w jakiej praca jest wykonana, gdyż od tego zależy, jakie progi wiekowe i wartościowe trzeba wziąć pod uwagę.** To funkcjonariusz celno-skarbowy na granicy musi dokonać oceny, czy przedmiot może wyjechać bez pozwolenia, a w sytuacji uzasadnionych wątpliwości – zatrzymuje go do wyjaśnienia. Od jego wiedzy zatem zależy, czy obiekt zostanie wywieziony za granicę. Jednak w sytuacji, w której wywóz zabytku jest dokonywany bez pozwolenia, a cechy obiektu wskazują, że tego pozwolenia wymaga, organy celno-skarbowe mogą zażądać od osoby wywożącej okazania dokumentu potwierdzającego, że zabytek może zostać wywieziony bez pozwolenia³. Dokumentami takimi są: ocena wskazująca czas powstania zabytku, wycena zabytku, faktura zawierająca dane pozwalające na identyfikację przedmiotu, potwierdzenie wwozu zabytku na terytorium RP wystawiane na przejściach granicznych przez organ celny lub Straż Graniczną, a także ubezpieczenie przewozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁴. Wzory dokumentów zostały opublikowane w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 50, poz. 256).

Najwięcej problemów podczas kontroli występuje przy weryfikacji dokumentu – „Wycena zabytku”, który może być wystawiony przez instytucję kultury wyspecjalizowaną w opiece nad zabytkami, rzeczoznawcę ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub podmiot gospodarczy wyspecjalizowany w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Najczęściej funkcjonariusze celno-skarbowi spotykają się z dokumentem wystawionym przez podmiot gospodarczy wyspecjalizowany w zakresie obrotu zabytkami. Może to być każdy podmiot gospodarczy, który w zakresie prowadzonej działalności ma obrót zabytkami. Do wystawienia wyceny zabytku przez taki podmiot nie jest wymagana wiedza fachowa. W związku z tym funkcjonariusze celno-skarbowi badają te dokumenty również pod kątem poświadczania nieprawdy, w szczególności pod kątem zaniżania wartości.

W sytuacji, gdy do wywozu zabytku zostanie wystawiony dokument „Wycena”, w którym wartość zostanie zaniżona, a faktycznie obiekt wymaga pozwolenia na wywóz, organy KAS prowadzą postępowanie ws. wywozu zabytku bez pozwolenia w związku z art. 109 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Natomiast w zakresie poświadczania nieprawdy przekazują sprawę do prowadzenia organom Policji.

Krajowa Administracja Skarbowa dokonuje kontroli przewozu zabytków na zasadach ogólnych określonych przepisami prawa.

Obecnie brak jest ograniczeń w przywozie zabytków, oprócz przepisów dotyczących obrotu towarami pochodzącymi z Iraku i z Syrii. W przypadku ujawnienia podczas kontroli celnej przedmiotu zabytkowego, który nie został zgłoszony do procedury celnej, postępuje się tak, jak z każdym innym niezgłoszonym towarem. Dokonując kontroli przywozu przedmiotów zabytkowych, zdiagnozowano następujące nieprawidłowości:

- **przemyt** – niezgłoszenie towarów i w związku z tym uszczuplenie należności podatkowych (dla dzieł sztuki, antyków mających powyżej 100 lat oraz przedmiotów kolekcjonerskich obowiązuje zerowa stawka celna i obniżona stawka podatku VAT – 8%);
- **zaniżanie wartości celnej** – importerzy często próbują wprowadzić organy celno-skarbowe w błąd, podając niższe wartości kupionych dzieł sztuki (w związku z tym należy kwota podatku VAT jest zaniżona);
- **deklarowanie tylko części obiektów oraz fałszowanie lub zatajanie informacji o autorach dzieł sztuki**; przykładowo importer w dokumentach celnych wskazuje, iż przywożony obiekt to praca nieznanego twórcy, o niskiej wartości, a faktycznie jest to bardzo cenna praca znanego autora; w sytuacji ujawnienia takiego faktu zostaje podniesiona wartość celna towaru, od której zostają naliczone należności podatkowe.

Zadania związane z ochroną dóbr kultury realizowane przez organy KAS są bardzo złożone. W związku z tym na mocy zarządzenia nr 3/2018 Szefa Krajowej Administracji Skarbowej w sprawie powołania koordynatorów i konsultantów do spraw wykonywania niektórych zadań Krajowej Administracji Skarbowej powołano między innymi koordynatorów odpowiedzialnych za tematykę ochrony dóbr kultury w poszczególnych izbach administracji skarbowej.

W obszarze związanym z ochroną dóbr kultury działanie koordynatora jest szczególnie uzasadnione, gdyż do realizowania tego rodzaju zadań wymagane są specjalistyczna wiedza i stałe podnoszenie kwalifikacji. Koordynatorzy ds. ochrony dóbr kultury uczestniczą w szkoleniach organizowanych przez Krajową Szkołę Skarbowości we współpracy z instytucjami muzealnymi, ekspertami z rynku sztuki, Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Kulturowego.

Kluczowe zadanie koordynatorów w przypadku wywozu zabytków to pomoc funkcjonariuszom we wstępnej identyfikacji oraz ocenie i wycenie wywożonego przedmiotu

oraz weryfikacji dołączonych dokumentów wywozowych. Dodatkowo do zadań koordynatorów do spraw dóbr kultury należy m.in. przekazywanie informacji i danych do Bazy Zabytków Skradzionych lub Wywiezionych Niezgodnie z Prawem, przygotowywanie i przekazywanie informacji oraz zestawień statystycznych w zakresie stwierdzonych naruszeń przepisów w obszarze dóbr kultury; współpraca z właściwą komórką dochodzeniowo-śledczą w jednostce KAS w przypadku zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa w obrocie towarami podlegającymi zakazom i ograniczeniom. Koordynatorzy wspomagają funkcjonariuszy celno-skarbowych z tzw. pierwszej linii, weryfikując obiekty kontrolowane przy wywozie i przywozie pod kątem legalności ich pochodzenia. Obiekty są sprawdzane w administrowanej przez Interpol bazie skradzionych dóbr kultury – Stolen Works of Art oraz Krajowym wykazie zabytków skradzionych lub wywiezionych niezgodnie z prawem. Realizując zadania związane z ochroną dóbr kultury oraz z przeciwdziałaniem przestępczości przeciwko zabytkom, KAS współpracuje z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowym Instytutem Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Narodowym Instytutem Dziedzictwa, placówkami muzealnymi, wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków, Policją, Strażą Graniczną, gdyż tylko dzięki zaangażowaniu tych wszystkich instytucji i wymianie informacji między nimi walka z przestępczością przeciwko zabytkom jest możliwa.

¹ Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz. U. z 2018 r. poz. 508).

² O. Jakubowski, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego nielegalnym wywozem w dobie otwartych granic strefy Schengen*, w: *Stop przestępczości przeciwko dziedzictwu. Dobre praktyki i rekomendacje*, Warszawa 2011, s. 39.

³ A. Skaldawska, P. Gawroński, *Zabytki na granicy działania Służby Celnej w ujawnianiu nielegalnie przewożonych zabytków*, „Cenne, Bezценne, Utracone” 2015, nr 1–2, s. 89.

⁴ Tamże.

Summary

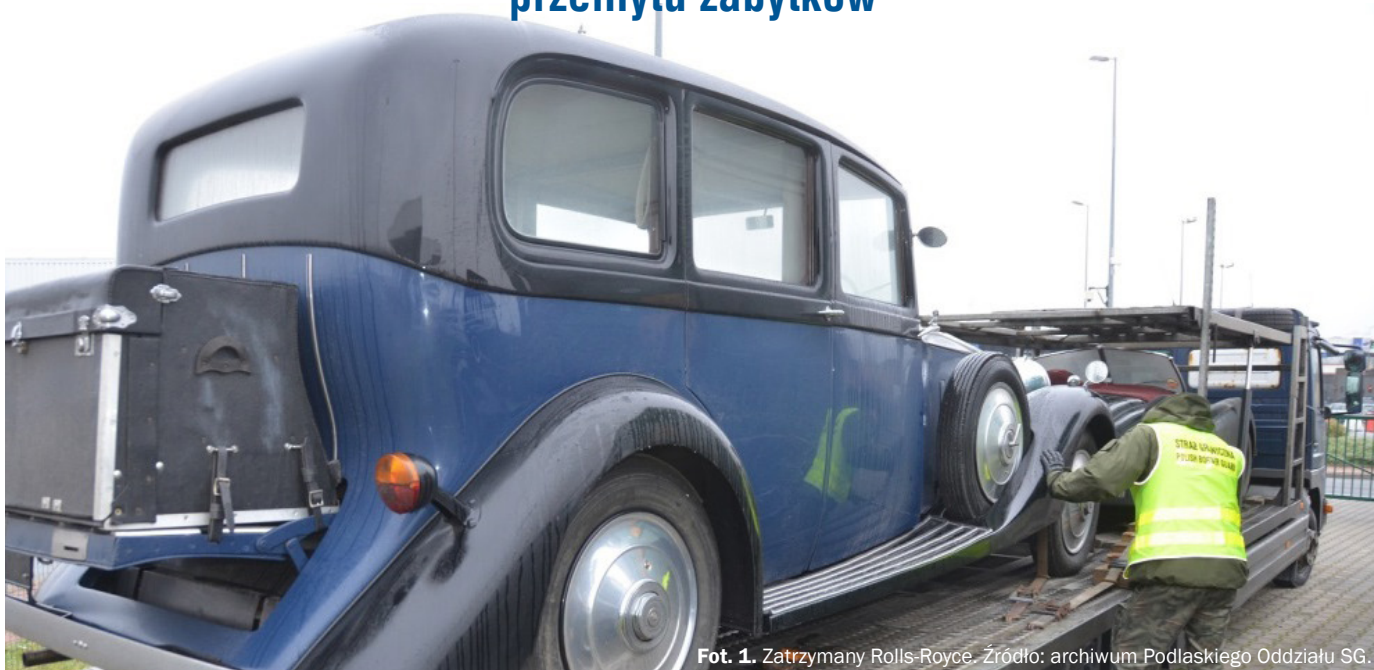
Fighting crime against cultural heritage – tasks of National Revenue Administration

In the article there have been discussed tasks implemented by National Revenue Administration in fighting crime against the cultural heritage. There were pointed out irregularities which tax officers, performing the control of the trade in goods with foreign countries, encounter during the transport of objects of cultural heritage to and out of the country. Tools, used by NRA during the verification of the legality of the origin of controlled objects of cultural heritage as well as the role and tasks of coordinators for the protection of cultural property appointed by the Chief of National Revenue Administration, were discussed. In the article the role of the inter-departmental cooperation in counteraction of crime against objects of cultural heritage implemented by NRA has also been stressed.

Tłumaczenie: Renata Cedro

DZIAŁANIA STRAŻY GRANICZNEJ

w zakresie zwalczania przestępczości dotyczącej
przemytu zabytków

Fot. 1. Zatrzymany Rolls-Royce. Źródło: archiwum Podlaskiego Oddziału SG.

Wojciech Krupiński

Zarząd Operacyjno-Śledczy
Komendy Głównej Straży Granicznej
Koordynator ds. zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom

W artykule przedstawiono informacje na temat działań Straży Granicznej w zakresie zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom. Dokonano w nim też oceny aktualnej sytuacji przemytu zabytków. Zaprezentowana problematyka została podzielona na części dotyczące kompetencji Straży Granicznej, obecnej sytuacji przemytu zabytków, danych statystycznych z zakresu prowadzonych postępowań przygotowawczych, inicjatyw szkoleniowych, współpracy międzynarodowej oraz przykładów prowadzonych spraw.

Kompetencje i koordynacja działań

Straż Graniczna, zgodnie z obowiązującymi przepisami, posiada kompetencje w przedmiocie rozpoznawania i wykrywania przestępstw oraz wykroczeń, a także zapobiegania im, jak również ścigania ich sprawców. Dotyczy to przestępstw i wykroczeń pozostających w związku przekraczaniem granicy państwowej lub przemieszczaniem przez granicę państwową towarów i przedmiotów, w tym również przedmiotów określonych w przepisach o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. W związku z powyższym do zadań Straży Granicznej należy m.in. zwalczanie przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom,

w tym nielegalnego przewozu takich przedmiotów przez granicę. Straż Graniczna podejmuje w tym celu działania na terenie całego kraju. Czynności o charakterze kontrolnym i weryfikacyjnym są podejmowane na lotniczych, drogowych, kolejowych i morskich przejściach granicznych w ramach realizowanej kontroli granicznej. Natomiast dodatkowo, w zakresie dotyczącym ochrony zabytków, wykonywane czynności przyjmują postać działań analitycznych, ustaleniowych, operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych.

W Komendzie Głównej Straży Granicznej oraz oddziałach Straży Granicznej wyznaczono osoby pełniące funkcję koordynatorów ds. zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom. Odpowiadają oni za zadania dotyczące współpracy

pomiędzy służbami i instytucjami w przedmiotowym zakresie, prowadzenie szkoleń, monitorowanie zagrożeń oraz analizę prawną szeroko pojętej przestępczości dotyczącej zabytków. Straż Graniczna na co dzień współpracuje ze wszystkimi podmiotami zaangażowanymi w ochronę zabytków, np. z takimi organami ścigania, jak Policja i Krajowa Administracja Skarbowa, ale również z instytucjami typu Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Aktualna sytuacja przemytu zabytków

Analizując obecną sytuację w zakresie przemytu zabytków, należy wskazać, iż mamy do czynienia z zupełnie innymi zdarzeniami niż te, które obserwowaliśmy jeszcze w poprzedniej dekadzie. Nowe trendy w zjawiskach przestępczych, ale również zmiany prawne i organizacyjno-polityczne, wymuszają konieczność innego spojrzenia na kwestie związane z nielegalnym wywozem zabytków. W Polsce na aktualną sytuację w tym obszarze duży wpływ miał fakt rozszerzenia Układu z Schengen, w tym zniesienie kontroli granicznej na granicach wewnętrznych, a także dokonana w 2010 r. nowelizacja ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami, również w zakresie aspektów wywozowych. Przy obowiązujących ustawowych przesłankach większość przedmiotów, które były zatrzymywane przez służby na granicach przed przeprowadzoną w 2010 r. nowelizacją ustawy o zabytkach, może być teraz legalnie wywieziona z kraju. Zabytki, które dawniej stanowiły przedmiot przestępstwa nielegalnego wywozu, teraz nie są kwalifikowane jako przedmiot takiego przestępstwa. Tym samym została ograniczona liczba potencjalnych zabytków, wobec których niezbędne będzie zastosowanie procedur wywozowych. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest spadek liczby przypadków, w których poddaje się głębszej weryfikacji przedmioty zabytkowe przewożone przez granicę.

Realia obrotu zabytkami są zupełnie inne niż w latach poprzednich. Wpływ na to mają: rozwijający się internetowy handel i związane z nim nowe sposoby legalizacji obiektów, zwiększający się krąg osób uznawanych za kolekcjonerów i ekspertów działających na rynku obrotu zabytkami, dynamiczny rozwój poszczególnych rynków, np. rynku numizmatycznego. Dlatego też sposób identyfikacji określonych trendów i zainteresowań musi przyjmować obecnie odmienny tryb i zakres, uwzględniający nowe realia obrotu takimi obiektami. Oczywista jest konieczność stałego analizowania aktualnych zjawisk przestępczych związanych z zabytkami. Jednakże, w kontekście charakteru tych przedmiotów, musi to nastąpić z uwzględnieniem aktualnego zapotrzebowania na takie obiekty, również w skali międzynarodowej. Transgraniczność obrotu zabytkami to punkt wyjścia do dalszych analiz i ustaleń, tym bardziej że efekty tzw. rynku legalnego (zapotrzebowanie kolekcjonerów, trendy w licytacjach, bieżące wartości finansowe obiektów, sposób realizacji transakcji) są i będą widoczne w działalności grup przestępczych. W tym kontekście należy uwzględnić również przemysł, bowiem zjawisko to dotyczy nie tylko przedmiotów, które są nabywane na aukcjach i mogą być potem nielegalnie wywożone, ale również przedmiotów skradzionych, co do których istnieje konieczność ich skutecznego zalegalizowania poprzez ich wywóz poza granice kraju. Dlatego też to, co się określa mianem towarów chodliwych na rynku obrotu zabytkami, jest lub będzie również przedmiotem przemysłu.

Do głównych obiektów zabytkowych, podlegających bardziej lub mniej zorganizowanemu przemysłowi, należą: monety, ob-

razy, przedmioty z okresu II wojny światowej oraz elementy archeologiczne. Ciekawym zjawiskiem, z punktu widzenia diagnozy obrotu zabytkami, jest przywóz z wschodniej granicy przedmiotów archeologicznych celem ich odsprzedaży na terytorium Polski, a w dalszej perspektywie – w Unii Europejskiej. Działania osób dokonujących przewozu zabytków przez granicę przyjmują różną formę. Przeważają czyny popełniane z premedytacją, noszące znamiona zaplanowanych, ale często są to też zdarzenia wynikające z roztrągnięcia lub braku wiedzy na temat obowiązujących wymogów wywozowych. Zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku można ponieść odpowiedzialność za dokonanie lub usiłowanie wywozu zabytku wbrew przepisom. Zgodnie z treścią art. 109 ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami nawet osoba działająca nieumyślnie podlega odpowiedzialności karnej.

Procesowe dane statystyczne

Rok	Liczba postępowań	Liczba podejrzanych	Liczba oskarżonych	Liczba postępowań umorzonych
2012	4	0	0	4
2013	4	0	1	3
2014	2	0	0	2
2015	0	0	0	0
2016	3	3	1	2

Konsekwencje zmian prawnych i organizacyjnych mają swoje odzwierciedlenie w danych dotyczących postępowań przygotowawczych prowadzonych przez Straż Graniczną, w związku z nielegalnym wywozem przedmiotów zabytkowych (art. 109 ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami). Powyżej zaprezentowano dane za lata 2012–2016.

Nastąpił wyraźny spadek liczby prowadzonych postępowań przygotowawczych w stosunku do lat 2000–2010, gdy Straż Graniczna rokrocznie wszczyniała ponad 100 takich postępowań.

Inicjatywy szkoleniowe

Podstawowym warunkiem skutecznego rozpoznawania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom jest dysponowanie odpowiednio przygotowaną, przeszkoloną i uświadomioną kadrą funkcjonariuszy.

W związku z powyższym, szczególnie w kontekście tego rodzaju przestępczości, konieczne jest wdrożenie i prowadzenie efektywnego, a także dopasowanego do aktualnych potrzeb, systemu szkoleń. W praktyce w Straży Granicznej takie szkolenia mają postać kursów doskonalących przeprowadzanych cyklicznie. Ich głównym założeniem jest zapoznanie funkcjonariuszy z obecnym systemem prawnym regulującym przedmiotową materię, aktualnym stanem zagrożeń, głównymi kierunkami przestępczości, ale przede wszystkim – z wiedzą na temat dziedzictwa kulturowego. Organizowane w Straży Granicznej szkolenie nt. „Przewóz przez granicę oraz identyfikacja dóbr kultury” obejmuje swoim zakresem m.in.:

- rozpoznawanie przedmiotów archeologicznych,
- identyfikację broni palnej i broni białej,

WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA

- poznanie ruchomych zabytków sakralnych,
- identyfikację dzieł sztuki,
- identyfikację przedmiotów numizmatycznych,
- identyfikację materiałów archiwalnych.

Szkolenie to, wspierane wykładami na temat aktualnych zjawisk przestępczych, pozwala na przekazanie wiedzy niezbędnej do podejmowania czynności w przypadku ujawnienia przedmiotów zabytkowych w ramach czynności służbowych. Duży nacisk kładzie się na efekt praktyczny szkoleń, ze szczególnym uwzględnieniem umiejętności rozpoznawania tego typu przedmiotów. Prowadzenie takich kursów we współpracy z przedstawicielami muzeów, archiwum, obiektów sakralnych itp. podmiotów i instytucji zwiększa jakość takich szkoleń (fot. 2).

Współpraca międzynarodowa

Kluczem do identyfikacji oraz zwalczania zagrożeń dotyczących zabytków, szczególnie w tym transgranicznym wydaniu, jest skoordynowana wymiana informacji z organami ścigania państw członkowskich Unii Europejskiej oraz z organizacjami międzynarodowymi, w tym Interpolem i Europol. Praktyka pokazuje, że wpływa ona nie tylko na możliwość ujawniania określonych przestępstw, ale również pozwala wdrażać analityczne narzędzia pod kątem diagnozy map i szlaków działania tego rodzaju grup przestępczych na terenie Europy i świata. Konkretnie efekty przynoszą też przedsięwzięcia podejmowane przez państwa członkowskie UE w ramach wspólnych operacji skierowanych na zwalczanie przestępczości przeciwko dobrom kultury, w tym grabieży na obszarach podwodnych i lądowych, nielegalnego handlu dobrami kultury, kradzieży i przemytu dóbr kultury.

Koordynacyjna wymiana informacji jest realizowana z wykorzystaniem systemów poszczególnych służb, dedykowanych obiektom zabytkowym będącym jednocześnie przedmiotami przestępstwa kradzieży, paserstwa, przemytu. Podjęcie w tym zakresie współpracy umożliwiło Straży Granicznej dokonanie, w określonych przypadkach, ustaleń zarówno w zakresie zabytkowego charakteru i ujawnianych na granicach zabytków, jak i wymogu stosowania procedur wywozowych wobec takich przedmiotów, szczególnie wobec takich, które były przewożone przez terytorium RP w ramach tzw. tranzytu i wywożone poza strefę Unii Europejskiej.

Przykłady prowadzonych spraw

W listopadzie 2013 r. funkcjonariusze Karpackiego Oddziału SG wszczęli postępowanie przygotowawcze w związku z nielegalnym wywozem zabytkowych monet z Polski do Niemiec, w liczbie 41 sztuk o łącznej wartości ponad 2 700 000 zł (tj. o czyn z art. 109 ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami). Monety zostały zakupione w Polsce, a następnie wystawione do sprzedaży na aukcji w Niemczech. Na przedmiotowe monety nie zostało wystawione żadne pozwolenie wywozowe. Podjęto czynności w ramach pomocy prawnej.

W listopadzie 2016 r. funkcjonariusze Śląskiego Oddziału SG dokonali ujawnienia ponad 7500 monet różnych państw, białej broni, elementów archeologicznych pochodzących z okresu II i III wieku naszej ery oraz dużej liczby emblematów i odznaczeń faszystowskich. Zatrzymano jedną osobę, której postawiono zarzu-

Fot. 2. Szkolenie Straży Granicznej. Źródło: archiwum KG SG.

Fot. 3. Odznaczenia faszystowskie. Źródło: archiwum Śląskiego Oddziału SG.

ty w związku z art. 109 ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami (w zakresie dotyczącym nielegalnego wywozu przedmiotów archeologicznych) i wniesiono akt oskarżenia wobec niej (fot. 3). W listopadzie 2017 r. funkcjonariusze Podlaskiego Oddziału SG wszczęli postępowanie przygotowawcze w związku z próbą wywozu bez pozwolenia poza granice UE, tj. o czyn z art. 270 § 1 Kodeksu karnego (posłużenie się przerobionym dokumentem) w zw. z art. 109 ust. 1 ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami (nielegalny wywóz zabytku), zabytkowego pojazdu marki Rolls-Royce z 1937 r. o wartości ponad 59 000 euro. Sprawca posługiwał się jednocześnie przerobionym dokumentem w postaci listu przewozowego CMR. Podał się dobrowolnie karze (fot. 1).

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o zabytkach i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.).

Summary

Actions taken by the Border Guard to combat smuggling of the objects of cultural heritage.

The article presents information on actions taken by the Border Guard to combat smuggling of the objects of cultural heritage. It also evaluates the current situation in the area of committing that kind of crimes. The content is divided into several parts concerning: the competence of the Border Guard, a current situation in the area of smuggling of the objects of cultural heritage, training initiatives, international co-operation, some examples of real cases and statistical data regarding preparatory proceedings.

Tłumaczenie: Joanna Łaszyn

WSPÓŁPRACA POLICJI I PRZEPISY KARNE

jako narzędzie w zwalczaniu
przestępczości przeciwko dobrom kultury

nadkom. dr Adam Grajewski

Ekspert Wydziału Kryminalnego
Biura Kryminalnego KGP

W Polsce już od dawna zwracano uwagę na problem z niekontrolowanym przestępczym procederem uderzającym w szeroko rozumiane dobra kultury. Wymusiło to podjęcie działań zmierzających do poprawy stanu ochrony prawnej zabytków ruchomych i nieruchomych w Polsce. Dostrzegając zagrożenia dla dóbr kultury, zaczęto podejmować próby tworzenia ich skutecznej ochrony, powołując do współpracy instytucje, które wraz z organami ścigania współpracowały podczas zwalczania tego procederu. W ostatnich latach wzrosła świadomość społeczeństwa na temat roli i znaczenia dóbr kultury dla naszego narodu. W ślad za tym zmieniły się przepisy karne w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, co sprawia, iż aktualny stan prawny może poprawić skuteczność w podejmowaniu działań w ochronie zabytków i ograniczeniu tego rodzaju przestępczości¹.

Jedną z pierwszych prób tworzenia skutecznej ochrony dóbr kultury było zawieranie porozumień uruchamiających mechanizmy pozwalające organom ścigania skutecznie walczyć z przestępczością na tej płaszczyźnie. Efektem tego było podpisanie w dniu 3 listopada 2004 r. porozumienia pomiędzy Ministrem Finansów, Ministrem Kultury, Komendantem Głównym Policji i Komendantem Głównym Straży Granicznej w sprawie współdziałania w zwalczaniu nielegalnego wywozu za granicę lub przywozu z zagranicy zabytków², poprzez udzielanie sobie wzajemnej pomocy w zakresie czynności kontrolnych, wymiany informacji oraz szkolenia i wymiany doświadczeń. Celem uzupełnienia powyższego porozumienia, w dniu 10 marca 2005 r. podpisano kolejne, pomiędzy Generalnym Konserwatorem Zabytków i Komendantem Głównym Policji w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom³. Obecnie w Komendzie Głównej Policji oraz Departamencie Dziedzictwa Kulturowego Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego trwają zaawansowane prace nad aktualizacją porozumienia z 10 marca 2005 r., które mają poprawić współdziałanie i jeszcze bardziej usprawnić czynności podejmowane w celu niwelowania zagrożenia. Wspomniane powyżej uregulowania pozwoliły na podpisanie kolejnych porozumień pomiędzy komendantami wojewódzkimi Policji w niektórych

regionach w sprawie współdziałania w zakresie ochrony zabytków i materiałów archiwalnych. W celu umożliwienia realizacji przyjętych założeń, w marcu 2007 r. kierownictwo Komendy Głównej Policji poleciło pilotażowo utworzyć w kilku komendach wojewódzkich Policji zespoły zajmujące się tym zagadnieniem, a w pozostałych powołać koordynatorów. Natomiast w samej Komendzie Głównej Policji zaczął funkcjonować Krajowy Zespół do Zwalczania Przestępczości Przeciwko Dziedzictwu Narodowemu, który w 2013 r. został rozwiązany. Jego zadania w Komendzie Głównej Policji przejęło dwóch nieetatowych koordynatorów, natomiast zespoły lub koordynatorzy w komendach wojewódzkich Policji działają dzisiaj umocowane w strukturach wydziałów kryminalnych. Należy wspomnieć, iż w strukturach wydziałów kryminalnych komend wojewódzkich i Komendy Stołecznej Policji znajduje się nieetatowy koordynator lub nieetatowy zespół do walki z przestępczością przeciwko dziedzictwu narodowemu, w zależności od struktury organizacyjnej danej jednostki Policji oraz potrzeb monitorowania zagrożenia tego typu przestępczością na danym terenie⁴. Współpraca wewnątrz Policji polega w szczególności na wymianie informacji pomiędzy nieetatowym krajowym koordynatorem ds. zabytków w KGP, umiejscowionym w strukturze Wydziału Kryminalnego Biura Kryminalnego KGP, a nieetatowymi koordynatorami realizu-

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTEKÓW

jącymi czynności w KWP/KSP. Współpraca dotyczy działań obejmujących nie tylko sprawy krajowe, ale międzynarodowe. Ponadto prowadzona jest wymiana informacji o zagrożeniach, przestępstwach związanych z utratą, niszczeniem dziedzictwa kulturowego oraz podejmowane są czynności w zakresie koordynowania przeciwdziałania i zwalczania przestępczości przeciwko dobrom kultury w kraju i za granicą. Na bieżąco jest prowadzona współpraca z innymi służbami, Krajową Administracją Skarbową i Strażą Graniczną, także instytucjami pozapolicyjnymi – w szczególności z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, Narodowym Instytutem Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Wydziałem Strat Wojennych Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departamentem Dziedzictwa Kulturowego MKiDN, Departamentem Ochrony Zabytków MKiDN, wojewódzkimi konserwatorami zabytków. Jest to realizowane poprzez podnoszenie kwalifikacji zawodowych policjantów zajmujących się przedmiotową problematyką, organizowanie szkoleń, uczestnictwo w sympozjach oraz konferencjach. Biuro Kryminalne KGP oraz wydziały kryminalne KWP/KSP także prowadzą szkolenia oraz warsztaty, na które są zapraszani przedstawiciele instytucji zajmujących się ochroną dóbr kultury (np. Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów). Spotkania te sprzyjają nawiązywaniu oraz podtrzymywaniu kontaktów z przedstawicielami zaangażowanych podmiotów pozapolicyjnych, wymianie informacji dotyczących przestępczości przeciwko dobrom kultury, analizowaniu aktualnej sytuacji prawnej w tym obszarze, a odzwierciedleniem tego rodzaju współpracy są liczne publikacje naukowe.

W pracy funkcjonariuszy Policji w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom – poza odpowiednim przygotowaniem, wiedzą i doświadczeniem – niezbędna jest znajomość norm prawnych, do których należy zaliczyć przede wszystkim:

- ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.), art. 23, 24a, 24d, 35; przepisy karne, art. 108, 109, 109a, 109b, 109c;
- ustawę z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.), art. 171, 262, 263, 278, 279, 284, 288, 291, 294, 295;
- ustawę z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2017 r. poz. 459, z późn. zm.), art. 184, 187, 189, 223;
- Europejską konwencję o ochronie dziedzictwa archeologicznego z dnia 16 stycznia 1992 r., ratyfikowaną 13 grudnia 1995 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564);
- Konwencję dotyczącą podejmowania środków zmierzających do zakazu i zapobieganiu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzoną w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106);
- ustawę z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz. U. poz. 397), art. 26;
- ustawę z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (Dz. U. z 2017 r. poz. 1839, z późn. zm.), art. 4, 5, 10;
- ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2017 r. poz. 972, z późn. zm.);
- ustawę z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2016 r. poz. 1575, z późn. zm.);
- ustawę z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2017 r. poz. 1086).

Analizując powyższe akty prawne, można dojść do wniosku, że praca Policji w tym zakresie wymaga stosowania regulacji prawnych, które nie zawsze się uzupełniają. Z tego powodu tym bardziej niezbędna jest współpraca pomiędzy Policją a innymi organami zaangażowanymi w ochronę zabytków i opiekę nad nimi.

Podstawowym aktem prawnym regulującym obszar ochrony zabytków jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (u.o.z.), która definiuje pojęcie zabytku, zabytku archeologicznego, określa, na czym polega ochrona zabytków, formy i sposób ochrony zabytków, zagospodarowanie zabytków, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań przy zabytkach, jak również zawiera przepisy karne. Warto także wspomnieć o nowym akcie prawnym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego – ustawie z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, która odnosi się do działań podejmowanych przez organy państwa lub inne jednostki sektora finansów publicznych w celu odzyskania, w tym zwrotu, dobra kultury utraconego przez obywatela polskiego, osobę prawną lub przez jednostkę organizacyjną mającą siedzibę na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również wyprowadzonego z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z naruszeniem prawa.

Jednak najistotniejsze dla działań podejmowanych przez Policję są zmiany związane z nowelizacją u.o.z. wprowadzoną ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw z dnia 22 czerwca 2017 r. (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595).

Nadal – zgodnie z art. 36 u.o.z. – prowadzenie badań archeologicznych, jak i poszukiwanie zabytków (także archeologicznych) wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków⁵. W konsekwencji brak wymaganego ustawowo pozwolenia lub poszukiwanie wbrew warunkom jest obecnie naruszeniem z art. 109c u.o.z., stanowiąc przestępstwo zagrożone karą do 2 lat pozbawienia wolności. W przypadku, gdy poszukiwania obejmują tereny, na których znajdują się stanowiska archeologiczne oraz gdy są to miejsca związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi, takie jak mogiły czy pola bitew, wówczas możemy mieć do czynienia z przestępstwem niszczenia lub uszkodzenia zabytku. W zmienionym art. 108 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków podwyższono ustawowy wymiar kary pozbawienia wolności za umyślne przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Przed zmianą ten czyn był zagrożony karą od 3 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności, obecnie – karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 8 lat za umyślne przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Gdy podczas nielegalnie prowadzonych prac poszukiwawczych zostanie zniszczone miejsce bądź przedmiot stanowiący dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury, ma wówczas zastosowanie art. 294 § 2 Kodeksu karnego, określający typ kwalifikowany, wyznaczony przez katalog przestępstw, w którego skład oprócz niszczenia mienia (art. 288 k.k.) wchodzi również przestępstwo kradzieży (art. 278 k.k.), przestępstwo przywłaszczenia (art. 284 k.k.) – w przepisie tym wyraźnie zaostrzono sankcję karną – wynosi ona od roku do 10 lat pozbawienia wolności⁶. Należy przy tej okazji zwrócić uwagę,

że osoby pozyskujące przedmioty z nielegalnych wykopalisk bez wymaganego przez ustawę pozwolenia lub wbrew jego warunkom, w tym również za pomocą urządzeń elektronicznych (wykrywacza metalu), dopuszczają się przestępstwa kradzieży lub przywłaszczenia tych przedmiotów na szkodę Skarbu Państwa. Przywłaszczanie przedmiotu znalezione podczas nielegalnie prowadzonych wykopalisk jest niezgodne z normą prawną zawartą w art. 284 k.k.⁷ Wiąże się to z art. 35 ust. 1 i 2 u.o.z., według którego znalezione przedmioty, co do których można przypuszczać, że stanowią zabytek archeologiczny, należą do Skarbu Państwa. Własnością Skarbu Państwa zgodnie z art. 189 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 259) są również zabytki znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe. W związku z tym przedmioty te są wyłączone także z obrotu handlowego, natomiast ich nielegalne posiadanie jest przestępstwem z art. 284 k.k. w związku z art. 35 u.o.z. lub art. 189 k.c. W powyższym wypadku kolekcjonowanie zabytków archeologicznych z nielegalnych źródeł w świetle prawa jest paserstwem.

Wykopując przedmioty z ziemi, sprawca nigdy nie może mieć pewności, czy nie niszczy stanowiska archeologicznego. Większość stanowisk archeologicznych nie wyróżnia się w terenie, a mimo to obiekty archeologiczne (np. groby, osady) mogą się znajdować tuż pod powierzchnią ziemi. Zawsze istnieje ryzyko natrafienia na dotychczas nieznanne stanowisko archeologiczne, dlatego przed rozpoczęciem poszukiwań konieczne jest zwrócenie się do konserwatora zabytków o wydanie pozwolenia, ze wskazaniem rejonu, w którym prowadzone będą poszukiwania zabytków. Zabytkowe przedmioty powszechnie uznawane za militaria również są zabytkami i zabytkami archeologicznymi znajdowanymi na licznych dawnych terenach bitew i obozów wojskowych. Takie obszary bada się metodami archeologicznymi, a przedmioty pozyskane w trakcie takich prac wpisują się w prawną definicję zabytku archeologicznego. Dokumentowane w ten sposób znaleziska stanowią cenne źródło historyczne. Jednak nie każdy stary przedmiot związany z wojskowością jest zabytkiem – decyzja w tej kwestii należy do właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Znalezione zabytki archeologiczne oraz zabytki i materiały archiwalne, które nie mają właściciela (bez względu na sposób ich odkrycia) lub nie można go ustalić, zgodnie z art. 189 k.c. stanowią własność Skarbu Państwa i są wyłączone z obrotu handlowego. Należy pamiętać, że przypadkowe znalezienie przedmiotów mogących spełniać definicję zabytku należy niezwłocznie zgłaszać właściwemu organowi państwowemu, wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków lub powiadomić o takim fakcie Policję. Handel zabytkami archeologicznymi pochodzącymi z terenów Polski jest zabroniony. Wojewódzcy konserwatorzy zabytków w imieniu państwa sprawują kontrolę nad przestrzeganiem i stosowaniem przepisów dotyczących ochrony naszego dziedzictwa kulturowego. W przypadku kradzieży zabytku lub pojawienia się oferty sprzedaży skradzionego zabytku w sprawę powinny włączyć się Policja i prokuratura. W zakresie ochrony zabytków i zwalczania przestępczości przeciwko dobrom kultury Policja współpracuje z konserwatorami zabytków, muzeami, pracownikami naukowymi, administratorami obiektów zabytkowych, jak również władzami kościelnymi. W trakcie swoich działań odzyskuje skradzione zabytki oraz dzieła sztuki.

W ramach zadań ustawowych Policja podejmuje również czynności w zakresie przeciwdziałania i zwalczania prze-

stępstwa przeciwko dobrom kultury na terenie kraju i poza jego granicami. Współpraca obejmuje wymianę informacji ze służbami właściwymi do spraw celnych, Krajową Administracją Skarbową i Strażą Graniczną oraz instytucjami zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego.

Powyższa współpraca dotyczy nie tylko działań obejmujących sprawy krajowe, ale także międzynarodowe⁸. Przedstawiciele polskiej Policji aktywnie uczestniczą w pracach grup roboczych. Jedną z takich grup jest CULTNET, stanowiąca nieformalną sieć punktów kontaktowych ds. dóbr kultury w UE. Sieć została powołana do życia na podstawie Rezolucji Rady UE nr 14232/12 z dnia 4 października 2012 r.⁹ Jej celem było i jest ułatwienie wymiany informacji pozaoperacyjnych oraz poprawa współpracy pomiędzy właściwymi organami w państwach członkowskich. Ponadto, zgodnie z założeniami, sieć ma umożliwiać dzielenie się doświadczeniami w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości przeciwko dobrom kultury oraz uzupełniać działania podejmowane w ramach istniejących struktur Unii Europejskiej, na podstawie obowiązujących przepisów unijnych. Przedstawiciele Policji biorą również udział w spotkaniach Grupy Ekspertów Interpolu ds. kradzieży dóbr kultury (IEG). W trakcie spotkań w ramach ww. grup przedstawiciele organów ścigania państw członkowskich UE, a także reprezentanci innych podmiotów, takich jak np. UNESCO, CEPOL, Światowa Organizacja Celna (WCO) i innych, mają okazję do wymiany informacji dotyczących najistotniejszych problemów związanych z ujawnianiem i zwalczaniem przestępstw przeciwko dobrom kultury¹⁰. W ramach współpracy Polska aktywnie uczestniczyła w operacji Pandora I (2016 r.) i Pandora II (2017 r.). Za ich przygotowanie i realizację było odpowiedzialne Biuro Kryminalne Komendy Głównej Policji. Obie operacje były wymierzone w zwalczanie kradzieży i nielegalny handel dobrami kultury, w tym szczególnie nielegalny obrót w Internecie. Koncentrowały się na ujawnianiu przypadków grabieży dziedzictwa kulturowego na obszarach lądowych i podwodnych, nielegalnego obrotu dobrami kultury oraz kradzieży zabytków. Ich celem było także zgromadzenie informacji na temat osób lub grup przestępczych, dokonujących nielegalnych eksploracji stanowisk archeologicznych, oraz szeroko pojętym przestępstwom przeciwko dobrom kultury. Działania były realizowane w ścisłej współpracy z komendami wojewódzkimi (Komendą Stołeczną Policji). W 2017 r. Policja wzięła udział w europejskiej operacji pod kryptonimem Pandora II zainicjowanej przez Interpol i Europol. Uczestniczyło w niej 21 państw. W porównaniu z wynikami operacji Pandora I (2016 r.), obecnie znacznie podniosła się jej skuteczność, co przełożyło się na odzyskanie większej liczby skradzionych zabytków. W trakcie postępowań odzyskano dużą liczbę zabytków, a prowadzone ustalenia pozwoliły na postawienie zarzutów sprawcom czynów zabronionych. Odzyskano między innymi obraz Maksymiliana Giermskiego „Zima w małym miasteczku” – cenny zabytek malarstwa stanowiący polską stratę wojenną¹¹. Większość działań Policja przeprowadziła we współpracy z różnymi służbami i instytucjami, m.in. z Krajową Administracją Skarbową, Strażą Graniczną, Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowym Instytutem Dziedzictwa oraz Narodowym Instytutem Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków i Konferencją Episkopatu Polski. W wyniku tej operacji na terenie naszego kraju zatrzymano kilka osób związanych z nielegalnym obrotem dobrami kultury. Na podstawie zgromadzonych materiałów wszczęto nowe po-

OPERACJE MIĘDZYNARODOWE

stępowania, zabezpieczając wiele zabytkowych przedmiotów, z których blisko połowa stanowiła zabytki archeologiczne. Operacja była koordynowana przez nieetatowych krajowych koordynatorów ds. zabytków. Do działań włączyli się wszyscy nieetatowi koordynatorzy komend wojewódzkich i Komendy Stołecznej Policji, a także wyznaczeni funkcjonariusze Biura do Walki z Cyberprzestępczością KGP oraz Wydziału do Walki z Cyberprzestępczością KWP w Bydgoszczy. Przygotowanie i realizacja operacji przez Policję polegały w szczególności na wymianie informacji oraz analizowaniu aktualnej sytuacji w tej dziedzinie, w tym również pomocy prawnej i wsparciu merytorycznym. Współpraca dotyczyła nie tylko działań obejmujących sprawy krajowe, ale także międzynarodowe. Niewątpliwie duże znacznie dla współdziałania między jednostkami Policji miało wcześniejsze podnoszenie kwalifikacji zawodowych policjantów zajmujących się przedmiotową problematyką, realizowane poprzez organizowanie szkoleń, a także uczestnictwo w sympozjach oraz konferencjach. Wydział Kryminalny Biura Kryminalnego KGP zapewniał wsparcie operacyjne i analityczne wszystkim uczestnikom operacji w zakresie weryfikacji proveniencji kwestionowanych w trakcie prowadzonych kontroli i sprawdzeń dóbr kultury. Ponadto był zaangażowany w bieżącą wymianę informacji pomiędzy wszystkimi służbami uczestniczącymi w działaniach, zapewniając ścisłą współpracę i komplementarne wsparcie działań Policji, co przyczyniło się do powodzenia przeprowadzonej operacji.

Ze względu na obecne zagrożenia oraz istotność omawianej tematyki dla zachowania tożsamości kulturowej naszego państwa wydaje się, iż w sferze zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom jest jeszcze dużo do zrobienia. Bardzo ważne są wszelkie działania podejmowane przez Policję na etapie czynności prewencyjnych i wykrywczych realizowanych przez służbę kryminalną. Olbrzymie znaczenie ma wymiana informacji i współpraca pomiędzy jednostkami Policji, a przede wszystkim – z innymi podmiotami i organami zaangażowanymi w zwalczanie wszelkich form przestępczości przeciwko dobrom kultury. Olbrzymia odpowiedzialność spoczywa na wojewódzkich koordynatorach do spraw zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom. Wszyscy zainteresowani ściganiem przestępczości muszą sobie uświadomić, jaką ważną rolę odgrywa Policja w tej dziedzinie i ile jest jeszcze przed nią wyzwań i pracy do zrobienia. Dlatego tak ważne są współpraca, wymiana informacji, samodoskonalenie, publikowanie i dystrybucja materiałów szkoleniowych, analizowanie nowych rozwiązań prawnych i poszerzanie wiedzy dotyczącej przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury¹².

- ² Porozumienie pomiędzy Ministrem Finansów, Ministrem Kultury, Komendantem Głównym Policji i Komendantem Głównym Straży Granicznej w sprawie współdziałania w zwalczaniu nielegalnego wywozu za granicę lub przywozu z zagranicy zabytków (Dz. Urz. KGP Nr 21, poz. 135, z późn. zm.).
- ³ Porozumienie pomiędzy Generalnym Konserwatorem Zabytków i Komendantem Głównym Policji w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom (Dz. Urz. KGP Nr 6, poz. 29).
- ⁴ Zob. A. Grajewski, *Przykłady spraw realizowanych przez Zespół do Zwalczania Przestępczości Przeciwno Dziedzictwu Narodowemu*, red. M. Łuczak, *Służby w ochronie dziedzictwa Europy wschodniej, Materiały pokonferencyjne*, Pęzino 14–15 VI 2016, s. 65–84.
- ⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.). Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1265).
- ⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.). Zob. I. Bernatek-Zagula, *Prawna ochrona dóbr kultury – problemy terminologiczne*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, nr 4, s. 135–149.
- ⁷ *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2014. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.).
- ⁸ Na podstawie art. 20 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2017 r. poz. 2067, z późn. zm.).
- ⁹ K. Czaplicka, *Przestępczość kryminalna przeciwko dobrom kultury w Polsce w latach 2013–2014*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 1/82 – 2/83, s. 94–98.
- ¹⁰ Na podstawie art. 20 ust. 2a, 2ab ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2017 r. poz. 2067, z późn. zm.).
- ¹¹ <https://www.tvn24.pl/krakow,50/dzieło-sztuki-odnalezli-w-galerii-handlowej-policjanci-odnalezni-804568.html> [dostęp: 12.01.2018 r.].
- ¹² Zob. P. Ogrodzki, *Ochrona zabytków przed przestępczością i pożarami w roku 2008*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2017, nr 1/86 – 4/89, s. 121–129.

Summary

Criminal law rules and cooperation of the police as tools for combating crimes against cultural property

The problem of uncontrolled crimes against cultural property has been repeatedly stressed in Poland for a long time. Therefore, there was a need to improve legal protection of movable and immovable objects of cultural heritage in Poland. Authorities were aware of the threats to cultural property, so they started to make attempts to protect it effectively. In order to combat such crimes, various institutions were invited to cooperate with law enforcement agencies. In recent years, public awareness of the role and meaning of cultural property has increased in our country. Accordingly, penal regulations of the act on the protection and care for historical monuments were changed. The current legislation can improve effectiveness of actions taken to protect objects of cultural heritage and, as a result, limit this kind of crimes.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

¹ Zob. M. Sabaciński, M. Trzeciński, *O potrzebie zmian w zakresie poszukiwań zabytków i używania wykrywacza metali*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2017, nr 1/86 – 4/89, s. 60–64. Zob. M. Barwik, P. Ogrodzki, *Dokumentowanie i znakowanie dzieł sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2017, nr 1/86 – 4/89, s. 86–89. Zob. M. Łuczak, *Ochrona dziedzictwa w działaniach policji w 2016 r. na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2017, nr 1/86 – 4/89, s. 112–117. Zob. *Zagrożenia dla zabytków w Europie Wschodniej – problematyka ochrony zabytków i działań Policji w Polsce*, red. M. Łuczak, *Służby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej, Materiały pokonferencyjne*, Pęzino 14–15 VI 2016, s. 9–40.

MIĘDZYNARODOWA WSPÓŁPRACA POLICYJNA

w zwalczaniu przestępczości
skierowanej przeciwko dobrom kultury
oraz cennym przedmiotom zabytkowym

Barbara Kaleta

st. specjalista Sekcji ds. Interpolu
Wydziału Koordynacji Międzynarodowej Wymiany Informacji
Biura Międzynarodowej Współpracy Policji KGP

W artykule przedstawiono międzynarodową wymianę informacji policyjnych w ramach zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom, która jest prowadzona głównie kanałem Interpolu – jedynej międzynarodowej organizacji policyjnej dysponującej bazą danych skradzionych dzieł sztuki. W swoich działaniach zorientowanych na zapobieganie i zwalczanie przestępczości przeciwko zabytkom współpracuje z UNESCO, ONZ, Europolem, Światową Organizacją Celną (World Customs Organization – WCO) i Międzynarodową Radą Muzeów (ICOM). W 1996 r. posiadane przez Interpol informacje zostały zdigitalizowane i uruchomiono automatyczną bazę danych Works of Art (WOA), która zawiera obecnie 50 500 pozycji, w tym 816 zarejestrowanych na wniosek Polski. Jej przeszukiwanie jest możliwe na podstawie wielu kryteriów.

Skradzione przedmioty są rejestrowane w bazie WOA w sposób manualny i wyłącznie przez pracowników komórki ds. dzieł sztuki w Sekretariacie Generalnym Interpolu, na zlecenie krajowych biur państw członkowskich. Międzynarodowa współpraca policyjna prowadzona w ramach Interpolu pozwoliła na zabezpieczenie i odzyskanie wielu cennych przedmiotów wywiezionych nielegalnie za granicę, pochodzących z kradzieży na terytorium Polski, a także tych pochodzących z kradzieży w innych państwach, które zostały ujawnione przez polskie służby.

Międzynarodowa wymiana informacji policyjnych w ramach zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom realizowana jest głównie kanałem Interpolu. W znacznie mniejszym stopniu wykorzystywany jest do tego celu kanał Europeolu.

Wsparcie Europeolu w zwalczaniu przestępczości przeciwko dobrom kultury mieści się w standardowym katalogu produktów i usług operacyjnych i jest realizowane w ramach projektu analitycznego Furtum (z łac. kradzież), dedykowanego przestępczości przeciwko mieniu, ale w ujęciu ogólnym. Przestępczość przeciwko dobrom kultury nie jest traktowana przez Europeol jako obszar autonomiczny, lecz realizowana jest w interakcji z innymi dziedzinami przestępczości, takimi jak: obrót narkotykami, pranie pieniędzy, nielegalna migracja czy nawet przestępstwa wojenne.

Należy zatem przyznać, że to Interpol pozostaje liderem w międzynarodowej wymianie informacji kryminalnych dotyczących przestępczości związanej z nielegalnym obrotem zabytkami i ich kradzieżą. Organizacja ta, skupiająca obecnie 192 pań-

stwa członkowskie, jest jedyną międzynarodową organizacją policyjną dysponującą bazą danych skradzionych dzieł sztuki, stale modernizowaną, której przeszukiwanie możliwe jest w językach: angielskim, francuskim, hiszpańskim i arabskim. Zwalczanie przestępczości kryminalnej na szkodę zabytków oraz poszukiwanie utraconych dzieł sztuki są od dawna priorytetami Interpolu. W opinii władz Interpolu, kradzież, grabież terytoriów konfliktów zbrojnych i nielegalny handel dziełami sztuki są często powiązane z innymi formami przestępczości, w tym z przestępczością zorganizowaną, a uzyskiwane dochody służą często finansowaniu wielu działań przestępczych. Podczas 81. sesji Zgromadzenia Ogólnego Interpolu w Rzymie w 2012 r. została przyjęta rezolucja wzywająca państwa członkowskie do priorytetowego traktowania kwestii ochrony spuścizny kulturowej i zachęcająca do zachowania czujności wobec ofert sprzedaży dzieł sztuki o budzącym wątpliwości pochodzeniu oraz do rejestrowania w bazie Interpolu każdego przypadku kradzieży dóbr kultury.

AUTOMATYCZNA BAZA DANYCH WORKS OF ART

W swoich działaniach zorientowanych na zapobieganie i zwalczanie przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom Interpol zawarł umowy i współpracuje z UNESCO, ONZ, Europolem, Światową Organizacją Celną (World Customs Organization – WCO) i Międzynarodową Radą Muzeów (ICOM), a przedstawiciele tych organizacji są zawsze zapraszani na spotkania i konferencje Interpolu poświęcone przedmiotowej tematyce. Wymiana informacji kanałem Interpolu, który wykorzystuje do tego celu bezpieczny, elektroniczny system komunikacji I-24/7 dotyczy przypadków kradzieży dóbr kultury i cennych zabytków, ujawnienia przedmiotów sztuki podejrzanej proveniencji, jak również osób uczestniczących w procederze nielegalnego obrotu kradzionymi dziełami sztuki.

Proces gromadzenia informacji o skradzionych lub zaginionych na świecie dobrach kultury rozpoczął się w 1947 r. Wówczas to Sekretariat Generalny Interpolu zaczął publikować papierowe noty, dotyczące skradzionych tego rodzaju przedmiotów. Po wielu latach, dzięki rozwojowi technologii informatycznych, stało się możliwe zdigitalizowanie zgromadzonych na ten temat informacji oraz uruchomienie w 1996 r. automatycznej bazy danych Works of Arts (WOA). Jest to jedyny na świecie tak liczny zbiór, zawierający obecnie około 50 000 pozycji, w tym 816 zarejestrowanych na wniosek Polski. Jego przeszukiwanie jest możliwe na podstawie wielu kryteriów, takich jak: typ przedmiotu (np. obraz, ikona, rzeźba, moneta, książka, znaczek, broń, mozaika, zegar), tytuł, materiał i technika wykonania, nazwisko twórcy, wymiary, dominujące kolory, nazwa państwa, w którym dokonano kradzieży, oraz inne istotne cechy. Fotografia nr 1 przedstawia zrzut ekranu z okna wyszukiwania w bazie WOA.

Bezpośredni dostęp do bazy WOA jest możliwy poprzez system I-24/7. W polskiej Policji mogą ją przeszukiwać funkcjonariusze i pracownicy posiadający stosowne uprawnienia przyznane przez Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji KGP. System I-24/7 dostępny jest w Komendzie Głównej Policji, komendach wojewódzkich, powiatowych i miejskich. Dla wielu użytkowników problemem pozostaje jednak fakt, że baza funkcjonuje tylko w języku angielskim, francuskim i hiszpańskim.

W roku 2009 Interpol umożliwił przeszukiwanie bazy WOA osobom spoza organów ścigania, nieposiadającym z oczywistych względów uprawnień do systemu I-24/7. Celem takiej decyzji było udostępnienie tego rejestru on-line, z publicznej strony internetowej Interpolu, przedstawicielom środowisk związanych z ochroną dóbr kultury i rynkiem antykwarycznym. Dzięki temu, sprawdzenia mogą przeprowadzać pracownicy ministerstw kultury, muzeów, galerii, domów aukcyjnych, instytucji ubezpieczeniowych, a także kolekcjonerzy i antykwariusze, co ma zapobiegać dokonywaniu budzących wątpliwości zakupów. Zainteresowana osoba musi jednak wcześniej uzyskać stosowne uprawnienia. Szczegółowe informacje na ten temat dostępne są na stronie <http://www.interpol.int/Public/WorkOfArt/Default.asp>. Według informacji posiadanych przez polskie Biuro Interpolu, tego rodzaju uprawnienia uzyskało dotychczas 71 wnioskodawców z Polski.

Sekretariat Generalny Interpolu co pół roku, spośród utraconych w państwach członkowskich dzieł sztuki i zgłoszonych do międzynarodowych poszukiwań, wybiera 6 najbardziej cennych, których fotografie zamieszcza na posterach nazwanych *The most wanted Works of art* (najbardziej poszukiwane dzieła sztuki). Postery te do czasów Internetu były publikowane w postaci papierowych plakatów i rozsyłane do wszystkich

Fot. 1.

krajowych biur Interpolu. Obecnie są dostępne w plikach pdf, na publicznej stronie internetowej Interpolu <http://www.interpol.int/Public/WorkOfArt/Default.asp>. Każda fotografia opatrzona jest zwięzłym opisem zawierającym kolejno: rodzaj utraconego dzieła, jego tytuł, nazwisko autora, nazwę biura Interpolu zlecającego poszukiwania, numer referencyjny w bazie WOA, miejsce kradzieży oraz wymiary.

W przeszłości na wspomnianych plakatach znalazły się także dzieła utracone w Polsce, np. obraz „Madonna z Gościeszyna”, skradziony w 1992 r. z kościoła w Gościeszynie, zamieszczony jako nr 4 na posterze z grudnia 1993 r. (fot. 2) oraz obraz „Plaža w Pourville” Clauda Moneta, skradziony w 2000 r. z Muzeum Narodowego w Poznaniu, nr 1 na posterze z grudnia 2000 r. (fot. 3). Ten drugi jako niezwykle cenny został natychmiast po kradzieży zarejestrowany w bazie WOA, choć jak się okazało po jego odnalezieniu, nie przekroczył nigdy granic Polski. Poster widoczny na fotografii 2 pochodzi z archiwum Biura Międzynarodowej Współpracy Policji KGP.

Skradzione przedmioty są rejestrowane w bazie WOA w sposób manualny i wyłącznie przez pracowników komórki Interpolu ds. dzieł sztuki w Sekretariacie Generalnym Interpolu, na zlecenie krajowych biur państw członkowskich. Wpis do bazy z pominięciem Sekretariatu Generalnego jest niemożliwy. Jednostka terenowa policji lub innego upoważnionego organu danego kraju członkowskiego, realizująca sprawę kradzieży zabytku, w przypadku pojawienia się przesłanek wskazujących na wywiezienie go za granicę, kieruje stosowną prośbą do Krajowego Biura Interpolu, które po sporządzeniu odpowiedniego wniosku w jednym z trzech języków roboczych Organizacji wysyła go do Sekretariatu Generalnego. W Polsce tego rodzaju wnioski realizowane są przez Wydział Koordynacji Międzynarodowej Wymiany Informacji Biura Międzynarodowej Współpracy Policji KGP, wykonującego zadania polskiego Krajowego Biura Interpolu.

W przypadku spektakularnej kradzieży, gdy jej przedmiotem jest dzieło znanego twórcy, informacja na ten temat wraz z opisem i zdjęciem rozsyłana jest w trybie pilnym, systemem łączności I-24/7, do wszystkich państw członkowskich, celem powiadomienia ich kompetentnych służb policyjnych, gra-

LES ŒUVRES D'ART LES PLUS RECHERCHÉES
THE MOST WANTED WORKS OF ART

- 1 -

OBJET : Vase
ITEM : Vase
AUTEUR : Ettore SOTTASS
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 13 janvier 1993
DATE OF THEFT : 13th January 1993
R.C.N. : VIENNA
N° de contrôle : E-115/7-1993
Control No. :
PROPRIÉTAIRE : Musée
OWNER : Museum
DIMENSIONS : Hauteur/Height 38 cm
Diamètre/Diameter 10,5 cm

- 2 -

OBJET : Statuette
ITEM : Statue
AUTEUR : Ikonos
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 26 juin 1993
DATE OF THEFT : 26th June 1993
R.C.N. : FRAGRE
N° de contrôle : E-199/10-1993
Control No. :
PROPRIÉTAIRE : Église
OWNER : Church
DIMENSIONS : Hauteur : entre 71 et 80 cm
Height: 71-80 cm

- 3 -

OBJET : Statuette de marbre
ITEM : Statue
AUTEUR : Ikonos
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 3 mai 1993
DATE OF THEFT : 3rd May 1993
R.C.N. : ANKARA
N° de contrôle : E-118/7-1993
Control No. :
PROPRIÉTAIRE : Ministère turc de la Culture
OWNER : Turkish Ministry of Culture
DIMENSIONS : Hauteur/Height 131 cm

- 4 -

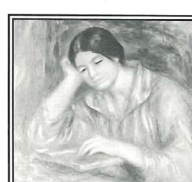
OBJET : Tableau
ITEM : Painting
AUTEUR : Ikonos
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : Entre le 14 et le 15 avril 1992
DATE OF THEFT : 14th/15th April 1992
R.C.N. : VARSIE
N° de contrôle : E-186/10-1993
Control No. :
PROPRIÉTAIRE : Église
OWNER : Church
DIMENSIONS : 120 x 80 cm

- 5 -

OBJET : Tableau
ITEM : Seven paintings
AUTEUR : Vasily KANDINSKY
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 14 septembre 1993
DATE OF THEFT : 14th September 1993
R.C.N. : LA HAYE
N° de contrôle : E-155/11-1993
Control No. :
PROPRIÉTAIRE : Particulier
OWNER : Private owner
DIMENSIONS : 43,5 x 33,5 cm

- 6 -

OBJET : Tableau
ITEM : 14 paintings
AUTEUR : Auguste RENOIR
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : Entre 1986 et 1990
DATE OF THEFT : Between 1986 and 1990
R.C.N. : FRANCE
N° de contrôle : E-198/11-1993
Control No. :
PROPRIÉTAIRE : Particulier
OWNER : Private owner
DIMENSIONS : 39 x 54 cm

N°23(b)
DECEMBER
Fot. 2.
1993

— En cas de découverte ou de renseignements concernant ces affaires, prière d'aviser les services de police qui informèrent leur B.C.N. INTERPOL.
— Should any of these items be discovered or any information concerning these cases become available, please inform the police who will contact their Interpol NCB.
Publié par O.I.P.C. - INTERPOL (S.P. 6041 6941 LYON CEDEX 08. (FRANCE))
Published by the ICPO-INTERPOL

nicznych i celnych. Jednocześnie przedmiot rejestrowany jest w bazie WOA. Wnioski o rejestrację sporządzane są na podstawie standardu Object ID, który w zwięzły sposób pozwala opisać zarówno samo zdarzenie kradzieży, jak i jej przedmiot/przedmioty. Niezbędne jest również dołączenie dobrej jakości fotografii.

Należy zaznaczyć, że rejestr WOA nie zawiera żadnych danych o charakterze osobowym dotyczących poszkodowanych czy sprawców. Znajdują się w niej informacje dotyczące wyłącznie poszukiwanego zabytku, jego fotografia, data i miejsce kradzieży oraz numery referencyjne Sekretariatu Generalnego i podmiotu złecającego. Fotografia nr 4 przedstawia zrzut ekranu przykładowego „trafienia”. W tym przypadku jest to obraz olejny na desce „Madonna z dzieciątkiem” Lucasa Cranacha, skradziony w Polsce z kościoła w Sulmierzycach, w październiku 1995 r., który w bazie WOA zarejestrowany jest pod numerem: 2010/24850-1.1.

W Polsce podmiotami wnioskującymi do Krajowego Biura Interpolu o wpis w bazie WOA są Policja oraz Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zlecenia MKiDN dotyczą cennych strat wojennych, ponieważ fakt obecności tych przedmiotów w bazie Interpolu jest istotnym argumentem w procesie restytucyjnym.

W bazie może być zarejestrowany każdy przedmiot stanowiący dzieło sztuki, obiekt o znaczeniu kulturowym lub historycznym znajdujący się na liście obiektów dziedzictwa kulturowego danego państwa podlegający ochronie zgodnie z legislacją krajową, a także każde inne dzieło sztuki, o którego rejestrację zwróci się do Sekretariatu Generalnego państwa

LES ŒUVRES D'ART LES PLUS RECHERCHÉES
THE MOST WANTED WORKS OF ART

1

OBJET : Tableau
ITEM : Painting
AUTEUR : Claude MONET (1840-1926)
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 17 septembre 2000
DATE OF THEFT : 17 September 2000
R.C.N. : VARSIE
N° de dossier : 2000/4594
FILE No. :
LIEN DU VOL : Musée
PLACE OF THEFT : Museum
DIMENSIONS : 60 x 73 cm

2

OBJET : Tapisserie
ITEM : Tapestry
AUTEUR : Manufacture d'Autons
ARTISTE : Unknown workshop
DATE DU VOL : 3 août 2000
DATE OF THEFT : 3 August 2000
R.C.N. : FRANCE
N° de dossier : 2000/5012
FILE No. :
LIEN DU VOL : Musée
PLACE OF THEFT : Museum
DIMENSIONS : 253 x 192 cm

3

OBJET : Tableau
ITEM : Painting
AUTEUR : Jean METZ (1892-1982)
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 19 mai 2000
DATE OF THEFT : 19 May 2000
R.C.N. : MONACO
N° de dossier : 2000/3389
FILE No. :
LIEN DU VOL : Musée
PLACE OF THEFT : Museum
DIMENSIONS : 36,2 x 56,5 cm
36,2 x 56,5 cm

4

OBJET : Mosaïque (en romain)
ITEM : Mosaic (Roman era)
AUTEUR : Ikonos
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 31 juillet 2000
DATE OF THEFT : 31 July 2000
R.C.N. : ANKARA
N° de dossier : 2000/1312
FILE No. :
LIEN DU VOL : Site archéologique
PLACE OF THEFT : Archaeological site
DIMENSIONS : 150 x 70 cm

5

OBJET : Tableau
ITEM : Painting
AUTEUR : Ikonos
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : 31 août 2000
DATE OF THEFT : 31 August 2000
R.C.N. : LA PAZ
N° de dossier : 2000/4332
FILE No. :
LIEN DU VOL : Église
PLACE OF THEFT : Church
DIMENSIONS : 191 x 142 cm

6

OBJET : Alibère (15e siècle)
ITEM : Chalice (15th century)
AUTEUR : Ikonos
ARTISTE : Unknown
DATE DU VOL : Entre le 4 et le 10 février 2000
DATE OF THEFT : 8 - 10 February 2000
R.C.N. : WIESBADEN
N° de dossier : 2000/5054
FILE No. :
LIEN DU VOL : Musée
PLACE OF THEFT : Museum
DIMENSIONS : Hauteur : 36,2 cm - Diamètre : 12,1 cm
Height: 36,2 cm - Diameter: 12,1 cm

Tous ces objets sont représentés dans le CD-ROM 'INTERPOL-ŒUVRES D'ART VOLÉES'
All these objects are featured in the CD-ROM 'INTERPOL-STOLEN WORKS OF ART'

N°30(b)
DECEMBER
Fot. 3.
2000

— En cas de découverte ou de renseignements concernant ces affaires, prière d'aviser les services de police qui informèrent leur B.C.N. INTERPOL.
— Should any of these items be discovered or any information concerning these cases become available, please inform the police who will contact their Interpol NCB.
Publié par O.I.P.C. - INTERPOL (S.P. 6041 6941 LYON CEDEX 08. (FRANCE))
Published by the ICPO-INTERPOL

członkowskie. Oprócz krajowych biur Interpolu, podmiotami, które mogą wnioskować o wpis do przedmiotowej bazy danych są 2 organizacje międzynarodowe: UNESCO oraz ICOM.

Warto wspomnieć, że skradzione dzieła sztuki, mające szczególne znaczenie dla polskiej kultury narodowej, rejestrowano w bazie Interpolu nawet wtedy, gdy Polska nie była członkiem Interpolu, ze względu na zawieszenie jej członkostwa w Organizacji w latach 1952–1990. Polskie organy ścigania korzystały wówczas z pośrednictwa policji innych państw członkowskich. Przykładem może tu być obraz Lucasa Cranacha „Madonna pod jodłami”, którego zaginięcie z Katedry Wrocławskiej zostało stwierdzone w 1961 r. Wszczęcie międzynarodowych poszukiwań tego cennego dzieła stało się możliwe dzięki pomocy policji niemieckiej.

Międzynarodowa współpraca policyjna realizowana kanałem Interpolu pozwoliła także na zabezpieczenie i odzyskanie wielu cennych przedmiotów wywiezionych nielegalnie za granicę, pochodzących z kradzieży na terytorium Polski.

W 1999 r. policja niemiecka udaremniła sprzedaż na tamtejszym rynku antykwarycznym antepedium ze złoczonego kurdybanu, skradzionego rok wcześniej z kościoła parafialnego w Grzybnie.

Współpraca polskiej Policji z policją niemiecką i brytyjską pozwoliła na odzyskanie znacznej części inkunabułów i starodruków, których kradzież z Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie została ujawniona w 1999 r. Skradzione dzieła były wystawiane do sprzedaży m.in. w domach aukcyjnych w Niemczech i Wielkiej Brytanii oraz w antykwaracie na terytorium Włoch.

EFEKTY WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ

W 2005 r. policja austriacka zabezpieczyła oferowany do sprzedaży w Domu Aukcyjnym „Dorotheum” obraz Domenica Fedeliego (Maggiotto) „Chłopiec grający na fujarce”, skradziony w 1991 r. z prywatnego mieszkania w Warszawie.

W 2007 r. policja niemiecka ujawniła i zabezpieczyła „Pietę” z XV w. skradzioną w 1995 r. z kościoła w miejscowości Miejsce, w województwie opolskim. Przedmiot wrócił do Polski 7 lipca 2009 r.

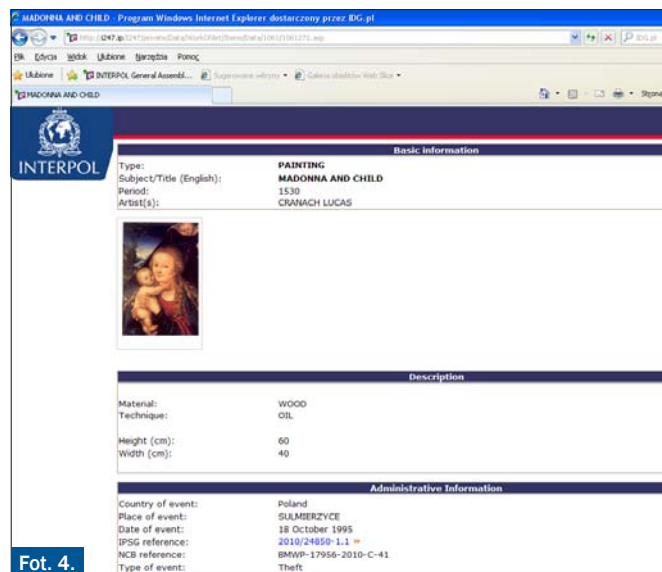
W 2010 r. został wycofany ze sprzedaży w domu aukcyjnym Kunst & Auktionhaus Eva Adlag w Buxtehude w Niemczech obraz Aleksandra Gierymskiego „Żydówka z pomarańczami”, stanowiący stratę wojenną

Skradzione na świecie dzieła sztuki bywają przedmiotem handlu na polskim rynku antykwarycznym. W grudniu 2006 r. policja francuska skierowała kanałem Interpolu do strony polskiej wniosek o wycofanie ze sprzedaży w domu aukcyjnym Agra-Art S.A. w Warszawie obrazu Józefa Pankiewicza „Pejzaż z Saint-Tropez”, będącego własnością Fonds national d'art contemporain w Paryżu, zakupionego w 1922 r. przez Ministerstwo Szkolnictwa Publicznego i Sztuk Pięknych w Paryżu, skradzionego we Francji w roku 2004.

W styczniu 2007 r. funkcjonariusze Centralnego Biura Śledczego, na podstawie uzyskanych informacji operacyjnych, zatrzymali obywatela polskiego, posiadającego przy sobie dwie maski „Makonde”, figurkę fetyszystyczną oraz 7 podglówków, które po sprawdzeniach w interpolowskiej bazie danych okazały się przedmiotami skradzionymi z Galerii Narodowej w Harare, w Zimbabwie, w czerwcu 2006 r.

Podane przykłady pokazują, że współpraca polskiej Policji z policjami innych krajów prowadzona w ramach Interpolu przynosi pozytywne efekty. Możliwość szybkiej wymiany informacji oraz dostęp do bazy danych WOA pozwalają na międzynarodowe poszukiwania oraz odzyskiwanie wielu cennych dzieł sztuki, będących nierzadko dobrami kultury narodowej. Jak wspomniano na wstępie, Interpol ciągle pracuje nad ulepszeniem swojej bazy danych, usprawnieniem procesu jej zasilania i przeszukiwania. Według informacji otrzymanych z Sekretariatu Generalnego Interpolu, w najbliższych miesiącach ma zacząć funkcjonować nowa wersja bazy danych WOA, w następstwie wdrożenia projektu PSYCHE (Protection System for Cultural Heritage). Projekt PSYCHE jest realizowany przez Interpol i włoską jednostkę karabinierów ds. ochrony dziedzictwa kulturowego, ze wsparciem finansowym Unii Europejskiej i pomocy eksperckiej z 16 państw UE: Austrii, Belgii, Bułgarii, Cypru, Estonii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Niemiec, Węgier, Włoch, Malty, Słowacji, Słowenii i Szwecji. Nowa funkcjonalność przedmiotowej bazy ma zwiększyć zarówno liczbę zarejestrowanych w niej przedmiotów, jak i szanse ich odnalezienia. Oprócz dotychczasowego sposobu przeprowadzania sprawdzeń pojawi się możliwość automatycznego porównywania zdjęć. Narzędzie to ma jednak przede wszystkim zrewolucjonizować proces zasilania bazy. Zastosowany interfejs PSYCHE 1.0 dostępny w ramach systemu I-24/7 pozwoli krajowym użytkownikom na dokonywanie rejestracji w sposób niemalże samodzielny, przy nieznacznym nadzorze Sekretariatu Generalnego Interpolu, a także na modyfikowanie wprowadzonych danych oraz ich usuwanie.

W ramach działań służących zwalczaniu przestępczości dotyczącej nielegalnego obrotu skradzionymi dobrami kultury Interpol przeprowadził w ostatnich dwóch latach 3 operacje, wspólnie z Europolem, Światową Organizacją Celną i specjalistycznymi służbami policyjnymi i celnymi kilkudziesięciu

Fot. 4.

państw członkowskich, w tym Polski. Operacje te, noszące nazwy: Pandora I, Pandora II i Athena, polegały na wzmożonych kontrolach na przejściach granicznych, lotniskach i w portach przesyłek pocztowych, ładunków samochodów i statków, a także na śledzeniu portali internetowych i doprowadziły do ujawnienia i zabezpieczenia przedmiotów archeologicznych i cennych zabytków oraz zatrzymania wielu osób.

W Polsce, w wyniku operacji Pandora II, zatrzymano kilka osób związanych z nielegalnym obrotem dobrami kultury. Na podstawie zgromadzonych materiałów wszczęto 24 nowe postępowania. Łącznie zabezpieczono 3629 dóbr kultury, z których blisko połowa stanowiła zabytki archeologiczne¹.

¹ Informacje otrzymane z Biura Kryminalnego KGP.

Summary

International cooperation of the Police in combating crimes against cultural property and valuable objects of cultural heritage

The article concerns international exchange of police information, the aim of which is to combat criminal events involving cultural heritage. Mainly, it is conducted via Interpol channel – the only international police organization with access to database of stolen works of art. The actions of Interpol are focused on preventing and combating crimes against cultural heritage. They cooperate with UNESCO, UN, Europol, World Customs Organisation (WCO) and International Council of Museums (ICOM). In 1996, information gathered by Interpol were digitalized. They created a Stolen Works of Art database (WOA), including 50 500 records (816 of them were registered upon the request of Poland). Searches are possible on the basis of a number of criteria. Stolen items are recorded in WOA manually and only by authorized employees of the works of art unit of the General Secretariat of Interpol, upon the request of national bureau of the member states. International police cooperation of Interpol allowed for securing and recovering many valuable items illegally exported abroad and stolen in Poland or in other countries, which were found by Polish law enforcement agencies.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

ROLA NARODOWEGO INSTYTUTU MUZEALNICTWA I OCHRONY ZBIORÓW

w dokumentowaniu i poszukiwaniu współcześnie
skradzionych obiektów zabytkowych

Maria Romanowska-Zadrożna

główny specjalista ds. strat zabytków
w Dziale Analiz Kryminalnych
Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów został powołany 1 marca 2011 r. do kreowania strategii muzealnej, w tym prowadzenia Krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. W artykule omówiono konstrukcję bazy, jej umocowanie prawne, zasady opisu obiektu, roli materiału ikonograficznego. Przedstawiono też przykłady odzyskanych zabytków. Przywołano przepisy w prawie krajowym i unijnym nakazujące sprawdzanie w bazach gromadzących informacje o stratach. Omówiono zadania punktu kontaktowego ds. Dyrektywy 2012/60/EU w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego oraz działanie modułu IMI (Internal Market Information System) – wewnątrzrynkowego systemu wymiany informacji, dostosowanego do rejestracji poszukiwanych, nielegalnie przemieszczonych dóbr kultury i ich restytucji.

Jednym z podstawowych działań prewencyjnych służących ochronie dzieł sztuki jest prowadzenie dokumentacji, możliwie jak najpełniejszej i umożliwiającej jednoznaczną identyfikację¹, drugim – zapewnienie dostępności do informacji, a trzecim – stworzenie warunków do szybkiego jej przepływu. Wszystkie te warunki spełnia *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub nielegalnie wywiezionych za granicę* (dalej: *Krajowy wykaz*) prowadzony przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ) w Warszawie.

Instytut został powołany z dniem 1 marca 2011 r. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Bogdana Zdrojewskiego rozporządzeniem z 18 lutego 2011 r. jako instytucja kultury mająca wytyczać strategię muzeów. Uroczysta inauguracja działalności Instytutu, określonego przez wiceministra Piotra Żuchowskiego „marzeniem polskich muzealników”, nastąpiła w dniu 17 maja w 2011 r. w budynku Laboratorium Centrum Sztuki Współczesnej w Warszawie. Faktycznie, utworzenie placówki tego typu było od dawna postulowane przez środowisko. O jego powołanie apelował

prof. Andrzej Rottermund w grudniu 1981 r. na przerwany przez stan wojenny IV Kongresie Kultury Polskiej. Po wielu latach, w 2009 r., na VI Kongresie Kultury Polskiej idea ta powróciła już jako projekt przedstawiony przez ówczesnego ministra kultury i dziedzictwa narodowego. Planowany Instytut miał być instytucją opierającą się na istniejącej strukturze Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych², którego obowiązki znalazły odzwierciedlenie w zadaniach statutowych nowego Instytutu, wśród nich zapisano także prowadzenie *Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*³.

Wykaz zawiera muzealia utracone po 1970 r., gromadzone od 1986 r. przez ówczesny Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych. W 1992 r. został poszerzony o straty bibliotek, archiwów i kościołów oraz osób prywatnych i innych instytucji poszkodowanych utratą dzieł sztuki, a po 2003 r. także o zabytki nielegalnie wywożone za granicę. Początkowo miał on jedynie formę papierową, jednak w 1992 r. zaczęto budować jego postać elektroniczną.

KRAJOWY WYKAZ ZABYTEKÓW

Na podstawie art. 23 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.) *Krajowy wykaz* zyskał umocowanie prawne. W przepisie tym określono sposób gromadzenia zabytków, wskazano osobę odpowiedzialną oraz listę uprawnionych do zgłoszenia strat do wykazu. Wykaz prowadzi w formie zbioru kart informacyjnych Generalny Konserwator Zabytków, a zgłoszeń do *Krajowego wykazu* mogą dokonywać: wojewódzcy konserwatorzy zabytków, organy Policji, Straży Granicznej, Krajowej Administracji Skarbowej, prokuratury oraz dyrektorzy muzeów i bibliotek, będących instytucjami kultury. Na mocy art. 93 pkt. 1 tej ustawy z dniem 1 czerwca 2004 r. Generalny Konserwator Zabytków przekazał swoje uprawnienia Ośrodkowi Ochrony Zbiorów Publicznych.

Wcześniej zaczęto upowszechniać gromadzoną wiedzę na temat strat. Już w 1988 r. Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych wydał katalog Jana Świeczyńskiego w celu ułatwienia poszukiwań poprzez upublicznienie wizerunków utraconych dzieł⁴. Przyspieszeniu poszukiwań służyło utworzenie w 1992 r. pierwszej elektronicznej wersji *Katalogu skradzionych i zaginionych dóbr kultury*, rozpowszechnianie jej na płytach CD od 2000 r.⁵ oraz przekształcenie jej po wejściu w życie w 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w pierwszą *sensu stricto* bazę danych i umieszczenie od lipca 2005 r. w Internecie. W latach 2014–2015 przeprowadzono modernizację mającą na celu usprawnienie i przyspieszenie działań *Krajowego wykazu* oraz zmianę układu graficznego na bardziej nowoczesny i przyjazny użytkownikom⁶. Dzięki temu powstało ogólnie dostępne, pomocne narzędzie, z jednej strony – rejestrujące straty dóbr kultury, a z drugiej – przydatne w ich odzyskiwaniu, służące przede wszystkim Policji, Straży Granicznej, Krajowej Administracji Skarbowej, badaczom przestępczości przeciwko zabytkom, a także muzeom, antykwariuszom, domom aukcyjnym i zwykłym obywatelom, którzy pragną zakupić dzieło sztuki bez wad prawnych. Wystarczy zarejestrować się w systemie, by otrzymać dostęp do bazy danych na różnych poziomach szczegółowości informacji. Zależą one od tego, czy jesteśmy osobą prywatną czy pracownikiem instytucji kontrolującej lub prowadzącej dochodzenie albo śledztwo. Następnie, używając wyszukiwarki prostej (numer karty; nazwa przedmiotu; dział lub dyscyplina sztuki; autor; materiał lub technika; opis przedmiotu i jego oznakowanie) lub zaawansowanej, odpowiadającej wszystkim rodzajom informacji, każdy może się dowiedzieć, czy nabywany obraz nie ma jakiegś nieciekawej historii, a funkcjonariusz może sprawdzić, czy wśród zarekwirowanych przedmiotów nie znajdują się poszukiwane.

Wybrane przez wyszukiwarkę opisy obiektów są prezentowane jako lista, ale można je również obejrzeć ujęte w formie tabeli. Klikając na miniaturę zdjęcia, uzyskuje się jego powiększenie lub całą galerię zdjęć, w zależności od zgromadzonego materiału ikonograficznego. Przeważnie na jednej karcie jest zarejestrowany jeden zabytek ewidencjonowany w bazie danych. W zmodernizowanej w latach 2014–2015 bazie numery są nadawane już automatycznie według kolejności wpisów, dlatego obiekty przenoszone ze starej bazy danych, które miały wcześniejsze numery z bazy starej, często pu-

Fot. 1. Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Źródło: <https://skradzonezabytki.pl/i/#/> [dostęp: 15.03.2018 r.].

Fot. 2. Herb Topór znaczący stopę kielicha.

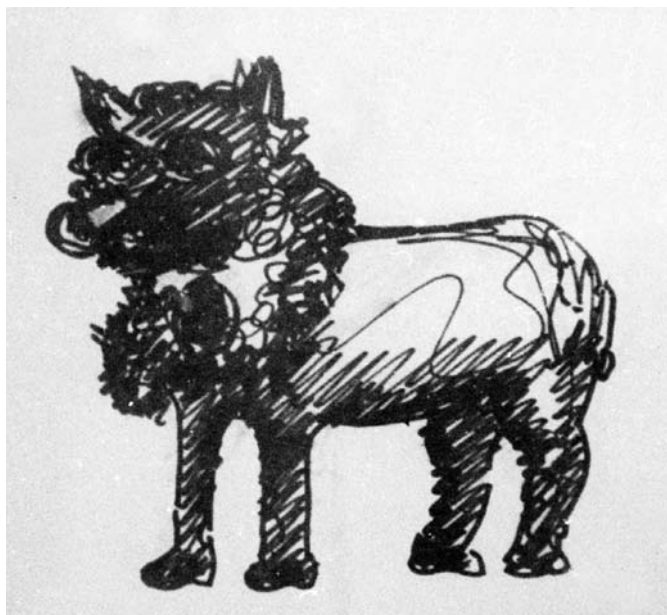

Fot. 3. Inskrypcja zamieszczona na stopie kielicha wskazująca proveniencję (klasztor w Sieciechowie) i datację (1608).

blikowane w czasopiśmie⁷, uzyskały podwójną numerację. W zapisach karty podaje się również numer rejestru zabytków lub inwentarza muzealnego, jeżeli utracony obiekt był w ten sposób zewidencjonowany. Wprowadzono też dane dotyczące właściciela i użytkownika w momencie kradzieży, datę przestępstwa, jednostkę prowadzącą śledztwo, numer akt sprawy oraz informację, od kogo otrzymano zgłoszenie straty do *Krajowego wykazu*.

Przy zgłoszeniach bardzo ważny jest szczegółowy opis utraconego zabytku zawierający wymiary, technikę i materiał, napisy, oznakowania, w tym mikrofotografie, tzw. znak DNA⁸ i znaki identyfikujące, takie jak pęknięcia, ukruszenia, złamania, zeskrobienia, przebarwienia czy niedające się usunąć plamy, oraz uwzględniający kolorystykę, szczególnie wówczas, gdy załączone zdjęcie jest czarno-białe⁹. Z myślą o prywatnych kolekcjonerach w Instytucie opracowano formularz ułatwiający opisanie i zewidencjonowanie posiadanych dzieł sztuki, pt. *Bezpieczne zbiory, bezpieczne kolekcje* zamieszczony na stronie www.stratyzytytkow.pl¹⁰. Trudno przecenić rolę wszelkich źródeł ikonograficznych, takich jak fotografie, grafiki, rysunki oraz ilustracje w różnych publikacjach, w książkach i w czasopiśmie.

Fotografie nie zawsze były cenione. Na przykład Bronisław Gembarzewski, wieloletni dyrektor przedwojennego Muzeum Narodowego w Warszawie i Muzeum Wojska, uważał, że ówczesna fotografia nie jest w stanie oddać tak dokładnie niuansów detali uzbrojenia, co dobry rysunek, najlepiej jeszcze podkolorowany. W związku z tym zlecał wykonywanie rysunków

Fot. 4. Rysunek pamięciowy – akwamanila w kształcie lwa [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

Fot. 5. Czarny kot na kanapie z *Piłsudskim na kasztance* w tle [fot. ze zbiorów prywatnych właściciela obrazu].

Fot. 7. Wojciech Kossak *Ułan na koniu / Kawalerzysta* – zdjęcie zamieszczone w *Krajowym wykazie* [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

Fot. 8. Wojciech Kossak *Ułan na koniu / Kawalerzysta* – zdjęcie odzyskanego obrazu [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

inwentaryzacyjnych, które po latach wykorzystano w publikacji strat wojennych obecnego Muzeum Wojska Polskiego¹¹. Jednak rysunki zamieszczone w *Krajowym wykazie* nie mogą się poszczycić podobnym kunsztem wykonania i dokładnością odwzorowania szczegółów, należy je raczej nazwać „portretami pamięciowymi obiektu”. Jako przykład najczęściej jest przywoływany rysunek utraconego dziesięciocentymetrowego lewka z dwoma otworami na wodę „w okolicy ogona i pod gardłem”, dziewiętnastowiecznej kopii średniowiecznego naczynia do polewania rąk zwanego „akwamanilą”¹² – zabytek nadal jest poszukiwany!

Obecne tropienie zaginionych dzieł sztuki jest łatwiejsze przede wszystkim dzięki fotografii, zwłaszcza jeśli dobrze oddaje wygląd i szczegóły utraconego obiektu. Jednak nawet wówczas, gdy jest niedoskonała, też ma wartość, bo zwiększa szanse na odnalezienie straty. Przykładem może być sprawa obrazu Wojciecha Kossaka *Piłsudski na kasztance* skradzionego z prywatnej kolekcji. Brak fotografii utrudniał identyfikację. Dopiero po latach udało się właścicielowi obrazu odnaleźć zdjęcie czarnego kota wylegującego się na czerwonej kanapie, nad którą przypadkowo w kadrze znalazło się dzieło Kossaka. Wykadowany utracony obraz zamieszczony w bazie pozwolił na jego szybkie odnalezienie¹³. Podobnie było z innym

Fot. 6. Wojciech Kossak *Piłsudski na kasztance* – wykadowany fragment zdjęcia wprowadzony do bazy danych [fot. ze zbiorów prywatnych właściciela obrazu – fragment].

obrazem Wojciecha Kossaka zamieszczonym w *Krajowym wykazie* pod dwoma tytułami *Ułan na koniu / Kawalerzysta* skradzionym w 2004 r. i odzyskanym 2008 r.¹⁴

Fakt odzyskania utraconego dzieła sztuki też jest odnotowywany w bazie – podobnie jak okoliczności, miejsce i data jego odnalezienia. Czasami identyfikacja obiektu nastroczała problemy. Tak było z figurą św. Anny z części środkowej tryptyku przedstawiającej Wielką Świętą Rodzinę w kościele odpustowym św. Anny parafii rzymskokatolickiej pw. Bożego Ciała w Oleśnie w woj. opolskim¹⁵. Skradziona wraz z pozostałymi rzeźbami i elementami wyposażenia 19 sierpnia 1994 r. została

z trudem rozpoznana wśród innych zabytków przez małopolską Policję po rozbiciu grupy przestępczej w 2003 r. Opalona z farby, kompletnie pozbawiona polichromii niewiele przypominała kunsztowne dzieło z początków XVI w. widniejące na zdjęciach ołtarza¹⁶. Wraz z nią odnaleziono wówczas także rzeźby przedstawiające dwóch apostołów ciągnących sieci, pierwotnie zdobiących ambonę łodziową w kościele pw. św. Piotra i Pawła w Bożkowie¹⁷. Po kradzieży rzeźby musiały potracić przedramiona. Na szczęście z czterech zachowały się trzy i posłużyły przestępcom do naprawy rąk, jednak tak nieudolnej, że efekt sprawiał kuriozalne wrażenie. Do Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych czasami przychodziły paczki zawierające poszukiwane zabytki. Przykładem może być zwrot dziewiętnastowiecznej monstrancji skradzionej z kościoła w Wysokiej koło Oleśna w woj. opolskim¹⁸, dokonany za pośrednictwem poczty tuż przed Wielkanocą 2009 r.¹⁹, chyba przez jakiegoś „skruszonego grzesznika”²⁰.

EWIDENCJA DÓBR KULTURY

Fot. 9. Tryptyk Wielkiej Św. Rodziny z kościoła odpustowego św. Anny w Wysokiej koło Olesna [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

Fot. 10. Figura św. Anny – fragment środkowej części tryptyku [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

Fot. 11. Ołtarz Wielkiej Św. Rodziny po kradzieży z kościoła odpustowego św. Anny w Wysokiej koło Olesna [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

Fot. 12. Odnaleziona opalona z farby rzeźba św. Anny [ze zbiorów Działu Analiz Kryminalnych Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów].

Obecnie każdy zarejestrowany w systemie funkcjonariusz może sam sprawdzić, czy zajęty przedmiot figuruje w bazie. Jeśli sprawdzenie odbywa się przez telefon, należy pamiętać, by jak najprecyzyjniej opisać obiekt.

Jednak samo upublicznienie bazy w Internecie nie wystarcza. Ważne jest jeszcze, by informacja o tym fakcie dotarła do zainteresowanych osób. Przypadek odnalezienia skradzionego w 1999 r. z Parku Zdrojowego w Szczawnicy *Popiersia Józefa Szalaya* autorstwa Alfreda Dauna dowodzi, jak ważne są szkolenia i rozpowszechnienie informacji o *Krajowym wykazie*. Kradzież rzeźby została zgłoszona przez komisariat w Krościenku, wpisana do bazy danych, informacje o niej zostały udostępnione w Internecie w 2005 r., jednak nie dotarły one do komendy w Izabelinie i gdy tamtejsi policjanci natrafili na tę rzeźbę, anons o jej znalezieniu połączony z prośbą o identyfikację zamieścili w lokalnej prasie („Listy do Sąsiada” luty – marzec 2007)²¹.

Szkolenia w zakresie ochrony dzieł sztuki i zapobiegania skierowanej przeciwko nim przestępczości były prowadzone już przez Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych. Obecnie są kontynuowane są przez NIMOZ. W latach 2010–2015 pod hasłem „Ochrona dziedzictwa kulturowego” przeprowadzono sześć edycji serii wykładów z poszczególnych dziedzin związanych z tą tematyką. Były to zajęcia realizowane głównie z myślą o studentach prawa i historii sztuki na sześciu polskich uniwersytetach²². Organizowane są też szkolenia dla policjantów, konserwatorów zabytków, funkcjonariuszy Straży Granicznej, służby celnej i muzealników, a od 2018 r. także dla prokuratorów. Obejmują one tematykę dotyczącą baz danych i badania proveniencji, zmian legislacyjnych prawa polskiego, a także przepisów unijnych oraz obowiązków z nich wynikających.

Prowadzona od ponad 30 lat ewidencja dóbr kultury utraconych w wyniku kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywozu jest przedmiotem badań i analiz, zarówno na użytek wewnętrzny, jak i publikacji naukowych²³. Bada się skalę i rodzaje zjawiska, analizuje się zagrożenia i *modus operandi* przestępców. Zbierane i przechowywane w Instytucie wycinki prasowe niejednokrotnie okazały się bardzo przydatne – w momencie pojawienia się w internetowym katalogu domu aukcyjnego w Nowym Jorku kielicha z 1608 r., skradzionego w 1994 r. z kościoła pw. Naj-

świętszej Marii Panny w Opactwie koło Sieciechowa, wycinek z gazety opisujący to zdarzenie stał się podstawą do dalszych poszukiwań dokumentujących proveniencję zabytku. Kielich szczęśliwie powrócił pięć miesięcy później²⁴. Aktualnie w *Krajowym wykazie* zarejestrowanych jest 11 064 kart zabytków skradzionych lub zaginionych, 857 nielegalnie wywiezionych i 769 odzyskanych. Pracownicy regularnie przeglądają internetowe katalogi aukcyjne w poszukiwaniu zarejestrowanych zaginionych dzieł sztuki.

Ostatnie zmiany legislacyjne w polskim prawie wprowadziły wymóg sprawdzania dzieł sztuki w *Krajowym wykazie*. Ustawa z 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustaw regulujących warunki dostępu do wykonywania niektórych zawodów²⁵ w art. 5 wprowadza zmiany do ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r.²⁶ W rozdziale 4a, art. 31a–31e znowelizowanej ustawy o muzeach jest mowa o ochronie prawnej rzeczy ruchomych o wartości historycznej, artystycznej lub naukowej wypoży-

czonych z zagranicy na wystawę czasową organizowaną na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, czyli o tzw. immunitacie muzealnym. Obliguje ona organizatorów wystawy do upewnienia się, czy eksponat wypożyczany z zagranicy na wystawę czasową organizowaną na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej może zostać objęty ochroną prawną. Procedura wymaga m.in. sprawdzenia, czy nie figuruje on w bazach utraconych dóbr kultury jako rzecz skradzioną lub wywiezioną niezgodnie z prawem i czy nie jest poszukiwaną stratą wojenną. W regulacjach ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.) figurują dwie bazy – *Krajowy wykaz* (art. 23) i *Krajowy rejestr utraconych dóbr kultury* (rozdz. 2a). Również przy przyznawaniu dotacji z programu „Kolekcje muzealne” ministra kultury i dziedzictwa narodowego oraz przy rozpatrywaniu wniosków na stały wywóz dobra kultury za granicę obiekty są sprawdzane w *Krajowym wykazie* i bazie strat wojennych. Coraz więcej muzeów weryfikuje też informacje o obiektach przed przyjęciem darów do zbiorów i dokonaniem zakupów,

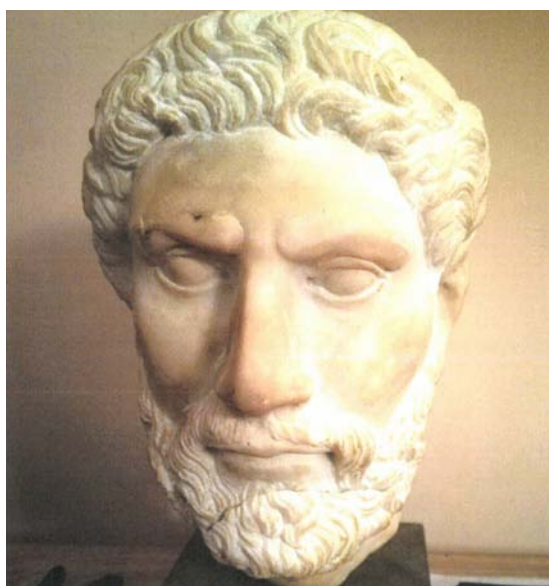
Fot. 13. Kielich z 1608 r., skradziony w 1994 r. z kościoła w Opactwie koło Sieciechowa, odzyskany w 2015 r. [fot. T. Zadrozny].

Fot. 14. Pierścion z końca III w. poszukiwany przez władze Słowacji [Zgłoszenie IMI nr 17434.1].

Fot. 15. Zapinka z 2 poł. III w. poszukiwana przez władze Słowacji [Zgłoszenie IMI nr 17451.1].

Fot. 16. Głowa mężczyzny – rzeźba antyczna poszukiwana przez Austrię [Zgłoszenie IMI nr 26423.1].

Fot. 17. Czarnofigurowy lekyt z przedstawieniem procesji Dionizosa poszukiwany przez Grecję [Zgłoszenie IMI nr 33358.1].

by w przyszłości uniknąć przykrych konsekwencji nabycia dzieła sztuki obciążonego wadą prawną. W bazie wiedzy prowadzonej na stronie internetowej NIMOZ są publikowane materiały wspomagające badanie proveniencji muzealiów w kontekście utraconego mienia żydowskiego²⁷.

Wymóg zachowania należytej staranności zawiera również Dyrektywa 2014/60/EU, która na obszarze Unii Europejskiej weszła w życie 19 grudnia 2015 r.²⁸ Poprzedzając ją Dyrektywa 93/7/EWG nakazywała, by państwo członkowskie starające się o zwrot zabytku udowodniło złą wolę posiadacza lub dzierżyciela²⁹. Przewidywała też krótszy czas zgłaszania wniosku po ustaleniu przestępstwa nielegalnego wywozu. W nowej Dyrektywie został on przedłużony z roku do trzech lat. Wprowadziła też wskazane przez rządy państw członkowskich punkty kontaktowe (organa centralne), utrzymane przez dyrektywę z 2014 r.³⁰

Punkty te współpracują i konsultują się przy poszukiwaniu na wniosek państwa członkowskiego dobra kultury, które zostało wyprowadzone niezgodnie z prawem z jego terytorium, ustalając tożsamość posiadacza i/lub użytkownika, przy odnalezieniu na swoim terytorium dobra kultury, które mogło być nielegalnie wwiozione, umożliwiając sprawowanie właściwym władzom wnioskującego państwa członkowskiego, że dany przedmiot jest ich dobrem kultury, podejmując wszelkie niezbędne środki tymczasowe w celu fizycznego zachowania dobra kultury oraz zapobieganiu działaniom mającym na celu uchylenie się od procedury zwrotu³¹.

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. w ówczesnym Ministerstwie Kultury został utworzony europejski punkt kontaktowy do spraw Dyrektywy 93/7/EWG, który na mocy zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 marca 2014 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa Ochrony Zbiorów oraz nadania mu statutu został przeniesiony do NIMOZ. Instytutowi zostały powierzone działania związane z restytucją zabytków wywiezionych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej, w tym te związane z obsługą Europejskiego Punktu Kontaktowego ds. Dóbr Kultury Nielegalnie Wywiezionych z terytorium państwa członkowskiego (§ 7, pkt 17a), co zostało potwierdzone w nowym zarządzeniu z dnia 9 czerwca 2016 r. (§ 7, pkt 18).

W celu usprawnienia przekazywania informacji, w ramach Dyrektywy 2014, pomiędzy odpowiednimi władzami państw członkowskich został zaadaptowany, działający już w Unii Europejskiej od 2012 r., wewnętrzny system wymiany informacji (Internal Market Information System)³². Wcześniej sprawdzał się już w takich obszarach jak: usługi, kwalifikacje zawodowe,

IMI – MODUŁ POSZUKIWANIA I ZWROTU DÓBR KULTURY

prawa pacjenta, SOLVIT, transgraniczny transport gotówki w euro, delegowanie pracowników, oraz w projektach pilotażowych dotyczących np.: handlu elektronicznego, licencji maszynistów kolejowych, zamówień publicznych.

W 2014 r. została powołana grupa robocza Komisji ds. Internal Market Information (IMI) w zakresie dóbr kultury, która pracowała nad przystosowaniem modułu IMI do przewidzianej w dyrektywie 2014/60/EU platformy wymiany informacji między państwami członkowskimi na temat przemieszczonych dóbr kultury i ich restytucji. W grudniu 2015 r. pracownik Instytutu został zarejestrowany w systemie IMI jako koordynator modułu poszukiwania i zwrotu dóbr kultury³³. W czerwcu 2016 r. moduł ten został uruchomiony.

W IMI informacje mogą być przesyłane w systemie jeden do wszystkich i jeden do jednego lub tylko do wybranych państw członkowskich, które mogą być domniemanym celem wywozu poszukiwanego obiektu. Przewidziano cztery formularze: 1. Zawiadomienie o nielegalnym wywozie dobra kultury; dotyczące dobra, które zostało nielegalnie wywiezione/skradzione z państwa członkowskiego i nie jest wiadomo, gdzie dokładnie obiekt może się znajdować³⁴. 2. Wniosek o poszukiwanie nielegalnie wywiezionego dobra kultury i zidentyfikowanie posiadacza; dotyczy państwa członkowskiego, które poszukuje nielegalnie wywiezionego lub skradzionego dobra kultury i zasadnie przypuszcza, że obiekt ten znajduje się na terytorium konkretnego państwa członkowskiego³⁵. 3. Zawiadomienie o znalezieniu nielegalnie wywiezionego dobra kultury, dające możliwości sprawdzenia i złożenia wniosku w jego sprawie; dotyczy państwa członkowskiego, które powiadamia inne kraje członkowskie o znalezionym na swoim terytorium dobru kultury, prosząc te państwa o potwierdzenie, czy zostało nielegalnie wywiezione z ich terytorium (czas na sprawdzenie – 6 miesięcy)³⁶. 4. Zawiadomienie o rozpoczęciu procedury zwrotu; dotyczy państwa członkowskiego, które informuje to państwo członkowskie, w którym obiekt został znaleziony, o wszczęciu procedur restytucyjnych³⁷.

Składane wnioski powinny zawierać wszystkie informacje niezbędne dla ułatwienia poszukiwania, w szczególności w odniesieniu do rzeczywistego lub domniemanego miejsca pobytu poszukiwanego dzieła. Dotychczas odebraliśmy poprzez system IMI ponad 131 informacji o poszukiwanych przez Austrię, Grecję i Słowację dobrach kultury. Zostały one przesłane dalej: Policji, Straży Granicznej i służbom celnym. Wysłaliśmy 12 zawiadomień o 26 poszukiwanych przez nas zabytkach oraz 2 wnioski dotyczące 598 zatrzymanych obiektów, które mogły trafić nielegalnie na nasze terytorium. Złożyliśmy też 1 zawiadomienie o wszczęciu procedur rewindykacyjnych. Prowadzone sprawy dotyczyły: autografów, map, numizmatów, obrazów, rzeźb, detali architektonicznych, ikon, sztuki starożytnej i rzemiosła artystycznego. Oprócz tego w ramach punktu kontaktowego konsultowaliśmy się z władzami centralnymi Niemiec, Wielkiej Brytanii, Węgier, Francji, Włoch, Holandii i Belgii w sprawie 6 obiektów zatrzymanych w Polsce i 150 na Węgrzech. Kontakty dotyczyły pasiaka z Buchenwaldu, autografów, map, książek, predelli ołtarzowej, monet i zabytkowych samochodów.

Dyrektywa 2014/60/EU została implementowana do prawa polskiego ustawą z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. poz. 1016), w której, jak już wspomniano, umocowanie prawne mają dwie bazy zbierające informacje o utraconych dziełach sztuki w wyniku kradzie-

ży, zaginięcia czy nielegalnego wywozu, z tym że *Krajowy rejestr* wyłącza automatycznie wpisane do niego przedmioty z obiegu.

Kolejnym krokiem pozwalającym na skuteczniejsze odzyskiwanie dzieł sztuki jest podpisane 8 lutego 2018 r. przez Generalnego Konserwatora i Komendanta Głównego Policji porozumienie o współpracy.

Na zakończenie, aby uzupełnić opis działań podejmowanych przez NIMOZ w celu ochrony dziedzictwa kulturowego, poza wymienioną już rejestracją, poszukiwaniem i rewindykacją zabytków skradzionych i nielegalnie wywiezionych, które to czynności znajdują się w gestii Działu Analiz Kryminalnych, należy również wspomnieć o zadaniach Działu Metod i Technik Ochrony, który zajmuje się sprawami szeroko pojętej ochrony muzeów i rozwiązaniami służącymi bezpieczeństwu zbiorów. Czyni to w ramach działalności konsultacyjno-ochronnej dotyczącej ochrony wystaw, transportu zbiorów, dokumentacji organizacyjno-ochronnej, w tym regulaminów, zabezpieczeń technicznych i elektronicznych, a także funkcji nadzorująco-doradczej, polegającej np. na sprawdzaniu stanu zabezpieczeń i organizacji ochrony. Dział ten od wielu lat prowadzi szkolenia w tym zakresie, a także bazę danych na temat muzeów i ich zabezpieczeń. Wydaje też publikacje na ten temat. Celem wymienionych działań prewencyjnych jest to, by jak najmniej obiektów zostało skradzionych.

¹ O roli dokumentacji m.in. pisali: P. Ogrodzki, *Rola baz danych o zabytkach w zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu narodowemu*, w: *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego*, Poznań 2009, s. 189–203 oraz M. Barwik i P. Ogrodzki, *Dokumentowanie i oznakowanie dzieł sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2005 nr 1/42 – 2/43, s. 28–31, przedruk: „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2017, nr 1/86 – 4/89, s. 86–89.

² Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w trakcie swojej działalności zmieniał nazwy oraz zakres kompetencji: Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych (1988–1991) – ochrona muzealiów przed kradzieżą i pożarami, ewidencja strat; Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych (1992–1995) – zadania dodatkowo objęły biblioteki i archiwa oraz zabytki nieruchome; Ośrodek Ochrony i Konserwacji Zabytków (1996–1998) – rozszerzono zadania o zagadnienia konserwatorskie; Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych (1998–2011).

³ Statut Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów z dnia 18 lutego 2011 r., § 4 pkt 16; Statut Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów z dnia 16 czerwca 2016 r., § 7 pkt 17.

⁴ J. Świeczyński, *Katalog skradzionych i zaginionych dóbr kultury*, Ośrodek Informacyjno-Koordynacyjny Ochrony Obiektów Muzealnych, Warszawa 1988.

⁵ P. Ogrodzki, *Katalog skradzionych i zaginionych dóbr kultury dostępny na płytach CD*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2000, nr 1 (19), s. 15.

⁶ M. Barwik, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem w nowej wersji*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2014, nr 3/80 – 4/81, s. 86–87.

⁷ Obiekty z *Krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem poza Internetem* były publikowane w dziale Dobra utracone w „Spotkaniach z Zabytkami” (1993–1995), „Art. & Business”, „Gazecie Antykwarycznej” prze-

- kształconej w „Sztuka.pl” (2000–2010) oraz od 1997 r. do chwili obecnej w Katalogu strat w czasopiśmie „Cenne, Bezcenne, Utracone”, wydawanym najpierw przez Ośrodek, teraz przez Instytut. Por. M. Barwik, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, w: *Katalog utraconych dzieł sztuki*, Warszawa 2013, s. 2.
- ⁸ P. Ogrodzki, *Mikrofotografia – skuteczna metoda identyfikacji dzieł sztuki*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1999, nr 1(13), s. 4–5; M. Barwik i P. Ogrodzki, *Dokumentowanie i oznakowanie dzieł sztuki*, s. 31, przedruk: „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2017, nr 1/86 – 4/89, s. 89.
- ⁹ Więcej: M. Barwik, *Dokumentujemy zbiory*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 2, s. 6–7.
- ¹⁰ <http://stratyzybytkow.nimoz.pl/rejestry-strat/dokumentowanie-zbiorow/bezpieczne-zbiory-bezpieczne-kolekcje-czyli-jak-dokumentowac-zbiory/> (obecnie po modernizacji strony internetowej NIMOZ opis projektu został, a brakuje formularza podpowiadającego kolejność opisu, mamy jednak nadzieję, że zostanie on rychło przywrócony). Por. R. Pasieczny, *Program „Bezpieczne zbiory – bezpieczne kolekcje”*, „Cenne, Bezcenne, Utracone. Wydanie specjalne. Katalog utraconych dzieł sztuki”, Warszawa 2013 (wydanie na CD).
- ¹¹ J. Kozimor, R. Matuszewski, *Ograbione Muzeum. Straty wojenne Muzeum Wojska w okresie II Wojny Światowej*, Warszawa 2007, s. 101. Por. M. Romanowska-Zadrożna, *Ryciny i rysunki jako przekaz ikonograficzny zaginionych dzieł sztuki. Na przykładzie dokumentacji strat wojennych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego*, w: *Metodologia, metoda i terminologia grafiki i rysunku. Teoria i praktyka*, red. nauk. Jolanta Talbierska, Warszawa 2014, s. 347.
- ¹² M. Barwik, *Dokumentacja zbiorów w obiektach sakralnych*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 6, ilustracja na s. 20; M. Barwik i P. Ogrodzki, *Dokumentowanie i oznakowanie dzieł sztuki*, ilustracja na s. 89.
- ¹³ Nr karty: 10738.
- ¹⁴ Nr karty: 6041.
- ¹⁵ Nr karty w *Krajowym wykazie*: 2504, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. VII, z. 10, ISPAN 1960. H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. IV, Breslau 1894(?), s. 255. M. Barwik, A. Pawlak, *Katalog Strat*, „Spotkania z Zabytkami”, 1994 nr 12/94, s. 27–29.
- ¹⁶ A. Popielski, *Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów na straży zabytków*, „Systemy Alarmowe” 2011, nr 4, s. 11.
- ¹⁷ Nr karty w *Krajowym wykazie*: 2625.
- ¹⁸ Nr karty w *Krajowym wykazie*: RH-142, por. M. Barwik, *Krajowy wykaz zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem*, s. 2.
- ¹⁹ P. Ogrodzki, *Niezwykła przesyłka*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2009, nr 1(58), s. 3–5.
- ²⁰ A. Popielski, *Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów*, s. 11.
- ²¹ <http://stratyzybytkow.nimoz.pl/aktual/skradziona-rzezba-odnaleziona-biurze-rzeczy-znalezionych/> [dostęp 22.02.2018 r.].
- ²² Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Jagielloński.
- ²³ Zob. O. Jakubowski, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń w 2014 r.*, „Santander Art and Culture Law Review” 1/2015, s. 263–274; Tenże, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń w 2015 r.*, „Santander Art and Culture Law Review” 3/2016 (2), s. 241–258; Tenże, *Zagrożenie dziedzictwa kulturowego przestępczością – analiza wydarzeń w 2016 r.*, „Santander Art and Culture Law Review” 1/2017 (3), s. 252–255.
- ²⁴ M. Romanowska-Zadrożna, D. Nowacki, *Inskrypcja wskazuje ślad*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2015, nr 3/84 – 4/65, s. 4–9.
- ²⁵ Dz. U. poz. 1505, z późn. zm.
- ²⁶ Dz. U. z 2017 r. poz. 972, z późn. zm.
- ²⁷ M. Romanowska-Zadrożna, *Badania proveniencyjne w Polsce* (cz. 2), „Muzealnictwo” 2017, nr 58, s. 48–49.
- ²⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona), art. 10 (Dz. Urz. UE L Nr 159, s. 1, z późn. zm.).
- ²⁹ Dyrektywa Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, art. 9 (Dz. Urz. UE L Nr 74, s. 74, z późn. zm.), dyrektywa nie obowiązuje od 19 grudnia 2015 r.
- ³⁰ Tamże, art. 3; Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE, art. 4.
- ³¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE, art. 5.
- ³² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1024/2012 z dnia 25 października 2012 r. w sprawie współpracy administracyjnej za pośrednictwem systemu wymiany informacji na rynku wewnętrznym uchylające decyzję Komisji 2008/49/WE (Dz. Urz. UE L Nr 316, s. 1, z późn. zm.).
- ³³ Jedyną publikacją na temat modułu IMI dotyczącego zwrotu dobra kultury jest artykuł O. Jakubowskiego, *Moduł systemu IMI (Internal Market Information System) dotyczący zwrotu dóbr kultury – założenia, zastosowanie oraz ocena przydatności dla ochrony dziedzictwa kulturowego*, http://heuright.eu/wp-content/uploads/2016/01/olgierd_jakubowski_imi-studium2016_heuright-2.pdf [dostęp: 15.03.2018 r.].
- ³⁴ Podstawa prawna: Dyrektywa 2014/60/EU, art. 5 § 1 pkt 1, § 2.
- ³⁵ Podstawa prawna: Dyrektywa 2014/60/EU, art. 5 § 1 pkt 1.
- ³⁶ Podstawa prawna: Dyrektywa 2014/60/EU, art. 5 § 1 pkt 1, § 2.
- ³⁷ Dyrektywa 2014/60/EU, art. 7.1 pkt 3.

Summary

The role of the National Institute for Museums and Public Collections in registering and tracking stolen cultural objects

The National Institute for Museums and Public Collections was established on 1 March 2011. Its main objective is to create policy for museums, including maintenance of the National Register of Stolen or Illegally Exported Objects of Historical Value. The article describes the register, its legal background, the role of iconographic material and rules of describing objects. It also presents examples of items recovered. Moreover, it recalls provisions of national and Union law concerning the requirement to search databases with information on lost cultural property. The article also describes responsibilities of a contact point on the Directive 2012/60/EU on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a member state and presents how the Internal Market Information System works. The System is adapted to register missing, illegally transferred cultural property and their restitution.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

MIĘDZYNARODOWE KODYFIKACJE PRAWA

dotyczące ochrony dóbr kultury
i dziedzictwa kulturowego

dr Aleksandra Chyc

Wyższa Szkoła Menadżerska w Warszawie

W niniejszym artykule przeanalizowano i omówiono kodyfikację prawa na poziomie międzynarodowym oraz przedstawiono wykaz kodyfikacji prawa na poziomie regionalnym w ramach Rady Europy i Unii Europejskiej w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Ze względów metodologicznych oraz obszerności tematu nie podjęto szerzej tematyki ochrony dziedzictwa naturalnego, jednakże umieszczono podstawowe informacje na ten temat w ramach omówienia konwencji UNESCO z 1972 r. Została podkreślona waga odpowiednio przygotowanych i wdrożonych przepisów prawnych chroniących dorobek kulturowy państw również z perspektywy efektywnego procesu promowania własnej kultury na świecie.

Ochrona dóbr kultury była tematem poruszonym już w starożytności. Pierwsze próby kodyfikacji w tym zakresie zostały zawarte w twórczości Cyserona, gdzie autor podejmuje problem ochrony burzenia i grabienia miast w okresie wojen¹. Temat ochrony kultury i jej produktów przewijał się przez wieki w poszczególnych krajach. Większość filozofów i prawników oponowało przeciw niszczeniu dorobku kulturowego społeczności ludzkiej. Jednakże do XIX wieku wszelkie porozumienia w zakresie ochrony kultury zawierane były przeważająco w formie umów bilateralnych lub sporadycznie multilateralnych. W 1899 r. podpisano trzy konwencje haskie poświęcone rozstrzyganiu sporów międzynarodowych, wojny na morzu oraz zwyczajów i prawa podczas wojny. Powyższe konwencje choć w sposób pośredni dotyczyły ochrony kultury, były znaczącą inicjatywą multilateralną kodyfikacji prawa poruszającą omawianą w niniejszym artykule problematykę. W 1907 r. podpisano kolejne konwencje haskie, które skupiają się m.in. na ochronie mienia przed zniszczeniem i grabieżą. Konwencje haskie wyszczególniają świątynie; gmachy służące nauce, sztuce i dobroczynności; pomniki historyczne; szpitale; miejsca, gdzie przebywają chorzy i ranni jako miejsca szczególne, które należy chronić w okresie bombardowań i oblężeń, pod warunkiem że nie zostaną przeznaczone do celów wojskowych. Wprowadzono obowiązek oznaczenia gmachów i zabytków za pomocą specjalnych znaków oraz, co bardzo istotne, procedurę odszkodowawczą w przypadku naruszenia zapisów konwencji haskich dotyczących ochrony dóbr kultury. Okres I wojny światowej brutalnie weryfikował zapisy konwencji haskich, gdyż dochodziło w tym czasie do licznych sytuacji, w których dorobek kulturowy zaatakowanych państw był niszczone lub skradziony. W 1919 r. państwa, podpisując traktat po-

kojowy kończący I wojnę światową, były zgodne co do art. 238, który opisywał zagadnienia ochrony zabytków oraz procedurę restytucji – zwrotu dorobku kulturowego zagrabionego w okresie wojny². Inicjatywą godną uwagi jest Pakt Roericha z 1935 r. podpisany przez 21 państw amerykańskich, w tym Stany Zjednoczone Ameryki. Powyższa umowa multilateralna wymieniała obiekty zabytkowe, instytucje naukowe, artystyczne i kulturalne jako tzw. neutralne. Ustanowiono symbol – chroniący obiekty kultury – w postaci białej flagi z czerwonym okręgiem zawierającym w środku trzy czerwone kule. Państwa objęte Paktem Roericha miały w przyszłości stworzyć wykaz zabytków i instytucji podlegających ochronie, uwzględniając sytuację używania ich do celów wojskowych, wtedy też procedura ochrony miałaby nie obowiązywać³. Czas II wojny światowej spowodował spowolnienie prac na poziomie międzynarodowym w zakresie przepisów i procedur prawnych chroniących dorobek kulturowy państw. Dopiero po 1945 r. wraz z powstaniem ONZ i jego organizacji wyspecjalizowanej UNESCO prace nabrały tempa, czego efektem są liczne konwencje międzynarodowe, m.in. w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego.

Instytucjonalizacja międzynarodowej współpracy dotycząca ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego oraz kodyfikacja prawa w tym zakresie na poziomie globalnym.

■ ONZ – UNESCO – Konwencja dotycząca utworzenia UNESCO – 1945

Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) została utworzona w wyniku zawarcia w 1945 r. konwencji dotyczącej jej powołania podpisanej przez wszystkie

państwa członkowskie ONZ. Szczegółowe działania UNESCO są dalszym rozwinięciem jednego z podstawowych celów ONZ, jakim jest utrzymywanie bezpieczeństwa oraz wspieranie współpracy międzynarodowej. UNESCO dąży do:

- wspierania zbliżenia i wzajemnego poznania narodów,
- wspierania rozwoju oświaty i szkolnictwa,
- wspierania rozwoju kultur świata i ich różnorodności,
- pomocy w rozwoju nauki i techniki, sprzyjania swobodnemu przepływowi myśli, idei i wiedzy,
- wspierania ludzi nauki i sztuki całego świata, ich kontaktów i wymiany międzynarodowej⁴.

Pod egidą UNESCO powstają liczne inicjatywy w postaci konferencji, seminariów, grup badawczych, kampanii, programów działań, ośrodków dokumentacji oraz wiele innych. To właśnie UNESCO kładzie nacisk na poziomie międzynarodowym na proces ochrony światowej spuścizny kulturowej i dziedzictwa naturalnego. W ramach tej organizacji powstał m.in. program „Pamięć Świata” – poprzez analizę dawnych dokumentów podejmuje się w ramach tego programu interpretacji różnych zjawisk kulturalnych; program „Człowiek i Środowisko” – tworzenie tzw. rezerwatów biosfer; program „specjalnych akcji” – różne inicjatywy ratowania zagrożonych zabytków, m.in. starówki weneckiej, greckiego Akropolu; różnego rodzaju rejestry, np. rejestr najcenniejszych wartości niematerialnych świata. Najważniejszym dokonaniem UNESCO w zakresie ochrony kultury jest powołanie w 1977 r. „Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego”, do której zostało wpisanych wiele obiektów z Polski.

■ **Konwencja haska o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – Haga 1954**

Treść konwencji była ustalana w trakcie trzytygodniowych paneli dyskusyjnych. Najistotniejszym jej osiągnięciem jest dokładne sprecyzowanie, co to jest *dobro kultury*, ponieważ wcześniejsze konwencje nie uściśliły definicji. Konwencja uwzględnia kryterium ilościowe i wyróżnia dobra kultury jednostkowe, jak i zbiory dóbr kultury, charakteryzując *dobro kultury* w następujący sposób: „dobra ruchome i nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu, gmachy, których zasadniczym przeznaczeniem jest przechowywanie lub wystawianie dóbr kultury oraz ośrodki obejmujące znaczną ilość dóbr kultury”⁵.

W dokumencie poświęca się dużo uwagi na działania prewencyjne w trakcie pokoju obejmujące kwestie opieki nad dobrami kultury uwzględniające między innymi tworzenie odpowiednich regulaminów, instrukcji, formułowanie odpowiednich komórek organizacyjnych w siłach zbrojnych oraz edukowanie i promowanie wiedzy dotyczącej ochrony dóbr kultury.

Konwencja obejmuje ochroną również transport dóbr kulturowych w obrębie jednego terytorium lub jego transport na inne terytorium, oraz osoby zajmujące się ochroną dóbr kultury.

Co niezwykle istotne, pojęcie ochrony dóbr kultury sygnatariusze konwencji traktują jednakowo w kontekście przestrzegania zasad zakazu grabieży i przywłaszczania dóbr kultury, jak również wszelkich aktów wandalizmu.

Konwencja wprowadza obowiązek oznakowania dóbr kultury. Ustanowiono, iż znak ten będzie tarczą skierowaną ostrzem w dół, podzieloną wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa białe i dwa niebieskie. Błękitna tarcza w układzie potrójnym jest natomiast oznakowaniem informującym o tzw. ochronie specjalnej. Omawiana międzynarodowa umowa multilateralna wyodrębnia także tzw. ochronę specjalną dotyczącą np. schronów przeznac-

zonych do przechowywania dóbr kultury ruchomych w przypadku konfliktu zbrojnego oraz tzw. ośrodki zabytkowe i inne dobra kultury nieruchome o bardzo wielkim znaczeniu, z wyłączeniem sytuacji, gdy ośrodki te nie są przeznaczone do celów wojskowych lub gdy dobra przebywają w pobliżu ośrodków przemysłowych. Ochrona specjalna zostaje przyznana poprzez wprowadzenie danego dobra kultury do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną oraz po zaopatrzeniu danego dobra kultury w znak rozpoznawczy błękitnej tarczy w układzie potrójnym. Należy podkreślić, że postanowienia konwencji dotyczą konfliktów zbrojnych między państwami, jak również konfliktów wewnętrznych w obrębie jednego państwa⁶. Polska ratyfikowała Konwencję Haską w 1956 r.

■ **Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury – 1970**

W XX wieku wraz ze zwiększającym się zainteresowaniem dziełami sztuki koncepcja regulacji prawnych na poziomie międzynarodowym, regionalnym oraz państwowym zmierzała w stronę doprecyzowania przepisów zapobiegających nielegalnemu importowi, eksportowi oraz transferowi dóbr kultury. Wszystkie inicjatywy prawotwórcze podkreślały fakt, że prawna ochrona dzieł sztuki wspomaga ochronę bogactwa kulturowego narodów. Konwencja w sposób numeryczny wymienia kategorie, w których dobra kulturowe stanowią dziedzictwo kulturowe całego świata. Są nimi: dobra kultury wytworzone indywidualnie lub zespołowo przez obywateli danego państwa i dobra mające znaczenie dla danego państwa wytworzone na terytorium danego państwa przez obywateli obcego państwa lub bezpaństwowców; dobra kultury odkryte na terytorium danego państwa; dobra kultury uzyskane na terytorium danego państwa w wyniku badań i działań archeologicznych, etnologicznych, przyrodniczych; dobra kultury uzyskane w wyniku ustalonej wcześniej dobrowolnej wymiany między państwami; dobra kultury uzyskane nieodpłatnie lub legalnie zakupione od innego państwa.

Omawiana konwencja z 1970 r. bardzo szczegółowo definiuje dobra kultury, wymieniając te, które „ze względów religijnych lub świeckich uznawane są przez państwo za mające znaczenie dla archeologii, prehistorii, historii, literatury i sztuki” oraz należą do jednej z dziesięciu wymienionych kategorii: rzadkie okazy i zbiory zoologiczne, botaniczne, mineralogiczne, anatomiczne; przedmioty paleontologiczne; przedmioty historyczne, w tym o charakterze naukowo-technicznym, wojskowym, społecznym, związane z życiem przywódców, myślicieli, naukowców, artystów, i związane z ważnymi dla narodu wydarzeniami; przedmioty archeologiczne; przedmioty uzyskane w wyniku rozbiórki zabytków artystycznych, historycznych, archeologicznych; ponadstuletnie antyki; materiały etnologiczne i o wartości artystycznej; rzeźby i sztuka posągowa, sztychy, ryciny, litografie, artystyczne części montażowe; rzadkie rękopisy i inkunabuły, stare książki, dokumenty i publikacje, znaczki pocztowe, skarbowe (pojedyncze lub zbiory); archiwa fotograficzne, fonograficzne, filmowe; ponadstuletnie meble i instrumenty muzyczne⁷. Konwencja sugeruje w celach odpowiedniego wdrażania jej postanowień tworzenie odpowiednich służb ochrony dziedzictwa kulturowego, równoległe doprecyzowanie i aktualizowanie prawodawstwa poszczególnych krajów, prowadzenie odpowiednich rejestrów, nadzorowanie wykopalisk, edukowanie społeczeństw oraz współpracę z mediami w celach nagłaśniania sytuacji nielegalnego obrotu dobrami kultury.

MIĘDZYNARODOWE KONWENCJE

Omawiana umowa międzynarodowa przypomina o obowiązku oznakowania dóbr kultury będących w obrocie oraz posiadaniu odpowiednich zaświadczeń. Strony konwencji zobligowały się do przestrzegania zasad przeciwdziałania handlowi i przewozowi skradzionych dóbr kultury. Uruchomione zostaną również odpowiednie procedury odzyskiwania i zwrotu dóbr skradzionych oraz procedury odszkodowawcze. Przy czym państwa zobowiązują się do stosowania transportu nieoclononego przy wyżej wymienionych procedurach. Przy wszelkich akcjach międzynarodowych dotyczących przeciwdziałania, ścigania oraz odzyskiwania skradzionych dóbr kultury państwa będą ze sobą ściśle współpracować. Podstawowym sposobem komunikacji w tym zakresie będzie droga dyplomatyczna.

Sygnatariusze konwencji zobligowali się do uruchomienia wszelkich możliwych działań, w tym sankcji administracyjnych oraz karnych w stosunku do osób, które naruszyły zakazy dotyczące nielegalnego obrotu dobrami kultury. Należy zwrócić uwagę na to, że wszelkie procedury prawne nadal pozostają wedle tej umowy międzynarodowej w gestii państw sygnujących konwencję, zatem podejmowane są na podstawie krajowych przepisów prawnych. Stąd istotne jest, aby prawodawstwo krajowe poszczególnych państw w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego były dobrze skonstruowane i efektywnie stosowane w praktyce. Państwa podpisujące konwencję podejmują się dostosować swoje wewnętrzne prawodawstwo w celu: zapobiegania wszelkimi środkami nielegalnemu przenoszeniu, wywozowi i przywozowi dóbr kultury; zapewnienia efektywnego działania odpowiednich służb chroniących dobra kultury; uznania roszczeń o odzyskanie skradzionych dóbr kultury, uznania nieprzedawnienia prawa każdego z państw, będących stroną konwencji do klasyfikowania i ogłaszania niektórych dóbr kultury jako niezbywalne i ułatwianie ich odzyskania w przypadku wywozu lub kradzieży.

Konwencja weszła w życie 24 kwietnia 1972 r. i stanowi istotny wkład w proces regulacji prawnych na poziomie międzynarodowym w zakresie ochrony dóbr kultury. Niestety z danych z 2010 r. wynika, iż podpisało ją 120 państw, jednak nadal nie wszystkie ją ratyfikowały⁸. Polska ratyfikowała Konwencję w 1974 r.

■ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego – 1972

Konwencja została uchwalona podczas XVII sesji Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu 16 listopada 1972 r. Dokument podzielony jest na dwie części. Pierwsza zawiera definicje dziedzictwa kulturowego i dziedzictwa naturalnego. Druga część dotyczy regulacji o ochronie dziedzictwa kulturowego i naturalnego zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Dokument w art. 1 definiuje dziedzictwo kulturowe jako:

- „zabytki: dzieła architektury, monumentalnej rzeźby lub malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego”.

W rozumieniu art. 2 konwencji za dziedzictwo naturalne uważane są:

- „pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne i biologiczne albo zgrupowania takich formacji, przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego;
- formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania;
- miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania naturalnego piękna”⁹.

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego konwencja scedowała obowiązek identyfikowania i wyznaczania granic ochrony obiektów, które miałyby podlegać takiej ochronie, na państwa sygnujące konwencję. To również państwa-strony konwencji mają podejmować się ich ochrony, jak również konserwacji i waloryzacji. Oczywiście możliwe są działania oparte na współpracy międzynarodowej w tym zakresie. Konwencja zobowiązuje państwa do: uprawiania polityki ogólnej nakierowanej na wyznaczenie dziedzictwa kulturowemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym społeczeństw; utworzenia kilku służb ochrony, konserwacji i waloryzacji obiektów dziedzictwa; rozwijania studiów, ośrodków kształcenia kadr specjalistów i badań naukowych oraz technicznych w zakresie ochrony dóbr kultury; przygotowania odpowiednich środków prawnych oraz interwencyjnych, naukowych, administracyjnych, finansowych oraz technicznych w celu identyfikacji, ochrony, waloryzacji dziedzictwa kulturowego i naturalnego¹⁰.

W ramach postanowień konwencji został utworzony Komitet Światowego Dziedzictwa, któremu doradzają takie organizacje, jak: Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS); Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (IUCN); Międzynarodowy Ośrodek Studiów nad Ochroną i Konserwacją Dziedzictwa Kulturowego (ICCROM). Powstała również Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO. Konwencja w art. 11 ustanowiła listę obiektów o „wyjątkowej powszechnej wartości” wybieranych na podstawie określonych kryteriów. O wpisaniu danego obiektu na listę decyduje spełnienie przynajmniej jednego z dziesięciu kryteriów kulturowych lub przyrodniczych. Decyzje o wpisach na listę podejmuje Komitet Światowego Dziedzictwa w trakcie corocznej sesji, począwszy od 1977 r. Lista światowego dziedzictwa UNESCO w 2016 r. obejmowała 1052 obiekty w 165 krajach, w tym 814 obiektów dziedzictwa kulturowego (K), 203 przyrodniczego (P) i 35 mieszanych (K, P). Na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO znajduje się 15 miejsc z terenu Polski.

■ Drugi protokół do konwencji haskiej z 1954 r. – 1999

Dokument ten został wypracowany w wyniku zaobserwowanych podczas m.in. konfliktu w byłej Jugosławii niewystarczających przepisów chroniących dobra kultury.

Zalecano działania chroniące dobra kultury jeszcze w okresie pokojowym zapobiegające nadmiernym zniszczeniom w przypadku wystąpienia konfliktu zbrojnego. Rozszerzono pakiet działań przygotowawczych o przygotowywanie spisów inwentarza, planowanie działań chroniących przed ogniem bądź strukturalnym zniszczeniem, przygotowanie do zabezpieczania ruchomych dóbr kulturalnych oraz wyznaczanie osób kompetentnych do prowadzenia wszelkich działań w zakresie ochrony dóbr kultury.

Dokument wymienia dwie sytuacje, gdy możliwe jest zaprzestanie stosowania przepisów konwencji z 1954 r. i jej II protokołu z 1999 r. Pierwsza, gdy dane dobro kultury zostało przekształcone w obiekt wojskowy. Druga tzw. kategorię konieczności wojskowej, gdy nie ma innej możliwości na uzyskanie podobnej korzyści wojskowej, niż przez podjęcie działań nieprzyjacielskich wobec takiego obiektu – dobru kultury.

II protokół do konwencji haskiej z 1954 r. nakazuje wszystkim stronom biorącym udział w konflikcie zbrojnym do podjęcia tzw. środków ostrożności dążących do zminimalizowania strat w obrębie dóbr kultury. Dodatkowo dokument sprecyzował obowiązki strony okupującej wobec dóbr kulturowych na terytorium okupowanym.

Wprowadzono procedurę ochrony wzmocnionej. Ustalono zasady jej przyznania, uchylecia, utraty. Można ją uruchomić w stosunku do dobra kultury, które jest dziedzictwem o największym znaczeniu dla ludzkości; jest chronione na podstawie krajowego ustawodawstwa oraz działań administracyjnych podkreślających jego wyjątkową wagę; nie jest wykorzystywane do celów wojskowych lub do osłony miejsc wojskowych; państwo, do którego przynależy dane dobro kultury, złożyło wcześniej oświadczenie, iż w trakcie trwania konfliktu dane dobro kultury nie będzie przeznaczone do celów wojskowych. Przyznanie ochrony wzmocnionej może być rozpatrywane na wniosek każdej ze stron podpisującej II protokół. Ochrona wzmocniona uruchamiana jest po wpisaniu danego dobra kultury na listę ochrony wzmocnionej. W przypadkach doraźnego zagrożenia procedura wzmocnionej ochrony może być przyznana tymczasowo.

Wprowadzono sankcję i procedurę karną za naruszenie zasad konwencji. Szczegółowo wymienione są czyny noszące znamiona przestępstwa wobec dóbr kultury objętych ochroną: uczynienie celem ataku; atak na dobro kultury; wykorzystanie dobra kultury do celów wojskowych; spowodowanie zniszczeń; zawłaszczenie; kradzież; przywłaszczenie; zniszczenie. Konwencja zobowiązuje sygnatariuszy o adaptację krajowego prawa oraz procedur jurysdykcyjnych w tym zakresie.

Protokół II swoimi postanowieniami obejmuje sytuacje dotyczące konfliktów zbrojnych między dwoma lub więcej państwami oraz w konfliktach wewnętrznych, niemających jednak charakteru zamieszek, niepokoju wewnątrznych lub pojedynczych aktów przemocy wobec dóbr kultury¹¹. Polska ratyfikowała II Protokół w 2011 r.

■ **Konwencja dotycząca podwodnego dziedzictwa kulturowego – 2001**

Jest to pierwsza umowa międzynarodowa, która w sposób kompletny traktuje tematykę ochrony podwodnego dziedzictwa kulturowego. Celem konwencji UNESCO jest zapewnienie i wzmocnienie ochrony podwodnego dziedzictwa kulturowego. Konwencja w art. 1 definiuje podwodne dziedzictwo kulturowe jako „wszelkie ślady egzystencji ludzkiej mające charakter kulturowy, historyczny lub archeologiczny, które pozostawały całkowicie lub częściowo pod wodą, okresowo lub stale, przez co najmniej 100 lat” wraz z ich kontekstem archeologicznym i przyrodniczym, w tym stanowiska, budowle, artefakty i szczątki ludzkie; statki, samoloty, a także inne środki transportu lub ich części, ładunki lub inna zawartość oraz obiekty o charakterze prehistorycznym.

Dokument oddzielnie traktuje działania nakierowane na podwodne dziedzictwo kulturowe, a osobno działania przypadkowo naruszające podwodne dziedzictwo kulturowe.

Ważny zapis dotyczy wyłączenia ze stosowania z automatu regulacji prawnych w zakresie prawa ratownictwa i prawa żeglownego, jeśli sprawa dotyczy podwodnego dziedzictwa kulturowego. Stosowanie owego prawodawstwa w przypadku podwodnego dziedzictwa kulturowego możliwe jest wyłącznie za zgodą kompetentnych władz i w sytuacji, gdy nie koliduje ono z postanowieniami niniejszej konwencji.

Konwencja szczegółowo opisuje procedurę jurysdykcji w zakresie wszelkiego regulowania działań podejmowanych wobec podwodnego dziedzictwa kulturowego odrębnie dla strefy morza, strefy morza przyległego oraz morza otwartego.

Strony konwencji zobowiązują się do szeroko zakrojonej współpracy w zakresie ochrony podwodnego dziedzictwa kulturowego¹². Polska jest w trakcie prac przygotowujących do procedury ratyfikacyjnej.

■ **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego – 2003**

Dokument został przyjęty podczas 32. sesji UNESCO. Głównymi celami Konwencji jest: ochrona niematerialnego dziedzictwa; zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek; wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane; zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w tym zakresie.

Konwencja definiuje niematerialne dziedzictwo kulturowe jako zwyczaje, obchody i obrzędy, przekazy ustne wraz z językiem, sztukę, wiedzę, umiejętności i związane z nimi instrumenty, przedmioty, rzemiosło, artefakty oraz przestrzeń kulturową, które traktowane są przez społeczności, grupy lub ewentualnie osoby za część ich dziedzictwa kulturowego. Według dokumentu w ramach ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego strony zobowiązują się do zapewnienia jego żywotności, a co za tym idzie – do odpowiedniego identyfikowania, dokumentowania, badania, zachowania, promowania, edukowania, rewitalizowania różnych elementów tego dziedzictwa. Jednym z narzędzi UNESCO, za pomocą którego organizacja wypełnia swoje zadania wynikające z Konwencji z 2003 r., jest tworzenie trzech międzynarodowych spisów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego: lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony; lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego; rejestr programów, projektów i działań mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego („Rejestr Najlepszego Praktyk”)¹³. Polska ratyfikowała Konwencję w 2011 r.

■ **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promocji różnorodności form wyrazu kulturowego – 2005**

Niezwykle istotne jest zdefiniowanie w niniejszej konwencji pojęcia różnorodności kulturowej oraz międzykulturowości. Według konwencji: „Różnorodność kulturowa odnosi się do wielości form, poprzez które kultury grup i społeczeństw znajdują swój wyraz. Wspomniane sposoby wyrażania kultury przekazywane są w obrębie grup i społeczeństw, a także pomiędzy nimi. Różnorodność kulturowa przejawia się nie tylko w zróżnicowanych formach, poprzez które wyraża się, wzbogaca i jest przekazywane, dzięki rozmaitości form wyrazu kulturowego, dziedzictwo kulturowe ludzkości, ale także w różnych postaciach twórczości artystycznej, wytwarzania, rozpowszechniania, dystrybucji form wyrazu kulturowego i korzystania z nich, niezależnie od stosowanych środków i technik”.

KONWENCJA UNESCO

Natomiast sformułowanie „Międzykulturowość odnosi się do występowania różnych kultur i do równoważnych interakcji między nimi, a także do możliwości tworzenia wspólnych form wyrazu kulturowego na drodze dialogu i wzajemnego poszanowania”.

Cele konwencji to:

„(a) ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego;

(b) tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i swobodnie na siebie oddziaływać w sposób przynoszący im wzajemne korzyści;

(c) zachęcanie do dialogu kultur w celu zapewnienia szerszej i zrównoważonej wymiany kulturalnej na świecie na rzecz wzajemnego poszanowania kultur i szerzenia kultury pokoju;

(d) popieranie międzykulturowości w celu rozwijania interakcji między kulturami w duchu budowania pomostów między narodami;

(e) promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej;

(f) potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów, zwłaszcza dla krajów rozwijających się, a także wspieranie działań podejmowanych na szczeblu krajowym i międzynarodowym, ukierunkowanych na uznanie prawdziwej wartości tego związku;

(g) uznanie szczególnego charakteru działalności, dóbr i usług kulturalnych jako nośników tożsamości, wartości oraz znaczeń;

(h) potwierdzenie suwerennego prawa państw do stosowania, przyjmowania i wprowadzania w życie polityk oraz środków, jakie uznają one za stosowne w celu ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego na swoim terytorium;

(i) umacnianie współpracy i solidarności międzynarodowej w duchu partnerstwa, zwłaszcza w celu zwiększenia potencjału krajów rozwijających się w zakresie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego”¹⁴.

Ważne jest również podkreślenie, że ochrona różnorodności kulturowej powinna przebiegać zgodnie z poszanowaniem praw człowieka i podstawowych wolności, zasadą suwerenności zawartą w Karcie Narodów Zjednoczonych, zasadą równej godności oraz poszanowania wszystkich kultur. Współpraca między państwami w zakresie ochrony i promocji różnorodności form wyrazu kulturowego powinna również uwzględniać solidarność między państwami, zasadę komplementarności ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju, zasadę sprawiedliwego dostępu do kultury, zasadę otwartości i równowagi oraz przede wszystkim zasadę trwałego i zrównoważonego rozwoju.

Do realizacji celów konwencji niezbędna jest skuteczna wymiana informacji w omawianym zakresie, edukacja, umacnianie współpracy bilateralnej i multilateralnej, uwzględnianie tematyki ochrony i promocji różnorodności form wyrazu kulturowego w politycznych programach dotyczących rozwoju państwa na wszystkich szczeblach¹⁵. Polska ratyfikowała konwencję w 2007 r.

■ Deklaracja UNESCO dotycząca świadomego niszczenia dóbr kultury – 2003

Na 32. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2003 r. został przyjęty również tekst Deklaracji UNESCO dotyczącej świadomego niszczenia dóbr kultury. Deklaracja została przygotowana w sześciu językach: angielskim, francuskim, hiszpańskim, rosyjskim, chińskim i arabskim. Uwzględniając dotychczasowe

we prawodawstwo UNESCO w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego, w ramach niniejszej deklaracji społeczność międzynarodowa zobowiązała się do identyfikacji zagadnień w omawianym zakresie w celu walki z międzynarodowym niszczeniem w jakiejkolwiek formie dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego w celu zachowania go dla następnych pokoleń. Deklaracja definiuje „zniszczenie międzynarodowe” jako czynność zamierzoną w celu dokonania w całości lub w części zniszczeń na dobru kultury lub dziedzictwu kulturowym. Taka czynność powinna implikować wszczęcie procedury dochodzeniowej i ściganie tej czynności jako przestępstwa. Społeczność międzynarodowa powinna walczyć z tego rodzaju przestępczością, zaadaptować odpowiednio swoje krajowe prawodawstwo, dostosować administrację, prowadzić szeroko zakrojoną edukację i promocję, pozyskiwać odpowiednie fundusze na rzecz walki z międzynarodowym niszczeniem dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego oraz kształtować międzynarodowe standardy w omawianej tematyce. Deklaracja swoimi zaleceniami obejmuje zarówno czas pokoju, jak i czas okupacji oraz konfliktów zbrojnych, bez względu na położenie terytorialne dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Państwa, które dopuszczają się niszczenia dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego, będą ścigane i osądzone zgodnie z procedurami wynikającymi z prawa międzynarodowego¹⁶.

■ Rekomendacja UNESCO dotycząca świadomego niszczenia dóbr kultury z 2011 r. pod tytułem: „Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego”

Nowa rekomendacja UNESCO w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego została przyjęta na 35. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2011 r. pod nazwą „Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego”. Zalecenie definiuje historyczny krajobraz miejski jako: „obszar urbanistyczny rozumiany jako efekt nawarstwiania się na przestrzeni dziejów wartości kulturowych i przyrodniczych oraz występowania atrybutów, wykraczający poza pojęcie *historyczne centrum* czy *zespół*, postrzegany w szerszym kontekście miasta i uwzględniający jego położenie geograficzne”.

W zaleceniu podkreśla się, iż historyczne obszary miejskie należą do najbogatszych i najbardziej zróżnicowanych przejawów naszego wspólnego dziedzictwa kulturowego, które zostały ukształtowane przez kolejne pokolenia i stanowią główne świadectwo działalności i aspiracji człowieka w czasie i przestrzeni. Zwraca się uwagę na to, że szybki i często niekontrolowany rozwój przekształca obszary miejskie oraz ich otoczenie, co może powodować fragmentację i degradację dziedzictwa miejskiego, a także wywierać głęboki wpływ na wartości wspólnotowe na całym świecie.

W związku z powyższym w celu wspierania ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego należy kłaść nacisk na włączenie strategii dotyczących ochrony, zarządzania i planowania do procesów rozwojowych i do planowania przestrzennego na szczeblu lokalnym oraz ogólnopństwowym, w tym w zakresie rozwoju architektury współczesnej i infrastruktury, w których zastosowanie podejścia krajobrazowego przyczyniłoby się do zachowania tożsamości miast. Zalecenie UNESCO wskazuje na potrzebę uwzględniania powyżej tematyki w polityce ogólnopństwowej, edukację społeczną w tym zakresie, jak również współpracę międzynarodową i promowanie dobrych praktyk¹⁷.

Wykaz kodyfikacji prawa na poziomie regionalnym w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego w ramach Rady Europy.

- **Europejska konwencja kulturalna – Paryż 1954**
(Polska przyjęła konwencję i wprowadziła ją w życie w 1990 r.).
- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego – 1969**
(Jej postanowienia zostały poprawione i rozszerzone Europejską konwencją o ochronie dziedzictwa archeologicznego z La Valetty z 1992 r.).
- **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy – 1985**
(Polska ratyfikowała konwencję w 2011 r.).
- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – La Valetta 1992 (konwencja maltańska)**
(Polska ratyfikowała konwencję w 1996 r.).
- **Europejska Konwencja Krajobrazowa – 2000**
(Polska ratyfikowała konwencję w 2004 r.).
- **Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa – 2005**
(Według danych z 2014 r. Polska była w trakcie przygotowań do ratyfikacji omawianej konwencji).
- **Konwencja Rady Europy o przestępczości przeciwko dobrom kultury – 2017**
(Konwencja nie weszła jeszcze w życie).

Unia Europejska – podstawy prawne ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego.

Równolegle na terenie Unii Europejskiej obowiązuje prawodawstwo wspólnotowe, które w sposób pośredni podejmuje tematykę ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Najważniejszy z tej perspektywy jest **art. 36 Traktatu rzymskiego z 1957 r.** Kolejnym ważnym dokumentem jest **Deklaracja Tożsamości Europejskiej podpisana w Kopenhadze w 1973 r.** W 1978 r. Parlament Europejski przyjął **Rezolucję o ochronie dóbr kultury europejskiej**. Z kolei podpisana deklaracja stuttgardzka, tzw. **Uroczysta Deklaracja ws. Unii Europejskiej w 1983 r.**, zawiera zapisy o wspólnym dziedzictwie kulturowym. Jednakże to dopiero **Traktat z Maastricht – traktat o Unii Europejskiej podpisany w 1992 r.** (w życie wszedł w 1993 r.) i jego Tytuł IX dawał podstawy prawne do podejmowania wspólnych działań w zakresie kultury Wspólnotom. W traktacie z Maastricht znaczący jest **Traktat Amsterdamski z 1997 r.**, który modyfikował postanowienia Traktatu z Maastricht i zagadnieniu kultury poświęcał cały tytuł XII. Najistotniejszy w Traktacie Amsterdamskim jest **art. 151**, w tym pkt 2, który określa cele polityki kulturalnej Unii Europejskiej¹⁸.

Z perspektywy prawodawstwa wtórnego (pochodnego) Unii Europejskiej w zakresie ochrony dóbr kultury na szczególną uwagę zasługuje **Dyrektywa PE i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprawa- dzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012¹⁹**. Istotne jest również **Rozporządzenie Rady (EWG) 3911/92, które dotyczy eksportu dzieł sztuki poza obszar Unii Europejskiej**. Warto jednak zwrócić uwagę, że mimo iż Unia Europejska stoi na stanowisku, iż polityka kulturalna wedle zasady subsydiarności znajduje się w wyłącznej kompetencji państw członkowskich, to jednak włączyła do swojego systemu prawnego na mocy art. 27 ust. 3 litera c TWE Konwencję UNESCO w sprawie ochrony

i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 2005 r., tym samym podkreślając ogromną wagę zagadnień związanych z ochroną dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego²⁰.

■ Podsumowanie

Podsumowując niniejszy artykuł, należy stwierdzić, iż fundamentalne znaczenie dla ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego ma kodyfikacja prawa w omawianym zakresie z ramienia UNESCO. Konwencje UNESCO są swoistymi wytycznymi wskazówkami dla uczestników stosunków międzynarodowych, jak należy dalej postępować oraz na co zwracać uwagę, aby chronić kulturę. Uzupełniającym i równoległym odbywającym się procesem kodyfikacji prawa międzynarodowego jest podpisywanie umów regionalnych w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Przewodzącą rolę na obszarze Europy ma w tej dziedzinie organizacja Rada Europy i jej konwencje.

¹ S. Nahlík, *Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej*, Ossoli-neum, Wrocław-Kraków 1958, s. 76–77.

² Patrz więcej w: W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.

³ A.W. Ziętek, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, wyd. Poltext, Warszawa 2010, s. 219–220.

⁴ *Organizacje międzynarodowe. Istota, mechanizmy działania, zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, s. 79.

⁵ Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem tej konwencji oraz protokołów o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Haga 14 maja 1954 r., www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Haga.pdf.

⁶ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, s. 190–194.

⁷ https://mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1970_17_XI_Konwencja_dotyczaca_srodkow_zmierzajacych_do_zakazu.pdf.

⁸ A.W. Ziętek, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, s. 223–224.

⁹ http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_swiatowego_dziedzictwa.pdf.

¹⁰ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, s. 202–203.

¹¹ Tamże, s. 195–198.

¹² Tamże, s. 203–204.

¹³ http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_o_ochronie_dz_niemater_2003.pdf.

¹⁴ http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencje_deklaracje_raporty/Konwencja_o_ochronie_roznorodnosci_form_wyrazu_kulturowego.pdf.

¹⁵ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, s. 207.

¹⁶ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-materialne/konwencje-i-rekomendacje/>.

¹⁷ http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/Zalecenie_w_sprawie_krajobrazu_miejskiego.pdf.

¹⁸ A.W. Ziętek, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, s. 196–199.

¹⁹ <http://www.eur-lex.europa.eu/legal-content/pl/TXT/?uri=CELEX:32014L0060>.

²⁰ W. Sobczak, *Ochrona dziedzictwa kultury w systemie prawnym Unii Europejskiej*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 121.

Summary

International codifications of the law concerning the protection of cultural property and cultural heritage

In the present article the codification of the law on the international and regional level, referring to cultural property and cultural heritage protection, has been presented. Due to methodological reasons as well as extensiveness of the topic, the present article does not discuss widely a subject matter of the protection of the natural legacy, however basic information on this topic was included as part of the discussion on the UNESCO convention from 1972. Importance of appropriately prepared and implemented provisions of law protecting cultural possessions of states, also from a perspective of the effective process of promoting our own culture in the world, has been emphasized.

Tłumaczenie: Renata Cedro

LISTA SKARBÓW DZIEDZICTWA

jako szczególna forma
ochrony zabytków

podkom. dr Marek Łuczak

Komenda Wojewódzka Policji w Szczecinie

W polskim ustawodawstwie dotyczącym ochrony zabytków w XXI w. wprowadzono liczne ustawy i nowelizacje, by lepiej chronić zabytki i dziedzictwo narodowe. Ustawą z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach wprowadzono Listę Skarbów Dziedzictwa. Jest to szczegółowy sposób ochrony prawnej najcenniejszych zabytków ruchomych w Polsce. Artykuł omawia założenia samej formy ochrony oraz przepisy penalizujące wykroczenia dotyczące tej kategorii zabytków.

Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa jest jedną z form ochrony prawnej zabytków ruchomych, funkcjonującą obok takich rozwiązań, jak wpis do rejestru zabytków czy uznanie za pomnik historii¹. Jest to szczegółowy sposób ochrony prawnej najcenniejszych zabytków ruchomych w Polsce wprowadzony ustawą z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach. Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zgodnie z ww. ustawą lista nie pokrywa się z rejestrem zabytków ani rejestrem muzeów, więc obiekt na nią wpisany nie jest już wpisywany do rejestru zabytków prowadzonego przez urząd ochrony zabytków w kraju. Obiekt, który został wpisany na listę, zostaje wykreślony z rejestru zabytków².

Zgodnie z art. 14a ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,

- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wska-

- zaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
 - 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
 - 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
 - 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
 - 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
 - 13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.

Obiektów, które zostały ujęte na Liście Skarbów Dziedzictwa, co do zasady nie można z niej usunąć, ustawodawca przewidział jednak taką możliwość wtedy, gdy zabytek przestałby spełniać wymogi określone w art. 14a ww. ustawy. Wydaje się jednak, że w praktyce sytuacja taka jest niemożliwa, gdyż wartość zabytku i jego wiek nie zdewaluują się od tego czasu, a przecież to są główne wyznaczniki wpisu według art. 14a ww. ustawy. Realną przesłanką usunięcia zabytku z Listy Skarbów Dziedzictwa byłoby bezsprzecznie zniszczenie zabytku lub potwierdzenie, że obiekt jest falsyfikatem³.

Wraz z wprowadzeniem Listy Skarbów Dziedzictwa ustawodawca nakazał Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia listy oraz zakresu danych dotyczących ujętych tam zabytków⁴.

Dcelowo obiekty z listy miałyby podlegać wyjątkowej ochronie, więc właściciel obiektu wpisanego na listę musi natychmiast powiadomić Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, zagrożeniu zabytku, zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego oraz zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku. Ustawodawca zastrzegł, że o zmianach prawnych właściciel musi powiadomić ministra w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany, natomiast w przypadku jakiegokolwiek zagrożenia zabytku – niezwłocznie po powzięciu takiej informacji, jednak nie później niż w terminie 14 dni od dnia jej powzięcia. Powyższe zmiany weszły w życie w dniu 1 stycznia 2018 r.⁵

W przypadku prowadzenia jakichkolwiek prac przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, decyzję w tej sprawie wydaje jedynie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a nie wojewódzki konserwator zabytków.

Zawężono również rodzaj i zakres prowadzonych tam prac do prac konserwatorskich, restauratorskich i badań konserwatorskich⁶.

Wzmocnieniu uległ również zakres ochrony fizycznej zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa poprzez nakaz przechowywania takiego zabytku w pomieszczeniu wyposażonym w zabezpieczenia techniczne na wypadek kradzieży, pożaru i innych zagrożeń lub mającym zapewnioną bezpośrednią stałą ochronę fizyczną w rozumieniu ustawy z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia.

Projekt tych zabezpieczeń oraz plan ochrony musi być uzgadniany z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego i wykonany w terminie 12 miesięcy od dnia wpisania zabytku na listę. W przypadku, gdy zabezpieczenia te nie będą adekwatne lub prace nie zostały zakończone, właściciel może zwrócić się do ministra z prośbą o przechowanie obiektu, zaś minister zobowiązany jest zapewnić właściwe przechowywanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury.

Ponadto osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem albo posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa otrzymuje na swój wniosek dotację celową z budżetu państwa z przeznaczeniem na wyposażenie pomieszczenia, w którym zabytek ten będzie przechowywany oraz na środki zabezpieczenia technicznego⁷.

Obostrzeniu uległy również zasady wywozu za granicę zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa. Jednorazowe pozwolenie na czasowy wywóz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa wydaje minister właściwy w sprawach kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, przy czym termin ważności pozwolenia nie może być dłuższy niż 3 lata od dnia wydania tego pozwolenia. Wielokrotne pozwolenia czasowe na wywóz zabytku, indywidualnie wydawane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków, nie mogą być stosowane do obiektów wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa.

W przypadku wystąpienia zagrożenia polegającego na możliwości zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywieżenia za granicę zabytku ruchomego wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zobowiązany jest wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku poprzez ustanowienie czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia, przekazując zabytek, w zależności od jego rodzaju, do muzeum, archiwum lub biblioteki. Jeżeli nie jest możliwe usunięcie ww. zagrożenia, zabytek zostaje przejęty przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w drodze decyzji na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku⁸.

W ramach karnoprawnej ochrony zabytków wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa do ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad

KARNOPRAWNA OCHRONA ZABYTEKÓW WPISANYCH NA LISTĘ SKARBÓW DZIEDZICTWA

zabytkami oraz niektórych innych ustaw wprowadzono nowe przepisy penalizujące wykroczenia dotyczące tej kategorii zabytków:

Art. 107a.

1. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić⁹.

Art. 113.

1. Kto, będąc właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
- 2) zagrożeniu dla zabytku niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze grzywny.

2. W razie popełnienia wykroczenia określonego w ust. 1 można orzec nawiązkę do wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Art. 117.

Kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia prowadzi:

- 1) prace konserwatorskie, restauratorskie lub badania konserwatorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) prace konserwatorskie, restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru lub roboty budowlane w jego otoczeniu albo badania archeologiczne – podlega karze grzywny¹⁰.

Artykuł 107a wszedł w życie z dniem 1 stycznia 2018 r., art. 113 dotyczący praktycznie tych samych kwestii, jednak mocno zaostrzający kary, wchodzi w życie z dniem 1 stycznia

2024 r. Podobny okres *vacatio legis* przewidziano również dla art. 117 tejże ustawy. Prawdopodobnie ma to związek z wejściem w życie przepisów rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa¹¹.

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 7 ust. 1a (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.).

² Ustawa z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z 2016 r. poz. 1330), art. 1 ust. 2; ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 11 ust. 1, art. 13 ust. 1a, art. 14a.

³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 14a; rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa, § 9 (Dz. U. poz. 928).

⁴ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 23a.

⁵ Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 23a (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595).

⁶ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 36 ust. 1; art. 36a ust. 1; rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków, § 1 ust. 1 (Dz. U. z 2017 r. poz. 1265).

⁷ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 37i, art. 83a ust. 1.

⁸ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 50.

⁹ Dodany rozdział 10a wszedł w życie z dniem 1 stycznia 2018 r. (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595).

¹⁰Przepis uchylający – art. 117 i art. 119 wejdzie w życie w dniu 1 stycznia 2024 r. (Dz. U. z 2017 r. poz. 1595).

¹¹Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r. poz. 928).

Summary***The list of Treasures of the Legacy as the special form of the preservation of objects of cultural heritage***

In the Polish legislation referring to the preservation of objects of cultural heritage in the 21st century there were introduced numerous acts and amendments to protect them better as well as to protect the national legacy. The list of Treasures of the Legacy was implemented by the act from 10 of July 2015 on the amendment to the act on the preservation and guardianship of objects of cultural heritage and the act on museums. It constitutes the detailed way of the legal protection of the most treasured movable objects of cultural heritage in Poland. The article discusses the assumptions of the very form of the protection and provisions penalizing the petty offences, concerning this category of objects of cultural heritage.

Tłumaczenie: Renata Cedro

PRAWNOKARNA PROBLEMATYKA OCHRONY ZABYTEKÓW

na gruncie prawa polskiego

podinsp. Dariusz Baj

starszy wykładowca
Zakładu Służby Kryminalnej CSP

W niniejszym artykule chciałbym się skupić na regulacjach obowiązujących na gruncie prawa polskiego w kontekście ochrony zabytków. Ze względu na ograniczoną objętość materiału przedstawię Czytelnikowi najważniejsze przestępstwa skodyfikowane w Kodeksie karnym, jak również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – ze szczególnym uwzględnieniem tego aktu, ze względu na istotne zmiany, które weszły w życie w dniu 1 stycznia 2018 r.

„Liczba poszukujących oraz chętnych do nabycia wszelkich rodzajów przedmiotów o wartości historycznej i artystycznej czy sakralnej wciąż wzrasta, co jest nieadekwatne do liczby zabytków i dzieł sztuki obecnych na rynku kolekcjonerskim. Taka sytuacja powoduje wzrost ich wartości rynkowej, co czyni z nich kuszący przedmiot przestępstwa”¹. Tym samym coraz większego znaczenia nabiera ochrona naszego dziedzictwa narodowego i zabytków. Jednak aby móc to skutecznie czynić, muszą istnieć odpowiednie uregulowania prawne, chroniące tę materię, jak również powinny one być znane i respektowane przez obywateli oraz funkcjonariuszy organów ścigania.

Podstawowym, a jednocześnie nadrzędnym aktem prawnym, który stanowi o ochronie dzieł sztuki, strzeże dziedzictwa narodowego i stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, jest oczywiście Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. W rozdziale I, art. 5 i 6 uregulowano, iż Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju, jak również udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym².

W dniu 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw – tym samym zaczęły obowiązywać nowe zapisy dotyczące nielegalnego poszukiwania zabytków, zastrzono także kary za

zniszczenie zabytku. Prawodawca nie dokonał zmian w istniejących uregulowaniach dotyczących podrobienia i przerobienia zabytku – znajdujących się w art. 109a, oraz zbycia podrobionego i przerobionego przedmiotu jako zabytku – zawartych w art. 109b.

Zmieniono art. 108 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³. Obecnie treść przepisu brzmi:

1. Kto niszczy lub uszkadza zabytek, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.
2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.
3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na zniszczeniu zabytku sąd orzeka na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości do wartości zniszczonego zabytku.
4. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 polegające na uszkodzeniu zabytku sąd orzeka obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego, a jeśli obowiązek taki nie byłby wykonalny – nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w wysokości do wartości uszkodzenia zabytku.
5. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków nawiązkę w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.

Znowelizowane przepisy zaostryły górną granicę sankcji za **zniszczenie zabytku – z 5 lat pozbawienia wolności do lat 8**, w przypadku uszkodzenia zabytku wprowadziły również obowiązek przywrócenia go do stanu pierwotnego, a jeśli nie będzie takiej możliwości – konieczność opłacenia nawiazki w wysokości wartości uszkodzenia zabytku na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków. Dobrem chronionym przez ten artykuł jest stan fizyczny zabytków, chroniony przed niszczeniem i uszkodzaniem, a przedmiotem czynności wykonawczej – zabytek zdefiniowany w art. 3 pkt 1⁴ ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która określa zabytek jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ustawodawca określił, iż sprawca dokonuje zniszczenia lub uszkodzenia zabytku, zatem możemy stwierdzić, iż jest to przestępstwo skutkowe.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że zniszczenie lub uszkodzenie zabytku może być następstwem zarówno działania, jak i zaniechania. (...) Sprawcą przestępstwa z art. 108 wzmiankowanej ustawy popełnionego przez działanie może być każdy, sprawcą takiego przestępstwa popełnionego przez zaniechanie może być tylko ten, na kim ciążył prawny, szczególny obowiązek zapobieżenia zniszczeniu lub uszkodzeniu zabytku⁵.

W art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymieniono formy ochrony nad zabytkami:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

O ile w przypadku ww. formy ochrony jesteśmy w stanie stwierdzić, czy mamy do czynienia z zabytkiem, o tyle w przypadku pozostałych przedmiotów, rzeczy – przy nieostrej definicji zabytku, o tym, czy mamy do czynienia z zabytkiem, jednoznaczną decyzję podejmuje wojewódzki konserwator zabytków.

Sąd Najwyższy, Izba Karna, w wyroku V KK 156/12 z dnia 5 lipca 2012 r. ustosunkował się do obligatoryjności zasądzenia nawiazki w przypadku niszczenia zabytków. Unormowanie zawarte w art. 108 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.) obowiązuje sąd, każdorazowo przy spełnieniu wskazanych w nim warunków, do orzekania wobec spraw-

cy tak kwalifikowanego przestępstwa środka karnego w postaci nawiazki. Skierowanie przez prokuratora, na podstawie art. 335 § 1 kpk, wniosku o skazanie oskarżonego bez przeprowadzenia rozprawy obliguje sąd do kontroli jego poprawności formalnej oraz zasadności merytorycznej. Przedmiotem tej oceny powinna być zatem także kwestia zgodności treści wniosku z obowiązującym prawem, w szczególności również w tym zakresie, w którym określa ono rodzaj koniecznych do zastosowania wobec danego oskarżonego środków karnych. Niezgodność wniosku z treścią tych norm i przez to jego wadliwość skutkuje niemożnością jego uwzględnienia, a tym samym – koniecznością (stosownie do treści art. 343 § 7 kpk) rozpoznania sprawy na zasadach ogólnych, chyba że w toku posiedzenia, na którym wniosek ten jest przez sąd rozpatrywany (art. 339 § 1 pkt 3 kpk w zw. z art. 335 kpk), bądź jeszcze wcześniej, prokurator za zgodą oskarżonego dokona takiej modyfikacji tego wniosku, która będzie owe jego nieprawidłowości konwalidowała⁶.

Art. 109 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁷ sankcjonuje nielegalny wywóz zabytków za granicę. Przepis stanowi, iż:

1. Kto bez pozwolenia wywozi zabytek za granicę albo po wywiezieniu go za granicę nie przywozi na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie ważności pozwolenia albo, w przypadku, o którym mowa w art. 56a ust. 8, w terminie 60 dni od dnia, w którym decyzja o odmowie wydania kolejnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę stała się ostateczna albo od dnia otrzymania informacji o pozostawieniu wniosku o wydanie kolejnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę bez rozpatrzenia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.
2. Jeżeli sprawca czynu określonego w ust. 1 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.
3. W razie skazania za przestępstwo określone w ust. 1 sąd orzeka, a w razie skazania za przestępstwo określone w ust. 2 sąd może orzec, nawiazkę na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami w wysokości od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia.
4. Sąd może orzec przepadek zabytku, chociażby nie stanowił on własności sprawcy.

Artykuł ten określa sankcję karną w stosunku do osób, które nie podporządkują się postanowieniom Rozdziału V „Wywóz zabytków za granicę”. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymienia rodzaje zabytków, które nie mogą być wywożone z terytorium RP bez odpowiedniej zgody. **I tak art. 51 stanowi, iż:**

1. Jednorazowego pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę wymagają zabytki zaliczane do jednej z następujących kategorii:
 - 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat i wchodzi w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych bądź przypadkowych odkryć;
 - 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat;
 - 3) wykonanych dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 40 000 zł;

- 4) wykonanych na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelów, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz wykonanych dowolną techniką i na dowolnym materiale rysunków, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 12 000 zł;
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 20 000 zł;
- 8) pojedynczych fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 6000 zł;
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach rękopisów, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 4000 zł;
- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 6000 zł;
- 11) pojedynczych map drukowanych i partytur, które mają więcej niż 150 lat i ich wartość jest wyższa niż 6000 zł;
- 12) kolekcji i przedmiotów z kolekcji zoologicznych, botanicznych, mineralnych lub anatomicznych, których wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- 13) kolekcji o znaczeniu historycznym, paleontologicznym, etnograficznym lub numizmatycznym, których wartość jest wyższa niż 16 000 zł;
- 14) środków transportu, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 32 000 zł;
- 15) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–14, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 16 000 zł.

W art. 51 ust. 4 określono zabytki, które nie mogą być wywożone za granicę na stałe i są nimi zabytki:

- 1) wpisane do rejestru,
 - 2) wpisane na Listę Skarbów Dziedzictwa,
 - 3) wchodzące w skład zbiorów publicznych, które stanowią własność Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego lub innych jednostek organizacyjnych zaliczanych do sektora finansów publicznych,
 - 4) wpisane do inwentarza muzeum albo wchodzące w skład narodowego zasobu bibliotecznego z wyjątkiem przypadków określonych w art. 26 i art. 42 ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, gdy wywóz odbywa się w wykonaniu prawomocnego wyroku nakazującego zwrot zagranicznego narodowego dobra kultury, o którym mowa w art. 18 ust. 1 tej ustawy, na terytorium państwa Unii Europejskiej albo na podstawie pozwoleń, o których mowa w art. 39 ust. 1 lub art. 43 ust. 1 tej ustawy.
- Zabytki, o których mowa w ust. 1 i 4 ustawy, mogą być czasowo wywożone za granicę, jeżeli pozwala na to ich stan zachowania, a osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, w której posiadaniu znajduje się zabytek, daje rękojmię, że nie ulegnie on zniszczeniu lub uszkodzeniu i zostanie przywieziony do kraju przed upływem terminu ważności pozwolenia. Zabytki te mogą być czasowo wywożone za granicę po uzyskaniu:
- 1) jednorazowego pozwolenia na czasowy wywóz zabytku za granicę albo

- 2) wielokrotnego pozwolenia indywidualnego na czasowy wywóz zabytku za granicę, albo
- 3) wielokrotnego pozwolenia ogólnego na czasowy wywóz zabytku za granicę⁸.

Ponadto ustawa szczegółowo reguluje kwestię wydawania zezwoleń na wywóz zabytku za granicę oraz organy, które wydają takie zezwolenia.

„W praktyce, przy przekraczaniu granicy, jeżeli przedmiot nie wymaga pozwolenia konserwatora, należy mieć przy sobie dokument z opinią historyka sztuki, dotyczącą wieku przedmiotu i zdjęciem oraz opinię muzeum, galerii lub antykwariatu o wartości przedmiotu. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 8 marca 2011 r. wprowadzono wzory dokumentów: oceny wskazującej czas powstania zabytku oraz jego wycenę. Obydwa dokumenty są niezbędne przy wywozie zabytku za granicę. Jeżeli osoba nie posiada tych dokumentów, Służba Celna, Straż Graniczna lub Policja musi zatrzymać przedmiot w związku z art. 109 i w postępowaniu ustalić, czy na jego wywóz potrzebne jest zezwolenie urzędu konserwatora zabytków”⁹.

Podsumowując analizę tego artykułu, możemy stwierdzić, iż strona przedmiotowa może polegać na nielegalnym wywozie zabytku oraz na jego niesprowadzeniu do Polski.

Kolejnym przestępstwem, które zostało uregulowane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 109a, jest podrobienie zabytku. Przepis stanowi, iż kto podrabia lub przerabia zabytek w celu użycia go w obrocie zabytkami, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2¹⁰.

Strona przedmiotowa tego przestępstwa będzie polegała niewątpliwie na podrobieniu oraz przerobieniu zabytku w celu użycia go w obrocie zabytkami. Przestępstwo to może być popełnione z winy umyślnej w zamiarze bezpośrednim, jest przestępstwem materialnym oraz może być popełnione z działania. Dla bytu przestępstwa nie ma znaczenia, że przerobienia zabytku dokonano za zgodą właściciela zabytku lub nawet za zgodą osoby, która w przeszłości wytworzyła dany zabytek. „Dla bytu przestępstwa nie ma znaczenia, czy zabytek przerobiono na wzór istniejącego w rzeczywistości zabytku, czy na zabytek „wymyślony” przez sprawcę. Konieczne jest zastrzeżenie się, czy poziom fałszerstwa (określony stopień perfekcji w działaniu sprawcy – fałszerza) ma wpływ na odpowiedzialność karną”¹¹.

W przypadku podrobienia zabytku, przedmiotem czynności jest przedmiot, któremu nadano pozory zabytku (np. procesy postarzające lub dorobienie sygnatury autora, którego obrazy ze względu na wartość historyczną, artystyczną lub naukową uznawane są za zabytki)¹². Na podkreślenie zasługuje fakt, iż sprawca dopuszcza się podrobienia lub przerobienia zabytku w celu jego użycia w obrocie zabytkami.

Kolejnym przepisem, który po nowelizacji ustawy pozostał w niezmienionej formie, reguluje przestępstwo zbywania podrobionych zabytków, jest art. 109b: kto rzecz ruchomą zbywa jako zabytek ruchomy albo zbywa zabytek jako inny

PRAWNE ASPEKTY POSZUKIWANIA ZABYTEKÓW

zabytek, wiedząc, że są one podrobione lub przerobione, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2¹³. Przedmiotem czynności wykonawczej, na który oddziałuje sprawca w tym przestępstwie, jest rzecz ruchoma, która nie ma cech zabytku, a sprawca dokonuje zbycia rzeczy jako zabytek.

W komentarzu znajdujemy dookreślenie pojęcia zbycia, jak również tego, kto może się dopuścić tego czynu – „Problem stwarza zachowanie się sprawcy, które ustawodawca określa mianem zbycia. Oczywiście jest, że zbyciem jest przede wszystkim sprzedaż, nie jest jednak jasne, czy także darowizna. Spotykany w piśmiennictwie pogląd, że zbycie nie obejmuje darowizny, nie wydaje się trafny, gdyż nie widać racji, która nakazywałaby rozumieć pojęcie zbycia jako znamienia przestępstwa z art. 109b OchrZabU inaczej niż się je zwykle rozumie. Przestępstwa z art. 109b OchrZabU może dopuścić się każdy, niekoniecznie fałszerz, lecz także inna osoba. Warunkiem odpowiedzialności jest umyślność, przy czym być może nie da się do końca wykluczyć zamiaru ewentualnego, ale realnie kwestie te ujmując, trudno sobie wyobrazić działanie inne niż z zamiarem bezpośrednim”¹⁴.

Kolejne przestępstwo zostało uregulowane w art. 109c ustawy i sankcjonuje poszukiwanie zabytków bez pozwolenia. Przepis ten wszedł w życie w dniu 1 stycznia bieżącego roku, i zastąpił art. 111 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, który był wykroczeniem. Znowelizowany przepis posiada obecnie następujące brzmienie: kto bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia poszukuje ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2¹⁵.

Ustawodawca określił w artykule dwie formy zachowania sprawcy, tj. poszukiwanie zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania bez zezwolenia lub gdy sprawca posiada odpowiednie zezwolenie, ale poszukuje zabytków wbrew jego warunkom.

Art. 36 ust. 1 pkt 12 OchrZabU stanowi, iż poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Na polskich obszarach morskich pozwolenie na podejmowanie działań, o których mowa wyżej, jak również badań archeologicznych, wydaje dyrektor urzędu morskiego w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków właściwym dla miejsca siedziby urzędu morskiego¹⁶.

Kwestię trybu wydawania zezwoleń na poszukiwanie zabytków przy użyciu urządzeń elektronicznych, technicznych oraz sprzętu do nurkowania reguluje rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz ro-

bót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. poz. 1265). W komentarzu do ustawy o ochronie zabytków na temat przestępstwa spenalizowanego w art. 109c stwierdzono, iż: „Konstrukcyjnie jest to przestępstwo zagrożenia abstrakcyjnego. Ustawodawca przyjął założenie, że prowadzenie poszukiwań bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia może stanowić zagrożenie dla stanu poszukiwanych lub porzuconych zabytków, nie wymaga jednak potwierdzenia tego założenia, co oznacza, że dla kwalifikacji czynu z art. 109c OchrZabU wystarczy sam brak pozwolenia albo działanie wbrew warunkom pozwolenia, niezależnie od tego, czy zabytek został uszkodzony lub zniszczony, ani nawet od tego, czy to uszkodzenie lub zniszczenie realnie groziło. Sprawcą przestępstwa z art. 109c OchrZabU może być każdy, a podmiotową przesłanką odpowiedzialności jest umyślność w obu postaciach zamiaru”¹⁷.

Szacuje się, iż w Polsce mamy rzeszę około stu tysięcy eksploratorów, detektorystów – osób, które hobbystycznie lub zarobkowo poszukują zabytków z wykorzystaniem urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Art. 35 OchrZabU reguluje kwestię własności znalezionych zabytków i tak cytowany przepis stwierdza, iż przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa. Własność Skarbu Państwa stanowią również przedmioty będące zabytkami archeologicznymi, pozyskane w wyniku poszukiwań, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 12 OchrZabU (poszukiwanie zabytków przy użyciu urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania).

Należy zaznaczyć, iż znowelizowana ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych niejako wymusiła zmianę rozdziału III Kodeksu cywilnego. Obecnie obowiązujący art. 187 Kodeksu cywilnego stanowi, iż (...) rzecz znaleziona będąca zabytkiem lub materiałem archiwalnym po upływie terminu do jej odebrania przez osobę uprawnioną staje się własnością Skarbu Państwa. W takim przypadku o dalszym postępowaniu z zabytkiem decyduje wojewódzki konserwator zabytków, który reprezentuje w tej kwestii Skarb Państwa i wskazuje, gdzie ma trafić zabytek. Inne rzeczy znalezione stają się własnością powiatu po upływie terminu do ich odbioru przez znalazcę. W art. 189 Kodeksu cywilnego, ustawodawca określił, iż jeżeli rzecz znaleziono w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, staje się ona przedmiotem współwłasności w częściach ułamkowych znalazcy i właściciela nieruchomości, na której rzecz została znaleziona, jeżeli jednak rzecz ta jest zabytkiem lub materiałem archiwalnym, staje się ona własnością Skarbu Państwa, a znalazca jest obowiązany wydać ją niezwłocznie właściwemu staroście¹⁸. „Wejście w życie ustawy o rzeczach znalezionych w sposób jednoznaczny potwierdziło, że wszystkie znalezione zabytki i materiały archiwalne, w stosunku do których poszukiwanie właściciela jest bezcelowe, stanowią własność skarbu państwa. (...) podsumowując, wszelkie przedmioty zabytkowe odkryte w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, są własnością państwa. Bez względu na to, czy spełniają definicje zabytku archeologicznego czy tylko zabytku «zwykłego». Dotyczy to także archiwaliów, bez względu na to, czy są jednocześnie zabytkami”¹⁹.

„W związku z tym przedmioty te wyłączone są również z obrotu handlowego, natomiast ich nielegalne posiadanie jest przestępstwem z art. 284 kk w związku z art. 35 OchrZabU. Dodatkowo ich wykopywanie z ziemi oraz pozbawienie kontekstu historycznego, brak odpowiedniego zabezpieczenia i konserwacji, czyli niszczenie jest przestępstwem z art. 108 OchrZabU²⁰. Analiza przepisów bogatej bibliografii pozwala nam stwierdzić, iż w sytuacji gdy znalazca nie przekaze znalezionych zabytków na rzecz Skarbu Państwa, wówczas może mu grozić odpowiedzialność karna z art. 284 kk, jak również innych artykułów, które przedstawię poniżej.

Komentarze do Kodeksu karnego, a także orzecznictwo dookreślają znamiona oraz warunki dla zaistnienia przestępstwa przywłaszczenia – „dla bytu przywłaszczenia istotne jest więc to, że w chwili objęcia cudzej rzeczy w posiadanie, sprawca nie nabył do niej prawa własności. Przedmiotem przestępstwa musi być bowiem rzecz cudza, a więc rzecz, która w chwili dokonania przywłaszczenia jest choćby w części własnością innej niż sprawca osoby²¹”. „Dla przyjęcia realizacji znamion przestępstwa z art. 284 § 2 kk konieczne jest wykazanie zarówno obiektywnego rozporządzenia przez sprawcę cudzą rzeczą ruchomą, jak też tego, że jego działaniu towarzyszył tzw. *animus rem sibi habendi*, to jest zamiar zatrzymania rzeczy dla siebie albo dla innej osoby bez żadnego ku temu tytułu i ekwiwalentu [wyr. SA w Katowicach z 8.5.2014 r., II AKa 83/14, POSP; podobnie w wyr. SA w Gdańsku z 20.1.2014 r. (II AKa 400/13, KSAG 2014, Nr 2, s. 194)], wskazując, że dla przyjęcia realizacji znamion przestępstwa przywłaszczenia cudzego prawa majątkowego, od strony podmiotowej, konieczne jest wykazanie, że sprawca chciał rozporządzić cudzym prawem majątkowym tak jak właściciel i że jego działaniu towarzyszył zamiar zatrzymania tego prawa dla siebie albo dla innej osoby, bez żadnego ku temu tytułu²².

Sąd Najwyższy w swoim wyroku określił moment dokonania przestępstwa przywłaszczenia – przestępstwo przywłaszczenia (art. 284 kk) jest typem materialnym, którego skutek stanowi utrata przez uprawnionego (właściciela, posiadacza itp.) danej rzeczy ruchomej lub prawa majątkowego w następstwie zachowania sprawcy. Do jego dokonania dochodzi w momencie uzewnętrznienia przez sprawcę woli rozporządzenia cudzą rzeczą lub prawem majątkowym jak własnym, z wyłączeniem osoby uprawnionej. W przypadku zaniechania zachowanie sprawcy polega na zamanifestowaniu braku woli zwrotu przedmiotu uprawnionemu, co z uwagi na fakt, że przedmiot ten znajduje się w dyspozycji sprawcy, tworzy w tym momencie stan bezprawny polegający na włączeniu przedmiotu przestępstwa przywłaszczenia do majątku sprawcy oraz do wyeliminowania efektywnego władztwa osoby uprawnionej nad tym przedmiotem. Z punktu widzenia realizacji znamion przywłaszczenia mogą przybierać różnorakie formy (także być rozciągnięte w czasie), lecz dokonanie tego przestępstwa następuje z chwilą wystąpienia skutku²³.

Do znamion przywłaszczenia określonego w art. 284 kk nie należy zabór rzeczy ruchomej, lecz włączenie do majątku sprawcy legalnie posiadanej cudzej rzeczy (lub prawa majątkowego). Przywłaszczeniem w rozumieniu przywołanego przepisu art. 284 § 1 kk jest tylko bezprawne, z wyłączeniem osoby uprawnionej, rozporządzenie rzeczą ruchomą albo prawem majątkowym znajdującymi się w posiadaniu sprawcy, przez włączenie jej do swojego majątku i powiększenie w ten sposób swego stanu posiadania lub stanu posiadania in-

nej osoby albo wykonywanie w inny sposób w stosunku do nich uprawnień właścicielskich, bądź też ich przeznaczenie na cel inny niż przekazanie właścicielowi²⁴.

Reasumując, możemy stwierdzić, iż osoba, która znalazła zabytek i dokonała jego przywłaszczenia, może podlegać odpowiedzialności karnej z art. 284 Kodeksu karnego, jednak nie tylko. W zależności od danego zabytku, sprawcy może zostać zarzucone popełnienie czynów z art. 263 – nielegalnego posiadania broni, jak również w przypadku rozkopywania grobów – art 262.

Art. 294 Kodeksu karnego określa typy kwalifikowane m.in. następujących przestępstw – kradzieży, przywłaszczenia, zniszczenia mienia, oszustwa w odniesieniu do mienia o znacznej wartości (zgodnie z art. 115 § 5 kk jest to mienie, którego wartość w czasie popełnienia czynu zabronionego przekracza 200 000 zł) oraz dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury. W komentarzach do Kodeksu karnego znajdujemy liczne definicje takiego dobra – „Dobrem o szczególnym znaczeniu dla kultury są: zabytki uznane za pomnik historii (zob. art. 15 OchrZabU), bowiem są to zabytki o «szczególnej wartości dla kultury»; zabytki, co do których minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego odmówił wydania jednorazowego pozwolenia na stały wywóz zabytku za granicę w przypadku, gdy zabytek posiada szczególną wartość dla dziedzictwa kulturowego (zob. art. 52 ust. 1a OchrZabU); zabytki uznane przez państwo członkowskie UE za zabytki o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na potrzeby postępowania dotyczącego restytucji zabytku (zob. art. 64 ust. 3 OchrZabU); dobra kulturalne wpisane do «Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną», bowiem wpis dotyczy dóbr «o bardzo wielkim znaczeniu» [zob. art. 8 Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik)]; dobra kulturalne objęte ochroną wzmocnioną umieszczone na «Liście dóbr kulturalnych objętych ochroną wzmocnioną», bowiem dotyczy to dóbr będących «dziedzictwem kulturalnym o największym znaczeniu dla ludzkości» [zob. art. 10, 11, 27 Drugiego Protokołu do konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego podpisanej w Hadze 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze 26 marca 1999 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248)]; dobra umieszczone na «Liście dziedzictwa światowego», bowiem na liście umieszczone są dobra mające wyjątkową powszechną wartość (zob. art. 11 Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu 16 listopada 1972 r.) Dobrem o szczególnym znaczeniu dla kultury są również dobra uznane za takie przez biegłego²⁵.

„Odrębnym przedmiotem wykonawczym tworzącym typ kwalifikowany przestępstw przeciwko mieniu są rzeczy o szczególnym znaczeniu dla kultury narodowej. Prawdą jest, że choć zasadniczo tego rodzaju rzeczy często mają wysoką wartość majątkową, to o takim znaczeniu rzeczy de facto decydują inne kryteria. W tym przypadku przedmiot wykonawczy przestępstwa choć jest zawsze własnością konkretnego podmiotu (publicznego lub prywatnego), to jednocześnie

RODZAJE PRZESTĘPSTW

dana rzecz musi być zaliczona do dóbr kultury o znaczeniu ogólnonarodowym. Niewątpliwie jest to pojęcie nieprecyzyjne. Nie chodzi tu bowiem o każdą rzecz będącą zabytkiem, ale o rzecz, która ma szczególne znaczenie dla kultury narodowej. Poza tym trafnie się podkreśla, że skoro chodzi tu o dobra o znaczeniu ogólnonarodowym, to nie jest do końca racjonalne pozostawienie bezkarnym niszczenia tego rodzaju rzeczy przez jej właściciela, a tego rodzaju zachowania znamiona przestępstwa z art. 288 § 1 kk nie obejmują²⁶. Doskonałym przykładem przedmiotu o szczególnym znaczeniu dla kultury narodowej będzie kradzież napisu „Arbeit macht frei” z bramy głównej obozu Auschwitz I – stanowiącego dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury oraz wpisanego na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO. Napis ten został skradziony 18 grudnia 2009 r. Sprawcy kradzieży przepiłowali bramę na trzy części. Działania funkcjonariuszy Policji pozwoliły na odnalezienie tablicy dwa dni później, niedaleko Torunia. Sąd za popełnienie tego czynu skazał obywateli Polski, jak również za podżeganie do jego popełnienia – obywatela Szwecji. Jako podsumowanie kwestii oceny rzeczy za przedmiot o szczególnym znaczeniu dla kultury doskonale pasuje w tym miejscu fragment publikacji B. Gadeckiego – „Zatem bez znaczenia jest wartość, jaką można uzyskać za dobro kultury w punkcie skupu złomu. Przy ocenie wartości materialnej dobra kultury dla potrzeb postępowania karnego nie liczy się suma otrzymana przez sprawcę, jako zapłata za skradzioną rzecz i to zapłata odnosząca się wyłącznie do ceny materiałów, z których wykonany jest przedmiot”²⁷.

Kolejnym przepisem, który osoba nielegalnie poszukująca zabytków może naruszyć, jest art. 262 kk stanowiący, iż kto znieważa zwłoki, prochy ludzkie lub miejsce spoczynku zmarłego, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Kto ograbia zwłoki, grób lub inne miejsce spoczynku zmarłego, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8²⁸.

„Ograbiać” oznacza to samo, co „okradać”, a więc zabierać w celu przywłaszczenia jakiejkolwiek przedmioty znajdujące się przy zwłokach lub fragmenty zwłok, a także znajdujące się w samym miejscu spoczynku (np. rzeźby, kwiaty, części nagrobka, elementy metalowe). Nie muszą one przedstawiać wartości materialnej. Nie ma znaczenia, czyją własnością były skradzione przedmioty²⁹. „Czynność sprawcza określona w art. 262 § 1 kk polega na znieważaniu zwłok, prochów ludzkich lub miejsca spoczynku zmarłego. Znamię to, według Z. Cwiakalskiego, realizują takie zachowania, jak: wyrzucanie zwłok lub prochów z trumny lub urny, bezprawne wyjmowanie z grobu, załatwianie na nie potrzeb fizjologicznych, spożywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, opluwanie lub granie w karty na grobie albo na zwłokach, niszczenie wniesionych na grobie ozdób i pomników, umieszczanie obraźliwych napisów i rysunków, zaśmianie, a także wyzywanie, stosowanie obraźliwych określeń w miejscu, gdzie znajdują się zwłoki lub prochy ludzkie (Z. Cwiakalski, w: *Kodeks karny*, red. Zoll, t. II, 2006, s. 1200). Trafna jest teza wyrażona w wyr. SA w Katowicach z 15 stycznia 2004 r. (II AKa 374/03, Legalis): „Znieważenie zwłok musi mieć charakter działania o charakterze umyślnym i związane być tym samym z wyrażeniem braku szacunku należnego zmarłemu, obrażania go i bezczeszczenia zarówno słownie, jak i poprzez demonstracyjne gesty. Zasypanie zwłok ziemią poza cmentarzem i przykrycie tego miejsca gałęziami oraz naruszenie w ten sposób typowego dla naszego kręgu kulturowego sposobu pochówku, jak też nara-

żenie zwłok na żerowanie zwierząt samo w sobie nie może stanowić o realizacji występkę, o którym mowa w przepisie art. 262 § 1 kk”³⁰.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż szczególnym regulacjom podlegała i podlega ochrona zwłok żołnierzy. „Obowiązki państw w zakresie postępowania ze zwłokami nieprzyjacielskich żołnierzy poległych w walce lub zmarłych w niewoli reguluje natomiast Konwencja genewska o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, podpisana wraz z pozostałymi konwencjami o ochronie ofiar wojny w Genewie 12 sierpnia 1949 r. (Dz. U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, z późn. zm.). Zgodnie z art. 17 tej Konwencji, strony w konflikcie mają obowiązek czuwać nad tym, aby pogrzebanie lub spalenie zwłok, dokonywane indywidualnie, jeżeli okoliczności na to pozwolą, było poprzedzone przez dokładne i w miarę możliwości lekarskie zbadanie zwłok, w celu stwierdzenia śmierci, ustalenia tożsamości i umożliwienia zdania z tego sprawy. Połowa podwójnej tabliczki tożsamości albo cała tabliczka, o ile jest pojedyncza, pozostanie na zwłokach. (...) Strony w konflikcie mają ponadto obowiązek czuwać nad tym, aby zmarli grzebani byli z czcią, i w miarę możliwości zgodnie z obrządkami religii, którą wyznawali, aby ich groby były szanowane, zgrupowane w miarę możliwości, według narodowości zmarłych, należycie utrzymane i tak oznaczone, aby mogły być zawsze odszukane. W tym celu strony konfliktu powinny zorganizować urzędowo na początku działań wojennych zarząd grobów dla umożliwienia ewentualnych ekszumacji, zapewnienia tożsamości zwłok, bez względu na rozmieszczenie grobów i ewentualnego ich odesłania do kraju pochodzenia”³¹. W naszym kręgu kulturowym, zupełnie niezrozumiałe, w największym stopniu naganne, jest postępowanie osób, które dopuszczają się tego rodzaju czynów w celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Z przykrością należy zaznaczyć, iż w każdym roku Policja i prokuratura odnotowują popełnianie czynów o znamionach przestępstwa z art. 262 Kodeksu karnego.

W kontekście osób zajmujących się poszukiwaniem zabytków warto przywołać przepis, który bardzo często występuje w zbiegu z przywłaszczeniem przedmiotów, określający przestępstwo nielegalnego posiadania broni oraz amunicji – uregulowany w art. 263 § 2 Kodeksu karnego – kto bez wymaganego zezwolenia posiada broń palną lub amunicję, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8³².

Zgodnie z ustawą z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (Dz. U. z 2017 r. poz. 1839) bronią palną jest każda przenośna broń lufowa, która miota, jest przeznaczona do miotania lub może być przystosowana do miotania jednego lub większej liczby pocisków lub substancji w wyniku działania materiału miotającego³³. Ustawa ta definiuje również istotne części broni, którymi są szkielet broni, baskila, lufa z komorą nabojołą, zamek, komora zamkowa oraz bęben nabojoły, a także istotne części amunicji – pociski wypełnione materiałami wybuchowymi, chemicznymi środkami obojędnymi lub zapalającymi albo innymi substancjami, których działanie zagraża życiu lub zdrowiu, spłonki inicjujące spalanie materiału miotającego i materiał miotający w postaci prochu strzelniczego. Co bardzo istotne, gotowe lub obrobione istotne części broni lub amunicji uważa się za broń lub amunicję³⁴.

Przepis ten dookreśla orzeczenia Sądu Najwyższego oraz sądów apelacyjnych. Podkreślono, że występ z art. 263 § 2 kk polegający na nielegalnym posiadaniu broni palnej może być popełniony przez działanie (np. zabór broni innej osobie) bądź przez zaniechanie (np. sprawca nie oddaje broni, na którą nie ma pozwolenia). Pojęcie posiadania występuje w prawie karnym w znaczeniu potocznym, jako „mieć, trzymać, utrzymać czy dysponować”. Inaczej mówiąc, „posiadanie” w rozumieniu prawa karnego to faktyczne władanie mieniem bądź rzeczą, bez odwoływania się do cywilistycznej konstrukcji posiadania (II KK 170/09 – postanowienie SN – Izba Karna z dnia 24 września 2009 r.). Przystępstwo z art. 263 § 2 kk może być popełnione tylko umyślnie w obu postaciach zamiaru. Jeżeli sprawca nie jest do końca przekonany, czy posiadany przedmiot ma właściwości broni palnej, czy też nie, to co najmniej godzi się na jego posiadanie (II AKa 179/17 – wyrok SA we Wrocławiu z dnia 26 lipca 2017 r.).

Ustawowa typizacja czynu zabronionego określonego w art. 263 § 2 kk wprawdzie określa, poprzez treść znamion, możliwy zakres społecznej szkodliwości czynu, czyni to jednak w sposób abstrakcyjny, wyznaczając pewne granice dla oceny materialnej treści przestępstwa już w danej, konkretnej sprawie. Nie może natomiast tej treści ustalać w danym przepisie prawa *in concreto*, a tym bardziej takiej zindywidualizowanej oceny „zastępować” (co zresztą zdaje się po prostu niewykonalne z uwagi na potencjalną, a przy tym oczywistą nieprzewidywalność i mnogość najróżniejszych skonkretyzowanych stanów faktycznych związanych z realizacją znamion danego typu czynu zabronionego). Do takiej bowiem oceny jest już ustawowo powołany i zobligowany sąd orzekający, który w żadnym razie nie może uchylić się od tego prawnego obowiązku, powołując się na rzekomą wolę ustawodawcy, mającą się przejawiać w szczególności w tym, że nie wprowadził on do danej typizacji wypadku mniejszej wagi. Przecież nawet zachowanie realizujące formalnie znamiona usiłowania popełnienia zbrodni może być ostatecznie uznane za czyn o znikomej społecznej szkodliwości³⁵.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków, oprócz wyżej przedstawionych zmian dotyczących przestępstwa, wprowadziła rozdział 10a, który uregulował kwestię administracyjnych kar pieniężnych. Poszczególne artykuły tego rozdziału posiadają następujące brzmienie:

Art. 107a [Niepowiadomienie]

1. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:
 - 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
 - 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
 - 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
 - 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić.

Art. 107b [Upływ ważności pozwolenia]

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która otrzymała pozwolenie na czasowy wywóz zabytku za granicę, a która w terminie 14 dni od dnia upływu ważności tego pozwolenia nie powiadomiła właściwego organu o przywiezieniu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
2. Tej samej karze podlega jednostka organizacyjna, która w przypadku, o którym mowa w art. 56a ust. 8, w terminie 14 dni od dnia przywiezienia zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, nie powiadomiła wojewódzkiego konserwatora zabytków o przywiezieniu tego zabytku.
3. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ, który wydał pozwolenie na wywóz zabytku za granicę.

Art. 107c [Utrudnianie dostępu do zabytku]

1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.
2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, któremu uniemożliwiono lub utrudniono dostęp do zabytku.

Art. 107d [Działania bez pozwolenia]

1. Kto bez pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1–5, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
2. Kto podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1 pkt 1–5, niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
3. Kto bez pozwolenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1a, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
4. Kto podejmuje działania, o których mowa w art. 36 ust. 1a, niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 500 000 zł.
5. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1–4, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, który wydał pozwolenie bądź był właściwy do wydania pozwolenia.

Art. 107e [Niewykonywanie zaleceń pokontrolnych]

1. Kto wbrew obowiązкови nie wykonuje zaleceń pokontrolnych, o których mowa w art. 40 ust. 1, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 50 000 zł.
2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, który wydał zalecenia pokontrolne.

Art. 107f [Termin uiszczenia kary]

Karę pieniężną uiszcza się w terminie 14 dni od dnia, w którym decyzja o jej nałożeniu stała się ostateczna.

Art. 107g [Zastosowanie przepisów KPA]

Do kar pieniężnych stosuje się przepisy działu IVa Kodeksu postępowania administracyjnego.

Art. 107h [Wierzyciel należności]

Wierzycielem należności z tytułu administracyjnych kar pieniężnych, o których mowa w art. 107a–107e, w rozumieniu przepisów o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, jest organ właściwy do nałożenia kary.

NOWELIZACJA USTAWY O OCHRONIE ZABYTEKÓW

Art. 107i [Wpływy z kar pieniężnych]

Organy egzekucyjne przekazują wpływy z kar pieniężnych, o których mowa w art. 107a–107e, na rachunek Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków³⁶.

Ustawodawca utrzymał w mocy niżej wymienione artykuły istniejące w ustawie, określając je w dalszym ciągu jako wykroczenie, tj. art.:

- 110 – dopuszczenie do zniszczenia zabytku;
- 112 – niszczenie parku kulturowego;
- 114 – uniemożliwianie dostępu do zabytku;
- 115 – niezgłoszenie o odkryciu znaleziska w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu;
- 116 – niezabezpieczenie przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym.

Wprowadzono nowe wykroczenia, które zostały uregulowane w art.:

- 113a – niepowiadomienie o przywiezieniu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- 119a – który sankcjonuje nieprowadzenie księgi ewidencyjnej lub prowadzenie jej w sposób nierzetelny lub niezgodny z prawdą przez właścicieli sklepów wyspecjalizowanych w handlu zabytkami.

Jednocześnie zmieniono treść w art. 113 oraz art. 117, związanych z wprowadzeniem tzw. Listy Skarbów Dziedzictwa – która wejdzie w życie z dniem 1 stycznia 2024 r.

Zamiarem autora było przybliżenie Czytelnikowi istniejących, zmienionych uregulowań prawnych wynikających z ustawy o ochronie zabytków, jak również kwestię potencjalnej odpowiedzialności karnej – wynikającej z Kodeksu karnego, jak również z ustawy o ochronie zabytków – grożącej osobom, które poszukują, odnajdą zabytek, a nie dokonają zgłoszenia do odpowiednich instytucji. Mam nadzieję, że niniejszy materiał przybliży tę niewątpliwie interesującą materię wszelkim zainteresowanym.

poprzez wystąpienie pisemne do wojewódzkiego lub miejskiego konserwatora zabytków przez organy ścigania lub poprzez przesłuchania ww. lub osób posiadających specjalizację historyka sztuki w dziedzinie przedmiotu, który był obiektem fałszerstwa.

- ¹³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- ¹⁴ Ochrona zabytków, art. 109b SPK, red. M. Bojarski, 2018, T. 11, wyd. 2, Legalis.
- ¹⁵ Art. 109c ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- ¹⁶ Art. 36 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- ¹⁷ Ochrona zabytków, art. 109b SPK, red. M. Bojarski, 2018, T. 11, wyd. 2, Legalis.
- ¹⁸ Art. 187 i art. 189 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.
- ¹⁹ M. Sabaciński, *Poszukiwania i własność zabytków oraz nagrody za odkrycia w świetle zmian przepisów w 2015 i 2016 r.*, „Kurier Konserwatorski” 2017, nr 14, s. 38.
- ²⁰ A. Grajewski, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu archeologicznemu i możliwości jej zwalczania w świetle obowiązującego prawa*, s. 27.
- ²¹ KK, art. 284 SPK, red. R. Zawłocki, 2015, T. 9 wyd. 2., Legalis.
- ²² B. Gadecki, Art. 284 kk, 2017, wyd. 1, Legalis.
- ²³ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 2 września 2016 r., III KK 89/16, Legalis.
- ²⁴ Wyrok Sądu najwyższego – Izba Karna z dnia 2 grudnia 2008 r., II KK 221/08, Legalis.
- ²⁵ B. Gadecki, Komentarz do kk, art. 294 kk, 2017, wyd. 1, Legalis.
- ²⁶ Komentarz do kk, red. R.A. Stefański, art. 294 kk 2017, Legalis.
- ²⁷ B. Gadecki, *Kontrowersje wokół odpowiedzialności za zniszczenie lub uszkodzenie dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury*, „Ius Novum” 2013, nr 4, s. 24, www.lazarski.pl [dostęp: 8 marca 2018 r.].
- ²⁸ Art. 262 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny.
- ²⁹ Komentarz do art. 262 kk, red. R.A. Stefański, 2017, Legalis.
- ³⁰ Komentarz do art. 262 kk, red. R.A. Stefański, 2017, Legalis.
- ³¹ Komentarz do art. 262 kk, red. M. Królikowski, 2017, t. II, Legalis.
- ³² Art. 263 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny.
- ³³ Art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji.
- ³⁴ Art. 5 ustawy z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji.
- ³⁵ III KK 385/13 – wyrok SN – Izba Karna z dnia 10 kwietnia 2014 r.
- ³⁶ Rozdział 10a ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Summary***Criminal law issues of the conservation of objects of cultural heritage in the context of Polish law***

In the present article I would like to concentrate on binding regulations of Polish law referring to the conservation of objects of cultural heritage. Due to the limited space of this article I will present the Reader only the most important crimes regulated in the Penal Code as well as in the act on the conservation and guardianship of objects of cultural heritage – with particular reference to the latter one, due to the substantial changes which enter into force on 1 January 2018.

Tłumaczenie: Renata Cedro, WP

¹ A. Grajewski, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu archeologicznemu i możliwości jej zwalczania w świetle obowiązującego prawa*, „Kurier Konserwatorski” 2017, nr 14, s. 33.

² Art. 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.).

⁴ Ochrona zabytków, art. 108 SPK T., red. M. Bojarski 2018, wyd. 2, Legalis.

⁵ Ochrona zabytków, art. 108 SPK T., red. M. Bojarski 2018, wyd. 2, Legalis.

⁶ „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 10, s. 12; „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2012, nr 10, s. 23, Legalis.

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁸ Art. 51 ust. 2 i 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁹ M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki*, Szczecin 2012, s. 25.

¹⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

¹¹ B. Gadecki, *Ochrona zabytków przepisy karne*, 2014, Legalis.

¹² B. Gadecki, *Komentarz do art. 109a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, „Prokurator” 2009, nr 2(38), s. 105. Stwierdzenie, czy fałszowana rzecz jest zabytkiem, jest możliwe

PRAWNE ASPEKTY PROCESOWEGO ZABEZPIECZENIA DZIEŁ SZTUKI PODCZAS PRZESZUKANIA

podinsp. Jarosław Golał

wykładowca
Zakładu Służby Kryminalnej CSP

W niniejszym artykule przedstawiono podstawy prawne i faktyczne dotyczące czynności przeszukania, zwłaszcza w kontekście właściwego zabezpieczenia i przechowywania przedmiotów o charakterze zabytkowym. Omówiono też funkcjonowanie ogólnopolskiego rejestru ruchomych dóbr kultury i aplikacji mobilnej ArtSherlock. Ponadto poruszono problematykę nielegalnego pozyskiwania zabytków i handlu takimi przedmiotami przez „poszukiwaczy zabytków”.

Rozpatrując problematykę przeszukania w celu ujawnienia i odnalezienia dzieł sztuki, w tym zabytków ruchomych i zabytków archeologicznych, rozważania należy rozpocząć od delegacji ustawodawcy do prawnych działań. W tym zakresie Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹ (zwana dalej: Konstytucją) w art. 31 ust. 3 wskazuje na to, że konstytucyjne prawa i wolności mogą być ograniczane jedynie w drodze ustawy. W art. 50 Konstytucja zapewnia nienaruszalność mieszkania, a w przypadku konieczności wykonania przeszukania mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może ono nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej opisany. Art. 41 ust. 1 i art. 47 Konstytucji przewidują ochronę wolności osobistej, nietykalności i prawa do prywatności, a naruszenie tych przepisów może nastąpić przez uregulowania zawarte w Kodeksie postępowania karnego² (dalej: k.p.k.) i Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia³ (dalej: k.p.w.).

Zgodnie z art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k. jednym z głównych celów postępowania przygotowawczego jest zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów, zaś przeszukanie stanowi środek przymusu procesowego, które przeprowadza się niezależnie od woli i zachowania się osoby wraz z ewentualnym użyciem siły niezbędnej do pokonania oporu tej osoby.

Zgodnie z art. 219 § 1 k.p.k. lub art. 44 § 1 k.p.w., w przypadku poszukiwania zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, głównym celem będzie:

- odnalezienie rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie i ujawnienie przedmiotów oraz rzeczy, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa (wykroczenia); zachowały na sobie ślady przestępstwa (wykroczenia), np. ślady na ubraniu, odciski obuwia; pochodziły bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa (wykroczenia), np. przedmioty pochodzące z przywłaszczenia, kradzieży, przemytu, paserstwa; mogące służyć jako środek dowodowy do wykrycia sprawcy czynu lub ustalenia przyczyn lub okoliczności przestępstwa (wykroczenia), np. notatki, mapy, zdjęcia satelitarne, zapiski, adresy, platformy i fora internetowe (aukcyjne); których posiadanie bez zezwolenia jest zabronione, np. broń, amunicja, istotne elementy broni, niewybuchy, niewypały;
- znalezienie rzeczy podlegających zajęciu w postępowaniu karnym stanowiących zabezpieczenie kar majątkowych, jak również środków karnych o charakterze majątkowym, na podstawie art. 295 k.p.k.;
- oraz wynikające z powyższych – wykrycie i zatrzymanie osoby podejrzanej, sprawcy przestępstwa.

Biorąc pod uwagę podstawy prawne regulujące przeszukanie pomieszczeń, rzeczy, innych miejsc (tj. art. 219 § 1 k.p.k. i art. 44 § 1 k.p.w.), należy także wskazać art. 219 § 2 k.p.k. i art. 44 § 2 k.p.w. jako podstawę do przeszukania osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów, ponadto art. 247 § 1 i 3 k.p.k. do zatrzymania i przymusowego doprowadzenia osoby

DOKUMENTY UPRAWNIAJĄCE DO PRZESZUKANIA

na żądanie prokuratora, po uprzednim przeszukaniu. Kolejną podstawą prawną do wykonania przeszukania stanowi art. 308 § 1 k.p.k. (czynności w niezbędnym zakresie). Przepis ten reguluje zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem. Ponadto w art. 15 ust. 1 pkt 4 ustawy o Policji⁴ ustawodawca stwierdza, iż przeszukiwanie osób i pomieszczeń następuje w trybie i przypadkach określonych w przepisach k.p.k. i innych ustawach.

Na szczególne podkreślenie zasługuje to, iż w przypadku przeszukania musi wystąpić podstawa faktyczna do dokonania przeszukania, jak również wymienione podstawy prawne. Należy jednoznacznie wskazać na istnienie uzasadnionej podstawy do przypuszczenia, iż we wskazanym miejscu, u wskazanej osoby znajdują się rzeczy mogące stanowić dowód w sprawie lub mogące stanowić dowód w postępowaniu lub podlegające zajęciu w postępowaniu, a także znajdować się osoba podejrzewana (podejrzana, oskarżona, skazana).

Jedną z takich podstaw faktycznych do przeszukania może być:

- zatrzymanie osoby na gorącym uczynku popełnienia przestępstwa (wykroczenia),
- zatrzymanie osoby w pościgu lub zasadzce,
- ustalenia dokonane w sytuacjach niecierpiących zwłoki,
- własne spostrzeżenia (np. z patrołowania targowiska miejskiego, targu staroci),
- informacje operacyjne (np. uzyskane z platformy i forów internetowych, aukcyjnych),
- zawiadomienie o przestępstwie,
- przesłuchanie świadków,
- opinie biegłych i wyniki ekspertyz,
- przesłuchanie podejrzanego, który wskazuje na miejsce ukrycia lub przechowywania przedmiotów pochodzących z przestępstwa.

Omawiając podstawy prawne i faktyczne, warto także wyróżnić dokumenty uprawniające do dokonania przeszukania:

- **postanowienie prokuratora o zarządzeniu przeszukania** – na podstawie **art. 220 § 1 i 2 k.p.k.**,
- **postanowienie sądu o zarządzeniu przeszukania** – na podstawie **art. 220 § 1 k.p.k.**,
- **nakaz kierownika jednostki** – na podstawie **art. 220 § 1 k.p.k.** – w przypadkach niecierpiących zwłoki, gdy postanowienie prokuratora lub sądu nie mogło być wydane,
- **legitymacja służbowa** – na podstawie **art. 220 § 1 k.p.k.** – w przypadku, gdy nie można było wcześniej uzyskać nakazu kierownika jednostki lub postanowienia prokuratora, a zwłoka mogłaby doprowadzić do utraty lub zniekształcenia śladów oraz dowodów.

Postanowienia są już jednocześnie zatwierdzeniem przeszukania i należy jeden egzemplarz okazać przed przystąpieniem do czynności (art. 224 k.p.k.), a następnie kopię doręczyć osobie, u której dokonujemy przeszukania. Osoba odręcznie czyni adnotację o otrzymaniu takowego dokumentu na pierwszym egzemplarzu w formie pokwitowania, z uwzględnieniem daty, godziny i czytelnego podpisu.

W przypadku nakazu kierownika jednostki, również następuje okazanie przed przystąpieniem do czynności przeszukania i odnotowanie osoby zapoznania się z dokumentem, z uwzględnieniem: daty, godziny i czytelnego podpisu. Przed przystąpieniem do przeszukania na podstawie legitymacji należy ją okazać w taki sposób, aby wyżej wymieniona osoba miała możliwość spisania danych tam zawartych.

Zarówno przeszukiwanie na podstawie nakazu kierownika jednostki, jak i legitymacji służbowej należy bezwzględnie zatwierdzić postanowieniem prokuratora lub sądu – niezwłocznie i nie później niż w terminie 7 dni od daty wykonania czynności przeszukania, a na żądanie wyżej wymienionej osoby należy dostarczyć zatwierdzenie, zaś o prawie takiego zgłoszenia żądania należy ją pouczyć.

Powyższej osobie przysługuje również możliwość zażalenia na sposób przeszukania i postanowienie do najbliższego miejscowo sądu na podstawie art. 236 k.p.k., o czym również należy ją pouczyć.

W przypadku niezatwierdzenia przeszukania, w myśl art. 230 § 1 k.p.k., należy niezwłocznie zwrócić zabezpieczone rzeczy za pokwitowaniem i nie później niż 14 dni od dokonania czynności, a jeżeli istnieją wątpliwości co do właściciela rzeczy, należy je złożyć do depozytu lub oddać osobie godnej zaufania, działając na podstawie art. 231 k.p.k.

Aktem wykonawczym do wyżej wymienionych artykułów k.p.k. poświęconych przeszukaniu są wytyczne nr 3 Komentanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów⁵ (zwane dalej: wytycznymi). W rozdziale 10. zostały procedowane: zatrzymanie rzeczy i danych informatycznych, przeszukiwanie osoby, miejsca, urządzenia zawierającego dane informatyczne i systemu informatycznego – stanowiące szczególnie algorytm czynności do wykonania przez policjanta podczas przeszukania, poczynawszy od § 66 do § 72.

Na szczególne wyróżnienie i zacytowanie w kontekście przeszukania w celu ujawnienia i odnalezienia dzieł sztuki, w tym zabytków ruchomych i zabytków archeologicznych, oraz ich ujawniania, zasługują § 69 i § 70 wytycznych:

§ 69. 1. Jeżeli policjant w toku czynności przeszukiwania poweźmie przypuszczenie, że w miejscu dokonywania czynności mogą znajdować się rzeczy mogące stanowić dowód w innej sprawie lub podlegające zajęciu w postępowaniu karnym albo dane informatyczne, które nie zostały ujęte w postanowieniu sądu lub prokuratora i nie mają związku z postępowaniem przygotowawczym, w ramach którego przeprowadza się przeszukiwanie, kontynuuje przeszukiwanie, a po ich znalezieniu wpisuje je do protokołu z tej czynności i zabezpiecza.

2. Zalecenie określone w ust. 1 stosuje się odpowiednio w razie przypuszczenia, że w pomieszczeniu znajduje się osoba podlegająca zatrzymaniu lub przymusowemu doprowadzeniu.

3. W przypadku odmowy dobrowolnego otwarcia pomieszczenia, w którym ma być dokonane przeszukiwanie, można

wejść do niego z użyciem siły fizycznej albo środków przeznaczonych do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiałów wybuchowych.

4. Wejście do pomieszczenia w sposób wskazany w ust. 3, jeżeli wcześniej nie zostało zaplanowane, powinno być w miarę możliwości uzgodnione z przełożonym, a z prokuratorem wówczas, gdy w ramach prowadzonego lub nadzorowanego postępowania powierzył Policji dokonanie przeszukania.

5. Każdy przypadek wejścia do pomieszczenia w sposób wskazany w ust. 3 oraz każdy przypadek uszkodzenia mienia podczas dokonywania tych czynności powinien być odnotowany w protokole przeszukania i podlega zgłoszeniu właściwemu przełożonemu.

6. W przypadkach, o których mowa w ust. 5, policjant umieszcza w protokole przeszukania informacje na temat przyczyn i skutków użycia siły fizycznej lub środków przeznaczonych do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiałów wybuchowych.

7. Po zakończeniu przeszukania poprzedzonego użyciem siły fizycznej lub środków przeznaczonych do pokonywania zamknięć budowlanych i innych przeszkód, w tym materiałów wybuchowych i dokonanego podczas nieobecności domowników lub innych osób upoważnionych do korzystania z pomieszczenia, należy pomieszczenie zabezpieczyć, pozostawiając na drzwiach lub w innym miejscu informację określającą jednostkę Policji, która przeprowadziła czynność wraz z podaniem adresu i kontaktu telefonicznego. Zabezpieczenie w szczególności może polegać na naprawie lub wymianie elementów uszkodzonych podczas takiego rodzaju wejścia.

8. Przeprowadzający przeszukanie ma prawo zażądać od dysponenta lub użytkownika urządzenia zawierającego dane informatyczne lub systemu informatycznego ujawnienia hasła lub haseł umożliwiających dostęp do urządzenia lub systemu, nawet wówczas, gdy dysponentem lub użytkownikiem jest osoba, o której mowa w art. 74, art. 182 lub art. 183 k.p.k.

9. Podczas przeszukania urządzenia zawierającego dane informatyczne lub systemu informatycznego w przypadku, gdy zasoby przeszukiwanego urządzenia lub systemu albo połączonego z nim innego urządzenia zawierającego dane informatyczne są zaszyfrowane i niemożliwe jest zapoznanie się z nimi bez podania hasła lub klucza prywatnego, można użyć urządzeń lub programów komputerowych umożliwiających dostęp do informacji przechowywanych w systemie informatycznym lub urządzeniu zawierającym dane informatyczne. Użycie takich urządzeń lub programów należących do osoby, u której czynność jest dokonywana, jest niedopuszczalne nawet za zgodą tej osoby.

10. Podczas przeszukania, o którym mowa w ust. 9, gdy dysponent lub użytkownik odmówi ujawnienia hasła lub haseł, można użyć urządzeń lub programów komputerowych umożliwiających dostęp do informacji przechowywanych w systemie informatycznym lub urządzeniu zawierającym dane informatyczne. Użycie takich urządzeń lub programów należących do osoby, u której czynność jest dokonywana, jest niedopuszczalne nawet za zgodą tej osoby.

11. Przeszukania, o którym mowa w ust. 9 lub 10, dokonuje się przy udziale biegłego. Niedopuszczalne jest podczas przeszukania umożliwienie dysponentowi lub użytkownikowi bezpośredniego dostępu do urządzeń lub systemów informatycznych.

12. W przypadku zatrzymania oryginalnego nośnika danych informatycznych, na wniosek dysponenta tych danych, można udostępnić kopię plików niezbędnych, np. dla prowadzonej działalności, jeżeli posiadanie treści utrwalonych w tych plikach nie jest zabronione.

§ 70. 1. Policjant kierujący przeszukaniem powinien najpierw zażądać od osoby, której czynność dotyczy, dobrowolnego wydania rzeczy lub danych informatycznych, dla odnalezienia których zarządzono przeszukiwanie. Gdy wszystkie żądane rzeczy lub dane informatyczne zostały dobrowolnie wydane i nie zachodzi podejrzenie, że w pomieszczeniu mogą znajdować się inne rzeczy albo w urządzeniu zawierającym dane informatyczne lub systemie informatycznym inne dane informatyczne mogące stanowić dowód przestępstwa, pochodzące z przestępstwa lub których posiadanie jest zabronione, należy odstąpić od przeszukania.

2. Z zatrzymania rzeczy, danych informatycznych lub nośników zawierających dane informatyczne sporządza się odpowiednio protokół zatrzymania rzeczy (danych informatycznych), gdy zatrzymanie nastąpiło w wyniku dobrowolnego wydania lub protokół przeszukania, gdy zatrzymanie nastąpiło w wyniku dobrowolnego wydania już po rozpoczęciu przeszukania lub ujawnienia w toku czynności przeszukania. Ponadto sporządza się w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach pokwitowanie wydanych (odebranych) rzeczy lub danych informatycznych, zawierające ich dokładny opis. Protokół i pierwszy egzemplarz pokwitowania dołącza się do akt głównych, a drugi egzemplarz pokwitowania przekazuje się osobie, u której przeprowadzono zatrzymanie (odebranie) rzeczy.

3. Jeżeli podczas zatrzymania rzeczy lub nośników zawierających dane informatyczne albo przeszukania osoby, miejsca lub systemu informatycznego zajdą okoliczności, o których mowa w art. 225 § 1 lub § 3 k.p.k., w stosunku do rzeczy stanowiącej lub zawierającej informację niejawną w rozumieniu ustawy z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. z 2016 r. poz. 1167 i 1948 oraz z 2017 r. poz. 935) stosuje się odpowiednio tryb postępowania wskazany w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lutego 2012 r. w sprawie sposobu postępowania z protokołami przesłuchań i innymi dokumentami lub przedmiotami, na które rozciąga się obowiązek zachowania w tajemnicy informacji niejawnych albo zachowania tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji (Dz. U. poz. 219).

4. W razie przekazania, na podstawie art. 228 § 1 k.p.k., osobie godnej zaufania rzeczy znalezionych w toku przeszukania, policjant sporządza:

- 1) protokół oddania rzeczy na przechowanie – w jednym egzemplarzu;
- 2) wykaz rzeczy oddanych na przechowanie – w dwóch egzemplarzach, z których jeden pozostawia się u osoby zobowiązanej do przechowania rzeczy jako pokwitowanie.

5. Rzeczy stanowiące wielokrotność egzemplarza tego samego rodzaju i zawartości, w szczególności w sprawach z zakresu prawa autorskiego i praw pokrewnych, prawa własności przemysłowej, wpisuje się zbiorczo do protokołu przeszukania lub zatrzymania rzeczy, z podaniem ich łącznej liczby, określeniem rodzaju i nazwy, a także wskazaniem cech pozwalających na ich identyfikację.

6. W protokołach, o których mowa w ust. 2, odnotowuje się użycie sprzętu specjalistycznego, w tym urządzeń lub

DOKUMENTOWANIE PRZESZUKANIA

programów komputerowych umożliwiających dostęp do danych informatycznych przechowywanych w urządzeniu zawierającym dane informatyczne lub systemie komputerowym.

Nie bez powodów nie pomijam zabezpieczania podczas przeszukania urządzeń zawierających dane w systemie informatycznym mogące stanowić dowód przestępstwa, gdyż najczęściej w mediach internetowych, tj. na platformach komunikacyjnych i forach internetowych oraz sprzedażowych lub aukcjach znajdują się dowody przestępstwa: kradzieży, przewłaszczenia, paserstwa, handlu zabytkami, czy też ograbiania zwłok lub grobów.

Dodatkowe możliwości dokumentowania przeszukania, a w szczególności ujawnionych rzeczy, w tym również specjalnych skrytek i ujawnionych zabytków ruchomych lub zabytków archeologicznych, daje **§ 72. 2** wytycznych. Dokumentację uzupełniającą protokół, o którym mowa w **§ 70 ust. 2**, mogą stanowić szkice oraz utrwalenia techniczne ujawnionych dowodów lub rzeczy podlegających zajęciu i miejsc ich ukrycia.

Ponadto w wyżej wymienionych wytycznych w rozdziale 11 Biegli, specjaliści i tłumacze dano możliwość powołania specjalisty w postaci konserwatora zabytków, aby wskazać zabytki lub ślady ich przerobienia, jak również podróbki (falsyfikaty), i właściwą formę ich zabezpieczenia oraz odpowiednie dla ujawnionego zabytku miejsce jego przechowywania w celu zapobieżenia niszczeniu lub degradacji:

§ 76. 1. Jeżeli ustalenie okoliczności mających istotne znaczenie dowodowe wymaga wiadomości specjalnych w określonej dziedzinie, policjant zasięga opinii biegłego z laboratorium kryminalistycznego Policji. Jeżeli przeprowadzenie badań pozostaje poza możliwościami tego laboratorium albo przewidywany czas oczekiwania na wydanie opinii przez to laboratorium utrudniłby prawidłowy tok postępowania, policjant zasięga opinii biegłego wpisanego na listę biegłych sądowych albo innych osób lub instytucji, o których na podstawie dokumentów wiadomo, że posiadają wiadomości specjalne, a także dysponują środkami niezbędnymi do przeprowadzenia badań.

§ 80. 1. Policjant może powołać w charakterze biegłego również osobę, która wcześniej pełniła w postępowaniu funkcję specjalisty, jeżeli osoba ta posiada wiadomości specjalne, o których mowa w art. 193 § 1 k.p.k.

2. Policjant może, w razie potrzeby, przesłuchać specjalistę w charakterze świadka.

Kolejną możliwość precyzyjnego i szczegółowego zabezpieczenia śladu, dowodu przestępstwa, w tym również zabytku, daje rozdział 8 Oględziny miejsca, osoby i rzeczy ww. wytycznych od § 41 do § 61. Oględziny można przeprowadzić w trakcie przeszukania, a protokół oględzin będzie stanowił jego integralną część, jako załącznik.

Procesowe zabezpieczenie dowodów i śladów przestępstwa w trakcie ich dokonywanego przeszukania i oględzin jest kluczowym elementem prowadzonego postępowania, a w konsekwencji – materiałem jednoznacznie wskazującym na winę sprawcy lub sprawców przestępstw.

Należy jednak pamiętać, aby podczas przeprowadzenia czynności oględzin w trakcie przeszukania zasięgnąć opinii specjalisty, w jaki sposób zabezpieczyć ślady przestępstwa, lub zabezpieczyć je w laboratorium, aby nie doszło do uszkodzenia, degradacji lub zniszczenia zabytku.

Kolejnym aktem wykonawczym do artykułów k.p.k. dotyczących przeszukania w celu ujawnienia i odnalezienia zabytków lub ich ujawniania jest zarządzenie nr 4 KGP z dnia 9 lutego 2017 r. w sprawie niektórych form organizacji i ewidencji czynności dochodzeniowo-śledczych Policji oraz przechowywania przez Policję dowodów rzeczowych uzyskanych w postępowaniu karnym⁶ (zwane dalej: zarządzeniem), gdzie w rozdziale 7 *Ewidencjonowanie i przechowywanie dowodów rzeczowych oraz śladów kryminalistycznych* został określony szczególnie algorytm czynności do wykonania przez policjanta po przeszukaniu, począwszy od § 24 do § 44. W kontekście zabezpieczania i przechowywania zabytków warto zacytować:

§ 33. Rzeczy o wartości naukowej, artystycznej lub historycznej, w szczególności zabytki ruchome, muzealia, materiały biblioteczne i materiały archiwalne, o których mowa w odrębnych przepisach, oddaje się na przechowanie właściwej instytucji, w szczególności muzeum, archiwum lub bibliotece. Przepis § 32 ust. 3 stosuje się odpowiednio. Przed złożeniem depozytu wartościowego w banku lub oddaniem na przechowanie właściwej instytucji można wykonać fotografie lub kopie wchodzących w jego skład części, o których mowa w ust. 1. Depozyt należy przekazać do banku lub instytucji bez zbędnej zwłoki.

Prawidłowe zabezpieczenie i przechowywanie zabytków ma istotny wpływ nie tylko na zabezpieczone ślady, ale przede wszystkim na same zabytki, które powinny być przechowywane w odpowiednich warunkach, takich jak: niższa wilgotność, właściwa temperatura, dostęp światła lub określonych częstotliwości fal świetlnych, aby nie ulegały degradacji, a w konsekwencji – uszkodzeniu i zniszczeniu.

Należy podkreślić, iż obecnie Wydział Strat Wojennych, w ramach Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN gromadzi dane na temat dóbr kultury utraconych na skutek II wojny światowej z terenów Polski oraz podejmuje działania mające na celu ich odzyskanie.

Prowadzony przez ministerstwo jedyny ogólnopolski rejestr ruchomych dóbr kultury zawiera blisko 63 tys. pozycji i jest dostępny on-line: www.dzielautracone.gov.pl.

Obecnym ułatwieniem dla policjantów dokonujących przeszukania w celu ujawnienia i odnalezienia zabytków lub ich ujawniania w trakcie dokonywanych czynności jest aplikacja mobilna **ArtSherlock**, która umożliwia rozpoznanie dzieła sztuki, zrabowanego w Polsce podczas II wojny światowej, w ciągu kilku sekund, za pomocą telefonu komórkowego czy tabletu. **ArtSherlock** to autorski projekt Fundacji Communi Hereditate, realizowany we współpracy z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

We wszystkich komendach wojewódzkich zostali powołani koordynatorzy ds. zwalczania przestępczości przeciwko zabytkom, a w Komendzie Głównej Policji wyznaczono koordynatora, który w ramach swoich kompetencji może dokonywać sprawdzeń w bazie Interpol – *Stolen Works of Art*.

Obecnie największym problemem w nielegalnym pozyskiwaniu zabytków i handlu nimi są poszukiwacze zabytków. „Ukierunkowani na przedmioty nowożytnie, nie mają pewności, prowadząc penetrację wykrywaczem metalu, co wydobędą na powierzchnię. Przedmioty z takich poszukiwań oraz informacje na ich temat bardzo często pojawiają się na internetowych forach dyskusyjnych lub portalach aukcyjnych. Dla niektórych poszukiwaczy proceder ten stanowi istotne źródło dochodu. Zabytki nie podlegają opracowaniu naukowemu, lecz za pomocą Internetu lub prywatnych kontaktów wprowadzone zostają do obrotu handlowego, znajdując nabywców na terenie całego kraju. Potęguje to obserwowany wśród kolekcjonerów i zbieraczy wzmożony popyt na wszelkiego rodzaju zabytkowe przedmioty kolekcjonerskie, co powoduje pogłębienie się tego procederu. Problem ten już dawno został zauważony przez służby konserwatorskie oraz inne organy odpowiedzialne za strzeżenie dziedzictwa i zwalczania przestępczości wymierzonej w dobra kultury”⁷.

Jednocześnie duże zagrożenie dla życia i zdrowia w trakcie poszukiwań z wykorzystaniem wykrywacza metalu, bez przeszkolenia i uprawnień, stanowi wydobywanie na powierzchnię niewybuchów i niewypałów oraz elementów broni, które następnie są kolekcjonowane w domach, mieszkaniach i piwnicach, będąc zagrożeniem dla wielu osób, a pośrednio czasami i nielegalnym sposobem zaopatrywania się grup przestępczych w broń, amunicję i materiały wybuchowe.

W 2016 r. stwierdzono 90 przestępstw ściganych z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (w 2015 r. – 92 przestępstwa). W kwietniu i październiku 2017 r. łódzcy policjanci zatrzymali 11 sprawców niszczenia stanowisk archeologicznych. Podczas przeszukania u jednego z zatrzymanych, oprócz wykopanych zabytków, znaleziono m.in. 25 siekier i dwie bransolety z epoki brązu. Była to pozostała część skarbu przekazanego wcześniej mazowieckiemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w postaci 24 siekier i trzech bransolet jako rzekome odkrycie podczas poszukiwania robaków na ryby. Na wniosek konserwatora minister kultury i dziedzictwa narodowego, przekonany, że jest to cały uczciwie przekazany skarb, przeznaczył dla znalazcy nagrodę pieniężną. Jednak ostatecznie nagroda została cofnięta, a zatrzymanemu postawiono zarzut wprowadzenia w błąd w celu osiągnięcia korzyści w postaci nagrody od ministra. **Natomiast w grudniu 2017 r. stołeczni policjanci w domu aukcyjnym zabezpieczyli figurkę z brązu przedstawiającą św. Jerzego walczącego ze smakiem, prawdopodobnie polską strażnicę wojenną. Jej szacunkowa wartość wynosi około 70 tys. zł.** Dom aukcyjny dobrowolnie wydał rzeźbę; ustalono też, że w 2013 r. figurka była już wystawiana do sprzedaży za 100–120 tys. zł, ale nie znalazła wtedy nabywcę⁸.

Przeszukanie jako czynność procesowa jest jednym z najważniejszych i najważniejszych elementów prowadzonego postępowania. Wykonana zgodnie z obowiązującym pra-

wem prowadzi do odnalezienia rzeczy mogących stanowić dowód w sprawie i ujawnienia przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, zachowały na sobie ślady przestępstwa oraz pochodziły bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa i będą służyć jako środek dowodowy do wykrycia sprawcy czynu lub ustalenia przyczyn lub okoliczności przestępstwa. Dlatego tak ważnym zadaniem w trakcie dokonywanego przeszukania jest prawidłowe zabezpieczenie śladów i dowodów przestępstwa oraz odnalezienie sprawcy (sprawców). Po raz kolejny pragnę podkreślić, jak ważne jest prawidłowe zabezpieczenie zabytków, aby nie uległy uszkodzeniu lub zniszczeniu i żeby korzystać z wiedzy specjalistów w tej materii, tj. konserwatorów i archeologów.

Prawidłowo zabezpieczone dowody i ślady przestępstwa (przestępstw) mają kluczowe znaczenie dla procesu i wpływają jednoznacznie na udowodnienie winy sprawcy (sprawców), co w konsekwencji prowadzi do skazania przez sąd, a do tego przecież w swoich działaniach jako policjanci dążymy.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, z późn. zm.).

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 1904, z późn. zm.).

³ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2016 r. poz. 1713, z późn. zm.).

⁴ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2017 r. poz. 2067, z późn. zm.).

⁵ Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów (Dz. Urz. KGP poz. 59).

⁶ Zarządzenie nr 4 Komendanta Głównego Policji z dnia 9 lutego 2017 r. w sprawie niektórych form organizacji i ewidencji czynności dochodzeniowo-śledczych Policji oraz przechowywania przez Policję dowodów rzeczowych uzyskanych w postępowaniu karnym (Dz. Urz. KGP poz. 9, z późn. zm.).

⁷ A. Grajewski, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu archeologicznemu i możliwości jej zwalczania w świetle obowiązującego prawa*, „Kurier Konserwatorski” 2017, nr 14, s. 24.

⁸ <http://gazeta.policja.pl/997/informacje/152635,Na-tropie-zabytkow.html> [dostęp: 13.02.2018 r.].

Summary

Legal aspects of procedural protecting the works of art during the search

In the present article legal and actual grounds concerning the search activities, especially in the context of the appropriate protecting and storing objects of historic character, have been described. There have also been discussed functioning of the all-Polish register of movable cultural property and the mobile application called ArtSherlock. Moreover, issues connected with illegal sourcing of objects of cultural heritage and trade in them performed by “searchers of objects of cultural heritage” have been brought up.

Tłumaczenie: Renata Cedro

ROLA I ZADANIA PAPIESKIEJ RADY DS. KULTURY ORAZ KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI

w ochronie zabytków sakralnych

s. dr M. Natanaela Wiesława Błażejczyk CSSF

Konsultant Konferencji Episkopatu Polski
ds. ochrony zabytków sakralnych

W artykule zaprezentowano funkcję organu przy Stolicy Apostolskiej w Rzymie, odpowiedzialnego za misję Kościoła w dziedzinie kultury. W części wstępnej przedstawiono historię powstania Papieskiej Rady ds. Kultury. Następnie omówiono dokumenty wydawane przez Radę od czasu pontyfikatu Jana Pawła II, m.in. na temat bibliotek, muzeów, archiwów kościelnych, inwentaryzacji oraz katalogowania dóbr kulturowych Kościoła. Na końcu zwrócono uwagę na złożoną i wielopłaszczyznową rzeczywistość sztuki sakralnej oraz jej potencjał kulturowy i religijny.

„Każdy naród żyje dziełami swojej kultury” – tym zwyciężym, ale i dobitnym zdaniem papież Jan Paweł II w siedzibie UNESCO w Paryżu 2 czerwca 1980 r. wyraził tezę o kształtowaniu tożsamości narodu poprzez kulturę:

Naród bowiem jest tą wielką wspólnotą ludzi, którą łączą różne społwa, ale nade wszystko właśnie kultura. Naród istnieje „z kultury” i „dla kultury”. I dlatego właśnie jest ona tym znamiennym wychowawcą ku temu, aby „bardziej być” we wspólnocie, która ma dłuższą historię niż człowiek i jego rodzina. [...] Jestem synem narodu, który przetrwał najstraszliwsze doświadczenia dziejów, którego wielokrotnie sąsiedzi skazywali na śmierć – a on pozostał przy życiu i pozostał sobą. Zachował własną tożsamość i zachował pośród rozbiorów i okupacji własną suwerenność jako naród – nie biorąc za podstawę przetrwania jakichkolwiek innych środków fizycznej potęgi jak tylko własna kultura, która się okazała w tym przypadku potęgą większą od tamtych potęg. I dlatego też to, co tutaj mówię o prawach narodu wyrosłych z podwalin kultury i zmierzających ku przyszłości, nie jest echem żadnego „nacjonalizmu”, ale pozostaje trwałym elementem ludzkiego doświadczenia i humanistycznych perspektyw człowieka. Istnieje podstawowa suwerenność społeczeństwa, która wyraża się w kulturze narodu. Jest to ta zarazem suwerenność, przez którą równocześnie najbardziej suwerenny jest człowiek¹.

Papież na podstawie własnego doświadczenia życiowego i narodowego dawał wyraz temu, czym była kultura w dzie-

jach jego narodu i czym ta kultura powinna być w dziejach wszystkich narodów. Promując rolę kultury w rozwoju narodów, jednocześnie przestrzegał przed nadmiernym przeplataniem tejże kultury z ekonomią, „ażeby nie zniszczyć tego dobra, które jest większe, które jest bardziej ludzkie, na rzecz cywilizacji pieniądza, na rzecz dyktatury jednostronnego ekonomizmu”².

Odnosi się wrażenie, że wystąpienie w siedzibie UNESCO połączyło za sobą powołanie w niedługim czasie Rady ds. Kultury. Dla nas te słowa stają się jednocześnie odpowiedzią na pytania o sens ochrony dziedzictwa kulturowego.

W niespełna dwa lata później od wystąpienia w siedzibie UNESCO papież powołał Papieską Radę ds. Kultury.

Powołanie Papieskiej Rady ds. Kultury miało miejsce 20 maja 1982 r. Jan Paweł II był głęboko zainteresowany problematyką kultury, o czym świadczą liczne przemówienia, listy i wypowiedzi. Ponadto sam był bardzo mocno związany ze światem kultury. Mówił: „Wiara, która nie staje się kulturą, nie jest wiarą naprawdę przyjętą, przemyślaną i przeżywaną”³.

Kilka lat później, w 1988 r., na mocy postanowień Konstytucji Apostolskiej *Pastor bonus* Jan Paweł II utworzył Papieską Komisję do spraw Zachowania Dziedzictwa Kościoła w dziedzinie sztuki i historii (*Pontificia Commissione per la Conservazione del Patrimonio Storico e Artistico*). Komisja funkcjonowała przy Kongregacji ds. Duchowieństwa. W ramach jej kompetencji znalazła się troska o archiwa, biblioteki

i muzea kościelne. Instytucje te posiadają zgodnie z rozporządzeniem prawnym dwojakie dziedzictwo (*patrimonium*) kulturowe – historyczne i artystyczne⁴.

Również na mocy tej samej Konstytucji *Paster bonus* papież Jan Paweł II podniósł Sekretariat ds. Niechrześcijan, utworzony przez papieża Pawła VI w 1964 r., do rangi Papieskiej Rady ds. Dialogu z Niewierzącymi.

Listem Apostolskim *Motu proprio*⁵ z 25 marca 1993 r. Jan Paweł II połączył Papieską Radę ds. Kultury z Papieską Radą ds. Dialogu z Niewierzącymi oraz przekształcił Papieską Komisję ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła w Papieską Komisję ds. Kościelnych Dóbr Kultury (*Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*)⁶. Komisja zachowała dotychczasowe kompetencje (nadzór i konserwacja archiwów kościelnych, bibliotek historycznych i muzeów), stając się autonomiczną instytucją niepodlegającą Kongregacji ds. Duchowieństwa.

Ojciec Święty przekształcił Papieską Komisję, aby pokazać, że dobra kultury są nie tylko dziedzictwem, którego należy strzec, lecz także bogactwem, które trzeba ukazywać, rozpowszechniać i używać jako środek nowej ewangelizacji. Do realizacji tego zamierzenia mają się przyczyniać zarówno osoby duchowne, jak i cały „lud Boży”. Właśnie dlatego nowa komisja – Papieska Komisja Kościelnych Dóbr Kultury – została usytuowana w szerokim kontekście dzieł, które Kościół podejmuje na rzecz „kultury”, oraz otrzymała autonomię prawną i organizacyjną, aby podkreślić w ten sposób jej znaczenie w jednolitej działalności animującej i koordynującej w obszarach dziedzictwa artystycznego i historycznego⁷.

Od czasu połączenia Papieskiej Rady ds. Kultury z Papieską Radą ds. Dialogu z Niewierzącymi Rada ma dwie sekcje: Wiara i Kultura oraz Dialog z Kulturami. Ważne miejsce w działalności tego urzędu zajmuje badanie związków między wiarą a niewiarą i obojętnością religijną w różnych formach i w różnych środowiskach oraz skutków tego zderzenia dla wiary chrześcijańskiej. Rada koordynuje ponadto działalność akademii papieskich. Obecnie radzie przewodniczy abp Gianfranco Ravasi.

Listem Apostolskim *Motu Proprio* z 30 lipca 2012 r. papież Benedykt XVI połączył Papieską Komisję Dóbr Kultury Kościoła z Papieską Radą Kultury⁸ po to, jak sam powiedział, aby w szerokiej i złożonej panoramie świata kultury można było poświęcić należną uwagę ważnej dziedzinie dóbr kultury Kościoła i znaleźć dla niej właściwe miejsce. Bardziej harmonijne włączenie tej dziedziny w misję dykasterii na pewno przyniesie owocne rezultaty, również w perspektywie coraz bardziej odpowiedzialnej troski i świadomego dowartościowania nadzwyczajnego dziedzictwa historyczno-artystycznego Kościoła, wymownie świadczącego o owocności spotkania chrześcijańskiej wiary z geniuszem człowieka⁹.

Dokumenty Kościoła Powszechnego, wydawane przez Papieską Radę ds. Kultury, dotyczące ochrony zabytków (od roku 1982)¹⁰.

Dla potrzeb niniejszego artykułu kluczowe znaczenie posiadają dokumenty, które weszły w życie od czasu pontyfikatu Jana Pawła II. Są nimi:

Kodeks Prawa Kanonicznego, znowelizowany i ogłoszony przez papieża Jana Pawła II 25 stycznia 1983 r.¹¹

Należy przypuszczać, że w zmianach kanonów dot. sztuki i ochrony zabytków miała swój udział istniejąca już Papieska Komisja do spraw Zachowania Dziedzictwa Kościoła.

W kanonie 1220 § 2 czytamy: *Dla ochrony dóbr sakralnych oraz kosztowności należy okazywać właściwą troskę o konserwację i zastosować odpowiednie środki bezpieczeństwa.*

W innych zaś kanonach mamy kolejne zalecenia, np. *kan. 1276 § 2: Uwzględniając prawa, prawne zwyczaje oraz okoliczności, ordynariusze powinni przez wydanie szczegółowych instrukcji, w granicach prawa powszechnego i partykularnego, starać się o uregulowanie zarządu dóbr kościelnych.*

Kan. 1283 – Zanim zarządcy obejmą swoje zadanie:

- 1) *powinni wobec ordynariusza lub jego delegata złożyć przysięgę, że będą dobrze i sumiennie zarządzać;*
- 2) *należy sporządzić dokładny i szczegółowy inwentarz, który winni oni podpisać, rzeczy nieruchomości, rzeczy ruchomych czy to kosztownych, czy należących do dóbr kultury, czy też innych, z opisem ich wartości, a sporządzony należy zweryfikować;*
- 3) *jeden egzemplarz tego inwentarza powinien być przechowywany w archiwum zarządu, drugi zaś w archiwum kurii; w obydwu egzemplarzach trzeba odnotowywać każdą zmianę, jaka zachodzi w stanie majątkowym.*

Kan. 1284 – § 1. Wszyscy zarządcy mają wypełniać swoje zadanie ze starannością dobrego gospodarza.

§ 2. Powinni zatem:

- 1) *czuwać, ażeby powierzone ich pieczy dobra nie przepadły lub nie doznały jakiegś szkody, zawierając w tym celu w razie potrzeby odpowiednie umowy ubezpieczające;*
- 2) *troszczyć się, żeby własność dóbr kościelnych była zabezpieczona środkami ważnymi według prawa państwowego;*
- 3) *przestrzegać przepisów zarówno prawa kanonicznego, jak i państwowego, albo wydanych przez fundatora, ofiarodawcę lub uprawnioną władzę, a zwłaszcza starać się, by Kościół nie poniósł szkody wskutek nieprzestrzegania ustaw państwowych.*

Konstytucja apostolska Jana Pawła II o Kurii

Rzymskiej „Pastor Bonus” z 28 czerwca 1988 r.¹²

W Konstytucji Apostolskiej Jana Pawła II „Pastor Bonus” o kościelnych dobrach kultury i ich ochronie mówi rozdział: Papieska komisja ds. zachowania dziedzictwa sztuki i historii (art. 99–104) oraz Papieska Rada ds. Kultury (art. 166–168). W tych artykułach została sprecyzowana rola i zadania Rady. *Papieska komisja ds. zachowania dziedzictwa sztuki i historii Sztuka. 99 – W Kongregacji ds. Duchowieństwa istnieje Papieska Komisja ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historii, która ma obowiązek działać jako kurator dziedzictwa artystycznego i historycznego całego Kościoła.*

Sztuka. 100 – Do tego dziedzictwa należą przede wszystkim wszelkie dzieła wszelkiej sztuki przeszłości, dzieła, które należy zachować z największą starannością. Utwory, których właściwe użycie zostało zaprzestane, mają być przechowywane w odpowiedni sposób w muzeach Kościoła lub gdzie indziej.

Sztuka. 101. § 1 – Wśród cennych obiektów historycznych wyróżnia się wszystkie dokumenty i materiały odnoszące się i świadczące o życiu duszpasterskim i opiece, a także prawa i obowiązki diecezji, parafii, kościołów i innych osób prawnych w Kościele.

§ 2. Dziedzictwo historyczne należy przechowywać w archiwach lub w bibliotekach i wszędzie powierzone kompetentnym kuratorom, aby tego rodzaju świadectwa nie zostały utracone.

Sztuka. 102 – Komisja udziela pomocy Kościołom partykularnym i konferencjom biskupów, a wraz z nimi, tam, gdzie ma miejsce sprawa, organizuje muzea, archiwa i biblioteki,

INWENTARYZACJA DÓBR KULTURY

a także zapewnia całe dziedzictwo sztuki i historii w całości. Terytorium jest właściwie gromadzone i chronione oraz udostępniane wszystkim, którzy są nim zainteresowani.

Sztuka. 103 – W porozumieniu z Kongregacją ds. Seminariów i Instytucji Edukacyjnych oraz Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Komisja ma za zadanie starać się, aby lud Boży był coraz bardziej świadomy potrzeby i znaczenia zachowania artystyczne i historyczne dziedzictwo Kościoła.

Sztuka. 104 – Przewodniczącym Komisji jest kardynał prefekt Kongregacji ds. Duchowieństwa, wspomagany przez sekretarza Komisji. Ponadto Komisja ma własny personel.

Papieska Rada ds. Kultury

Sztuka. 166 – Papieska Rada ds. Kultury wspiera i umacnia relacje między Stolicą Apostolską i światem kultury, szczególnie poprzez promowanie komunikacji i dialog z różnymi współczesnymi kulturami naszych czasów, aby cywilizacja ludzka otwierała się coraz bardziej na Ewangelię, a kultywujący sztukę czuli się powołani przez Kościół do służby prawdzie, dobru i pięknu.

Sztuka. 167 – Rada ma swoją specjalną strukturę. Prezydent jest wspierany przez radę doradczą i inny zarząd, złożony ze specjalistów różnych dyscyplin z różnych części świata.

Sztuka. 168 – Rada sama podejmuje odpowiednie projekty dotyczące kultury. Wynika z tych, które są podejmowane przez różne instytuty Kościoła i o ile to konieczne, udziela im pomocy. W porozumieniu z Sekretariatem Stanu wykazuje zainteresowanie środkami przyjętymi przez kraje i agencje międzynarodowe wspierające kulturę ludzką, i odpowiednio jest obecna w głównych organizacjach w dziedzinie kultury i wspiera konferencje.

Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury.

- **List okólny do przełożonych wyższych zgromadzeń zakonnych o dobrach kultury im powierzonych. Fra Le Sollecitudini, 4 października 1994 r.¹³**

List przypomina o odpowiedzialności za dobra kultury Kościoła, domagając się od przełożonych zakonnych „większej troski i odpowiedzialnej czujności za dziedzictwo kulturowe”, które należy zabezpieczyć, ukazać jego wartość i dbać o dalszy rozwój zarówno w obecnym czasie, jak i w przyszłości.

To szerokie patrymonium – w którego skład wchodzi dzieła sztuki figuratywnej, architektury oraz każde inne dziedzictwo sztuki, małe czy duże, dokumenty archiwalne, manuskrypty i druki, a także muzea, archiwa i biblioteki – musi być objęte szczególną opieką; jest ono bowiem nośnikiem kultury i ewangelizacji oraz stanowi wymowne świadectwo wiary Kościoła.

List w sposób szczególny przypomina o konieczności:

- prowadzenia bieżącej inwentaryzacji (także fotograficznej) dóbr będących w posiadaniu poszczególnych domów zakonnych;
- konserwacji cennych przedmiotów;
- odpowiednim zabezpieczeniu i przechowywaniu cennych obiektów;
- przygotowania dokumentacji niezbędnej do lepszego rozoznania materiału (wiek, pochodzenie, zastosowanie, kontekst społeczno-eklezyjny);
- pogłębienia i potwierdzenia przez każdy instytut zakonny, dzięki odpowiednim narzędziom naukowym, własnej drogi historycznej w szerszym kontekście dziejów Kościoła i społeczeństwa, ze zwróceniem szczególnej uwagi na działalność ewangelizacyjną i na modlitewną obecność, wskazującą na prymat Boga w życiu Kościoła;

- posiadania przez rodziny zakonne jednego lub więcej ośrodków dokumentacji kulturalnego i historycznego patrymonium instytutu, co umożliwiałoby jej lepsze wykorzystanie i ciągłą promocję¹⁴.

- **Biblioteki kościelne w misji Kościoła (Do Biskupów Diecezjalnych), Rzym, 19 marca 1994 r.¹⁵**

List nie zawiera szczegółowych informacji dotyczących zabezpieczania zbiorów bibliotecznych. Informacje te czyta się pomiędzy wierszami. Autor listu abp Francesco Marchiano ma w zasadzie jeden cel: ożywić zainteresowanie bibliotekami kościelnymi. Proponuje udostępnienie zbiorów, które „stanowią niewyczerpane bogactwo wiedzy, w którym każda wspólnota, tak świecka, jak i duchowna, może odnaleźć wspomnienie swojej przeszłości”¹⁶. Dalej pisze, że najpilniejszym problemem jest ożywienie wśród wspólnot lokalnych i ich pasterzy zrozumienia roli kościelnych dóbr kultury, a przede wszystkim ksiąg i archiwów, odzwierciedlających pamięć Kościoła i stopniowe pogłębianie wiary, które mogą stać się „pamięcią” całej ludzkości, jeśli zechce ona odkryć znaczenie kultury inspirowanej przez chrześcijaństwo. Jeśli Kościół, pozostając oczywiście właścicielem odpowiedzialnym za biblioteki, udostępni to dziedzictwo wszystkim, którzy pragną z niego korzystać, wydaje się słuszne, by zostały one zaliczone do bogactwa kulturowego całego kraju, i jako takie otrzymywały od państwa niezbędną pomoc, również ekonomiczną i organizacyjną. Uważamy, że są to problemy wielkiej wagi w stosunkach między konferencjami biskupów, rządami i organizacjami międzynarodowymi¹⁷.

Udostępnianie zbiorów zawsze wiąże się z zabezpieczeniem ich na obiekcie w Internecie oraz w ogóle cyberprzestrzeni.

- **List okólny do Biskupów Diecezjalnych nt. duszpasterskiej funkcji archiwów kościelnych, 2 lutego 1997 r.**

W liście czytamy: *W zasięgu troski Kościoła o dobra kultury – obok samego ich tworzenia – znalazły się także działania mające na celu odpowiednie dowartościowanie tychże dóbr, aby mogły one jak najlepiej wspierać chrześcijańskie posłannictwo. Temuż dowartościowaniu dóbr kultury – poprzez szeroko pojętą aktywność pastoralną – sprzyja niewątpliwie instytucja archiwum. Archiwa kościelne stanowią bowiem miejsca pamięci o wspólnotach chrześcijańskich i dzięki temu stają się czynnikiem popierającym kulturę oraz nową Ewangelizację¹⁸. Dziedzictwo historyczne może okazać się długotrwałym punktem odniesienia dla dialogu, podejmowania inicjatyw kulturowych oraz badań historycznych, realizowanych we współpracy z wyspecjalizowanymi jednostkami uniwersytetów kościelnych, katolickich, prywatnych oraz państwowych. Wielką wagę posiadają w dziedzinie promowania poszukiwań historycznych relacje nawiązywane pomiędzy archiwami i ośrodkami dokumentacji. Jeśli archiwa staną się uprzywilejowanymi miejscami spotkań naukowych, sympozjów poświęconych tradycjom religijnym i duszpasterskim wspólnot chrześcijańskich, wystaw dydaktycznych oraz ekspozycji dokumentów, wówczas będą upoważnione do wypełniania misji ośrodka kulturalnego, nie tylko w odniesieniu do [...] uczonych, ale również studentów i młodzieży, stosownie w tej materii przygotowanych (punkt 4.5)¹⁹.*

- **List okólny pt. „Konieczność i pilna potrzeba inwentaryzacji oraz katalogowania dóbr kulturowych Kościoła”, 8 grudnia 1999 r.²⁰**

List okólny jest adresowany do biskupów diecezjalnych. Papieska Komisja zwraca w nim uwagę na potrzebę ochrony dziedzictwa historyczno-artystycznego oraz poleca jego

*inwentaryzację i katalogowanie. Troska Kościoła o to dziedzictwo – przypomina Komisja – jest przejawem jego misji ewangelizacyjnej w świecie i znakiem czynnego włączenia się w pomnażanie dobra ludzkości. List traktuje szeroko o ochronie kościelnych dóbr kultury na przestrzeni wieków (rozdz. 1), podaje zasady ich inwentaryzacji i katalogowania (rozdz. 2–4) oraz wymienia instytucje i podmioty organizacyjne za nie odpowiedzialne (rozdz. 5)*²¹.

Inwentaryzacja – katalogowanie dóbr kultury dotyczy dzieł architektury, obrazów, rzeźb, ubrań liturgicznych, instrumentów muzycznych etc., które zostały zebrane w archiwach, bibliotekach, muzeach.

Osobami odpowiedzialnymi za ochronę dóbr kultury są: biskupi, wyżsi przełożeni instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego.

List przywołuje bogatą troskę Kościoła, który od samego początku podkreślał ważność dóbr kultury w pełnieniu swojej misji. Warto w tym miejscu ją przedstawić, gdyż artykuł rozpoczyna się od działalności Papieskiej Rady ds. Kultury.

W starożytności pierwsza interwencja magisterium papieskiego na temat uznania wartości sztuki sakralnej została podjęta przez papieża Grzegorza Wielkiego (590–604). Popierał kult obrazów, ponieważ widział w tym utrwalenie pamięci o chrześcijańskiej historii, wzbudzenie wiary; ale przede wszystkim obrazy stanowiły instrument, za pomocą którego można było uczcić niepiśmiennych wydarzeń z Pisma Świętego. Sobór Nicejski II (787 r.) będący odpowiedzią na ikonoklazm dał wytyczne dotyczące ikonografii chrześcijańskiej. Przez średniowiecze zakony monastyczne, szczególnie benedyktyni oraz zakony żebracze, przykładały wielką wagę do dóbr artystycznych; zakony te określały styl i normy, które weszły w życie. Zaznaczyć należy liczne interwencje papieskie, szczególnie dotyczące wyzywania się i darowania dóbr kultury, które były obłożone ciężkimi karami, nie wyłączając ekskomuniki dla osób, które dokonywały tych aktów bez należytej autoryzacji.

Także kolejne sobory zajmowały się opieką dóbr kultury (Konstantynopoliński IV [869–70], Lyonński II [1274 r.]). W sposób szczególny zajął się nią Sobór Trydencki (1545–1563), który zaapelował, aby biskupi pouczali wiernych na temat znaczenia i użyteczności świętych wizerunków dla życia chrześcijańskiego. Powinny być one jednak oceniane przez właściwego biskupa. 28 listopada 1534 r. Paweł III po raz pierwszy powołał Komisję dla konserwacji starożytnych dóbr kultury. Pius VII w 1802 r. dołączył do dóbr kościelnych także inne z różnych epok historycznych. 7 kwietnia 1820 r. kard. kamerling Bartolomeo Pacca nakazał inwentaryzację wszystkich dóbr kultury w Rzymie i w państwie kościelnym.

W 1907 r. Pius X nakazał biskupom włoskim ustanowienie komisji diecezjalnych dla oceny dóbr kultury. Ich zadaniem miała być konserwacja i ocena projektów konserwacji. Także inne dokumenty są ważne: instrukcja o muzyce sakralnej Piusa X z 22 listopada 1903 r. i encyklika Piusa XII „*Mediator Dei*” z 1947 r.

Również Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. w kanonie 1522 stwierdza, że administratorzy dóbr kościelnych powinni inwentaryzować rzeczy nieruchome, cenne rzeczy ruchome i inne cieszące się szacunkiem. Inwentaryzacja powinna być sporządzona w dwóch kopiach, jedna dla archiwum administratora, a druga dla archiwum kurii.

Kardynał Gasparri (+1934) zaproponował ustanowienie w Rzymie przy Stolicy Apostolskiej Komisji Centralnej dla

sztuki sakralnej w całych Włoszech. Miała ona współpracować z komisjami diecezjalnymi, międzydiecezjalnymi lub regionalnymi.

Aktualny kodeks z 1983 r. potwierdza, a w zasadzie poszerza wspomniane zalecenia w przywołanym przez nas na wstępie kanonie 1283 n. 2–3.

Przedmiotem materialnym inwentaryzacji i katalogowania są dobra kultury, czyli wytwory pracy ludzkich rąk, widzialne i wymierzalne. Z tej definicji zostają wyłączone produkty, które nie są wytworem dzieła ludzkiego, niematerialne, takie jak język, zwyczaje, mity i wzorce zachowań.

Zwyczajne dobra materialne będące obiektem inwentaryzacji i katalogowania dzieli się na nieruchome (budynki kultu, klasztory, konwenty, domy parafialne, kompleksy edukacyjne i charytatywne etc.) oraz ruchome (obrazy, rzeźby, szaty, instrumenty muzyczne etc.).

Celem formalnym inwentaryzacji i katalogowania jest uporządkowanie i systematyczne gromadzenie informacji dotyczących artefaktów. Już wstępna faza przeszukiwania danych poprzez rygorystyczną dokumentację, identyfikację dóbr kultury i sporządzenie ich ogólnego wykazu (tj. listy nominalnej) wymaga starannej oceny i procesu selekcji. Dlatego od strony organizacji poszukiwanych danych należy wziąć pod uwagę wartość historyczno-artystyczną, specyfikę kościelną, jedność kontekstualną, status prawny oraz stan materialny tych obiektów.

Metoda pracy inwentaryzacji i katalogowania inwentarza jest zasadniczo związana z metodologią dyscyplin historyczno-artystycznych. Można ją podzielić na trzy fazy:

- faza heurystyczna: pojęcie to oznacza szukanie źródeł, które pozwolą na odtworzenie minionych faktów, lub identyfikację dóbr kultury, która kończy się sporządzeniem inwentarza;
- faza analityczna, opisująca poszczególne obiekty kultury, która kończy się kompilacją karty bądź formularza ze swoimi licznymi określeniami;
- faza syntezy lub sortowania kart, która kończy się oczekiwanym utworzeniem katalogu.

Obiektywnym fundamentem inwentaryzacji i katalogowania jest wiedza o dziedzictwie historyczno-artystycznym poszczególnego przedmiotu pod kątem całościowym, w odniesieniu do różnych obiektów, które go stanowią, a także w swojej relacji do historii i terytorium.

Ochrona wyraża się w opiece prawnej i w konserwacji materialnej. Katalogowanie jest narzędziem wiedzy, uporządkowania zbiorów, planowania konserwacji. W kontekście kościelnym każda inwentaryzacja nie może pomijać walorów katechetycznych, charytatywnych i kulturowych dziedzictwa historyczno-artystycznego. Troska o obiekty kultury jest priorytetowa w Kościele, ponieważ wchodzi w skład misji duszpasterskiej.

Poprzez rozwijanie stałego działania ochronnego Kościół tworzy i utrwała więź pokoleniową wiernych z kościelnymi dobrami historyczno-artystycznymi. Stanowią one o wspólnotcie w wymiarze lokalnym, dają doświadczenie eklesjalne i współkształtują tradycje religijne. Świadomość tej więzi działa też jako skuteczne antidotum na niszczenie zabytków.

Z punktu widzenia kościelnego katalogowanie i inwentaryzacja chronią przed kradzieżą dóbr oraz wykorzystują dobra w celu wzmocnienia wspólnoty religijnej. Z punktu widzenia administracyjnego służą wyjaśnieniu własności oraz regulacji dziedziczenia i zarządzania.

Inwentaryzacja stanowi pierwszy krok do rozpoznania, do ochrony i oceniania dziedzictwa historyczno-artystycznego

KATALOGOWANIE INFORMATYCZNE ZABYTEKÓW SAKRALNYCH

wspólnoty kościelnej. Na mocy swojego waloru pastoralnego dziedzictwo historyczno-artystyczne służy duchowemu ożywieniu ludu Bożego. Ze względu na dobro kościelnej kultury istnieje konieczność ochrony danych zabytków, kiedy jest to możliwe, w miejscach i obiektach oryginalnych.

Właściwa i szczegółowa inwentaryzacja służy rozpoznaniu dziedzictwa historyczno-artystycznego, promuje kulturę pamięci. Szczególnie w naszej epoce dziedzictwo kulturowe Kościoła jest zagrożone przez warunki atmosferyczne czy systematyczne kradzieże. Inwentaryzacja pozostaje ważnym czynnikiem jego ochrony. Jest ona również instrumentem użytecznym dla Policji w przypadku kradzieży czy bezprawnej sprzedaży. Ważne są także zdjęcia.

W obszarze kościelnym inwentaryzacja pozostaje zadaniem poszczególnych Kościołów partykularnych pod przewodnictwem konferencji biskupów i wprost – Stolicy Apostolskiej. W organizowaniu inwentaryzacji pierwszą podstawową rzeczą jest określenie dostępu do informacji, gdyż nie wszystkie dane powinny być łatwo dostępne, ze względu na bezpieczeństwo dziedzictwa historyczno-artystycznego. Także dane w sieci powinny być chronione.

Inwentaryzacja powinna być przechowywana w miejscu bezpiecznym. Katalogowanie może być w formie kartkowej, informatycznej i mieszanej. Katalogi papierowe, które były stosowane w przeszłości, nie straciły swojej aktualności, a w niektórych przypadkach są jedyną formą zbierania danych, szczególnie w sytuacji, kiedy warunki ekonomiczne są ograniczone.

Należy stosować także systemy informatyczne oprócz tradycyjnych. Katalogowanie informatyczne powinno być wykonane według określonych kryteriów, zaadaptowane do różnych kontekstów miejscowych i zintegrowane z innymi programami. Charakterystykę każdego katalogu warunkują wybrany sprzęt komputerowy, oprogramowanie, sposób przygotowania osób, liczba ekspertów i zastosowana metoda.

Niektóre organizacje państwowe lub międzynarodowe, w obrębie ich polityki kulturalnej, zajmują się katalogowaniem informacji. Kościoły partykularne i konferencje biskupów powinny współpracować z takimi instytucjami. W stosunkach z nimi należy unikać komercjalizacji i legalizacji własności zebranych danych; w związku z tym trzeba opracować regulamin ich udostępniania. Katalogi mogą być zamieszczane także w Internecie. W ten sposób są otwarte dla studiowania i łamią barierę ideologiczną oraz religijną.

W procesie katalogowania wielkie znaczenie ma faza analizy (charakter morfologiczny, historyczny, techniczny, prawny, relatywny). Podziału można dokonać według: obiektów, materii, wymiarów, lokalizacji, własności, stanu konserwacji.

W celu jasnego określenia przedmiotu formularz analityczno-syntetyczny powinien spełniać następujące wymagania:

- posiadać „kod” (znaki numeryczne, alfanumeryczne lub kod cyfrowy),
- zastosować wspólną i ustaloną terminologię,
- identyfikować obiekt (co to za obiekt, użyte materiały, skala obiektu, stan zachowania),

- określić stan prawny i topograficzny obiektu (diecezja, parafia, województwo, gmina, lokalizacja, właściciel, pochodzenie etc.),
- dać wizualny opis obiektu (fotografie, plany),
- stwarzać możliwości późniejszych zmian i uzupełnień oraz łączenia z innymi kartami (czas powstania obiektu, epoka, autor dzieła i opisu, opis historyczno-artystyczny, bibliografia, karty czynności konserwatorskich, informacje o wystawach, transkrypcje etc.),
- znajdować się w miejscu dostępnym, a zarazem bezpiecznym dla tych, którzy go używają i zarządzają danymi w celu ochrony i konsultacji,
- umożliwić wyeksportowanie katalogów do pliku analitycznego (w wersji kartkowej lub elektronicznej), aby ułatwić wyszukiwanie,
- ochronić prawnie zebrane informacje i własność.

Opieka nad katalogowaniem przynależy do gestii Kościoła partykularnego. Inwentaryzacją i katalogowaniem powinny się zajmować właściwie przygotowane osoby duchowne i świeckie. Szczególne znaczenie ma rola osoby, która robi katalog. Różne są dyscypliny, które wykorzystuje się do klasyfikacji dóbr kultury (znaleziska archeologiczne, zespoły architektoniczne, dzieła sztuki, szaty liturgiczne). Stąd osoby dokonujące klasyfikacji muszą mieć wystarczającą wiedzę z różnych dziedzin (archeologia, architektura, paleografia, bibliografia etc.).

Instytucje, które zajmują się inwentaryzacją i katalogowaniem dóbr kultury, powinny odgrywać aktywną rolę w formowaniu osób zajmujących się udostępnianiem zbiorów i wolontariuszy²².

W zakończeniu listu podkreślono, że trud inwentaryzacji i katalogowania kościelnych dóbr kultury ma także głęboki sens duchowy, gdyż dobra te, uporządkowane i opisane, mogą pomóc człowiekowi rozpoznać zbawczy plan Boga względem niego²³.

■ List okólny „Funkcja pastoralna muzeów kościelnych”, 2001 r.²⁴

Kolejnym niezwykle ważnym dokumentem Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury jest list okólny pt. *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*. Dokument ten, podpisany 15 sierpnia 2001 r. przez abp. Marchisano, jest adresowany do wszystkich Biskupów oraz do Przełożonych Wyższych Instytutów Życia Konsekwowanego i Wspólnot Życia Apostolskiego.

Okólnik jest podzielony na następujące działy:

- 1) Wprowadzenie.
- 2) Konserwacja i zachowanie dziedzictwa historyczno-artystycznego Kościoła.
- 3) Natura, cele i typologia muzeów kościelnych.
- 4) Organizacja muzeum kościelnego.
- 5) Użyteczność muzeum kościelnego.
- 6) Formacja pracowników muzeum kościelnego.
- 7) Konkluzje – podsumowanie.

Muzeum kościelne – czytamy we wstępie do okólnika – nie jest to tylko miejsce, w którym przechowuje się dziedzictwo artystyczne, chociaż ta funkcja jest pierwszorzędna, ale także miejscem, gdzie powinna się dokonywać promocja kultury i aktywności katechetycznej. Muzeum kościelne bowiem, gromadząc wytwory geniuszu ludzkiego, dokumentuje rozwój życia kulturalnego i religijnego oraz chroni teraźniejszość. Nie może więc być ono rozumiane w sensie „absolutnym”, tzn. oderwanym od działalności duszpasterskiej, ale w relacji

do całości życia kościelnego i w odniesieniu do dziedzictwa historycznego każdego narodu i każdej kultury. Muzeum zatem powinno wejść w środowisko aktywności duszpasterskiej i podjąć refleksję nad życiem Kościoła w ścisłym odniesieniu do dziedzictwa kulturowego.

Muzeum kościelne jest powołane także do oceny dóbr kultury. Powinno być tak zorganizowane, aby mogło przekazywać zwiedzającym „to co święte, co piękne, co antyczne i co nowe”. W ten sposób może stanowić integralną część przejawów działalności kultury i działalności duszpasterskiej Kościoła.

Muzeum powinno być również miejscem formacji ludzkiej i ewangelizacji chrześcijańskiej oraz ośrodkiem koordynacji prac konserwatorskich na określonym terytorium. Tak rozumiane muzeum kościelne, ściśle związane z Kościołem lokalnym, jest miejscem stale żyjącym, w którym dokonuje się przekazywanie w czasie geniuszu i duchowości wspólnoty wierzących. W konsekwencji muzeum wchodzi, na pełnych prawach, w instytucje duszpasterskie, ponieważ strzeże i ocenia dobra kulturalne, które kiedyś pozostawały w służbie misji Kościoła, a teraz – z historyczno-artystycznego punktu widzenia – mają nadal swe doniosłe znaczenie. W ten sposób muzeum staje się instrumentem chrześcijańskiej ewangelizacji, duchowego uniesienia, dialogu z tymi co dawno żyli, formacji kulturalnej, pożytku artystycznego i znajomości historii. Jest więc miejscem poznania, radości, katechezy i duchowości.

Trzeba zatem docenić wartość muzeów kościelnych: parafialnych, diecezjalnych, regionalnych, zbiorów literackich, muzycznych, teatralnych o inspiracji chrześcijańskiej po to, by „dać konkretne oblicze i pamięć historyczną chrześcijaństwu, ukazując działalność duszpasterską Kościoła na określonym terytorium”.

Dobra kulturowe Kościoła – przypomina abp Marchisano – są dziedzictwem, które trzeba materialnie przechowywać, prawnie chronić, doceniać pastoralnie w środowisku każdej wspólnoty chrześcijańskiej po to, by pielęgnować pamięć o przeszłości i ukazywać to, co dzisiaj jest podporządkowane misji Kościoła. Lekcja historii poprzez kontemplację dzieł sztuki otwiera na to, co nadprzyrodzone. Z tego względu Kościół, jako nauczycielka życia, winien pomagać współczesnemu człowiekowi w odnalezieniu religijnego zadziwienia w spotkaniu z zachwycającym pięknem i mądrością zamkniętą w tym, co przekazała nam historia.

Muzeum kościelne, jako miejsce ożywiania wiary i właściwej oceny dziedzictwa historyczno-artystycznego, łączy więc pamiętki z ich wymiarem profetycznym, ochraniając widzialne znaki tradycji kościelnej. Poprzez dziedzictwo historyczno-artystyczne objawiają one wypełnienie się historii w Chrystusie; podejmują ponownie dzieło chrześcijańskiej ewangelizacji; ukazują w pięknie sztuki „nowe niebo i nową ziemię”; są znakami przynależności wszystkich rzeczy do Chrystusa. To, co stanowi treść muzeów kościelnych, pozwala wzrastać w człowieczeństwie i duchowości, a więc wchodzi w program duszpasterski Kościoła lokalnego. Zwrócenie uwagi na to dziedzictwo może stać się nowym i skutecznym narzędziem chrześcijańskiej ewangelizacji i promocji kultury²⁵.

Dokument przypomina, że opieka nad kościelnymi dobrami kultury w kościołach lokalnych oraz tworzenie muzeum diecezjalnego bądź innych muzeów związanych z diecezją należy do biskupa diecezjalnego, którego powinna w tym wspierać specjalna komisja diecezjalna, względnie inny urząd ds. sztuki kościelnej i dóbr kultury. Gromadzenie i ochrona kościel-

nych dóbr kultury wymaga przestrzegania następujących zasad: zachowywania w tym zakresie norm i zaleceń Stolicy Świętej, własnej Konferencji Episkopatu i biskupa diecezjalnego; zredagowania odpowiedniego statutu lub regulaminu; zastosowania się do zaleceń państwowych i regionalnych w dziedzinie gromadzenia, katalogowania, ochrony i konserwacji dóbr kultury; kontrolowania, by wypożyczenia dzieł sztuki religijnej odbywały się zgodnie z normami kościelnymi i państwowymi; unormowania prawa do reprodukcji dzieł z uwzględnieniem zaleceń oraz zwyczajów kościelnych i świeckich; pilnowania dostępu do informacji zapisanych na papierze i do materiału informatycznego; opracowania przepisów dotyczących przemieszczania dzieł niestrzeżonych, zapomnianych i zagrożonych zniszczeniem w muzeum kościelnym bądź w magazynach muzealnych; dla magazynów przechowujących dobra kultury, należących do kościelnych, cywilnych, publicznych i prywatnych instytucji muzealnych, wypracowania porozumienia w celu ochrony praw własności, kościelnego wykorzystania i zabezpieczenia czasowego charakteru depozytów; regulowania precyzyjnymi aktami formalnymi prac restauratorskich; w organizowaniu zarządzania muzeum kościelnym podejmowania współpracy z innymi instytucjami kulturowymi, publicznymi i prywatnymi²⁶. Rozdział trzeci – podpunkt drugi w całości poświęcony jest bezpieczeństwu i ochronie kościelnych dóbr kultury, w tym zabytków sztuki gromadzonych w muzeach kościelnych. Jednym z aspektów, na które należy zwrócić szczególną uwagę, są instalacje niezbędne do funkcjonowania i zabezpieczenia zbiorów. W związku z tym konieczne jest przestrzeganie obowiązującego prawa państwowego dotyczącego instalacji elektrycznych, przeciwpożarowych oraz systemów alarmowych i klimatyzacyjnych.

W przypadku zapewniania bezpieczeństwa osobom ważne jest eliminowanie barier architektonicznych; wszystkie trasy prowadzące do wyjść awaryjnych powinny być wyraźnie oznaczone, zaś obiekty i budowle okresowo sprawdzane. Natomiast w ramach zabezpieczania samych obiektów muzealnych należy zapewnić ich konserwację i ochronę przed przestępstwami oraz kradzieżą.

Konserwacja obiektów obejmuje zapewnienie odpowiedniej klimatyzacji pomieszczeń muzealnych, ochrony przed pyłem, słońcem i organizmami biologicznymi, a także codzienne utrzymanie, tj. czyszczenie i dezynfekcję oraz okresowe wizyty oceniające stan bezpieczeństwa.

Ochrona obiektów muzealnych wymaga przedsięwzięcia zapobiegawczych środków bezpieczeństwa w stosunku do poszczególnych przestrzeni; w szczególności należy uwzględnić stan ścian zewnętrznych oraz bezpieczeństwo drzwi i okien (zabezpieczenia drzwi zewnętrznych, okratowanie okien i świetlików itp.). Korzystnym rozwiązaniem jest oczywiście dobry system alarmowy, także bezpośrednio połączony z jednostkami Policji. Absolutnie konieczna jest również dokumentacja fotograficzna każdego obiektu, która ułatwi śledztwo w przypadku kradzieży.

Dokument przywołuje w tym zakresie wytyczne wydane przez organizacje międzynarodowe: ICOM i ICOMOS²⁷.

NADZÓR NAD FUNKCJONOWANIEM MUZEÓW SAKRALNYCH

Istotną rolę odgrywa również nadzór nad muzeum. Nie chodzi tu jedynie o ogólnie pojęty nadzór nad przestrzenią muzealną, obiektami na wystawach i w magazynach, wskazany jest także nadzór przy jakimkolwiek przemieszczaniu obiektów, czy to w obrębie muzeum, czy to poza nim.

W każdym przypadku ostrożność i nadzór powinny zostać „spersonalizowane”. Nie wystarczy zatem jedynie przestrzegać ogólnych zasad konserwacji, należy je weryfikować i dostosowywać do potrzeb związanych z przeniesieniem każdego pojedynczego obiektu.

Zwykły nadzór powinien mieć miejsce zarówno wtedy, gdy muzeum jest otwarte, jak i w godzinach jego zamknięcia. W godzinach otwarcia odpowiednia straż powinna zapobiegać powstawaniu szkód (zarówno jeśli chodzi o obiekty, jak i o struktury). W tym względzie obecność profesjonalnych wolontariuszy może być nad wyraz użyteczna. W godzinach zamknięcia, tam, gdzie jest to możliwe, oprócz wspomnianych już systemów bezpieczeństwa, pożądany jest nadzór strażników.

Dla zapewnienia bezpieczeństwa w czasie przenoszenia obiektów, tj. uniknięcia wszelkiego rodzaju wypadków, konieczne są przede wszystkim sumienność i ostrożność zatrudnionego personelu. Szczególna ostrożność powinna być zachowana w przypadku wypożyczania obiektów. Należy zapewnić nadzór na wszystkich etapach procesu, zachowując konieczne środki ostrożności w trakcie transportu (w tym odpowiednie zabezpieczenie obiektów przed uszkodzeniami) i starannie dobierając wyposażenie ekspozycji²⁸.

Z rozważań rozwiniętych w omawianym okólniku wynikają następujące wnioski:

- w środowisku Kościołów lokalnych potrzebny jest globalny projekt dotyczący ochrony dóbr kultury i współpraca odpowiednich instytucji kościelnych z instytucjami świeckimi dla wspólnego wypracowania planów rozwoju kulturowego;
- konieczne jest przygotowanie kapłanów i pracowników świeckich do pracy w muzeach kościelnych, nie tylko poprzez okresowe szkolenia, ale także poprzez bezpośrednie uświadomienie kościelnej i świeckiej wartości kościelnych dóbr kultury; dotyczy to także – w szerokim tego słowa znaczeniu – wszystkich kapłanów, a zwłaszcza tych, którzy – w powierzonych im placówkach duszpasterskich – mają sprawować opiekę nad znajdującymi się tam zabytkowymi obiektami sztuki sakralnej;
- tam, gdzie nie ma jeszcze muzeum diecezjalnego, należy powołać i troszczyć się o inwentaryzację i skatalogowanie zbiorów; trzeba też postarać się o multimedialne środki dydaktyczne i odpowiednią administrację.

Mając na uwadze obecną troskę Kościoła o powrót do własnych korzeni, należy zarówno na poziomie kościelnym, jak i świeckim, wypracować takie sposoby działania, aby łączyć różne przejawy kultury, eksponując to, co stanowi specyfikę kościelną. Aby te cele osiągnąć, należy: budzić w społeczeństwie zainteresowanie historyczno-artystycznym dziedzictwem Kościoła poprzez odpowiedni system informacji; zbiory muzeum kościelnego prezentować zwiedzającym tak, aby odczytywali je jako część ich egzystencji; uczyć szacunku dla przeszłości i kultury oraz potrzeby zachowania i ochrony dóbr historyczno-artystycznych. Bowiem „człowiek współczesny – mówi abp Marchisano – w takim wymiarze planuje przyszłość, w jakim korzysta z przeszłości.

W zakończeniu dokumentu przytoczona została taka oto zachęta Papieża Jana Pawła II: Jesteśmy w epoce, w której

odnajduje się cenne pamiątki i tradycje z intencją odnalezienia oryginalnej duchowości każdego narodu. Dlaczego nie miałoby się tak samo postępować na polu religijnym, by wydobyc z dzieł sztuki każdej epoki cenne wskazówki dotyczące sensu fidei ludu chrześcijańskiego? Idźcie zatem i wy w głąb, by ukazać przesłanie zawarte w przedmiotach stworzonych przez artystów w przeszłości²⁹.

■ **Enchiridion kościelnych dóbr kultury. Oficjalne dokumenty Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, 2002 r.** (*Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*)³⁰.

Publikację otwierają dwa artykuły: 1. *Presentatione, podpisana przez przewodniczącego Komisji, abp. F. Marchisano (s. 7–14)* i 2. *Introduzione, pióra o. C. Chenisa SDB, sekretarza Komisji, który omawia szeroko jej naturę, organizację, kompetencje i działalność (s. 17–85). Zasadnicza część publikacji – Documenti, zawiera łącznie 48 dokumentów dotyczących kościelnych dóbr kultury (okólniki, listy, sprawozdania itp.), wydanych przez tę Komisję Papieską w latach 1989–2014. W końcowej części Enchiridionu zamieszczono także wypowiedzi Jana Pawła II na temat kościelnych dóbr kultury, a wśród nich cenny List do artystów z 4 kwietnia 1999 r. (s. 570–593). O tej wartościowej publikacji abp Fr. Marchisano w liście z 15 listopada 2002 r., adresowanym do bp. Jana Śrutwy, ówczesnego przewodniczącego Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego Konferencji Episkopatu Polski, pisał: Wyrażam życzenie, by Enchiridion był pożytecznym narzędziem, stymulującym na poziomie lokalnym ochronę prawną, materialną konserwację, a przede wszystkim duszpasterskie docenienie roli dziedzictwa historyczno-artystycznego w służbie misji Kościoła. Chodzi o to, by zainwestować w formowanie i podnoszenie kwalifikacji lokalnych komisji, w duszpasterskie planowanie troski o dobra kultury. Wyrażam także nadzieję, że [...] Konferencje Episkopatów zatroszczą się o promocję tego dzieła i o podobne publikacje w różnych językach³¹.*

■ **Prezentacje Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, 2002 i 2004 r.**

Wśród dokumentów Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury, ilustrujących jej historię i działalność oraz zawierających cenne wskazania w zakresie ochrony kościelnych dóbr kultury, są tzw. Prezentacje³².

Prezentacja z 2002 r. omawia, w części pierwszej, najważniejsze dokonania Komisji, m.in. w zakresie normatywnym i przypomina np. treść listu okólnego pt. „Konieczność i pilna potrzeba inwentaryzacji oraz katalogowania dóbr kulturowych Kościoła” (1999), wydanego w związku z coraz częstszymi wypadkami kradzieży i nielegalnego handlu zabytkami sztuki sakralnej³³. W części drugiej, pt. *Natura, kompetencje, organizacja i działalność Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury*, o. C. Chenis mówi szeroko o dobrach kultury, dziełach sztuki, bibliotekach, archiwach i muzeach kościelnych³⁴, które należy dowartościować, aby dać konkretny wyraz historycznej pamięci chrześcijaństwa³⁵. Ponieważ wspólnota chrześcijańska żyje na terytorium konkretnych państw – czytamy w Prezentacji – nie można pominąć, w trosce o dobra kultury, relacji na różnych poziomach z instytucjami świeckimi. W tej dziedzinie Kościół ma prawo zabezpieczyć sobie autonomię w korzystaniu z tego, co służy jego misji, ale jednocześnie musi respektować ustawodawstwo państwowe, jeżeli nie jest ono sprzeczne z jego misją³⁶.

Podobnie Prezentacja z 2004 r. we wstępie przypomina kompetencje Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury i wydane przez nią dokumenty odnośnie do bibliotek, archiwów i muzeów kościelnych. W dalszej części poświęca wiele miejsca przepisom prawnym dotyczącym kościelnych dóbr kultury i wymienia instytucje kościelne odpowiedzialne za ich ochronę: na poziomie Kościoła Powszechnego jest to Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury, a na poziomie Kościoła lokalnego – konferencje episkopatów, względnie Krajowe Biuro ds. Kościelnych Dóbr Kultury, ordynariusze i odpowiednia Diecezjalna Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury³⁷. Dokument omawia najważniejsze listy okólne tej papieskiej dykasterii. Pierwszy z nich, z 10 kwietnia 1989 r., adresowany do przewodniczących Konferencji Episkopatów, dotyczył kwestionariusza nt. dóbr kultury oraz instytucji zajmujących się ich konserwacją, zaś następny, z 10 marca 1992 r., informował o wynikach uzyskanych w tym względzie³⁸.

W kolejnych „okólnikach” (z 15 października 1992 r. i 3 lutego 1995 r.) Komisja zwracała się z prośbą do wszystkich biskupów świata w sprawie potrzeby przygotowania przyszłych księży do opieki nad dziedzictwem kulturowym Kościoła. W dokumencie nie prosi się o wprowadzenie dodatkowej materii w już przeładowanych programach, ale o traktowanie jak najszerzej kwestii sztuki w wykładach z liturgii, historii Kościoła czy prawa kanonicznego³⁹. „Okólnik” w tej sprawie otrzymały także rodziny zakonne, męskie i żeńskie (10 kwietnia 1994 r.)⁴⁰ oraz uniwersytety katolickie na świecie (10 września br.). W „okólniku” z 2 maja 1994 r., adresowanym do Konferencji Episkopatów europejskich, Komisja zwracała uwagę na niebezpieczeństwa grożące kościelnym dobrom kultury w związku z otwarciem granic państwowych (kradzieże, nielegalny wywóz itp.) i apelowała o pilną inwentaryzację zabytków sztuki sakralnej pomimo faktu, że napotyka ona na opór ze strony tych, którzy widzą – wbrew faktom – inwentaryzację jako dodatkowe narzędzie do promowania kradzieży.

Prezentacja ta mówi także o konieczności respektowania przez Kościół norm cywilnych dotyczących ochrony dóbr kultury oraz o potrzebie współpracy z odpowiednimi instytucjami państwowymi i międzynarodowymi w tym zakresie. Relacje Kościoła powszechnego i Kościołów partykularnych z poszczególnymi wspólnotami politycznymi – czytamy w dokumencie – są bardzo różne i nierzadko regulowane przez konkordaty, porozumienia, konwencje itd., zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym [...]. Oprócz kontaktów w obrębie poszczególnych narodów, ze szczególną troską należy postępować w kontaktach z instytucjami międzynarodowymi, aż się zapewni nie tylko zachowywanie zabytków, ale także ich właściwe docenienie dzięki międzynarodowym zaleceniom i porozumieniom⁴¹.

■ **List do Przewodniczących Konferencji Episkopatów, 2002 r.** W dniach 17–19 października 2002 r. w Watykanie miało miejsce IV Zgromadzenie Plenarne Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury nt. „Znaczenie dóbr kultury dla tożsamości terytorialnej i historyczno-artystycznego dialogu pomiędzy narodami”.

Jego pokłosiem był list do Przewodniczących Konferencji Episkopatów z 16 grudnia 2002 r., który poruszał m.in. sprawę ochrony i konserwacji kościelnych dóbr kultury. Oto jego fragmenty:

Trzeba chronić [...] dzieła sztuki przed zredukowaniem ich do wymiaru jedynie estetycznego, przed profanacją i nie-

właściwym wykorzystywaniem. Trzeba także troszczyć się o właściwy porządek prawny, zarówno wewnątrz Kościoła, jak i w konfrontacji z władzami świeckimi. Ochrona prawna dotyczy zarówno dzieł o wartości historycznej, jak i nowych dóbr kultury. Koniecznością jest więc troska o zachowanie pamiątek historii, jak również o tworzenie nowych dzieł [...]. Ochrona prawna w konfrontacji z władzami cywilnymi ma być prowadzona w duchu współpracy, z podkreśleniem jednak misji, jaką kościelne dobra kultury spełniają wobec społeczeństwa i ich specyfiki religijnej. Szczególnie w krajach, w których systemy demokratyczne wchodzą w miejsce totalitaryzmów, ważne jest nawiązywanie kontaktów z władzami w celu ukazania specyficznego wartości kościelnych dóbr kultury. Ochrona prawna domaga się także działań ponadnarodowych, mających na celu uznanie powszechnej ważności dziedzictwa historyczno-artystycznego w wymiarze duchowym, odwołującym się do tradycji, praktyk, zwyczajów i przekonań religijnych. Oprócz kontaktów Konferencji Episkopatów z władzami państwowymi, potrzebna jest także współpraca Stolicy Apostolskiej ze strukturami międzynarodowymi⁴².

Podsumowując omawiane dokumenty, pragnę zwrócić uwagę na to, że ich zawartość zwraca się ku przyszłości, zachęca do zachowania dziedzictwa historyczno-artystycznego. Widzi się w nim wielki i cenny potencjał kulturowy i religijny. Dziedzictwo sakralne stanowi złożoną i wielopłaszczyznową rzeczywistość, która obejmuje wszystkie produkty sztuki występujące w różnym stopniu w służbie i liturgii kościelnej. Uwaga Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury w każdym dokumencie, w mniejszym lub większym stopniu, jest poświęcona zabezpieczeniu zbiorów. Nawet wtedy, kiedy zaleca działania formacyjne w seminariach i studiach teologicznych czy formację zakonną, też poniekąd mówi o bezpieczeństwie zbiorów: *Inicjatywy formacyjne powinny przewidywać zróżnicowane nauczanie, ze szczególnym zwróceniem uwagi na następujące zagadnienia: historia Kościoła powszechnego i lokalnego, historia tradycji ludowych, hagiografia i duchowość, ikonografia i ikonologia, historia sztuki i architektury kościelnej, historia instytucji życia konsekrowanego i ich obecność na terytorium, historia lokalnych instytucji kościelnych zrzeszających świeckich, historia stowarzyszeń katolickich, wspólnot, ruchów i instytucji kulturalnych⁴³.* Pogłębiona wiedza zawsze służy większej trosce o dziedzictwo kulturowe. W odniesieniu do muzeów kościelnych papieska komisja podaje trzy cele formacji: *informacja historyczna, wychowanie estetyczne i duchowa interpretacja⁴⁴.* Wiedza, wychowanie i duchowość powinny zostać zastosowane przy kształceniu duchownych i całego społeczeństwa.

¹ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie UNESCO w imię przyszłości kultury*, Paryż, 2.06.1980, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 10: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 2: *Francja, Hiszpania, Portugalia, kraje Beneluksu*, Kraków 2008, s. 99–108.

² Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005, s. 89.

³ Jan Paweł II, *Powołanie do życia Papieskiej Rady ds. Kultury. List do kardynała Sekretarza Stanu* (20 maja 1982 r.), „L'Osservatore Romano” (pol.) 1982, nr 5, s. 26–27.

⁴ Ioannes Paulus II, *Constitutio apostolica de romana Curia „Pastor bonus”*, AAS 80 (1988), s. 841–912. W konstytucji została opubli-

- kowana łacińska nazwa komisji: *Pontificia Commissio de Patrimonio Artis et Historiae Conservando*.
- ⁵ Motu proprio „Inde a pontificatus nostri initio”, 25 marca 1993 r., AAS 85 (1993), s. 549–550, art. 3–4; zob. też w: „Enchiridion Vaticanum” 13, 2168.
 - ⁶ Nazwa ta jest używana na oficjalnej stronie internetowej Kurii Rzymskiej: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_commissions/pcchc/index_it.html [dostęp: 19.11. 2016 r.].
 - ⁷ Papieska Komisja Kościelnych Dóbr Kultury, *List okólny do przełożonych wyższych zgromadzeń zakonnych o dobrach kultury im powierzonych*, Fra Le Sollecitudini, 10 kwietnia 1994 r.
 - ⁸ http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/la/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20120730_pulchritudinis-fidei.html; por. *Apostolic Letter Motu Proprio Data Pulchritudinis Fidei whereby the Pontifical Commission for the Cultural Heritage of the Church is joined to the Pontifical Council for Culture*, 30 July 2012 [dostęp: 28.02.2018 r.].
 - ⁹ Benedykt XVI, *Świadkowie piękna wiary. Przesłanie do uczestników XVII sesji publicznej Akademii Papieskich*, 21 listopada 2012 r., OsRomPol 34 (2013), nr 1, s. 31.
 - ¹⁰ Dokumenty wydawane przez Papieską Radę ds. Kultury mają rangę dokumentów Kościoła powszechnego, podobnie dokumenty wydawane przez Radę ds. Kultury KEP są uznawane za dokumenty KEP i obowiązują w Kościele katolickim w Polsce.
 - ¹¹ https://katolicki.net/ftp/kodeks_prawa_kanonicznego.pdf; www.stowjrp2.rejowiec.pl/images/PDF/Kodeks-Prawa-Kanonicznego-1983.pdf [dostęp: 6.03.2018 r.].
 - ¹² Jan Paweł II, *Konstytucja Apostolska „Pastor Bonus”*, art. 99–102n.
 - ¹³ <http://www.zyciezakonne.pl/dokumenty/kosciol/inne-kongregacje-i-urzedystolicy-apostolskiej/1994-04-10-papieska-komisja-koscielnych-dobr-kultury-list-okolny-do-przełożonych-wyższych-zgromadzeń-zakonnych-o-dobrach-kultury-im-powierzonych-fra-le-sollecitudini-24437> [dostęp: 6.03.2018 r.].
 - ¹⁴ Tamże.
 - ¹⁵ „Fides – Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 1996, nr 1–2, s. 31–46; <http://www.fides.org.pl/pdf/Papieska.pdf>. [dostęp: 6.03.2018 r.]; <http://digital.fides.org.pl/Content/797/Fides-1996-04.pdf> [dostęp: 1.03.2018 r.].
 - ¹⁶ Tamże.
 - ¹⁷ Tamże.
 - ¹⁸ <http://sak.net.pl/duszpasterska-funkcja-archiwow-koscielnych> [dostęp: 1.03.2018 r.].
 - ¹⁹ Ks. A. Kwaśniewski, *Kościelne Dobra Kultury jako narzędzie formacji Christifideles laici przy Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, TPADWKK, „Veritati et Caritati” 7(2016), s. 115–143.
 - ²⁰ *Necessità e urgenza dell’inventariazione e catalogazione dei beni culturali della chiesa* (8 dicembre 1999); http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_commissions/pcchc/documents/rc_com_pcchc_19991208_catalogazione-beni-culturali_it.html [dostęp: 1.03.2018 r.].
 - ²¹ Bp M. Leszczyński, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego*, w: *Muzealnictwo*, Warszawa 2008, nr 49, s. 79–88; <https://muzealnictworocznik.com/api/files/view/20194.pdf> [dostęp: 6.03.2018 r.].
 - ²² Tekst został opracowany przez autora tekstu na podstawie tłumaczenia ks. dr. J. Wilińskiego.
 - ²³ Bp M. Leszczyński, dzieło cyt.
 - ²⁴ Pontificia Commissione per i beni Culturali Della Chiesa, *Lettera Circolare Sulla Funzione Pastorale dei Musei Ecclesiastici*, Città del Vaticano, 15 Agosto 2001, tłum.: *Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury. List okólny Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_commissions/pcchc/documents/rc_com_pcchc_20010815_funzione-musei_it.html [dostęp: 1.03.2018 r.]; Bp M. Leszczyński, dzieło cyt.
 - ²⁵ *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych (omówienie) Papieska Komisja ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła*, „Zwiastowanie. Pismo Diecezji Rzeszowskiej” 10(2001), nr 4, s. 21–24.
 - ²⁶ Bp M. Leszczyński, dzieło cyt.
 - ²⁷ ICOM, *Code de Déontologie Professionnelle de l’ICOM*, Paris 1990; ICOM, *Documentation Committee CIDOC Working Standard for Museum Objects*, 1995; Consiglio d’Europa, *Convenzione riveduta sulla Protezione del Patrimonio Archeologico*, Malta 1992; ICOMOS, *International Cultural Tourism Charter*, 1998, art. 2.4, 6.1, 3.1, 5.4.
 - ²⁸ Rozdział dotyczący zabezpieczenia został przetłumaczony przez M. Oniszcuk.
 - ²⁹ *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*.
 - ³⁰ *Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, Bologna 2002.
 - ³¹ Bp M. Leszczyński, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego*, w: *Muzealnictwo*, Warszawa 2008, nr 49, s. 79–88.
 - ³² Tamże.
 - ³³ Tamże.
 - ³⁴ Tamże.
 - ³⁵ Tamże.
 - ³⁶ Tamże.
 - ³⁷ Tamże.
 - ³⁸ Tamże.
 - ³⁹ *Wtyczne Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła*, p. 3: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_commissions/pcchc/documents/rc_com_pcchc_pro_20011008_it.html [dostęp: 1.03.2018 r.].
 - ⁴⁰ Por. przypis 13.
 - ⁴¹ Bp M. Leszczyński, dzieło cyt.
 - ⁴² Tamże.
 - ⁴³ *Biblioteki kościelne w misji Kościoła*, p. 5.2.4.
 - ⁴⁴ *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, p. 5.1.3.

Summary

The role and responsibilities of the Papal Council of Culture and the Polish Episcopacy Conference in protecting religious objects of cultural heritage

The article presents the function of the authority of the Holy See in Rome, responsible for the mission of the church in the field of culture. The introductory part presents the history of the Papal Council of Culture. Then, it describes documents, which have been issued by the Council since the time of the pontificate of John Paul II. They concern among others: libraries, museums, ecclesiastical archives, inventories and cataloguing of cultural property of the Church. At the end, the author draws attention to the complex and multidimensional nature of the sacred art and to its cultural and religious potential.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

PROBLEMATYKA KRADZIEŻY ZABYTKÓW SAKRALNYCH w ujęciu historycznym

sierż. Paweł Tomaszewski

Komisariat Policji Warszawa-Targówek

W niniejszym artykule poruszono tematykę kradzieży o charakterze sakralnym, których pojawienie się jest nierozdzielnie związane z istnieniem religii oraz rozwojem cywilizacyjnym człowieka. Problematyka kradzieży artefaktów związanych z kultem została przedstawiona w ujęciu historycznym – począwszy od starożytności, skończywszy na czasach współczesnych. Przedstawiono, w jaki sposób w starożytności postępowano z osobami, które dopuściły się kradzieży własności należącej do świątyni. Następnie opisano, jak analogiczna sytuacja prezentowała się w epoce średniowiecza. Podkreślono kompletny brak akceptacji społecznej dla tego rodzaju występków oraz przedstawiono profil osobowy sprawcy rabunku.

Kolejną epoką opisaną w kontekście kradzieży sakralnych były czasy nowożytne. To właśnie wtedy, na tle toczonych wojen, doszło do poluzowania surowych norm moralnych dotyczących mienia kościelnego. Następnym okresem opisanym w artykule był wiek XIX. Z punktu widzenia omawianej tematyki był on kluczowy dla rodzącego się w tym czasie czarnego rynku dotyczącego nielegalnego pozyskiwania sakraliów oraz obrotu nimi. Ponadto zauważono, iż na celowniku marszandów, oprócz tradycyjnych dzieł sztuki, znalazły się inkunabuły oraz starodruki. W artykule omówiono także zawirowania okresu I i II wojny światowej, które miały bezpośredni wpływ na zaginięcie kolejnych tysięcy zabytków kościelnych. Następnie przeprowadzono analizę zjawiska kradzieży sakraliów na terenach Polski po roku 1945, dzieląc ten okres na cztery etapy, które omówiono pod kątem milicyjno-policyjnych statystyk, dostosowywania prawodawstwa do występujących zagrożeń, a także zabezpieczania sakraliów. Ponadto uwzględniono najbardziej spektakularne kradzieże sakralne, a także zaznaczono kierunek rozwoju działań Policji pozwalających na wykrywanie i zwalczanie tego rodzaju przestępczości.

Zagadnienie dotyczące kradzieży o charakterze sakralnym jest nierozdzielnie związane z istnieniem religii w rozwoju cywilizacyjnym człowieka. Wraz z obecnością ceremonii sprawowanego kultu, pojawiły się artefakty oraz ofiary służące do wywiązywania się z powinności należnych Bogu, a niekiedy kilku bóstwom. Dobra te, ze względu na swoje szczególne przeznaczenie, często były bardzo cenne, a zarazem niedostępne dla większości ludzi, stanowiąc ofiarę składaną przez zbiorowość na ręce kapłanów. Oprócz samych ofiar składanych w miejscach sprawowania kultu, nie mniej istotne były drogie atrybuty stanu kapłańskiego czy też ozdoby podnoszące rangę odprawianych uroczystości.

Jako pierwszy w historii tematykę kradzieży sakralnej poruszył Homer w swym wielkim dziele – *Iliadzie*¹. Ten wybitny starożytny grecki pieśniarz wędrowny w swoim dziele dotyczącym wojny trojańskiej zaprezentował wątek kradzieży palladionu – rzeźby bogini Ateny. Używając współczesnego języka zawodowego policjantów, można ten wątek Iliady streścić następująco: achajscy bohaterowie, Odyseusz i Diomedes², działając wspólnie i w porozumieniu, pod osłoną nocy dokonali zaboru w celu przywłaszczenia powyższego mienia z terenu świątyni bogini Ateny³. Homer wytłumaczył działania złodziei szlachetnymi pobudkami pozwalającymi w perspektywie krótkiego czasu na zakończenie trwającej od 10 lat

KRADZIEŻE ZABYTEKÓW SAKRALNYCH – OD STAROŻYTNOŚCI DO XVII W.

wojny, a zatem nadał temu czynowi wymiar iście bohaterski. Przy czym nie można zapominać, iż poza zdobyciem laurów zwycięzców złodzieje, decydując się na powyższy krok, kładli na przeciwległej szali swoje doczesne życie, o czym Homer nie wspominał.

W starożytności, w niemal wszystkich cywilizacjach, kradzież na tle religijnym stanowiła obrazę bogów i za jej dokonanie ujętemu złodziejowi groziła tylko jedna kara – kara śmierci. Przy czym należy pamiętać, iż ujęty sprawca mógł tylko marzyć o szybkim i mało bolesnym wykonaniu wyroku. Największy wynalazek starożytnej rzymskiej cywilizacji, czyli prawo rzymskie – ustanowiło termin łac. *sacrilegium*⁴. W tym jednym słowie zawarto opis przestępstwa świętokradztwa i profanacji, w sensie węższym – naruszenie bądź zagrabienie przedmiotów kultu religijnego; w sensie szerszym – naruszenie integralności sakralnego miejsca, osoby, przedmiotu. Za popełnienie czynu wypełniającego znamiona *sacrilegium* sprawcę czekał wyrok w postaci kary śmierci⁵. Nie można jednak zapominać, iż prawo rzymskie przewidywało przed wykonaniem wyroku proces, w którym materiałem dowodowym były zeznania zarówno świadków, jak i samego przestępcy. Jeżeli złodziejem sakraliów okazał się niewolnik, musiał doświadczyć licznych tortur, które – zgodnie z prawem – zapewniały wiarygodność jego zeznaniom⁶. Dopiero po nich sprawca mógł liczyć na wybawiającą od kolejnych mąk karę śmierci. Prawo rzymskie było jednak bardzo elastyczne i z łatwością dopasowywało się do potrzeb swoich czasów. Przykład stanowiło wprowadzenie w II w. n.e. tortur dla niższych warstw społecznych w wypadku konieczności przeprowadzenia wobec nich przesłuchań procesowych. Można więc stwierdzić, iż w starożytności, oprócz względów moralnych, na straży sakraliów stały surowe prawa i obyczaje, które ograniczały zakusy złodziei obawiających się zarówno kary śmierci po uprzednich mękach, jak i ściągnięcia na siebie gniewu bogów.

W następującej po starożytności epoce średniowiecza problematyka związana ze świętokradztwem uległa niewielkiej modyfikacji. O ile pobudki działań przestępców dokonujących kradzieży ze świątyń i kościołów dla prywatnego zysku pozostawały niezmiennie od tysięcy lat, o tyle korekcie w tym obszarze poddano prawodawstwo. Około roku 1140 włoski zakonnik z bolońskiego bractwa świętych Feliksa i Nabora opracował tzw. Dekret Gracjana (nazwa pochodzi od przybranego imienia zakonnego autora)⁷. Powyższe dzieło porządkowało przepisy kościelne – począwszy od soboru w Nicei w 325 r.⁸ Tak skodyfikowane przepisy pozwalały na powoli postępujący podział prawa na gałąź cywilną i kanoniczną. To właśnie prawo kanoniczne w średniowieczu wzięło na siebie główny ciężar regulacji dotyczących świętokradztwa. Kościelne przepisy jasno i zdecydowanie mówiły wprost, iż znieważenie postaci eucharystycznych poprzez porzucenie albo zabieranie lub też przechowywanie w celu świętokradczym wiąże się z ekskomuniką, z łac. *latae sententiae*⁹. Podobnie jak w starożytności, złodzieja sakraliów spotykała kara śmierci. Postępową różnicę stanowiło jednak to, iż rozprawa toczyła się przed sądem kościelnym, zaś samo wykonanie wyroku duchowieństwo pozostawiało władzy świeckiej. Takie rozwiązanie oczywiście nie wykluczało torturowania skazańca celem uzyskania od niego dokładnych i prawdziwych zeznań dotyczących okoliczności popełnionego przestępstwa. Wykonanie orzeczonej kary śmierci w wypadku świętokradztwa wiązało się standardowo ze spalaniem skazańca na stosie, przy czym nie mógł on liczyć na swoisty akt łaski polegający na obłożeniu

stosu mokrym drewnem, które gwarantowało szybkie podduszenie i utratę przytomności oszczędzając ofierze długich cierpień fizycznych poprzedzających zgon¹⁰.

W średniowieczu przypadki kradzieży sakralnych występowały jednak sporadycznie, co było spowodowane całkowitym brakiem akceptacji społecznej dla takiego zachowania, ponadto powszechnie wierzący ludzie bardzo liczyli się z groźbą wiecznego potępienia, a ostatni element stanowił lęk przed wykonaniem bolesnej kary śmierci. Wśród odnotowanych przypadków kradzieży sakralnych, do których doszło na terenie średniowiecznej chrześcijańskiej Europy, znacząca większość została dokonana przez ludzi posądzonych uprzednio o czary czy o sympatyzowanie z tajemniczymi mocami¹¹. Warto nieco bliżej przyjrzeć się temu sformułowaniu, gdyż bardzo nieszablonowe zachowania wśród nielicznych ludzi tamtej epoki obecnie określano by zaburzeniami psychicznymi, nie dokonując już zbędnych nadinterpretacji.

Czasy nowożytne następujące po epoce średniowiecza nie zmieniły praktycznie stosunku społeczeństwa wobec dóbr sakralnych. Utrzymanie swoistego *status quo* było możliwe między innymi dzięki zachowaniu surowych przepisów prawnych, które dalej karały śmiercią potencjalnych złodziei. Do niebezpiecznych incydentów dochodziło jednak w Europie zwłaszcza podczas wojny trzydziestoletniej w latach 1618–1648¹², kiedy to zdemoralizowani żołnierze pod przykrywką wojny religijnej dokonywali grabieży kościołów lub zborów.

Na terenie Rzeczypospolitej odpowiednikiem wojny trzydziestoletniej był potop szwedzki w latach 1655–1660, kiedy to z setek polskich (i litewskich) kościołów zrabowano złote naczynia liturgiczne, monstrancje i różne ozdoby m.in. ze złota, srebra i bursztynu¹³. Oczywiście kradziono wówczas z kościołów (i nie tylko) także obrazy, rzeźby, księgi i innego rodzaju dzieła sztuki, lecz były to grabieże dokonywane na zamówienie dworu króla szwedzkiego czy też najwyższych dostojników królewskich. Zwykły szwedzki chłop służący w armii królewskiej lub też inny najemnik nie znali się na sztuce wcale lub prawie wcale, dlatego zadowalali się przede wszystkim kruszcem szlachetnym, który mogli łatwo przetopić, a potem wygodnie zaszyć w mundurze, licząc na to, że po zakończonej kampanii zapewni im godziwe życie. Warunki bezpardonowej wojny w dobie potopu szwedzkiego zapewniały skandynawskim rabusiom sakraliów praktyczną bezkarność, przy czym swoją grabież prowadzili na skalę nieznana dotąd w historii Polski¹⁴. Należy tu zaznaczyć, iż poza kilkoma punktami oporu, takimi jak: Gdańsk, Zamość, Lwów czy Jasna Góra, reszta kraju była wydana na pastwę spragnionego łupów najeźdźcy¹⁵. Obecnie część skradzionych i wywiezionych dóbr świeckich oraz sakralnych doby potopu można podziwiać w szwedzkich obiektach, takich jak: Livrustkammaren (Królewska zbrojownia), Muzeum Armii w Sztokholmie, w zbiorach zamku Skokloster oraz w skarbcu zamku Gripsholm¹⁶.

Ukazanie barbarzyńskiej roli najazdu szwedzkiego jako swobodnego kłosa dóbr kultury kościelnej nie oznacza, iż pozostali wrogowie Rzeczypospolitej w trakcie prowadzonych z nią XVII-wiecznych wojen mieliby oszczędzać jej dobra sakralne¹⁷. Takiego zamiaru nie mieli i dalecy byli od tego rodzaju wspaniałomyślności. Położenie geograficzne współczesnej Polski jest odległe od granic Korony, którą uważa się za protoplastę naszego kraju. Atakujący Rzeczpospolitą Moskale koncentrowali się głównie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Ukrainy (wtedy część Korony), nie docierając

do serca państwa polskiego. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku wojen z Turcją w drugiej połowie XVII stulecia, kiedy to zagony tatarskie swym łupieżczym zasięgiem sięgnęły okolic Lublina.

Pierwsze 70 lat XVIII w. było o wiele spokojniejsze. Nie można jednak zapominać, iż w początku stulecia przez ziemie polskie ponownie przewalała się nawała szwedzka w ramach III wojny północnej (1700–1721). Największym symbolem grabieży sakraliów pozostaje spalenie Wawelu wraz z nadpaleniem znajdującej się tam katedry oraz kontrybucja nałożona na Kraków w wysokości 60 000 talarów¹⁸. Wobec braku możliwości ściągnięcia waluty szwedzki okupant ponownie zadowolili się jej wybraniem w postaci złotych naczyń liturgicznych oraz innego rodzaju dóbr sztuki zawierających w swych elementach przede wszystkim złoto, srebro oraz bursztyn. Po zakończeniu działań wojennych na ziemiach polskich zapanował długo oczekiwany spokój. Pokojowy okres nie dawał jednak całkowitej gwarancji na to, iż ocalałe sakralia na ziemiach polskich są całkowicie bezpieczne. Królowie August II i August III z dynastii saskiej byli znani ze swojego umiłowania dla sztuki, dzięki swojej monarszej pozycji drenowali obiekty publiczne i rezydencje królewskie na terenie całej Korony z dóbr kultury. Główny nacisk selektywnego rozkradania kładziono przede wszystkim na świecką sztukę malarską, jednak odnotowano także pojedyncze zaginięcia elementów sztuki kościelnej, które zbiegiem okoliczności następowały po wizytach królewskich marszandów. Wykradzione dzieła sztuki, na polecenie saskich władców, opuszczaly teren ich monarchii elekcyjnej, znajdując dla siebie nowe miejsca w rezydencjach królewskich oraz kościołach na terenie Saksonii.

Jeszcze większe grabieże spotkały dobra polskiej kultury w dobie rozbiorów. Każdy z trzech rozbiorów (1772 r., 1793 r., 1795 r.) stanowił cios dla polskiej kultury świeckiej i sakralnej, a także niesamowitą gratkę dla rabujących¹⁹. Niestety nie wszyscy zaborcy potrafili docenić wartość zrabowanych dóbr sztuki kościelnej. W przypadku zaborcy rosyjskiego skradzione dzieła sztuki koronnej zostały po części umieszczone w specjalnie do tego przeznaczonym petersburskim Ermitażu czy innych rezydencjach carskich, jednak w przypadku Prus i Austrii nie odnotowano tak troskliwego podejścia do sztuki. Władcy obydwu wymienionych państw niemieckich zrabowane w kościołach kosztowności przetapiali na walutę, która równoważyła ich budżet w dobie wojen napoleońskich. Ponadto w obliczu kryzysu finansów państwa w latach 1807–1810 władze kościelne były zobowiązane wydać cesarstwu austriackiemu pozostałe w ich dyspozycji naczynia liturgiczne ze złota i srebra. Powyższa akcja była kolejnym ciosem, który został wymierzony w ocalałe zabytki sakralne na terenie dawnej Korony²⁰.

Na początku XIX w., gdy wydawało się, że znaczącą część sakraliów współczesnej Polski rozgrabiono i Kościół został pozbawiony swych dzieł sztuki, na terenie Królestwa Polskiego przystąpiono do akcji kasaty zakonów. Podstawowym celem jej pierwszej fali, która rozpoczęła się w 1819 r.²¹, było przejęcie własności ziemskiej zakonów przez skarb państwa. Druga i trzecia fala kasat w latach 1832 i 1864²² miała oczywiście podłoże ekonomiczne, ale tym razem celem caratu było rozbicie środowiska patriotycznego silnie ukorzenionego wśród braci i sióstr zakonnych. W wyniku kasat zlikwidowano około 340 męskich i żeńskich zgromadzeń zakonnych na terenie Królestwa Polskiego oraz na obszarach

I i II zaboru rosyjskiego. Ten rusyfikacyjno-ekonomiczny atak na Kościół katolicki miał jednak także ukryty wymiar akcji wymierzonej w sakralia.

Świeckie zespoły dokonujące kasat – zarówno te z polecenia władzy Królestwa Polskiego, jak i caratu – skupiły się przy okazji swej działalności także na konfiskacie kodeksów, inkunabułów oraz starodruków tak licznie występujących w klasztornych bibliotekach. Działania te były związane z rodzącym się właśnie rynkiem kolekcjonerskim, który zaczął bardzo wysoko cenić wszelkiego rodzaju sztukę piśmienniczą z ubiegłych wieków. W przypadku zabytków sztuki piśmienniczej nastąpiło jednak zjawisko półjawnego rozkradania. Władzom Królestwa Polskiego oraz carskim zależało przede wszystkim na majątkach ziemskich likwidowanych klasztorów, których wartość była bardzo łatwa do oszacowania i które stanowiły znaczący zastrzyk finansowy dla nadwężonego budżetu centralnego²³. Oczywiście, władze cywilne zdawały sobie sprawę z tego, że klasztory posiadają w swych bibliotekach bardzo liczne cenne zabytki sztuki literackiej, jednak nie wiadomo, ile jest tych pozycji, o jakich tytułach oraz czyjego autorstwa. W tej sytuacji przysłani urzędnicy mieli dużo możliwości popełniania oszustw. Wystarczy, że nieuczciwy urzędnik stwierdził, iż w zakonie nie posiadano aktualnego katalogu bibliotecznego bądź taki zwyczajnie zaginął w trakcie wywozu ksiąg w beczkach, i już dochodziło do sytuacji, kiedy to „okazja czyniła złodzieja”, jeśli wcześniej urzędnik nie umówił się na dostarczenie jakiejś pozycji prywatnemu zleceniodawcy. Ze względu na liczne przypadki katalogów biblioteczych trudno dziś sprecyzować, jak duża była skala dokonanej grabieży.

Rozkradzenie niezwykle cennych zasobów bibliotecznych, które po licznych perypetiach znalazły się w prywatnych rękach, stanowiło swoiste preludium do rodzącego się pod koniec XIX w. zorganizowanego mafijnego handlu szeroko pojętą sztuką, w tym oczywiście sakralną²⁴. Ziemie uważane etnicznie za polskie nie były bynajmniej w tej kwestii jakimś chlubnym wyjątkiem i w żadnym wypadku nie odstawały od państw ówczesnej Europy. Przeglądając się bliżej początkom współczesnej przestępczości związanej z kradzieżą sakraliów, trzeba zauważyć, iż w drugiej połowie XIX w. istniały dwie grupy zajmujące się tym procederem. Pierwszą z nich stanowili zdemoralizowani złodzieje, którzy za drobną kwotę (w porównaniu z wartością skradzionych artefaktów) dokonywali bardziej lub mniej wysublimowanych kradzieży²⁵. Rabusie przeważnie wiedzieli tylko, że oprócz popełnienia przestępstwa decydują się na złamanie norm moralnych obowiązujących w społeczeństwie, za co jednak nie grozi już najsurowsza kara, jak bywało to przed wiekami. Za realizację zleczonej kradzieży mogli natomiast liczyć na zapłatę pozwalającą im na chwilową odrobinę życiowego szaleństwa. Bez wątpienia ułatwienie dla pozbawionego moralności złodzieja, który decydował się okraść kościół, stanowił fakt, iż taki obiekt był praktycznie niezabezpieczony, co wielokrotnie zmniejszało ryzyko ujęcia przestępcy na gorącym uczynku – w porównaniu z obiektami świeckimi.

Drugą zaś grupę, o wiele groźniejszą od pospolitych złodziei, stanowili paserzy wywodzący się z grona marszandów. Ludzie ci, z racji wykonywania swojej profesji, doskonale znali się na sztuce, zarówno tej świeckiej, jak i kościelnej²⁶. Ich wprawne oczy oraz zawodowe doświadczenie umożliwiały oszacowanie rzeczywistej wartości skradzionych precjozów. Nie dziwi też fakt, że to oni z reguły byli zleceniodawcami osób, które

KRADZIEŻE DÓBR KULTURY II POŁOWA XIX W. I POCZĄTEK XX W.

fizycznie dokonywały kradzieży. Ponadto marszandzi zdawali sobie sprawę z tego, iż skradzione precjoza sakralne nie znajdują się w kościelnych spisach czy inwentarzach, a tym bardziej – nie są utrwalone za pomocą raczkującej wówczas, bardzo prymitywnej technologii fotografii. Takie podejście do tematyki katalogowania sztuki sakralnej sprawiało, iż ówczesna policja była praktycznie bezradna przy poszukiwaniach skradzionych dóbr sakralnych.

Najprostszym sposobem zalegalizowania skradzionego artefaktu było więc wywiezienie go za zagranicę, a następnie zakupienie na legalnej aukcji, co dawało paserowi tak potrzebne alibi²⁷. Ta prosta i skuteczna metoda legalizacji skradzionych sakraliów miała jednak dwie wady, z którymi potrafili sobie poradzić chciwi zysków marszandzi. Pierwszą z nich stanowiły kwoty pieniędzy pobierane przez domy aukcyjne, które za świadectwo legalizacyjne otrzymywane po zakończonej aukcji kazały sobie płacić przed dopuszczeniem artefaktu „pod młotek”. Spora liczba domów aukcyjnych działających na rynku, żądnych swojego udziału w zyskach z legalizacji skradzionych dóbr sztuki (kościelnych i nie tylko), sprawiała, iż rywalizowały one między sobą, prześcigając się atrakcyjną ofertą cenową po uprzednim przekalkulowaniu ryzyka związanego z potencjalnym skandalem. Można więc powiedzieć, że z czasem pierwszy problem rozwiązał się sam metodami gospodarki wolnorynkowej, przy czym należy pamiętać, iż w tym wypadku był to czarny rynek²⁸.

Drugą – o wiele groźniejszą – wadą domów aukcyjnych, jako miejsca upłynnienia skradzionych przedmiotów, była konkurencja wynikająca z obecności na aukcjach innych doświadczonych i zamożnych marszandów, dla których aktywność na samej licytacji była i jest elementem ich codziennej pracy²⁹. To specyficzne środowisko potrafiło jednak bardzo szybko dojść do niepisanego porozumienia, gdyż żadnemu z paserów nie zależało na długofalowym podbijaniu cen dzieł sztuki, które dopiero miały otrzymać zaświadczenie legalizujące. W takim przypadku zwyczajnie dochodziło do ustnej umowy między marszandami nazywanej, o ironio, dżentelmeńską. W jej wyniku paser legalizujący skradziony artefakt poprzez zwycięską aukcję był zobowiązany do podzielenia się z konkurentami zachowującymi się biernie na licytacji częścią zysków z właściwej aukcji, która miała się odbyć w przyszłości i której finał był często cenowo kilkunastokrotnie korzystniejszy dla właściciela dzieła. Przy czym trzeba zaznaczyć, iż jednorazowe wyłamanie się marszanda z niepisanego systemu prowizyjnego obowiązyującego powszechnie w tym specyficznym środowisku oznaczało koniec jego kariery w tej branży.

Działalność przestępczą związaną z kradzieżą sakraliów, szmuglowaniem oraz handlem nimi ułatwiał fakt, iż do podróży po Europie (jak i świecie), aż do przełomu lat 70. i 80. XIX w., nie były wymagane paszporty (wyjątek stanowiły Cesarstwo Rosyjskie i Imperium Osmańskie). Zapewniało to przemytnikom oraz marszandom anonimowość i skrytość działania. Praktyczny brak występowania obowiązku paszportowego zasadniczo uniemożliwiał także dokonywanie oclenia przewożonych dzieł sztuki, co było spowodowane brakiem wyznaczonych przejść granicznych, na których odbywałaby się jakakolwiek procedura celno-odprawowa. Zmiany, które nastąpiły w zasadach określających przekraczanie granic państwowych od lat 90. XIX w., nie utrudniły jednak przemytu sakraliów, gdyż skala ruchu granicznego pozwalała jedynie na wybiórcze i pobieżne kontrole. Przy czym nie można zapominać, iż tylko niewielka część prze-

mytników decydowała się na przekraczanie granic w wyznaczonych do tego miejscach. Wykorzystywano raczej utarte i bezpieczne drogi „zielonej granicy”. Oprócz nielegalnego przemytu dzieł sakralnych, w przypadku niezwykle cennych dzieł sztuki stosowano legalny transport w postaci poczty dyplomatycznej³⁰. Obietnica dużych korzyści finansowych nie wykluczała bynajmniej z tego specyficznego rynku ludzi bardzo wpływowych i zamożnych, którzy mając szerokie koligacje i znajomości w sferach dyplomacji, wykorzystywali do przemytu właśnie pocztę dyplomatyczną. Zgodnie z postanowieniami kongresu wiedeńskiego z 1815 r. korespondencja i pakunki należące do przedstawicielstw państw nie podlegały żadnej kontroli graniczo-celnej. Postanowienia dotyczące przesyłek dyplomatycznych zostały szczegółowo doprecyzowane i określone w czasie kolejnej konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych, która odbyła się niemal 150 lat później. 18 kwietnia 1961 r. w artykule 27 ww. konwencji potwierdzono nietykalność korespondencji dyplomatycznej niezależnie od miejsca i czasu³¹. Stwierdzenie, że poczta dyplomatyczna była wykorzystywana do szmuglowania bardzo cennych dzieł sztuki – w tym kościelnych – jest oczywiste, jednak we współczesnych czasach pozostaje tematem tabu, gdyż de facto ten rodzaj korespondencji nie podlega żadnej kontroli, a działania takie organizowane są przez ludzi niezwykle wpływowych, którzy sami dbają o odpowiednią dyskrecję. Tak więc informacje dotyczące tej formy przemytu wyciekają bardzo rzadko i to za sprawą służb wywiadowczych państw trzecich, które bardzo niechętnie publicznie dzielą się takimi informacjami, chyba że ich celem jest dokonanie akcji kompromitującej przeciwnika.

Funkcjonujący już wcześniej na terenie (etnicznie) polskich ziem czarny rynek sakraliów został w XX w. dwukrotnie lawinowo zasypany niespotykaną dotąd liczbą artefaktów. Pierwsza potężna fala nastąpiła w związku z wybuchem I wojny światowej (1914–1918)³², kiedy to ziemie polskie pozostające pod zaborami trzech mocarstw zostały objęte pożogą wojenną na obszarze prawie 90% swojego całego terytorium. W jej wyniku zostało zniszczonych około 280 kościołów różnego obrządku chrześcijańskiego, zaś liczba ograbionych w różnym stopniu obiektów sakralnych była w zasadzie bardzo trudna do oszacowania. Tradycyjnie w pierwszej kolejności z kościołów ginęły złote i srebrne naczynia liturgiczne, w szczególności zaś: kielichy, świeczniki, pateny, ampułki, cyboria, kustodia, monstrancje czy – stanowiące ich integralną część – lunule. Sprawcami tych grabieży byli przede wszystkim żądni łupów żołnierze walczących stron, jednak zdarzało się, iż tocząca się wojna stanowiła znakomity parawan dla lokalnych wyrzutków społecznych. Niepowetowane straty Kościoła poniósł w wyniku ograbienia i zniszczenia samych budynków znajdujących się w jego dyspozycji.

Z polecenia okupacyjnych władz wojskowych na zajętych terenach, z kościołów i budynków parafii zdejmowano zabytkowe miedziane dachy, które przetapiano w hutach na stal wykorzystywaną na froncie. Pozbawione dachów obiekty były skazane na zniszczenie. Oprócz konstrukcji dachowych okupanci bardzo chętnie wykorzystywali dzwony kościelne ze względu na zawarte w nich stopy: brązu, spiżu, staliwa czy mosiądzu. Z kościelnych dzwonnicy skonfiskowano, a następnie przetopiono na rudę, kilka tysięcy dzwonów. Były to niezwykle cenne, wielowiekowe zabytki. Wtórą falą pierwszej wojny światowej, która ponownie dotknęła ocalałe polskie sakralia, była wojna polsko-bolszewicka (1919–1921), która

spustoszyła tereny Rzeczypospolitej od kresów aż po centrum odradzającego się od 1918 r. państwa polskiego. Ateistycznie nastawieni bolszewicy nie tylko rabowali kościoły i mordowali osoby duchowne, ale także niszczyli niektóre napotkane na drodze kościoły, jeśli nie dało się ich wykorzystać jako przyfrontowych magazynów.

Druga fala, wymierzona w polskie sakralia, jeszcze bardziej miazdząca od pierwszej, nastąpiła wraz z wybuchem II wojny światowej (1939–1945). Tuż po zakończeniu kampanii wrześniowej – 9 października 1939 r. – Herman Göring (znany ze swych upodobań rabunkowo-kolekcyjnych) nakazał utworzenie Głównego Urzędu Powierniczego Wschód³³ na terytorium dawnych ziem polskich znajdujących się pod okupacją niemiecką. Z pozoru niewinna nazwa tej instytucji skrywała rabunkowy cel, którym było okradzenie ludności polskiej, żydowskiej oraz nieformalne zagrabienie majątków kościelnych. Celem tej akcji było nie tylko nastawienie na zysk, ale przede wszystkim zacieranie śladów polskości, a także symboli wyrażających wiarę. W trakcie działań przeprowadzonych przez urząd powierniczy w latach 1939–1941 ograbiono i zdewastowano kilkadziesiąt kościołów, a także zburzono i zlikwidowano kilkaset kapliczek oraz przydrożnych krzyży. Z ocalałych enigmatycznych akt urzędu powierniczego datowanych na 2 maja 1941 r. wiemy jedynie, iż z kościołów zrabowano 33 skrzynie sztuki sakralnej oraz 25 skrzyń naczyń liturgicznych wykonanych z metali szlacheńskich³⁴. Należy tu jednak zaznaczyć, że w przypadku urzędu była to grabież zorganizowana i przeprowadzona przez III Rzeszę jako państwo. Do chwili obecnej nie do oszacowania pozostają nadal grabieże przeprowadzone przez żołnierzy SS i Wehrmachtu³⁵.

W obliczu wojny totalnej, jaką bez wątpienia na ziemiach polskich była II wojna światowa, nikt z pokrzywdzonych nie miał czasu na dokładne szacowanie strat sztuki sakralnej, gdy przede wszystkim było zagrożone ludzkie życie. Należy w tym momencie podkreślić, iż według szacunkowych danych w czasie wojny z rąk okupanta niemieckiego zginęło około 2500 osób duchownych (księży, zakonników i zakonnic)³⁶. Nie udało się dokładnie ustalić liczby przedstawicieli polskiego duchowieństwa zamordowanych przez okupanta radzieckiego głównie w latach 1939–1941. Z bardzo ogólnych powojennych szacunków wiemy jednak, że straty osobowe polskiego Kościoła w latach 1939–1945 osiągnęły od 30% do 50% stanu osobowego duchowieństwa (skala strat była zależna od regionu kraju)³⁷.

Powojenny bilans sporządzony przez władze komunistyczne w 1947 r. oszacował straty w dziedzinie kultury na poziomie 43% w stosunku do stanu z 1939 r. Łączna wartość poniesionych szkód w obszarze kultury wynosiła 5 356 000 000 zł, co po przeliczeniu na amerykańską walutę przy ówczesnym kursie dawało zawrotną kwotę ponad 1 miliarda dolarów USD³⁸. Władze komunistyczne, od samego początku niechętnie hierarchii Kościoła katolickiego, dokonując oszacowań grabieży przedmiotów kultu religijnego, wskazały jako właściwą kwotę 360 000 000 zł. Była to oczywiście suma niedoszacowana, obejmująca przede wszystkim naczynia liturgiczne wykonane ze szlachetnych kruszców. Pominęto w tym bilansie natomiast dzieła, obrazy, rzeźby, a także straty w architekturze obiektów sakralnych.

Pierwsze powojenne lata, poza próbą określenia wartości poniesionych strat, przyniosły ze sobą także osiągnięcie, na które od setek lat czekały zabytki zarówno sakralne, jak

i świeckie. Było nim rozpoczęcie żmudnego i długotrwałego procesu katalogowania zabytków. Ponadto przystąpiono także do tworzenia rejestrów utraconych i skradzionych artefaktów. Skala podjętej operacji sprawiła, iż był to bardzo powolny proces, który w muzeach państwowych zakończono dopiero w połowie lat 60. XX w. W przypadku sakraliów znajdujących się w dyspozycji Kościoła proces ten trwał o wiele dłużej i można powiedzieć, że zakończył się dopiero pod koniec lat 70. XX w.³⁹

Powojenna zmiana ustroju w Polsce z kapitalistycznego na socjalistyczny nie oznaczała jednak, że z dnia na dzień zaniechano dokonywania kradzieży w sferze sakralnej. Ze względu na podejmowane przez Kościół i państwo działania ochronne ten czas można umownie podzielić na cztery etapy.

Pierwszy okres obejmował lata 1945–1955. Wówczas istniały największe możliwości dokonania zaboru mienia w postaci rzeźb, malowideł, naczyń liturgicznych czy innego rodzaju sakraliów. Należy jasno stwierdzić, że przyczyną takiego stanu rzeczy był brak jakiegokolwiek opieki nad dziełami sztuki w miejscu ich eksponowania czy składowania. O ile kradzież eksponatu z miejsca wystawy można było od razu odnotować i zgłosić organom ścigania, o tyle jego zabór ze składu czy magazynu był przez jakiś czas praktycznie niezauważalny, co miało kolosalne znaczenie dla prowadzenia potencjalnych akcji poszukiwawczych⁴⁰. Nie można także zapominać, że był to czas kształtowania się systemu komunistycznego w Polsce. Trzeba zauważyć, że problemy związane z prowadzeniem wewnątrz kraju swoistej wojny domowej nie pozwalały władzom na szczelne zabezpieczenie granic, przez które wyciekały także sakralia.

Drugi okres to lata 1956–1964, kiedy pojawiały się typowo kryminalne formy zaboru dóbr kultury sakralnej. Dochodziło wówczas statystycznie do około 100 zgłoszonych rocznie na Milicję kradzieży z kościołów na terenie całego kraju. Przy czym liczba ta z roku na rok rosła, osiągając w 1964 r. poziom 146 zdarzeń w skali całego kraju⁴¹. Środowisko kryminalne, funkcjonujące w ramach socjalistycznego modelu PRL, coraz bardziej angażowało się w kradzież sakraliów, świadome prawie pewnej bezkarności oraz kuszone wysokimi zyskami liczącymi w dewizach państw zachodnich. Przestępstwa te były typizowane jako kradzież z włamaniem. Milicyjna statystyka milczała zupełnie w sprawie grabieży dokonywanych w opuszczonych cerkwiach na terenie południowo-wschodniej Polski. Świątynie te zostały opuszczone z dnia na dzień przez kapłanów i wiernych w ramach przeprowadzonej w latach 1947–1950 akcji „Wisła”. W pozostawionych i przez nikogo niepilnowanych cerkwiach znajdowały się ikony, ikonostasy, obrazy, rzeźby, a niekiedy nawet naczynia liturgiczne. Zrabowane z cerkwi artefakty trafiały następnie do antykwariatów bądź bezpośrednio po kradzieży szmuglowano je na Zachód⁴². Część tej przestępczej działalności była kontrolowana przez Służbę Bezpieczeństwa, która w ten sposób zdobywała dewizy niezbędne do prowadzenia operacji na terenie państw bloku zachodniego.

Trzeci okres – przypadający na lata 1965–1970 – wiąże się bez wątpienia z wprowadzeniem regulacji prawnych dotyczących ochrony zabytków. Najważniejszą z nich była ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. Nr 10, poz. 48, z późn. zm.)⁴³. Powyższa ustawa określała w art. 73–79 odpowiedzialność karną za występki i wykroczenia przeciwko zabytkom⁴⁴. Oprócz przepisów szczegółowych chroniących zabytki drugą gałąź prawną, chroniącą

STRATY DÓBR DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W II POŁOWIE XX W.

muzealia i sakralia, stanowią normy Kodeksu karnego z 1969 r., które mogą się odnosić także, na zasadach ogólnych, do przedmiotów zabytkowych⁴⁵. Wprowadzenie regulacji prawnych przewidujących sankcje karne dla złodziei bynajmniej nie zmniejszyło rosnącej liczby odnotowanych kradzieży. Lobby zajmujące się organizacją kradzieży sakraliów zdawało sobie doskonale sprawę, że jest to biznes przynoszący coraz większe zyski przy wciąż bardzo małym ryzyku ujęcia na gorącym uczynku. Prosty rachunek zysków i strat wyznaczał rabusiom dwa tory prowadzonej działalności. Pierwszy tradycyjnie opierał się na bezpośrednim włamaniu do obiektu kultu czy domu parafialnego, które de facto kończyło się zainteresowaniem całą sprawą Milicji Obywatelskiej. Druga opcja, wykorzystywana przez zorganizowane i doświadczone grupy przestępcze, była bardziej wysublimowana. Mianowicie polegała na tym, że w zamian za udział w zyskach nawiązywano kontakt z osobami, które miały dostęp do samych artefaktów i posiadały wiedzę dotyczącą tego, co i gdzie się znajduje. Wiedza i działania tych ludzi były dla przestępców bezcenne, gdyż nie wiązały się z jakimkolwiek ryzykiem „wpadki” dla grupy. Ponadto wyszukane sposoby kradzieży „mało rzucających się w oczy” artefaktów pozwalały na długoletnią skrytą działalność na terenie obiektów sakralnych. Stale rosnące ceny zabytków sprzedawanych w antykwariatach i domach aukcyjnych państw zachodniej Europy sprawiły, iż w 1965 r. Milicja odnotowała 176 oficjalnych zgłoszeń dotyczących kradzieży sakraliów.

Czwarty okres umownie liczony jest od 1971 r. i trwa aż do dziś. Pod względem kradzieży sakraliów przewyższa trzy poprzednie razem wzięte. Świadczy to o tym, że czarny rynek, na którym odbywa się nielegalny obrót sztuką pochodzenia kościelnego, ma się coraz lepiej i jest zarazem coraz bardziej hermetyczny, co dodatkowo utrudnia penetrowanie go przez o wiele mniej doświadczonych w tym temacie funkcjonariuszy. Skala rozrastającego się nielegalnego obrotu sakraliami jest związana z ogromną liczbą kościołów rozsiadanych na terenie całej Polski. Według szacunków w naszym kraju istnieje ponad 17 000 miejsc kultu⁴⁶. Wśród tak dużej liczby świątyń około 20% posiada na swoim terenie zabytki, które potencjalnie mogą się znaleźć na liście marszandów realizujących nielegalne zamówienia⁴⁷. Do początków pierwszej dekady XXI w. instytucje kościelne oraz współpracująca z nimi Milicja/Policja miały bardzo ograniczone pole działania. Było to spowodowane tym, iż brakowało dostępu do technologii zabezpieczającej bardzo liczne obiekty sakralne. Gdy po roku 1989 zakup takich urządzeń za granicą stał się możliwy, okazało się, że są one niezwykle drogie i parafie nie stać na taki wydatek⁴⁸. Po zmianie ustroju w Polsce na wolno-rynkowy polskie instytucje państwowe, zajmujące się ochroną kultury i sztuki, z powodu szczupłości swych środków, także nie były w stanie dofinansować wszystkich obiektów kościelnych, skupiając się jedynie na dofinansowaniu zabezpieczeń na terenie obiektów sztandarowych w skali kraju⁴⁹. Taki stan rzeczy jak najbardziej sprzyjał popełnianiu bardzo licznych kradzieży w obiektach kościelnych na terenie całej Polski. Ta bardzo trudna dla kultury i sztuki sytuacja zaczęła się poprawiać wraz z początkiem XXI w.

Wpływ na to miały dwa zasadnicze czynniki. Pierwszy z nich stanowiła coraz lepsza sytuacja gospodarcza Polski pozwalająca na wyasygnowanie przez Kościół i państwo większych funduszy na ochronę zabytków. Drugim, nie mniej istotnym czynnikiem, był postępujący rozwój technologiczny obniżający

rynkową cenę zabezpieczeń, które z roku na rok stają się coraz bardziej dostępne, a zarazem powszechne (monitoring, alarmy, czujniki ruchu, ochrona obiektów).

Najbardziej dramatycznym dla sztuki sakralnej etapem omawianego okresu były lata 1980–1995. Zawirowania polityczne lat 80. XX w. sprawiły, iż Milicja angażowała swoje siły i środki przede wszystkim do utrzymania obowiązującego w Polsce systemu socjalistycznego. Tematyka związana z kradzieżami dzieł sztuki należących do Kościoła nie była traktowana jako istotna zarówno z powodu braku sił i środków Milicji, jak i otwartej niechęci okazywanej wobec Kościoła przez komunistyczne władze PRL⁵⁰. Ponadto nie można zapominać, iż w ramach Milicji Obywatelskiej funkcjonowała Służba Bezpieczeństwa, która w obliczu kryzysu gospodarczego lat 80. cierpiała na brak dewiz pozwalających jej na prowadzenie operacji na terenie państw bloku zachodniego. Jednym z nielegalnych sposobów na pozyskiwanie takich dewiz było zaangażowanie SB w kradzieże i wywóz sakraliów na zachód Europy, gdzie były sprzedawane. Oczywiście kadra SB tylko sporadycznie angażowała się bezpośrednio w dokonywanie włamań i kradzieży, wysługując się kontrolowanymi przez nią złodziejami. To właśnie z odtajnionych kartotek SB z połowy lat 80. XX w. wiemy, że służba ta szacowała liczbę grup przestępczych zajmujących się kradzieżami sakraliów na poziomie 52 gangów w skali kraju. Taka grupa przestępcza liczyła średnio 3–4 osoby w wieku 18–36 lat⁵¹. Jej trzon stanowiło 1–2 doświadczonych recydywistów, którzy z racji swojej kryminalnej przeszłości byli bardzo łatwo sterowani przez kontrolujących ich funkcjonariuszy SB.

Takie realia panujące w Polsce w latach 80. XX w. sprawiły, iż liczba dzieł sztuki zrabowanych z kościołów rosła z roku na rok. Dla przykładu – statystycznie w 1977 r. odnotowano 458 kradzieży i kradzieży z włamaniem dotyczących sakraliów. W 1981 r. odnotowano już 686 podobnych występów. W 1987 r. Milicji zgłoszono 756 takich zdarzeń. Apogeum w dziedzinie kradzieży sakraliów przyniósł rok 1989, kiedy to odnotowano zniknięcie około 1000 kościelnych dzieł sztuki⁵². Zmiana ustroju politycznego w Polsce po 1989 r. nie pociągnęła za sobą natychmiastowej poprawy sytuacji, co było spowodowane przede wszystkim masowym odchodzeniem na emeryturę doświadczonych funkcjonariuszy. Niewątpliwie ponowne przystąpienie Polski do Interpolu w roku 1990 przyczyniło się do poprawy sytuacji. Samo członkostwo w tej organizacji nie wpłynęło jednak na spadek liczby kradzieży sakraliów. Sytuacja, która umożliwiła zwalczanie części tego rodzaju przestępczości, było powołanie w pierwszej połowie lat 90. XX w. zespołu specjalistów z zakresu szeroko pojętej sztuki. Zespół ten działał w strukturach Biura Operacyjno-Rozpoznawczego KGP⁵³. Dzięki jego pracy informacja o kradzieży była przekierowywana w trybie pilnym do centrali Interpolu w Lyonie. Ponadto, poza prowadzeniem czynności operacyjno-śledczych, ww. zespół zajmował się bieżącym opracowywaniem aktualnych biuletynów zawierających informacje o skradzionych dziełach sztuki i przekazywaniem ich do wszystkich rejonowych jednostek Policji, Straży Granicznej, Ministerstwa Kultury i Sztuki, Głównego Urzędu Cł oraz Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych. Podjęcie takich działań skokowo poprawiło wykrywalność związaną z kradzieżami i szmugłem sakraliów⁵⁴.

Idąc za przykładem KGP, w ciągu kilku lat Policja podjęła również działania mające na celu zabezpieczenie zabytków kościelnych na szczeblu komend wojewódzkich. Powołano

wojewódzkie grupy robocze. Do ich podstawowych zadań należało przeprowadzanie analiz miejsc zagrożonych obiektów pod kątem przyszłego zabezpieczenia w budżecie państwa środków na dotacje związane z zakupem instalacji alarmowo-przeciw włamaniom, zawieranie formalnych umów o współpracę pomiędzy komendami wojewódzkimi a diecezjami, organizowanie sympozjów oraz konferencji na temat kradzieży i ochrony zabytków kościelnych, przeprowadzanie akcji utajonego znakowania i wykonywania dokumentacji fotograficznej na rzecz użytkowników i administratorów dóbr sakralnych, przeprowadzanie kontroli i rekontroli systemów zabezpieczających zabytki.

Niestety, lata zaniedbań w tym obszarze sprawiły, że pomimo podjętych działań liczba dokonanych grabieży uległa jedynie nieznaczniemu zmniejszeniu. Nie można jednak za taki stan rzeczy obwiniać tylko Policji. Stale rosnąca wartość sakraliów sprawiała, iż były one coraz bardziej pożądane na czarnym rynku. Możliwość zarobienia ogromnych pieniędzy przy ryzyku poniesienia bardzo niewielkiej odpowiedzialności karnej czyniła i dalej czyni ten proceder bardzo atrakcyjnym.

Do najbardziej spektakularnych kradzieży, do których doszło w Polsce po 1971 r., z pewnością możemy zaliczyć⁵⁵:

- 1973 r. – kradzież obrazu Petera Rubensa – „Zdjęcie z Krzyża” z kościoła parafialnego w Kaliszu,
- 1974 r. – kradzież polichromicznych rzeźb, naczyń liturgicznych pochodzących z XIV i XV w. z muzeum archidiecezji warszawskiej,
- 1977 r. – kradzież barokowych ornatów zawierających kamienie szlachetne z kościoła w Janowcu,
- 1981 r. – kradzież złotej XVIII-wiecznej monstrancji autorstwa Samuela Greve’a z zasobów kościoła w Świętej Lipce,
- 1986 r. – kradzież srebrnej rzeźby świętego Wojciecha z katedry gnieźnieńskiej,
- 1987 r. – kradzież XVI-wiecznego obrazu „Opłakiwanie Jezusa Chrystusa” z kościoła w Bieczu,
- 1990 r. – kradzież XVI-wiecznego obrazu „Ukrzyżowanie Chrystusa” z kołobrzesckiej katedry,
- 1991 r. – kradzież XIV-wiecznego krzyża z dominikańskiej bazyliki w Lublinie,
- 1992 r. – kradzież XV-wiecznej ikony z kościoła w Jasińcu,
- 1992 r. – kradzież obrazu Matki Boskiej Bolesnej z 1450 r. z kościoła w Sulisławicach,
- 1994 r. – kradzież dwóch XVII-wiecznych obrazów autorstwa Tintoretta – „Św. Jan Chrzciciel” i „Św. Jan Ewangelista” – z kościoła w Tarnogrodzie,
- 1995 r. – kradzież trzech figurek świętych z początku XVI w. z kościoła w Głęboszowie,
- 1995 r. – kradzież renesansowego obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem z kościoła w Sulmierzycach,
- 2002 r. – kradzież XVI-wiecznego obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem w Deniszewie.
- 2005 r. – kradzież dwóch XV-wiecznych figurek z kościoła w Tymowie,
- 2009 r. – kradzież dwóch świeczników z kościoła w Stężycy,
- 2010 r. – kradzież koron z XVI-wiecznych figur znajdujących się w Sanktuarium Matki Bożej Leśniowskiej,
- 2013 r. – kradzież złotych i srebrnych elementów z XVIII-wiecznego obrazu znajdującego się w Sanktuarium Matki Boskiej Godowskiej,
- 2015 r. – kradzież naczyń liturgicznych z gdyńskiego kościoła pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej,

- 2017 r. – kradzież XVIII-wiecznego kielicha mszalnego z kościoła w Lasówce⁵⁶.

Jednym z najbardziej znanych Policji złodziei sakraliów jest bez wątpienia Piotr N., który był odpowiedzialny za kradzież ikon z kościołów i dawnych cerkwi bieszczadzkich. W 1986 r.⁵⁷ brał także udział w ww. kradzieży z katedry Gnieźnieńskiej⁵⁸. Po zatrzymaniu przez Milicję został skazany przez sąd na karę 15 lat pozbawienia wolności. Po odbyciu kary Piotr N. powrócił jednak do swojego fachu, dokonując w latach 2003–2007 co najmniej 27 kolejnych kradzieży z obiektów sakralnych. Analiza sprawy Piotra N. wskazała na to, iż był on powiązany z paserem obywatelstwa włoskiego na stałe mieszkającym w Niemczech. W toku prowadzonego postępowania przeciwko Piotrowi N. Policji udało się odzyskać ponad 130 skradzionych przez niego sakraliów⁵⁹. Casus Piotra N. dowodzi, iż kradzieże dzieł sztuki kościelnej wymagają od organów ścigania systematycznej pracy i że należy się w tych sprawach liczyć z długim okresem odzysku zabytków, sięgającym niekiedy nawet kilkunastu lat⁶⁰. Działania służb muszą być jednak oparte przede wszystkim na współpracy międzynarodowej pozwalającej na penetrację czarnego rynku, na którym dokonuje się obrotu skradzioną sztuką. Jest to konieczne, ponieważ sprawcami kradzieży są też dobrze zorganizowani i doświadczeni członkowie grup, których rozpracowanie rzadko kiedy pozostaje dziełem przypadku. Konieczne jest także zwiększenie nakładów na modernizację starych i montowanie nowych zabezpieczeń antywłamaniowych w obiektach zawierających dzieła sztuki sakralnej. Należy bowiem mieć na uwadze, iż inwestowanie pieniędzy w dzieła sztuki jest bardzo dochodowym zajęciem, z czego nieprzerwanie od stuleci zdają sobie sprawę zlecający kradzieże marszandzi.

Podsumowując powyższą tematykę, należy się odwołać do policyjnej statystyki z 2013 r., która mówi jednoznacznie, iż każdego dnia w Polsce jest okradanych 6 budynków należących do różnych wspólnot wyznaniowych. Oczywiście, dane statystyczne dotyczą zarówno kradzieży kościelnej ryny, opróżnienia znajdującej się w kruchcie skarbonki, jak i kradzieży zabytku sakralnego. Niemniej jednak pokazują skalę występującego zagrożenia.

¹ Homer, *Iliada*, tłum. F. Dmochowski, Avia Artis, Warszawa 2014, s. 6.

² J. Paradowski, *Mitologia*, Puls, Warszawa 1950, s. 181.

³ Homer, *Iliada*, s. 49.

⁴ A. Dębiński, *Sacrilegium w prawie rzymskim jako kradzież rzeczy świętych*, w: „Roczniki nauk prawnych” 1993, t. 3, nr 3, s. 88–106.

⁵ A. Dębiński, *Sacrilegium w prawie rzymskim jako kradzież rzeczy świętych*.

⁶ R. Tokarczyk, *Tortury i egzekucje w etyce kata*, Libris, Warszawa 2001, s. 58.

⁷ P. Aleksandrowicz, *Powstanie Dekretu Gracjana jako przykładu żywotności prawa rzymskiego*, Lex, Poznań 2014, s. 19.

⁸ J. Grzywaczewski, *Okoliczności Zwołania Soboru Nicejskiego*, w: „Vox Patrium” 2014, t. 62, nr 4, s. 139–167.

⁹ M. Stokłosa, *Uwolnienie penitentów z kar kościelnych w zakresie wewnętrznym sakramentalnym*, w: „Saeculum Christianum” 2016, nr 2, s. 99–100.

¹⁰ M. Pilaszek, *Procesy czarownic w Polsce w XVI–XVIII w.*, Wydawnictwo Arcana, Warszawa 2001, s. 12.

¹¹ Tamże, s. 3.

- ¹² S. Leśniewski, *Potop – czas hańby i sławy*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017, s. 49.
- ¹³ Tamże, s. 198.
- ¹⁴ T. Krochmal, *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, Aspra JR, Warszawa 2006, s. 71.
- ¹⁵ S. Leśniewski, *Potop – czas hańby i sławy*, s. 267.
- ¹⁶ Tamże, s. 379.
- ¹⁷ Tamże.
- ¹⁸ T. Krochmal, *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, s. 63.
- ¹⁹ Tamże, s. 67.
- ²⁰ Tamże.
- ²¹ B. Kalinowska, *Kasata zakonów w Królestwie Polskim jako konsekwencja ich zaangażowania w powstanie styczniowe*, w: „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2003, t. 17, nr 4, s. 36–42.
- ²² R. Prejs, *Zakonnicy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 r.*, Nasza Przyszłość, Lublin 2004, s. 311.
- ²³ M. Deszczyńska, *Biskup Wojciech Skarszewski a dymisja Stanisława Kostki Potockiego*, w: „Kwartalnik Historyczny” 1999, t. 16, nr 1, s. 54.
- ²⁴ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, Muza, Warszawa 2006, s. 12.
- ²⁵ Tamże, s. 13.
- ²⁶ Tamże.
- ²⁷ *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, red. O. Jakubowski, M. Trzciński, Katedra Kryminalistyki, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii UW, Wrocław 2016, s. 53.
- ²⁸ Tamże, s. 54.
- ²⁹ *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, s. 53.
- ³⁰ M. Wasiński, *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Beck, Warszawa 2011, s. 102.
- ³¹ Tamże.
- ³² J. Pajewski, *Historia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 341.
- ³³ T. Krochmal, *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, s. 73.
- ³⁴ Tamże, s. 74.
- ³⁵ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, s. 7.
- ³⁶ H. Dominiczek, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim*, Belleona, Warszawa 2000, s. 25.
- ³⁷ Tamże, s. 26.
- ³⁸ T. Krochmal, *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, s. 80.
- ³⁹ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, s. 18.
- ⁴⁰ *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, red. M. Karpowicz, Z. Judycki, Lublin 2009, s. 29.
- ⁴¹ Tamże, s. 30.
- ⁴² Tamże.
- ⁴³ Nie obowiązuje od 12 listopada 1999 r. Obecnie obowiązuje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.).
- ⁴⁴ W. Daszkiewicz, *Kradzież i przywłaszczenie zabytku*, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny, Warszawa 1987, s. 75.
- ⁴⁵ Tamże.
- ⁴⁶ *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, s. 31.
- ⁴⁷ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, s. 19.
- ⁴⁸ Tamże, s. 19.
- ⁴⁹ *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, s. 32.
- ⁵⁰ *Służby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej*, red. M. Łuczak, Zapol, Pęcino 2016, s. 21.
- ⁵¹ *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, s. 37.
- ⁵² P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, s. 19.
- ⁵³ *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, s. 34.
- ⁵⁴ Tamże.
- ⁵⁵ P. Szlachetko, *Śladami złodziei aniołów*, s. 20.
- ⁵⁶ Tamże.
- ⁵⁷ Tamże.
- ⁵⁸ P. Ogrodzki, *Policja w ochronie zabytków sakralnych*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2009, s. 27.
- ⁵⁹ Tamże.
- ⁶⁰ Tamże.

Bibliografia

- Krochmal T., *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, Warszawa 2006.
- Łuczak M., *Utracone zabytki sakralne powiatu goleniowskiego i starogardzkiego*, Szczecin 2017.
- Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom*, red. M. Karpowicz, P. Ogrodzki, Szczecino 2005.
- Policja w ochronie zabytków sakralnych*, red. Z. Judycki, M. Karpowicz, Lublin 2009.
- Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu*, red. M. Trzciński, O. Jakubowski, Wrocław 2016.
- Służby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej – materiały po konferencyjne Pęcino 14–15 VI 2016 r.*, red. M. Łuczak, Szczecin 2016.

Summary

Thefts of religious objects – the outline

The article concerns thefts of religious objects, which are inseparably linked with human development and existence of religions. The issue of stealing artifacts connected with the religious cult was presented historically – from the ancient to modern times. The article provides information on the ancient proceedings taken against those, who stole property belonging to the church. Then, it describes an analogous situation in the Middle Ages. The author emphasizes total social disapproval of such offences and presents the profile of a perpetrator. Furthermore, the article describes modern times when due to the wars, high moral standard concerning thefts of church property, became decreased. Next, the author presents the 19th century. At this time, black market with illicit trade of religious objects was born. Moreover, art dealers were focusing not only on traditional works of art but also on incunabula and old prints. The article also describes the World Wars and their influence on disappearance of thousands of religious historical objects. Next, it analyses thefts of religious objects in Poland after 1945 dividing this time period into four steps. They were described with regard to military and police statistics, adapting current legislation to possible dangers and securing religious objects. Moreover, the author presents the most spectacular thefts and indicates directions of actions, the aim of which is to combat this kind of crimes.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

KRADZIEŻE ZABYTKÓW SAKRALNYCH

z terenu województwa zachodniopomorskiego

podkom. dr Marek Łuczak

Komenda Wojewódzka Policji w Szczecinie

Przestępstwa kradzieży zabytków sakralnych nie są skodyfikowane w polskim Kodeksie karnym. Zaliczają się one do przestępstw przeciwko mieniu i w obecnym stanie faktycznym stanowią promil liczby przestępstw z tego działu, jednakże są niezmiernie ważne dla historii i dziedzictwa narodowego.

Wstęp

Ze względu m.in. na statystykę ten ważny obszar jest często marginalizowany w działalności organów ścigania. Brak *lex specialis* penalizującego kradzież zabytku prowadzi do traktowania tych przestępstw jako powszechne, skierowane przeciwko mieniu, przez co zabytki, często niemające dużej wartości materialnej, są deprecjonowane przez wymiar sprawiedliwości¹. Warto podkreślić, że zabytki sakralne są bardzo istotną częścią kultury i dziedzictwa narodowego. Sztuka charakterystyczna dla danej epoki stanowi jej odzwierciedlenie i historyczne świadectwo. Wyposażenie kościołów znajdujących się w obecnych granicach Polski jest spuścizną po naszych polskich przodkach oraz niemieckich mieszkańców ziem pomorskich, lubuskich i śląskich. W wyniku wielu wojen oraz ewakuacji dzieł sztuki w 1945 r. na tzw. ziemiach odzyskanych została jedynie część dawnego wyposażenia. Ze względu na swój publiczny charakter kościoły są miejscami ogólnodostępnymi, bez szczególnych systemów zabezpieczających. Przedmioty zabytkowe zdeponowane w ich wnętrzach znajdują się przez to zarówno w zasięgu wiernych, jak i ludzi pragnących je pozyskać w nielegalny sposób².

Losy kościołów i ich wyposażenia stały się przyczynkiem do poszerzenia wiedzy o historii miejscowości województwa zachodniopomorskiego. W większości średniowieczna lub barokowa metryka oraz kontynuacja pierwotnej funkcji w tradycji chrześcijańskiej świadczą o trwałości historii oraz jej pomników. Czynności Policji w zakresie ochrony zabytków sakralnych skupiają się przede wszystkim na działaniach wykrywczych przy współczesnych kradzieżach, programach rejestracji zabytków sakralnych oraz opracowywaniu i rejestracji archiwalnych kradzieży w kościołach we wszystkich istniejących bazach utraconych dzieł sztuki.

Celem badawczym przedmiotowego opracowania jest analiza czynników, jakie miały wpływ na: zmniejszenie liczby przestępstw przeciwko zabytkom sakralnym; odnajdowanie zabytków utraconych nie tylko w postaci przestępstwa kradzieży, ale także stanowiących grabież wojenną. System ochrony zabytków sakralnych został przeanalizowany na podstawie: dostępnych danych statystycznych KWP Szczecin, obowiązujących aktów prawnych, obserwacji wynikających z wprowadzania do procesu wykrywczego nowoczesnych narzędzi informatycznych. Ponadto doświadczenie zawodowe autora w zakresie ochrony dóbr kultury pozwoliło na wypracowanie i zaprezentowanie własnych teorii badawczych w omawianym obszarze przestępstw.

CHARAKTERYSTYKA PRZESTĘPCZOŚCI PRZECIWKO ZABYTKOM SAKRALNYM

Charakterystyka przestępczości przeciwko zabytkom sakralnym

Z kościołów rzadko zostają skradzione większe elementy, takie jak szafy ołtarzowe lub płyty nagrobne. Złodzieje wybierają raczej duże figury świętych wchodzące w skład ołtarzy lub ambon albo pojedyncze figury, tj. przedmioty o niewielkich wymiarach i wadze, proste do zdemontowania. Cena aukcyjna źle zachowanej figury XIX-wiecznej to około 2500 zł, a figury średniowiecznej minimum 10 000 zł. Identyfikacja tych zabytków jest bardzo trudna, bowiem nie mają one żadnych numerów seryjnych i nie można ustalić ich cech identyfikacyjnych na podstawie dokumentacji konserwatorskiej. Sytuację komplikuje także podobieństwo sposobu przedstawiania świętych oraz związek przedstawionych postaci z tymi samymi wydarzeniami. Z tego powodu odzyskanie skradzionego zabytku, na zagranicznych aukcjach, bez dobrej dokumentacji przedmiotu, stwierdzającej bezsprzecznie, że przedmiot ten był w naszym posiadaniu, może się okazać niemożliwe³.

W aktach Policji, diecezjalnego konserwatora zabytków oraz służb konserwatorskich w latach 70. XX w. odnotowano tylko jedno włamanie do muzeum w Darłowie, skąd 11 lipca 1970 r. skradziono barokową rzeźbę przedstawiającą św. Marka. Jest to najwcześniej udokumentowana kradzież w powyższych zbiorach. Wiąże się to z ewidencją konserwatorską, która w przypadku zabytków ruchomych rozpoczęła się na początku lat 60. XX w. Wcześniej skupiano się wyłącznie na odbudowie zniszczonych i uszkodzonych budynków. W przypadku aktów dotyczących kradzieży zabytków prowadzonych przez Milicję Obywatelską oraz Policję obowiązywały zarządzenia w sprawie metod i form wykonywania zadań w zakresie działalności archiwalnej, które nakazywały niszczenie akt spraw umorzonych, według tabel klasyfikacji archiwalnej. Należy przy tym zaznaczyć, że część spraw zgłaszanych przez księży organom ścigania do 1990 r. mogła nie być prowadzona w sposób należyty lub zgłoszenia te lekceważono, ze względu na stosunek ówczesnego systemu państwowego do Kościoła katolickiego w Polsce. Z tych samych przyczyn księża również często nie dokonywali zgłoszeń Milicji Obywatelskiej.

Tabela 1. Kradzieże zabytków sakralnych w woj. zachodniopomorskim w latach 70. XX w.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
1970.VII.11	Darłowo Muzeum	Rzeźba „Św. Marek”, 1600–1700	rej. MD 167/SR

Lata 80. XX w. przedstawiają się bardzo podobnie. W 1983 r. odnotowano jedynie kradzież obrazu ze sceną ukrzyżowania z przełomu XVII i XVIII w. Kradzież miała miejsce w nocy z 13 na 14 kwietnia 1983 r. Tak mała liczba skradzionych zabytków może się wiązać również z brakiem rejestracji utraconych zabytków w rejestrach Milicji Obywatelskiej i prawie zupełnym brakiem współpracy z Kościołem Szczecińskim. Jeśli weźmiemy pod uwagę realia i dane z lat 90. XX i początku XXI w. wydaje się niemożliwością, by w ciągu 2 dekad w dawnych województwach szczecińskim i koszalińskim zaistniały jedynie dwa zdarzenia związane z zaborem zabytków sakralnych.

Tabela 2. Kradzieże zabytków sakralnych w woj. zachodniopomorskim w latach 80. XX w.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
1983.IV.13–14	Świnoujście Karsibór	Obraz „Ukrzyżowanie”, XVII/XVIII	rej. zab. B-20, decyzja KI-V-0/227/57 z dnia 5 lutego 1957 r.

Najwięcej kradzieży i kradzieży z włamaniem do kościołów przyniosły lata 90. XX w. Łącznie odnotowano 11 zdarzeń skierowanych na zabór zabytków kościelnych, w wyniku których zostało utraconych kilkadziesiąt cennych rzeźb gotyckich i barokowych. Fala przestępstw rozpoczęła się od kradzieży rzeźb z barokowego ołtarza z Trzęsacza z 1873 r., ustawionego w katedrze kamieńskiej w północnej części transeptu 31 grudnia 1990 r. Kolejna kradzież miała miejsce w katedrze szczecińskiej – kościele św. Jakuba w sierpniu 1991 r. Największa kradzież dotknęła miejscowość Jenikowo, gdzie w plebanii kościoła złożono 15 późnogotyckich rzeźb ze zrujnowanych okolicznych kościołów w Bagnach, Ostrzycy i Dębicy. Sprawcy, po sforsowaniu drzwi balkonowych od strony ogrodu, weszli do środka i zabrali zdeponowane dzieła sztuki. Podobny charakter miały kolejne włamania do kościołów w Kłaninie i Cisowie, skąd skradziono barokowe rzeźby Ewangelistów oraz alegorie Nadziei i Wiary. Kolejne duże włamanie miało miejsce w grudniu 1994 r. w kościele w Karsiborzu. Skradziono wszystkie figury z gotyckiego ołtarza. Do spontanicznych kradzieży można zaliczyć włamanie do skarbcza w Katedrze kamieńskiej 10 czerwca 1998 r., gdzie 4 sprawców wdarło się do środka i skradło cztery cenne przedmioty z gablot muzealnych. Biorąc od uwagę liczbę przedmiotów w skarbcu i ich wartość, trzeba zauważyć, że było to działanie spontaniczne, gdyż celem złodziei była jedynie gablota wystawowa znajdująca się w pierwszym pomieszczeniu⁴.

Tabela 3. Kradzieże zabytków sakralnych w woj. zachodniopomorskim w latach 90. XX w.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
1990.XII.31	Kamień Pomorski Katedra	Rzeźba „Ewangelista”, 1673 r.	rej. B-64, dec. ZR 4000/11/1-10/ B/2007 z dn. 29.XII.2006 r.
		Rzeźba „Mateusz Ewangelista”, 1673 r.	rej. B-64, dec. ZR 4000/11/1-10/ B/2007 z dn. 29.XII.2006 r.
		Rzeźba I, 1673 r.	rej. B-64, dec. ZR 4000/11/1-10/ B/2007 z dn. 29.XII.2006 r.
		Rzeźba II, 1673 r.	rej. B-64, dec. ZR 4000/11/1-10/ B/2007 z dn. 29.XII.2006 r.
1991.VIII.11	Szczecin Katedra	Naczynie do polewania rąk, XIX w.	Brak rej.
		Kielich mszalny i patena, XIX w.	Brak rej.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
1993	Jenikowo	Rzeźba „Jezus”, XV w.	Brak rej.
		„Matka Boska z Dzieciątkiem”, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty I, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty II, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty III, XV w.	Brak rej.
		„Św. Jakub Starszy”, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty IV, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty V, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty VI, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty VII, XV w.	Brak rej.
		nn Świąty VIII, XV w.	Brak rej.
		„Św. Anna Samotrzecia”, XV w.	Brak rej.
		nn Św. Apostoł I, XV w.	Brak rej.
		nn Św. Apostoł II, XV w.	Brak rej.
		„Św. Henryk Bamberski”, XV w.	Brak rej.
1993.VI.02	Kłanino	„Św. Jan Ewangelista”, kon. XVIII w.	Brak rej.
		„Św. Łukasz Ewangelista”, kon. XVIII w.	Brak rej.
		„Św. Marek Ewangelista”, w kon. XVIII w.	Brak rej.
		„Św. Mateusz Ewangelista”, kon. XVIII w.	Brak rej.
1993.XI.01	Stargard Cerkiew	Ikona „Matka Boska Włodzimierska”, 1850–1851	Brak rej.
1994.III.17	Gryfice Cerkiew	Ikona „Matka Boska z Dzieciątkiem”, XVIII w.	Brak rej.
		Ikona – „Św. Pitrim”, XVIII w.	Brak rej.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
1994.X	Cisowo	„Św. Paweł”, I poł. XVII w.	rej. 194/B, decyzja z dn. 1 grudnia 1989 r.
		„Św. Piotr”, I poł. XVII w.	rej. 194/B, decyzja z dn. 1 grudnia 1989 r.
		„Nadzieja”, I poł. XVII w.	rej. 194/B, decyzja z dn. 1 grudnia 1989 r.
		„Wiara”, I poł. XVII w.	rej. 194/B, decyzja z dn. 1 grudnia 1989 r.
1994.XII.26	Świnoujście Karsibór	„Pieta”, 1450–1500	rej. B-20, decyzja KI-V-0/227/57 z dn. 5 lutego 1957 r.
		„Św. Mikołaj”, 1450–1500	rej. B-20, decyzja KI-V-0/227/57 z dn. 5 lutego 1957 r.
		„Św. Barbara”, 1450–1500	rej. B-20, decyzja KI-V-0/227/57 z dn. 5 lutego 1957 r.
		„Św. Paweł”, 1450–1500	rej. B-20, decyzja KI-V-0/227/57 z dn. 5 lutego 1957 r.
		„Św. Maria Magdalena”, 1450–1500	rej. B-20, decyzja KI-V-0/227/57 z dn. 5 lutego 1957 r.
1996.VII	Szczecin Katedra	Misa chrzcielna, 1695 r.	Brak rej.
1997.VII.20	Parlino	„Matka Boska z Dzieciątkiem”, koniec XV w.	rej. B-24/1957 z dn. 28 lutego 1957 r.
1998.VI.10	Kamień Pomorski Katedra	Kielich mszalny, 1883 r.	Brak rej.
		Kufel, kon. XIX w.	Brak rej.
		Mszał, 1493 r.	Brak rej.
		Oprawa Biblii, pocz. XVI w.	Brak rej.
1999. XII.28/29	Dziwnów	„Matka Boska z Dzieciątkiem”, 1925 r.	Brak rej.
		„Św. Józef z Dzieciątkiem”, 1925 r.	Brak rej.

Kolejna duża fala kradzieży miała miejsce w pierwszej dekadzie XXI w. W ich wyniku utracono cenne późnogotyckie rzeźby z kościoła w Jarszewie, 6 rzeźb z kościoła w Wysiedlu, rzeźby z ołtarza kościoła w Bobrownikach, gm. Chociwel, barokowe figury z kościoła w Mostach, 12 renesansowych rzeźb z kościoła w Letninie oraz 4 gotyckie figury z kościoła w Golenicach. Charakter rzeźb, ich wartość materialna i historyczna oraz ich liczba i gabaryty w poszczególnych kradzieżach wskazują, że były to zaplanowane przestępstwa, a sprawcy dostali zlecenie na konkretne elementy wyposażenia kościoła w określonej stylistyce i tematyce⁵.

KRADZIEŻE ZABYTKÓW SAKRALNYCH W WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIM PO 2000 R.

Tabela 4. Kradzieże zabytków sakralnych w woj. zachodniopomorskim w pierwszej dekadzie XXI w.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
2001.XI.15/16	Stargard	Główka putta I, 1701–1725	Brak rej.
		Główka putta II, 1701–1725	Brak rej.
2002.VIII.1/2	Jarszewo	„Św. Anna Samotrząc ze św. Joachimem”, pocz. XVI w.	rej. B-126 z dn. 9.09.1986 r.
		„Św. Rodzina ze św. Janem”, pocz. XVI w.	rej. B-126 z dn. 9.09.1986 r.
2002.XI.24/30	Wysiedle	„Matka Boska”, 1606 r.	Brak rej.
		„Św. Jan”, 1606 r.	Brak rej.
		„Obrzezanie”, 1. ćw. XVI w.	Brak rej.
		„Pokłon Pasterzy”, 1. ćw. XVI w.	Brak rej.
		„Pokłon Trzech Króli”, 1. ćw. XVI w.	Brak rej.
		Główki 3 putt, 1623 r.	Brak rej.
		Rzeźba kobiety, 1. ćw. XVI w.	Brak rej.
2003.X.25/26	Bobrowniki	„Madonna z Dzieciątkiem”, ok. 1500 r.	rej. zab. B-74 z dn. 15.10.1958 r.
		„Św. Paweł”, ok. 1500–1520 r.	Brak rej.
2004.III.20/21	Mosty	„Chrystus Król Świata”, XVII w.	Brak rej.
		„Św. Marek Ewangelista”, XVII w.	Brak rej.
		„Św. Mateusz Ewangelista”, XVII w.	Brak rej.
2004.VII.8/9	Letnin	„Apostoł” I, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Apostoł” II, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Apostoł” III, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Apostoł” IV, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Św. Piotr”, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Św. Andrzej”, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Św. Jakub Starszy Ap.”, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Św. Filip”, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
		„Apostoł”, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Św. Tadeusz Juda”, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Apostoł” V, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
		„Apostoł” VI, ok. 1600 r.	rej. B-86/60 z dn. 28.10.1961 r.
2004.X.17–18	Golenice	„Św. Katarzyna”, ok. 1430–1440 r.	Brak rej.
		„Madonna z Dzieciątkiem”, ok. 1430–1440 r.	Brak rej.
		Nn święty, ok. 1430–1440 r.	Brak rej.
		Nn święty, ok. 1430–1440 r.	Brak rej.
2005.X.27-30	Karwin	„Św. Maria Magdalena”, 3 ćw. XV w.	rej. 88/B z dn. 2.03.1972 r.
		„Św. Maria Magdalena z Dzieciątkiem”, 3 ćw. XV w.	rej. 88/B z dn. 2.03.1972 r.
2007.IV.19-20	Niemica	Obraz – „Ukrzyżowanie”, ok. 1850 r.	Brak rej.

Widać wyraźnie, że po 2007 r. nastąpił wyraźny spadek kradzieży zabytków – prawdopodobnie wiąże się to głównie z zastosowaniem nowego systemu – bazy utraconych dzieł sztuki prowadzonej przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów – oraz programów rejestracji zabytków wykorzystywanych od 2009 r. przez Komendę Wojewódzką Policji w Szczecinie. Od tego czasu jedynie w 2015 r. miało miejsce włamanie do kościoła w Rybokartach, pow. gryficki, skąd skradziono obraz „Ukrzyżowanie” z ołtarza pochodzącego z lat 1701–1715⁶.

Tabela 5. Kradzieże zabytków sakralnych w woj. zachodniopomorskim w drugiej dekadzie XXI w.

Data	Miejsce	Obiekt	Informacje
2015.IX.13/14	Rybokarty	Obraz „Ukrzyżowanie”, 1701–1715 r.	rej. B-266, poz. 5; z dn. 12.11.1956 r.

Podsumowując wszystkie znane włamania do kościołów w latach 1970–2015, można wyciągnąć następujące wnioski: nasilenie się włamań nastąpiło w latach 90. XX w. i pierwszej dekadzie XXI w. Głównym celem zaboru były przede wszystkim rzeźby gotyckie i barokowe, które osiągały wysokie ceny na zagranicznych aukcjach. Prawdopodobnie na terenie województwa działał również paser, który specjalizował się w sprzedaży zabytkowych rzeźb. Pozostałe zabytki, takie jak obrazy czy też paramenty kościelne, były sporadycznie obiektem zamachu.

Wykres 1. Kradzieże zabytków sakralnych w poszczególnych dekadach XX i XXI w. – liczba skradzionych obiektów

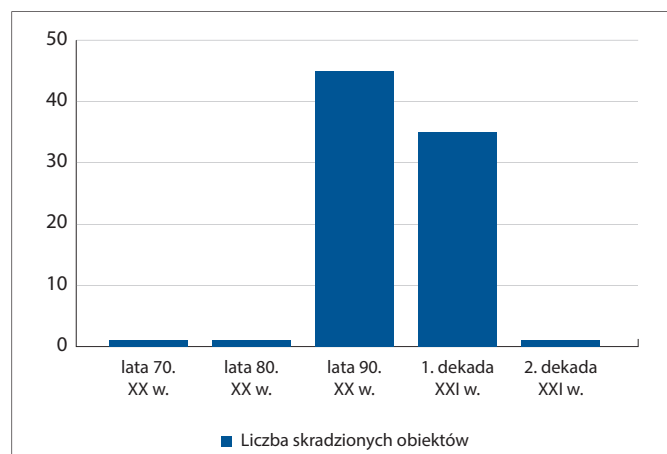
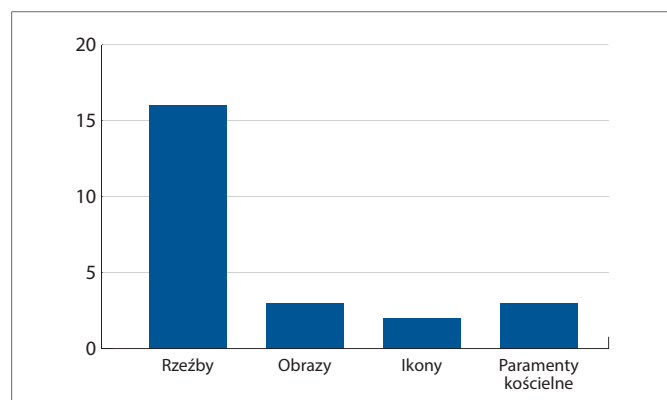

Tabela 6. Kradzieże zabytków sakralnych z rozróżnieniem na rodzaj utraconych zabytków (liczba kradzieży/liczba obiektów)

	Rzeźby	Obrazy	Ikony	Paramenty kościelne
Kradzieże	16	3	2	3
Liczba skradzionych zabytków	65	3	3	7

Wykres 2. Kradzieże zabytków sakralnych z rozróżnieniem na rodzaj utraconych zabytków (liczba kradzieży)

Zestawienie (wykres 2) ewidentnie pokazuje, że najbardziej zagrożone są rzeźby, gdyż najczęściej padają łupem złodziei. Dzieła te były wytwarzane przez miejscowych rzeźbiarzy, jednak często reprezentowały bardzo wysoki poziom artystyczny – np. skradziony zespół 15 rzeźb z Jenikowa, wykonany w XV w. przez Mistrza Pasji Chociwelskiej. Duże straty w lichtarzach, które zaginęły w nieznanymi okolicznościach, mogą wskazywać na niedbałość ze strony administratorów kościołów. Lichtarze, w większości przypadków produkowane jako masowe odlewy, wykonane były z cyny, która w procesie utleniania, po kilkuset latach może stracić swoje właściwości konstrukcyjne i ekspozycyjne. Prawdopodobnie w przypadku, gdy lichtarze nie nadawały się do wykorzystania podczas mszy, usuwano je z kościołów z intencji proboszczów lub opiekunów kościołów. Ilościowe zestawienie innych utraconych przedmiotów nie wskazuje na zagrożenie któregośkolwiek innego typu zabytków

w przypadku dwóch analizowanych powiatów, jednak wskazuje na konieczność zwiększenia ochrony rzeźb pozostałych w zasobach kościelnych. Obecnie nie ma możliwości stwierdzenia, w jakich okolicznościach doszło do utraty zabytków. Zarówno Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie, Diecezjalny Konserwator Zabytków w Szczecinie, jak i proboszczowie nie potrafią ustalić, gdzie się znajdują utracone zabytki i czy zostały one utracone w wyniku przestępstwa, a jeśli tak, to w jaki sposób.

Po 1945 r. miały miejsce liczne przesunięcia zabytków na terenie wszystkich powiatów województwa szczecińskiego. Część kościołów została rozebrana, tak jak kościół w Dziwnowie, Szumiącej, Sibinie, Westswine (obecnie część Świnoujścia), oraz stare kościoły w Benicach, Gostyniu, a ich wyposażenie przeniesiono do innych świątyń, często współczesnych, powstałych w latach 70. XX w. Takie przesunięcia utrudniają poszukiwania zabytków, gdyż podczas weryfikacji, w przypadku starszych świątyń, mylnie można się oprzeć na opisie przedwojennego wyposażenia kościoła, który jest nieadekwatny do stanu faktycznego. Większość ze znajdujących się w nim obiektów stanowi bowiem obecnie wyposażenie zupełnie innego kościoła. Bez dokładnego rozeznania w historii i zabytkach powiatu można popełnić wiele istotnych błędów, na przykład przy wpisywaniu utraconego wyposażenia na listę strat wojennych Polski. Niejednokrotnie zdarza się również, że na listę strat wpisuje się zabytki, które zostały po prostu przemieszczone, natomiast nie uwzględnia się tych, które faktycznie zaginęły.

W związku z realizacją przez Policję programu rejestracji zabytków sakralnych w powiecie stargardzkim w 2013 r., dokonano weryfikacji istniejących zabytków ruchomych z rejestrami Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie. Pismem z dnia 4 lutego 2014 r. Starostwo Powiatowe w Stargardzie Szczecińskim powiadomiło o braku 22 zabytków ruchomych w kościołach. Zabytki te zweryfikowano dodatkowo z powstałym w 2010 r. *Katalogiem Zabytków Powiatu Stargardzkiego*, pod red. dr. Marcina Majewskiego. Około 50% zaginionych przedmiotów stanowiły lichtarze XVII- i XVIII-wieczne, pozostałe zabytki to m.in.: dzwon sygnałowy, gotyckie rzeźby, chrzcielnice: romańska i renesansowa, ambona oraz złoty kielich z 1654 r.⁷

Największym systemem do gromadzenia danych o skradzionych zabytkach oraz sprawdzeń jest baza Interpolu – *Stolen Works of Art*, która zawiera około 34 tys. wpisów o skradzionych przedmiotach⁸. Istnieje jeszcze kilka baz regionalnych, w skali europejskiej, takie jak włoska baza – *Leonardo*⁹ oraz katalog zabytków skradzionych lub wywiezionych stworzony przez Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie. Wszystkie te bazy oparte są na systemie klasyfikacji Object ID¹⁰. Warunkiem rejestracji w tych bazach jest prowadzenie dokumentacji fotograficznej w celu identyfikacji przedmiotu.

W związku z otwarciem granic w ramach rozszerzenia Strefy Schengen, obawą o dziedzictwo kulturowe i obiekty zabytkowe województwa zachodniopomorskiego i kraju, podjęto działania mające na celu ich zabezpieczenie przed kradzieżami oraz dewastacją. Działania prowadzono w ramach kompetencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie oraz urzędów współdziałających: Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie i osób odpowiedzialnych za ochronę zabytków w diecezjach szczecińsko-kamieńskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej¹¹.

Informacje zebrane w trakcie prowadzonego od 2007 r., pionierskiego programu pod nazwą „Ochrona dziedzictwa kulturo-

PROGRAM REJESTRACJI ZABYTKÓW SAKRALNYCH

wego powiatu sławieńskiego”, realizowanego przez Starostwo Powiatowe w Sławnie, mającego na celu m.in. porównanie liczby obiektów wpisanych w rejestrach konserwatora zabytków ze stanem rzeczywistym, wykazały, że istnieje znaczna rozbieżność między tymi dwoma zestawieniami. Stwierdzono brak 20 zabytkowych budynków oraz liczne nieprawidłowości w zakresie zabezpieczenia zabytkowego mienia na terenie powiatu sławieńskiego. W 2009 r. Komenda Wojewódzka Policji w Szczecinie zrealizowała pilotażowy program „Rejestracja zabytków na terenie miasta Szczecin”, podczas którego oznakowano ok. 600 obiektów ruchomych oraz wykonano ok. 2500 fotografii tychże zabytków. W roku 2012 KWP w Szczecinie wspólnie ze Starostwem Powiatowym w Stargardzie Szczecińskim zrealizowała projekt „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiecie stargardzkim”, podczas którego zewidencjonowano wyposażenie 83 kościołów, wykonując ponad 2000 fotografii¹².

W 2014 r. zrealizowano kolejny projekt – „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiecie polickim”, obejmujący 27 kościołów. W trakcie trwania programu rejestracji zabytków sakralnych w powiecie polickim wykonano łącznie 1281 fotografii i stwierdzono brak 27 obiektów¹³. W 2015 r. z inicjatywy Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie zrealizowano projekt „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiatach gryfickim, kamieńskim i m. Świnoujściu”. Jednym z głównych założeń było wykonanie dobrej jakości zdjęć zabytkowego wyposażenia kościołów na wypadek kradzieży, oznakowanie najcenniejszych zabytków cząsteczkami DNA oraz sprawdzenie zabezpieczeń obiektów pod kątem włamań i zagrożeń pożarowych. Dodatkowo weryfikowano aktualny stan zabytków znajdujących się w kościołach z rejestrami urzędu wojewódzkiego konserwatora zabytków. Braki, po uzgodnieniu z proboszczami, Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Szczecinie oraz Diecezjalnym Konserwatorem Zabytków w Szczecinie, ujęto w publikacji *Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiatach gryfickim, kamieńskim i m. Świnoujściu*¹⁴.

Analizując braki zabytków w kościołach, należy zwrócić uwagę na stosunek braków w kościołach parafialnych do braków w kościołach filialnych na terenie trzech wskazanych powiatów. Dysproporcje wynikają przede wszystkim z nagromadzenia zabytków w ośrodkach, które rozpoczęły działalność duszpasterską po zakończeniu II wojny światowej, gdzie zinwentaryzowano zabytki w 2 połowie lat 80. XX w. Kościoły filialne w trakcie odbudowy, prowadzonej w latach 90. XX w., były doposażane z zasobów kościołów parafialnych. Paramenty kościelne często więc przenoszono, bez powiadomienia o tym fakcie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Brak ikonografii i trudności z dotarciem do przedwojennych mieszkańców gminy powodują, że możliwe jest jedynie opracowywanie istniejących źródeł i doprecyzowanie ram chronologicznych pewnych wydarzeń. Istotne w naszej pracy było zatem także zebranie jak największej ilości danych o niezwykle cennym wyposażeniu kościołów, które zaginęło po wojnie lub zostało przeniesione do innych miejscowości.

Pewien wpływ na migrację i wprowadzanie do obrotu handlowego zabytków sakralnych ma postawa Kościoła katolickiego w Polsce. W okresie PRL-u Kościół był uważany za ostoję tradycji, kultury i moralności. Milicję Obywatelską natomiast, pomimo wykonywania przez nią m.in. zadań związanych z odzyskiwaniem skradzionych zabytków i dzieł sztuki, trak-

towano jako ramię zbrojne organów politycznych. Tłumiła strajki robotników, inwigilowała Kościół i środowisko robotnicze. Utworzona w 1990 r. Policja realizuje ustawowe zadania, m.in. przeciwdziała przestępczości przeciwko zabytkom, jednak w mentalności wielu osób i środowisk kościelnych wciąż pozostają wzorce z poprzedniego systemu. I na zasadzie analogii, prokuratorzy i służby konserwatorskie ze względu na przywołane zaszczości, nie dopatrują się w działaniach księży premedytacji w obrocie dziełami sztuki, celowego niszczenia zabytków oraz powszechnej migracji zabytkowego wyposażenia kościołów w celu uzupełniania braków paramentów w innych świątyniach, prezentów dla zwierzchników lub spełniania prywatnych pasji kolekcjonerskich, chociaż w przypadku zabytków rejestrowych jest to czyn karalny¹⁵.

Po wojnie część zabytkowych kościołów przekazano w użytkowanie parafiom, które na własność otrzymały budynki wraz z wyposażeniem dopiero w latach 90. XX w. Przekazane kościoły miały zabytkowe wyposażenie, w wielu przypadkach już nieaktualne liturgicznie, a Kościół, którego nadrzędnym celem jest szerzenie wiary, niejednokrotnie uznał je jako niewygodne do sprawowania liturgii i usunął. Byłoby to niemożliwe, gdyby wyposażenie ruchome stanowiło trwały depozyt państwowego muzeum – instytucji sprawującej opiekę i nadzór nad zabytkami i udostępniającej je w kościołach.

Większość ruchomych zabytków sakralnych znajduje się w rejestrach właściwego terytorialnie wojewódzkiego konserwatora zachowania, jak i uszkodzone, ujęte w rejestrach ze względu na ich wartość historyczną. Wprowadzone przez II Sobór Watykański reformy dotyczące sztuki sakralnej oraz jej kryteriów: chrystocentryzmu, zaakcentowania zbawczego charakteru religii, uwspółcześnienia jej, realizacji wspólnotowego charakteru liturgii, ekumenizmu, pluralizmu, piękna, godności, powagi, właściwego ujęcia, zrozumiałości, oryginalności, wysokiego poziomu artystycznego oraz wychowawczego charakteru realizowano w rozmaity sposób. Wypracowana przez ten Sobór koncepcja sztuki kościelnej podkreślała związaną z chrystocentryzmem dominującą rolę ołtarza i zmodyfikowała obowiązujący układ wnętrza sakralnego przez odsunięcie ołtarza od ścian, zmieniając ich położenie na bliższe centrum świątyni¹⁶.

Przeważnie tworzone ołtarz główny, bliżej łuku tęczowego, w formie stołu lub tombu. Wcześniejszy ołtarz, ustawiony w prezbiterium, był pozostawiany lub rozbierany na czas remontu kościoła. Ze względu na stan techniczny oraz zasadę, że w kościołach mają się znajdować jedynie przedmioty używane do liturgii, niejednokrotnie ołtarza nie montowano z powrotem. Ustawiano go w nawach bocznych lub składowano na strychu, w wieży lub w pomieszczeniach zakrystii. W ten sam sposób postępowano z prospektami organowymi, emporami kolatorskimi oraz ławami fundatorów.

Jeśli przyjmiemy liczbę zaginionych zabytków dotyczącą tylko jednego powiatu polickiego, gdzie ujawniono brak 27 takich obiektów, w 23 kościołach, za wyznacznik stanu braków ewidencyjnych dla całego województwa liczącego 18 powiatów i 3 miasta na prawach powiatu, to o trzymamy szacunkową liczbę około 450 obiektów zaginionych z terenu całego województwa. W skali kraju, dla 16 województw, może to dać zatrważającą liczbę 7200 obiektów.

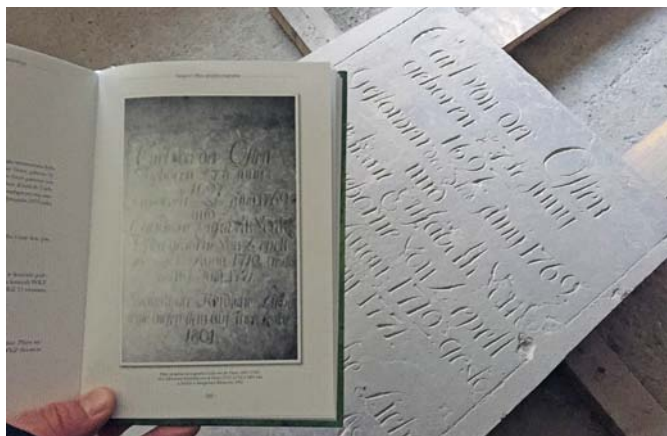
Straty zabytków ruchomych nie są dokładnie znane. Skala rozpoznania jest związana ze sposobem organizacji pracy urzędu zajmującego się tym problemem. Na przykład Zachodniopomorski Urząd Ochrony Zabytków liczy 22 osoby, a jego

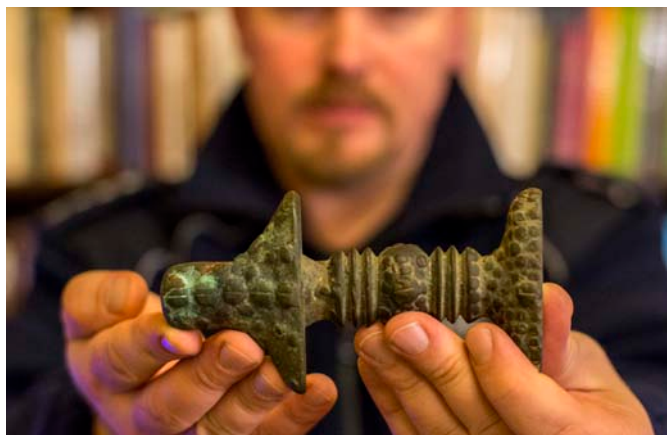
Zaginione tablice z 1658 r. z Rybokart.

Dzwon z 1672 r. z kościoła w Kołbaskowie, zaginiony po 1990 r., odnaleziony w stodole pod Pyrzycami 2015 r.

Płyta von der Osten.

Miecz halsztacki z Lubieniowa.

zdj. M. Łuczak

koszalińska delegatura 9 osób. W skład urzędu wchodzi m.in. sekretariat, księgowość, finanse, informatyk oraz archiwum; zredukowano do połowy liczbę pracowników merytorycznych urzędu, biorących udział w ewentualnych inspekcjach zabytków. Szczeciński urząd dysponuje tylko jednym samochodem, który wykorzystywany jest do odbioru prac konserwatorskich w rejonie, oględzin zabytków w terenie, kontroli stanu zachowania obiektów. Wydział do spraw Inspekcji Zabytków Ruchomych stanowi jedna osoba, którą nieetatowo, okresowo wspomaga jeden z pracowników urzędu. Wydział ten sprawuje nadzór nad kilkoma tysiącami zabytków ruchomych znajdujących się na terenie województwa zachodniopomorskiego. Kierownik i jednocześnie jedyny pracownik wydziału prowadzi rejestr zabytków ruchomych, wydaje decyzje o wpisie do rejestru, wykonuje aktualizacje dokumentacji, opiniuje plany i zakresy prac konserwatorskich oraz dokonuje ich odbioru w terenie po zakończeniu konserwacji. Nie jest w stanie skontrolować nawet małej części tych zasobów. Wyjazdy terenowe zazwyczaj następują, gdy zachodzą ku temu konkretne przesłanki – degradacja lub zniszczenie zabytku, jeśli urząd posiada taką wiedzę. Podobna sytuacja dotyczy również innych województw w Polsce.

W listopadzie 2016 r. zachodniopomorscy policjanci zabezpieczyli poszukiwane barokowe płyty nagrobne z kościoła w Stepnicy, zaginione w nieznanych okolicznościach po 1964 r. Poszukiwania zabytków prowadzono w ramach programu „Rejestracja zabytków sakralnych w powiecie goleniowskim”, realizowanym przez Komendę Wojewódzką Policji w Szczecinie. Zebrane informacje naprowadziły koordynatora ds. zabytków KWP w Szczecinie na trop prowadzący do miejscowości w powiecie goleniowskim. Policjanci z Wydziału Prewencji KWP w Szczecinie, Komendy Powiatowej Policji w Goleniowie oraz inspektor z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie odnaleźli poszukiwane płyty. Okazało się, że jako podest do kurnika służyła płyta nagrobna żeglarza Christiana Krentzina z 1753 r. oraz druga nieczytelna, nieznana wcześniej historykom, barokowa płyta z XVIII w. Prawie 300-letnie płyty zachowały się w dość dobrym stanie, zostały jednak przełamane w połowie prawdopodobnie podczas transportu w latach 60. XX w.

Dzięki pomocy Urzędu Gminy w Stepnicy 500-kilogramowe wapienne płyty przetransportowano do kościoła św. Jacka w Stepnicy, gdzie w kwietniu 2017 r. przeprowadzono ich renowację. Mieszkaniec powiatu goleniowskiego nie odpowiada za kradzież płyt, gdyż przedawnienie nastąpiło już w 1974 r., a on w momencie ich zaginięcia miał 3 lata.

Mimo że od zaginięcia płyt nagrobnych z kościoła w Stepnicy minęło już ponad 50 lat, Policja ciągle poszukuje pozostałych trzech z nich: proboszcza – Martina Lamprechta z 1748 r., burmistrza Stepnicy i żeglarza Johanna Dawida Engela z 1789 r. oraz żeglarza Friedricha Grafa (1709–1742). Są one ważnym elementem historii regionu, więc służby próbują zdobyć jakiegokolwiek informacje, które przyczynią się do ich odnalezienia¹⁷. W listopadzie 2016 r. uzyskano informację, że w Muzeum Brandenburgii-Prus w Wustrau w Niemczech znajduje się cenny, poszukiwany zabytek, skradziony z Lubiatowa, tj. Epitafium Lüdeke von Scheniniga. Wykonano następujące ustalenia: Epitafium pochodzi z ok. 1615 r., wykonany jest z piaskowca, ma wymiary ok. 165 x 100 cm. Na płycie nagrobnej przedstawiono postać rycerza w renesansowej, pełnopłytowej zbroi. Po lewej stronie u góry umieszczono kartusz herbowy rodziny v. Schening, a na dole – kartusz herbowy rodziny

PROPOZYCJA DZIAŁAŃ – WNIOSKI Z PRAKTYKI

v. Küssow. Przy lewej stopie rycerza znajduje się hełm rycerski z przyłbicą i pióropuszem. Na poziomie bioder rycerza umieszczono prawdopodobnie cytat z ks. Ezechiela 37,12: *HESEK I 37c SIHE ICH WILL EWRE TODEN GRAEBER AWTHUN VND WILEVCH MEIN VOLCK AVF DEN SILBEN HERAVS HOLENSPRICHT DER HERR*. Pod postacią rycerza znajduje się tablica z inskrypcją: *Der E. G. v. L. Lüdeke v. Schening weiland auff Lubbetow. Erbgr. sein desen vater Aurh Lüdeke v. Schening die Mutter Barbara v. Küssow wen hat is Jahr im Ehstand gelebt deinen einen Sohnezewegt ist 12 Nove [ber] Anno 1613 im Herrentschlafen, seines alters 59 jar [jahr]*. Epitafium wpisane jest do rejestru zabytków¹⁸. Obiekt skradziono podczas remontu kościoła w okresie od 1 stycznia 1976 r. do 30 sierpnia 1977 r. 15 października 1993 r. postanowieniem Prokuratury Rejonowej dla Dzielnicy Warszawa-Śródmieście sygn. 3 Ds. 318/93/IV zabezpieczono w Salonie Aukcyjnym „Rempex” w Warszawie część epitafium Lüdeke von Schenninga z postacią jego syna Lüdeke Curta Ludowiga v. Schenninga (1605–1614) i zwrócono kościołowi w Lubiawie. Kolejny fragment odzyskano w 1995 r., opisał to „Głos Szczeciński” z 24 kwietnia 1995 r., s. 9, podając informację na temat zaginięcia w niewyjaśnionych okolicznościach w latach 70. XX w. oraz dodając, że wciąż nie odnaleziono części przedstawiającej Lüdeke III. Nieodzyskana część znajduje się w Muzeum Brandenburgii-Prus w Wustrau w Niemczech, a materiały dotyczące wszelkich ustaleń KWP w Szczecinie i dokumentacja konserwatorska zostały przesłane do Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, celem restytucji skradzionego zabytku¹⁹.

Omówienie wyników

Analiza danych statystycznych wskazuje, że w ostatnich latach w Polsce znacznie zmalała liczba kradzieży dzieł sztuki w porównaniu z latami 90. XX w. i przełomu wieków. Obecnie włamania do kościołów są incydentalne i częściej stanowią akty wandalizmu lub kradzieży pieniędzy zgromadzonych w skarbonach kościelnych niż dzieł sztuki. Z powodu przestępstw przeciwko zabytkom, dalej jednak wykazywane są straty w wysokości kilkunastu tysięcy obiektów. Systematyczna praca policyjnych koordynatorów sprawiła, że większość skradzionych wcześniej dzieł została zarejestrowana w bazie utraconych zabytków. Działania te prowadzi się także w stosunku do obiektów, które zaginęły wiele lat temu. Przykładem może być sprawa dotycząca obrazu *Ukrzyżowania* z XVIII w. ukradzionego w latach 90. XX w. z kościoła w Karsiborzu. Policjanci dowiedzieli się o tej kradzieży w 2013 r. od parafian podczas wizytacji w tym kościele. Odszukanie akt sprawy prowadzonej przez Milicję Obywatelską i ustalenie, że takie zdarzenie miało miejsce, zajęło kilka miesięcy. Ustalono, że obraz ten skradziono w 1983 r. na wiele lat przed powstaniem baz danych o skradzionych zabytkach w Polsce. Po dwóch latach starań, w lutym 2015 r., udało się odnaleźć fotografie skradzionego obrazu i zarejestrować go w bazie NIMOZ. Przez cały czas od momentu zdarzenia, tj. przez 32 lata, obraz ten mógł teoretycznie pozostawać w wolnym obrocie handlowym²⁰. Wnioski z praktyki wskazują, że w polskiej Policji brakuje powszechnej, profesjonalnej bazy danych o zabytkach i dziełach sztuki, zbudowanej na wzór włoskiej bazy *Leonardo*. Dotychczas koordynatorzy wojewódzcy ds. zwalczania przestęp-

czości przeciwko zabytkom uzyskali dostęp do bazy danych o utraconych zabytkach prowadzonej przez NIMOZ. Wcześniej mogli oni za pośrednictwem Krajowego Zespołu do Walki z Przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu Wydziału ds. Przestępczości Kryminalnej Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji dokonywać sprawdzeń w bazie Interpolu – *Stolen Works of Art*. Jednak od 2012 r. funkcję dawnego zespołu pełni jedna osoba – koordynator Komendy Głównej Policji. Podłączenie baz danych o skradzionych zabytkach do Policyjnej Sieci Transmisji Danych w ogromnym stopniu by usprawniło sprawdzenie kontrolowanych zabytków przez policjantów jednostek terenowych.

Kolejnym istotnym problemem w przypadku kradzieży zabytków jest „brak numerów seryjnych”. Współczesny świat motoryzacji, mechaniki i elektroniki jest nimi nasycony, dzięki bazom danych numer małej części doprowadza nas do całego urządzenia, pozwala na ustalenie czasu i miejsca jego wytworzenia oraz na prześledzenie kolejnych etapów sprzedaży. W przypadku zabytków nie jest to możliwe. Już tylko ustalenie pochodzenia przedmiotu wymaga od policjantów i służb konserwatorskich ogromnej wiedzy, umiejętności i zaangażowania w sprawdzeniach źródeł ikonograficznych, jeśli takie istnieją. Ważne jest działanie Policji i administracji państwowej związane ze znakowaniem zabytków i tworzeniem ich baz danych. Dzięki temu w przypadku kradzieży organy ścigania będą wiedziały, czego mają szukać. Opinie mówiące, że programy te powinny być realizowane wyłącznie przez służby konserwatorskie, należy uznać za nie całkiem słuszne. Policja, ze względu na liczebność garnizonów i środki techniczne, jest w stanie efektywnie pomóc w takich działaniach. Samodzielna realizacja tego rodzaju programu przez urząd wojewódzkiego konserwatora zabytków, dysponujący kilkunastoma etatami na całe województwo, jest po prostu niemożliwa.

Warto przypomnieć również, że przestępstwa przeciwko zabytkom według Kodeksu karnego należą do działu czynów przeciwko mieniu. W związku z tym wartość jest podstawowym kryterium, ze względu na które czyny kwalifikuje się jako przestępstwa lub wykroczenia i od którego w konsekwencji zależy również wyrok i wymiar orzeczonej kary. „Wartość historyczna” ujęta w Kodeksie postępowania karnego jako rodzaj wyceny jest marginalizowana przez wymiar sprawiedliwości z powodu zaklasyfikowania zabytku jako mienia, wobec którego jako główny wyznacznik ciężaru czynów jest niemożliwa często do ustalenia „wartość materialna” obiektów. Wiele osób w środowisku policyjnym miało nadzieję, że sprawa kradzieży napisu „Arbeit macht frei” z obozu w Oświęcimiu w 2009 r. zmieni świadomość społeczeństwa dotyczącego historycznego, niematerialnego aspektu zabytków, i w konsekwencji spowoduje zmiany i doprecyzowanie przepisów, ale dotychczas nie wprowadzono tego rodzaju modyfikacji prawa. Jednym z rozwiązań byłoby stworzenie nowej kategorii przestępstw w Kodeksie karnym – przestępstw przeciwko zabytkom – i doprecyzowanie definicji pojęć zabytku, zamachu na zabytek lub dobro narodowe oraz zaostrzenie sankcji karnych²¹. Dotychczas nie ma dyrektywy unijnej, która nakazywałaby dostosowanie przepisów w poszczególnych państwach do prawa europejskiego w tym zakresie.

Nie można pominąć faktu, że dużym atutem Polski są prowadzone przez wydziały prewencji komend wojewódzkich Policji programy rejestracji zabytków sakralnych. Z roboczych ustaleń z przedstawicielami innych państw europejskich wiadomo, że takie programy są prowadzone jedynie w wąskim

zakresie lub nie są realizowane w ogóle. Wykorzystanie nowoczesnych technologii pozwala na wykonanie profesjonalnej dokumentacji fotograficznej na wypadek kradzieży, a także na zweryfikowanie braków dotyczących zabytków.

Analiza wielu spraw wskazuje, że należałoby rozważyć w przyszłości zmianę zarządzenia w sprawie metod i form wykonywania zadań w zakresie działalności archiwalnej w Policji, by sprawy, które dotyczą zabytków i dzieł sztuki, były archiwizowane w specjalny sposób, np. centralnie w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowym Instytucie Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów lub lokalnie – w archiwum wojewódzkich konserwatora zabytków. Umożliwiłoby to zachowanie istniejącej w aktach ikonografii, opisu skradzionego przedmiotu oraz materiału dowodowego. W przypadku zatrzymania takiego zabytku materiały te są często jedyną możliwością identyfikacji dzieła sztuki, które nie posiada numerów seryjnych. Trzeba pamiętać, że pomimo ustania karalności sprawcy, nie kończą się poszukiwania zabytku i nie ustaje jego własność cywilna. W wielu przypadkach tylko akta archiwizowanych spraw są jedynym świadectwem, które umożliwia udowodnienie własności przedmiotu oraz jego cech identyfikacyjnych²². W celu dokonania zmian należałoby wprowadzić odpowiednie zapisy w kolejnym porozumieniu Generalnego Konserwatora Zabytków i Komendanta Głównego Policji, które nakładałyby na Policję obowiązek specjalnego archiwizowania spraw związanych z kradzieżami zabytków. Dałoby to podstawę do zmiany zarządzenia nr 920 Komendanta Głównego Policji z dnia 11 września 2008 r. i wdrożenia powyższych zaleceń²³. Idealnym rozwiązaniem byłoby zdigitalizowanie akt spraw i włączenie ich do bazy utraconych zabytków NIMOZ, która zastąpiłaby dodana jako podsystem do Krajowego Systemu Informacji Policyjnej, niemniej jednak akta muszą zostać zachowane w wersji oryginalnej na potrzeby postępowania dowodowego.

Podsumowanie

Podsumowując powyższe zagadnienia, należy stwierdzić, że w ostatnich latach nastąpiła znaczna poprawa ochrony zabytków w Polsce. Nowelizacje w prawie i rozszerzenie kompetencji urzędu konserwatora zabytków pozwolą na skuteczną ochronę przedmiotów i obiektów o takim charakterze. Dzięki rozbudowie polskiej bazy danych o skradzionych zabytkach powoli zanika obrót skradzionymi dziełami sztuki w domach aukcyjnych oraz poprzez internetowe portale aukcyjne. Działająca w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego komórka śledzi systematycznie aukcje krajowe i zagraniczne w poszukiwaniu polskich strat wojennych, odzyskując po kilka eksponatów rocznie. Jest to znaczne osiągnięcie, bowiem przedmioty zostały utracone już ok. 70 lat temu i bezsporne udowodnienie ich własności nie należy do łatwych zadań. Polska Policja wykazuje rocznie realizację kilkudziesięciu spraw dotyczących kradzieży zabytków archeologicznych oraz kilkudziesięciu zabytków skradzionych lub utraconych w nieznanym okolicznościach na przestrzeni lat. W 2011 r. Policja Zachodniopomorska po 67 latach odzyskała litografię Józefa Czajkowskiego *Cmentarz o. Reformatorów w Krakowie* z 1903 r. Litografię, wykazywaną jako stratę wojenną Polski, zaginioną w 1945 r. z Muzeum Śląskiego, odnaleziono w bunkrze w Szczecinie w 2011 r. W tym samym roku odzyskano misę chrzcielną

z 1652 r. z kościoła w Sianowie. Misę skradziono podczas włamania do kościoła w Sianowie w nocy z 5 na 6 czerwca 1983 r. W styczniu 2015 r. koordynator ds. zabytków z KWP w Szczecinie odzyskał z prywatnej posesji dzwon z 1672 r., odlany przez Lorentza Kökeritza dla kościoła w Kołbaskowie. Dzwon był na liście poszukiwanych dóbr kultury sakralnej. Podjęte czynności wyjaśniły, że w latach 90. XX w. proboszcz sprezentował go koledze, nie informując o tym zwierzchników oraz służb konserwatorskich. Pomimo ustania karalności czynu dzwon wrócił do macierzystego kościoła²⁴.

Na podstawie przeprowadzonej analizy należy stwierdzić, że najistotniejszy wpływ na zmniejszenie liczby przestępstw przeciwko zabytkom sakralnym miał rozwój pozapolicyjnych systemów informatycznych w Polsce, tj. powstanie w 1992 r. pierwszej komputerowej wersji bazy danych do katalogu skradzionych i zaginionych dóbr kultury, gdzie na bieżąco były wprowadzane straty, jakie ponosiły w kolejnych latach obiekty sakralne. Należy przy tym założyć, że budowa bazy i wprowadzenie do niej danych tekstowych i ikonograficznych zajęły kilka lat, więc swoją efektywność baza osiągnęła dopiero po roku 2000. W lipcu 2005 r. baza, prowadzona przez Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych – przekształcony w 2011 r. w Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, została udostępniona w Internecie, co umożliwiło antykwariuszom i funkcjonariuszom Policji szybką weryfikację dzieł sztuki z katalogiem utraconych zabytków. Aspektem negatywnym jest rotacja koordynatorów ds. zabytków w komendach wojewódzkich Policji w Polsce, a także wielotematyczność zagadnień koordynowanych przez policjantów oraz fakt, że przez brak odpowiedniej informacji funkcjonariusze nie mają wiedzy o możliwości korzystania z bazy lub nie wystąpili o nadanie uprawnień. Kolejnym negatywnym aspektem jest brak korelacji pomiędzy bazą NIMOZ-u, bazą *Stolen Works of Art* Interpolu a *Bazą Strat Wojennych*, prowadzoną przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Do jednolitego systemu nie są podłączone również duże bazy danych z katalogami utraconych obiektów prowadzonych przez policje innych państw, w tym imponująca włoska baza *Leonardo*, prowadzona przez Carabinieri T.P.C., jak również polskie policyjne systemy, takie jak Krajowy System Informacji Policyjnej (KSIP), a także System Informacji Schengen (SIS).

Drugim istotnym czynnikiem, który miał wpływ na zmniejszenie liczby kradzieży zabytków sakralnych, były programy prewencyjne, polegające na dokumentowaniu i weryfikacji zabytków sakralnych, realizowane w Polsce od 2007 r. Fotografia cyfrowa, której rozwój nastąpił w Polsce na początku XXI w., umożliwiła wykonywanie dobrej jakości zdjęć bez ponoszenia kosztów związanych z ich wywoływaniem, co również przyczyniło się do zwiększenia jakości dokumentacji fotograficznej obiektów, umożliwiając ich dalszą identyfikację w przypadku kradzieży. Do trzeciej grupy należą czynniki pośrednio zależne od działań instytucji zajmujących się bezpieczeństwem zabytków oraz służb konserwatorskich. Są to większa świadomość administratorów parafii i mieszkańców na temat znaczenia zabytków, a także penalizacji czynów związanych z ich przemieszczeniem oraz lepszy dostęp do mediów informacyjnych. Czynniki niezależnymi jest naturalna degradacja obiektu, która powoduje interakcję, np. wymiany okien oraz ram drzwiowych na elementy lepszej jakości, trudniejsze do pokonania przez przestępców, zwiększa się również liczba instalacji alarmowych zakładanych w obiektach sakralnych.

W zakończeniu należy stwierdzić, że cele badawcze zostały osiągnięte. Obszar badań odnoszący się do jednego województwa, wygenerował wnioski, które można przetransponować na całość zagadnienia przeciwdziałania kradzieżom zabytków na terenie Polski, ze względu na powtarzalność czynników oraz przepisy funkcjonujące na terenie całego kraju. W przypadku wprowadzenia sugerowanych rozwiązań technicznych i prawnych można skutecznie prowadzić postępowania związane z odzyskiwaniem utraconych dzieł sztuki sakralnej w Polsce i restytucją za granicami kraju.

Słowa kluczowe: prawo, zabytek, kościoły, kryminalistyka, zachodniopomorskie, kradzież

Keywords: law, monument, churches, criminalistics, West Pommeranian, theft

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.); ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187).

² *Śluby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej – materiały pokonferencyjne*, pod red. M. Łuczaka, Pęzino 2016, s. 16–17, http://www.pth.info.pl/Suzby_w_ochronie_files/Luczak%20S%C5%82uz%CC%87by%20w%20ochronie%20dziedzictwa%20Europy%20Wschodniej.pdf.

³ W związku z dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprawionych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) z dnia 28 maja 2014 r. (Dz. Urz. UE. L Nr 159, s. 1). Zob. także: *Śluby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej – materiały pokonferencyjne*, pod red. M. Łuczaka, Pęzino 2016, s. 16–17, http://www.pth.info.pl/Suzby_w_ochronie_files/Luczak%20S%C5%82uz%CC%87by%20w%20ochronie%20dziedzictwa%20Europy%20Wschodniej.pdf [dostęp: 21.03.2018 r.].

⁴ Zob. M. Łuczak, *Utracone zabytki sakralne powiatu gryfickiego, kamieńskiego i świnoujścia*, Szczecin 2016; M. Łuczak, *Utracone zabytki sakralne powiatu goleniowskiego i stargardzkiego*, Szczecin 2017; akta sprawy sygn. Ds. 26/91 Prokuratury Rejonowej w Kamieniu Pomorskim; akta sprawy L.dz. 3728/90, RDS-1/91 Komendy Powiatowej Policji w Kamieniu Pomorskim; akta sprawy L.dz. D-3108/98, RDS-221/98 Komendy Powiatowej Policji w Kamieniu Pomorskim; akta sprawy L.dz. 3300/16 Komendy Powiatowej Policji w Goleniowie.

⁵ Zob. M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki. Zbiór zagadnień z przeciwdziałania przestępczości przeciwko zabytkom. Katalog zabytków i dzieł utraconych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin 2012; akta sprawy L.dz. 5497/02, RSD 719/02 Komendy Powiatowej Policji w Kamieniu Pomorskim; akta sprawy L.dz. 21145/03, RSD 3325/03 Komendy Powiatowej Policji w Stargardzie Szczecińskim; akta sprawy RSD 311/04 Komendy Powiatowej Policji w Goleniowie.

⁶ Akta sprawy L.dz. D-7907/15 Komendy Powiatowej Policji w Gryficach.

⁷ Zob. *Katalog zabytków powiatu stargardzkiego*, t. 1–2, red. Marcin Majewski, Muzeum w Stargardzie, Stargard 2010.

⁸ <http://www.interpol.int/Public/ICPO/PressReleases/PR2009/PR200978.asp> [dostęp: 2016.10.21 r.]. Baza danych *Stolen Works of Art* jest jedyną na świecie, która zawiera informacje o blisko 34 000 skradzionych i poszukiwanych przez Interpol dóbr sztuki i kultury. Jest to największa baza danych o skradzionych dziełach sztuki.

⁹ Włoska baza danych *Leonardo* dotycząca skradzionych dzieł sztuki obsługiwana jest przez Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale z Rzymu.

¹⁰ *Object ID* jest standardem gromadzenia i zapisu danych dotyczących przedmiotów kultury materialnej, stworzonym w celu identyfikacji obiektów utraconych w wyniku przestępstwa, kłęski żywiołowej czy zagubienia. Jest to ujednolicony według przyjętych standardów sposób opisu dzieła sztuki czy też przedmiotów o znacznej wartości estetycznej, historycznej czy materialnej. *Object ID* został zainicjowany przez fundację Jean Paul Getty Trust w 1993 r. (standardy opisu obowiązują od 1997 r.), natomiast od 1999 r. projektem zarządza organizacja charytatywna Council for the Prevention of Art Theft (CoPAT).

¹¹ M. Łuczak, *Projekt „Rejestracja zabytków oraz ochrona dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego”*. Program pilotażowy „Rejestracja obiektów zabytkowych na terenie miasta Szczecina”, KWP, Szczecin 2008.

¹² Program „Bezpieczeństwo zabytków naszą wspólną sprawą”, z arch. Starostwa Powiatowego w Stargardzie Szczecińskim, Stargard Szczeciński 2012; Pismo KWP w Szczecinie Starosty Stargardzkiego, WK KWP, L.dz. 5904/12; M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki. Zbiór zagadnień z przeciwdziałania przestępczości przeciwko zabytkom. Katalog zabytków i dzieł utraconych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin 2012.

¹³ M. Łuczak, *Projekt „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiecie polickim”*, WP KWP Szczecin, L.dz. WP-2760/14; M. Łuczak, *Utracone zabytki sakralne powiatu polickiego*, Szczecin 2014, s. 14.

¹⁴ M. Łuczak, *Projekt „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiatach gryfickim, kamieńskim i m. Świnoujściu”*, mps w arch. WP KWP Szczecin 2014 r.; M. Łuczak, *Utracone zabytki sakralne powiatu gryfickiego, kamieńskiego i Świnoujścia*, Szczecin 2016.

¹⁵ *Śluby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej – materiały pokonferencyjne*, pod red. M. Łuczaka, Pęzino 2016, s. 16–17, http://www.pth.info.pl/Suzby_w_ochronie_files/Luczak%20S%C5%82uz%CC%87by%20w%20ochronie%20dziedzictwa%20Europy%20Wschodniej.pdf [dostęp: 21.03.2018 r.].

¹⁶ A. Buszko, *Ewolucja myśli architektonicznej w sztuce sakralnej po reformach Soboru Watykańskiego II na przykładzie Krakowa*, Kraków 2006, rozprawa doktorska w zb. Biblioteki Politechniki Krakowskiej.

¹⁷ *Nagrobne płyty odnalezione w kurniku*, <https://szczecin.tvp.pl/27785553/nagrobne-plyty-odnalezione-w-kurniku> [dostęp: 21.03.2018 r.].

¹⁸ H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Heft VII Der KreisPyritz, Stettin 1906, s. 404–408; *Kościół parafialny Lubiato*, karta WKZ, rkps, Szczecin listopad 1959; Orzeczenie sygn. KL.20/91/63 WKZ z dn. 16 grudnia 1963 r. o uznaniu za zabytek; Decyzja WKZ w Szczecinie nr W1 40/91/73; W. Łopuch, *Kościół filialny pw. MB Nieustającej Pomocy Lubiato*, karta WKZ, mps, Szczecin 27 III 1959; *Odzyskano kolejny fragment lubiatowskiego epitafium*, „Głos Szczeciński”, 1995; akta sprawy WP-3376/16 w zbiorach KWP w Szczecinie.

¹⁹ Akta sprawy sygn. 3 Ds. 318/93/IV Prokuratury Rejonowej dla Dzielnicy Warszawa-Śródmieście w zbiorach KWP w Szczecinie.

²⁰ Akta sprawy L.dz. KR-II-1138/83 Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w zbiorach KWP w Szczecinie; akta sprawy sygn. DS. 410/83, RSD 257/83 Prokuratury Rejonowej w Świnoujściu.

²¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 1904).

²² Zarządzenie nr 920 Komendanta Głównego Policji z dnia 11 września 2008 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań w zakresie działalności archiwalnej w Policji (Dz. Urz. KGP Nr 16, poz. 95, z późn. zm.).

²³Porozumienie Generalnego Konserwatora Zabytków i Komendanta Głównego Policji z dnia 8 lutego 2018 r. w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom oraz innym dobrom kultury.

²⁴Akta sprawy I.dz. WP-3027/14 w zbiorach KWP w Szczecinie; zob. M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki. Zbiór zagadnień z przeciwdziałania przestępczości przeciwko zabytkom. Katalog zabytków i dzieł utraconych z województwa zachodniopomorskiego*, Szczecin 2012, s. 560–563.

BIBLIOGRAFIA

Źródła normatywne

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wypróbowanych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) z dnia 28 maja 2014 r. (Dz. Urz. UE. L Nr 159, s. 1).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 553).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 1904, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568).

Źródła niepublikowane

Komenda Główna Policji

Zarządzenie nr 920 Komendanta Głównego Policji z dnia 11 września 2008 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań w zakresie działalności archiwalnej w Policji.

Porozumienie Generalnego Konserwatora Zabytków i Komendanta Głównego Policji z dnia 8 lutego 2018 r. w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom oraz innym dobrom kultury.

Komenda Wojewódzka Policji w Szczecinie

Akta sprawy L.dz. KR-II-1138/83 KWMO w zbiorach KWP w Szczecinie.

Akta sprawy L.dz. WP-3027/14 w zbiorach KWP w Szczecinie.

Akta sprawy WP-1115/16 w zbiorach KWP w Szczecinie.

Akta sprawy sygn. 3 Ds. 318/93/IV Prokuratury Rejonowej dla Dzielnicy Warszawa-Śródmieście, w zbiorach KWP w Szczecinie.

Łuczak M., *Projekt „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiecie polickim”*, WP KWP Szczecin, L.dz. WP-2760/14.

Łuczak M., *Projekt „Poprawa bezpieczeństwa zabytków sakralnych w powiatach gryfickim, kamieńskim i m. Świnoujściu”*, mps w arch. WP KWP Szczecin 2014.

Łuczak M., *Projekt „Rejestracja zabytków oraz ochrona dziedzictwa kulturowego województwa zachodniopomorskiego”*. Program pilotażowy „Rejestracja obiektów zabytkowych na terenie miasta Szczecina”, KWP Szczecin 2008.

Program „Bezpieczeństwo zabytków naszą wspólną sprawą”, z arch. Starostwa Powiatowego w Stargardzie Szczecińskim, Stargard Szczeciński 2012.

Komenda Powiatowa Policji w Goleniowie

Akta sprawy L.dz. 3300/16 Komendy Powiatowej Policji w Goleniowie.

Akta sprawy RSD 311/04 Komendy Powiatowej Policji w Goleniowie.

Komenda Powiatowa Policji w Gryficach

Akta sprawy I.dz. D-7907/15 Komendy Powiatowej Policji w Gryficach.

Komenda Powiatowa Policji w Kamieniu Pomorskim

Akta sprawy L.dz. 3728/90, RDS-1/91 Komendy Powiatowej Policji w Kamieniu Pomorskim.

Akta sprawy L.dz. D-3108/98, RDS-221/98 Komendy Powiatowej Policji w Kamieniu Pomorskim.

Akta sprawy L.dz. 5497/02, RSD 719/02 Komendy Powiatowej Policji w Kamieniu Pomorskim.

Komenda Powiatowa Policji w Stargardzie

Akta sprawy L.dz. 21145/03, RSD 3325/03 Komendy Powiatowej Policji w Stargardzie Szczecińskim.

Prokuratura Rejonowa w Kamieniu Pomorskim

Akta sprawy sygn. Ds. 26/91 Prokuratury Rejonowej w Kamieniu Pomorskim.

Prokuratura Rejonowa w Świnoujściu

Akta sprawy sygn. DS. 410/83, RSD 257/83 Prokuratury Rejonowej w Świnoujściu.

Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie

Decyzja WKZ w Szczecinie nr W1 40/9/1/73.

Kościół parafialny Lubiato, karta WKZ, rkps, Szczecin listopad 1959.

Łopuch W., *Kościół filialny pw. MB Nieustającej Pomocy Lubiato*, karta WKZ, mps, Szczecin 27 III 1959.

Orzeczenie sygn. KL.20/91/63 WKZ z dn. 16 grudnia 1963 r. o uznaniu za zabytek.

Wydawnictwa źródłowe i opracowania współczesne

Buszko A., *Ewolucja myśli architektonicznej w sztuce sakralnej po reformach Soboru Watykańskiego II na przykładzie Krakowa*, Kraków 2006, rozprawa doktorska w zb. Biblioteki Politechniki Krakowskiej.

Lemcke H., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Heft VII Der Kreis Pyritz, Stettin 1906.

Łuczak M., *Policja w walce o zabytki. Zbiór zagadnień z przeciwdziałania przestępczości przeciwko zabytkom. Katalog zabytków i dzieł utraconych z województwa zachodniopomorskiego*, PTH/Zapol, Szczecin 2012.

Łuczak M., *Utracone zabytki sakralne powiatu goleniowskiego i stargardzkiego*, PTH/Zapol, Szczecin 2017.

Łuczak M., *Utracone zabytki sakralne powiatu gryfickiego, kamieńskiego i Świnoujścia*, PTH/Zapol, Szczecin 2016.

Łuczak M., *Utracone zabytki sakralne powiatu polickiego*, PTH/Zapol, Szczecin 2014.

Odzyskano kolejny fragment lubiatowskiego epitafium, Głos Szczeciński, 24 IV 1995.

Summary

Thefts of religious monuments from the West Pomeranian Voivodeship

Crime of the theft of religious monuments are not codified in the Polish Penal Code. They belong to crimes against property and in the current state of affairs are of per mille amounts of crimes in this section, however, they are extremely important for history and national heritage. The target of research of this study is to analyze the factors that have had an impact on reducing the number of crimes against sacred monuments that have occurred over the years in the West Pomeranian Voivodeship. There are proposals for changes in the forms of operation of law enforcement agencies in the criminal and legal protection of monuments.

Źródło: Autor

Falsyfikaty dzieł sztuki w procesie karnym

Wybrane aspekty wykrywcze i dowodowe

dr Dariusz Wilk

Katedra Kryminalistyki
Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Falsyfikaty dzieł sztuki są przedmiotem nielegalnego obrotu dziełami sztuki. Efektywność postępowań karnych dotyczących fałszerstw dzieł sztuki ma kluczowe znaczenie dla zwiększania pewności rynku sztuki. W artykule przedstawiono najistotniejsze źródła pierwszych informacji o fałszerstwach dzieł sztuki oraz omówiono czynności wykrywcze i dowodowe, które powinny być realizowane w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki. Zwrócono uwagę na konieczność odpowiedniej dokumentacji dzieła sztuki w ramach czynności oględzin. Księgi ewidencyjne zabytków, które powinny być prowadzone przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami, mogą być uznane za dobre źródło informacji o dziełach sztuki i ekspertyzach. Istotne jest również korzystanie z odpowiednio wykwalifikowanych biegłych, którzy powinni zweryfikować autentyczność dzieła sztuki, stosując różne metody badawcze. Badania identyfikacyjne dzieł sztuki nie są łatwe, ponieważ wymagają przeprowadzenia kompleksowych analiz – warstwy historyczno-stylistycznej, sygnatury, jak i składu chemicznego materiałów zastosowanych przez artystę.

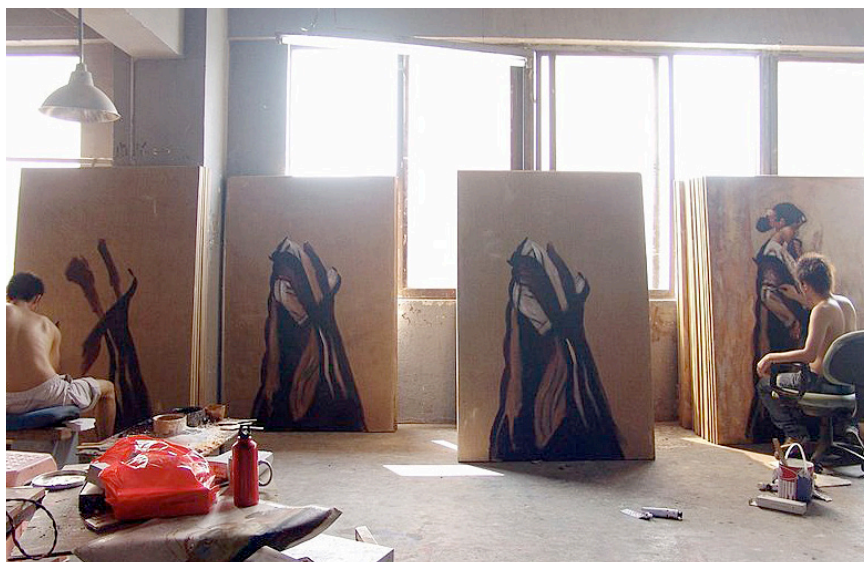
Rys. 1. Portret promujący wystawę dzieł Modiglianiego w Pałacu Dożów w Genui w 2017 r. (okazał się falsyfikatem).
Źródło: <http://www.higenova.it/en/modigliani-exposition.php>.

1. Falsyfikaty i rynek sztuki

Fałszerstwa są problemem trapiącym rynek sztuki od dawna i zmniejszają pewność obrotu sztuką¹. Dotyczą one nie tylko prywatnych kolekcji, ale i placówek muzealnych. Całkiem niedawno ustalono, że większość obrazów (20 z 30 obrazów, w tym portret promujący wystawę przedstawiony na rys. 1) prezentowanych na wystawie poświęconej Amadeo Modiglianemu w Pałacu Dożów w Genui (od 16 marca do 13 lipca 2017 r.) to falsyfikaty wykonane w latach osiemdziesiątych XX wieku². Wystawę odwiedziło około 100 000 osób, a ze względu na ujawnienie

falsyfikatów zamknięto ją na 3 dni przed terminem. Postępowanie prowadził wyspecjalizowany oddział karabinierów włoskich (z wł. *Commando Carabinieri Tutela Patrimonio Artistico*). Eksperti wykonali badania historyczno-stylistyczne oraz analizy pigmentów, które potwierdziły, że obiekty są falsyfikatami. Podobnie większość (1917 z 2000 obiektów, a więc około 96%) artefaktów z okresu prekolumbijskiego w Muzeum Meksyku w San Francisco okazała się falsyfikatami lub obiektami, których pochodzenia nie można potwierdzić³. Muzeum wyjaśniło, że znacząca część wystawy stałej z ww. okresu nie była weryfikowana, ponieważ kolekcja powstała dzięki darowiznom osób prywatnych⁴.

Kopie, reprodukcje i falsyfikaty są produkowane niemal masowo w „wiosce malarzy” – Dafen w północno-wschodniej części Shenzhen, w której działa ponad 8000 artystów w około 1200 galerii wytwarzających w przybliżeniu 5 milionów obrazów rocznie (przykładową pracownię przedstawiono na rys. 2). Dafen to obecnie światowy lider w produkcji obrazów olejnych⁵. Szacuje się, że produkty z Dafen to ponad 50% światowego rynku podróbek dzieł sztuki.

Rys. 2. Produkcja obrazów w Dafen⁶.

Również w Polsce są ujawniane przypadki falsyfikatów. W ostatnich latach sprawy karne dotyczyły m.in.:

- pracowni falsyfikatów w podkrakowskich Proszowicach (wprowadzonych na rynek zostało około 130 sfalszowanych obrazów i rysunków imitujących m.in. J. Panka, M. Kislinga, J. Nowosielskiego),
- organizowania aukcji dzieł sztuki w Rybniku oraz sprzedaży przez organizatora tych aukcji falsyfikatu za 70 000 zł nazwanego „Dziewczyna w chuście” imitującego twórczość L. Wyczółkowskiego⁸,
- sprzedaży około 250 obrazów i figurek za kwotę około 1,7 miliona zł biznesmenowi z Łodzi (ustalono, że co najmniej 113 z nich nie jest oryginalnych),
- zakupienia obrazu „Rybak z siecią” przypisywanego L. Wyczółkowskiemu przez Muzeum Narodowe w Gdańsku za kwotę 80 000 zł.

Falszerstwa dotyczą dzieł sztuki i obiektów archeologicznych pochodzących ze wszystkich okresów historycznych, w tym również sztuki współczesnej. Co oczywiste, fałszerze wpisują się w trendy rynkowe. Aktualnie dzieła sztuki są nie tylko nośnikami wartości estetycznych i historycznych, ale również stanowią przedmiot inwestycji, zasadniczo długoterminowej i relatywnie bezpiecznej w porównaniu z innymi inwestycjami, jak na przykład nabywaniem udziałów w firmach lub akcji spółek notowanych na giełdzie⁹. Wartość inwestycji w sztukę zwiększa się sukcesywnie od 2004 r.¹⁰ Inwestycje były niższe jedynie w 2009 i 2016 r., co wiązało się odpowiednio z kryzysem finansowym w 2008 r. oraz sceptycyzmem osób inwestujących w sztukę¹¹. Natomiast dla rodzimego rynku sztuki rok 2016 był rekordowy pod względem wartości sprzedaży¹². Na rynkach światowych największym zainteresowaniem cieszą się twórczość powojenna i współczesna oraz sztuka impresjonistyczna i postimpresjonistyczna, przy czym zainteresowanie

dziełami klasyków sztuki modernistycznej w ostatnich latach znacznie maleje¹³. W 2017 r. sprzedaż dzieł sztuki wzrosła, co było związane również z dużymi zyskami z transakcji sztuki azjatyckiej i rekordowymi sprzedażami sztuki dawnych mistrzów. Biorąc pod uwagę aktualne próby ograniczania stosowania kryptowalut, należy założyć dalszy wzrost zainteresowania sztuką jako formą inwestycji alternatywnych. Znaczny popyt na dzieła sztuki zachęca do wytwarzania falsyfikatów.

Problemem rynku sztuki jest niska transparentność, zróżnicowany poziom dostępności do informacji, co stwarza niepewność co do autentyczności dzieł sztuki oraz ogranicza możliwość dokładniejszej wyceny dzieł. Trzeba przy tym podkreślić, że ocena autentyczności, tj. identyfikacja dzieła sztuki, to etap wstępny i konieczny do prowadzenia dalszych czynności związanych z wyceną dzieła sztuki¹⁴. Badania autentyczności są związane z wykrywaniem falsyfikatów oraz potwierdzaniem tożsamości obiektów zwróconych po wypożyczeniu z placówki muzealnej, odzyskanych po dokonanej kradzieży lub dzieł zwróconych, które wcześniej zostały bezprawnie zabrane (np. zagrabione w trakcie II wojny światowej). Zagrożeniem rynku sztuki jest również wykorzystywanie dzieł sztuki w procedurze prania pieniędzy¹⁵. Ponadto podejrzewa się, że dzieła sztuki są stosowane w finansowaniu terroryzmu¹⁶.

Nowe regulacje mające na celu ograniczenie procedury prania pieniędzy i nielegalnego handlu dziełami sztuki mogą ułatwić wykrywanie przypadków wprowadzania do obiegu dzieł pozyskanych z nielegalnych źródeł¹⁷.

Falszerstwa dzieł sztuki są kryminalizowane w Polsce w różnych aktach prawnych. W przypadku fałszerstw skierowanych przeciwko zabytkom zastosowany może być art. 109a u.o.z.¹⁸ (dotyczy podrobienia lub przerobienia zabytku, a więc tzw. fałszerstwa bezpośredniego) lub art. 109b u.o.z. (dotyczy zbycia falsyfikatu, a więc tzw. fałszerstwa pośredniego). Podstawami odpowiedzialności karnej dla fałszerzy dzieł sztuki mogą być również art. 286 k.k. (oszustwo), art. 270 § 1 k.k. (fałszerstwo dokumentu) i art. 115 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (naruszenie praw autorskich). W przypadku sfalszowania sygnatury na dziele sztuki możliwe jest przyjęcie za kwalifikację prawną art. 306 k.k., art. 305 ustawy – Prawo własności przemysłowej lub art. 25 ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji¹⁹.

Większość czynów określonych w ww. przepisach karnych jest ścigana z urzędu. Zatem służby powinny dążyć do wykrywania takich przestępstw i następnie efektywnego dowodzenia. Czynności te powinny być wspierane informacjami od instytucji zajmujących się ochroną zabytków lub opieką nad zabytkami. W niniejszym artykule dokonano przeglądu najważniejszych źródeł pierwszych informacji o fałszerstwach dzieł sztuki oraz czynności wykrywczych i dowodowych, które powinny być realizowane w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki. Rozważania skupiły się na przyczynach ograniczających ujawnianie falsyfikatów, czynnikach umożliwiających zwiększenie efektywności postępowań w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki oraz wytypowaniu czynności pomocnych w procesie wykrywczym i dowodowym. Zwrócono przy tym uwagę na nowo nałożony obowiązek pro-

FALSYFIKATY I RYNEK SZTUKI

wadzenia ksiąg ewidencyjnych zabytków na podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami. Księgi mogą być źródłem informacji dla organów ścigania o dziełach sztuki i wydanych ekspertyzach. Ponadto podkreślono rolę biegłego oraz konieczność prowadzenia kompleksowych badań identyfikacyjnych dzieł sztuki.

2. Ujawnianie fałszerstw i źródła pierwszych informacji

Znacząca większość spraw związanych z fałszerstwami, jak i samych fałszyfikatów, w ogóle nie jest ujawniana, ponieważ zazwyczaj uczestnicy rynku sztuki nie są tym zainteresowani, nawet mając informację o statusie obiektu i poczucie bycia pokrzywdzonym. Pokrzywdzeni, a więc nabywcy lub posiadacze obiektu, który okazał się fałszyfikatem, nie zawiadamiają organów ścigania o przestępstwie, ponieważ m.in.:

- nie mają obowiązku zawiadamiania o popełnieniu przestępstwa (obowiązek prawny zawiadamiania o przestępstwie dotyczy jedynie niektórych typów przestępstw oraz podmiotów; art. 240 k.k., art. 304 § 1–2 k.k.),
- chcą uniknąć spotkań z organami ścigania i długich procesów karnych, które jak praktyka wskazuje, w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki nadzwyczaj często kończą się umorzeniem postępowania²⁰,
- nie chcą angażować swojego czasu w proces karny ze względu na niską wartość inwestycji w obiekt,
- nabyli obiekt ze względów estetycznych, a samo autorstwo obiektu nie miało dla nich znaczenia,
- niekiedy wbrew grożącej odpowiedzialności karnej próbują odsprzedać fałszykat innej osobie poprzez przedstawienie go jako obiektu oryginalnego i odzyskać w ten sposób zainwestowane środki.

W ostatnich latach jedynie niewielka liczba spraw była zgłaszana organom ścigania przez pokrzywdzonych, co potwierdzają wyniki badań akt spraw prowadzonych w latach 2006–2013²¹. Również podmioty gospodarcze zajmujące się obrotem dziełami sztuki, tj. antykwariaty, galerie i domy aukcyjne, nie zgłaszają tego typu spraw z podobnych przyczyn. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że od 9 grudnia 2017 r. podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej są obowiązane do prowadzenia księgi ewidencyjnej zabytków przyjętych lub oferowanych do zbycia, zarówno na własną przyczynę, jak i na rzecz innych osób, o wartości przekraczającej 10 000 zł (art. 59a u.o.z.²²). Księga ewidencyjna powinna m.in. zawierać dane dotyczące zabytku, zbywcy, nabywcy, pośredników, dokumenty poświadczające nabycie zabytku przez podmiot gospodarczy i jego zbycie²³. Z punktu widzenia opisywanej problematyki kluczowe znaczenie mają również oświadczenia w księdze ewidencyjnej: oświadczenie zbywcy dotyczące pochodzenia zabytku i sposobu nabycia go przez zbywcę oraz oświadczenie podmiotu prowadzącego księgę ewidencyjną dotyczące czynności powziętych w celu weryfikacji, czy zabytek nie pochodzi z przestępstwa ani nie został wyprowadzony z terytorium państwa Unii Europejskiej lub państwa trzeciego z naruszeniem prawa, ze wskazaniem informacji uzyskanych z dostępnych rejestrów, wykazów i baz danych. Ponadto w księdze ewidencyjnej podmiot gospodarczy powinien umieścić dane na temat wydanych ekspertyz, w szczególności

ocen wskazujących czas powstania zabytku i wycen zabytku (tj. dane osoby, na rzecz której została wydana ekspertyza, oraz odpis ekspertyzy). Księga ewidencyjna powinna być przechowywana przez okres prowadzenia działalności i podlega archiwizacji w archiwum państwowym. Księgi ewidencyjne są ponadto rejestrowane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków (art. 59a ust. 12–13 u.o.z.). Nieprowadzenie księgi ewidencyjnej albo prowadzenie jej w sposób nierzetelny lub niezgodny z prawdą jest wykroczeniem, za które grozi kara grzywny (art. 119a u.o.z.)²⁴.

Księgi ewidencyjne będą dobrym źródłem informacji o pochodzeniu sprzedawanych obiektów oraz badaniu łańcucha powiązań pomiędzy poprzednimi i kolejnymi właścicielami oraz podmiotami pośredniczącymi w sprzedaży i ekspertami wydającymi oceny lub wyceny, co powinno sprzyjać przeciwdziałaniu obrotowi zabytków z nielegalnych źródeł. Dodatkowo oświadczenia zbywcy oraz pośrednika będą pomocne w określaniu ich świadomości co do statusu posiadanego zabytku, co ma podstawowe znaczenie w dowodzeniu wypełnienia przez sprawcę elementów strony podmiotowej przestępstwa fałszerstwa. Dokumentacja w ramach księgi ewidencyjnej obejmuje nie tylko opis zabytku, ale i również fotografie, które powinny przedstawiać całość zabytku, stan zachowania, elementy szczególne i oznaczenia. Księga ewidencyjna powinna być niezwłocznie i na każde wezwanie udostępniana:

- sądom powszechnym, sądom administracyjnym,
- ministrowi właściwemu do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i innym członkom Rady Ministrów,
- kierownikom urzędów centralnych, wojewodom,
- prokuraturze, Policji, Krajowej Administracji Skarbowej oraz Straży Granicznej,
- innym instytucjom kultury wyspecjalizowanym w opiece nad zabytkami, którym minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego powierzył wykonywanie niektórych działań związanych z gospodarowaniem dobrami kultury, a w odniesieniu do materiałów bibliotecznych i archiwalnych – odpowiednio Dyrektorowi Biblioteki Narodowej albo Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych,
- innym podmiotom wydającym pozwolenia na wywóz zabytków za granicę.

Warto jednakże dodać, że przepisy dotyczą wyłącznie zabytków, a więc nieruchomości lub rzeczy ruchomych, ich części lub zespołów, które są dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowią świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 u.o.z.). Stąd też wiele obiektów, które nie spełniają ww. definicji zabytku, nie będzie rejestrowanych w księgach ewidencyjnych.

Ze względu na niską aktywność pokrzywdzonych w zgłaszaniu przypadków fałszerstw dzieł sztuki kluczowe znaczenie w ujawnianiu fałszyfikatów ma praca własna organów ścigania. Do czynności rozpoznawczych i wykrywczych służących ujawnieniu fałszyfikatu lub fałszerstwa można zaliczyć w szczególności:

- obserwację aukcji i ofert sprzedaży dzieł sztuki w domach aukcyjnych, antykwariatach i w Internecie (w szczególności aukcji prowadzonych na portalu Allegro.pl),
- obserwację ofert w gazetach, czasopismach i katalogach aukcyjnych,
- przegląd katalogów wystawowych,

- penetrację obiektów nagromadzenia dzieł sztuki (muzeów, galerii) oraz potencjalnych miejsc sprzedaży fałszyfkatów, np. giełd antyków i staroci, „pchlích targów”, antykwariatów, domów aukcyjnych,
- infiltrację środowisk antykwariuszy, kolekcjonerów, zbieraczy, artystów, ekspertów dzieł sztuki,
- współpracę z przedstawicielami i pracownikami domów aukcyjnych, antykwariatów, muzeów,
- analizę zdarzeń i zjawisk zachodzących na rynku sztuki.

Również czynności procesowe (przeszukiwanie, oględziny, przesłuchanie) prowadzone zarówno w sprawach bezpośrednio związanych z dziełami sztuki, jak i w sprawach dotyczących innej przestępczości, w której pojawiają się dzieła sztuki, mogą się zakończyć ujawnieniem fałszyfikatu.

Efektywne prowadzenie czynności wykrywczych i dowodowych w sprawach związanych z fałszerstwami dzieł sztuki wymaga specjalistycznej wiedzy i współdziałania różnych służb i podmiotów. Stąd też warto zaznaczyć, że w dniu 8 lutego 2018 r. Generalny Konserwator Zabytków i Komendant Główny Policji podpisali porozumienie w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom oraz innym dobrom kultury. Porozumienie umożliwia m.in. współpracę służb konserwatorskich z Policją w zakresie wykrywania przestępstw przeciwko zabytkom, wymianę informacji, doświadczenia i wiedzy, koordynację działań podejmowanych w celu zapewnienia efektywnej ochrony zabytków, profilaktyki kryminalnej.

3. Środki i źródła dowodowe

W sprawach związanych z poznaniem statusu dzieła sztuki mogą być wykonywane różne czynności dowodowe. Podstawową czynnością dowodową prowadzącą do oceny autentyczności dzieła sztuki jest ekspertyza biegłego, którą omówiono osobno w punkcie 4.

Niemniej ważną czynnością są oględziny dzieła sztuki, które z punktu widzenia przepisów procesowych są typowymi oględzinami obiektu (art. 207 k.p.k.). Oględziny dzieła sztuki powinny być pierwszą czynnością w sprawie i polegać na zmysłowym poznaniu dzieła sztuki w celu jego identyfikacji, ustalenia właściwości i struktury, ujawnienia i zabezpieczenia śladów, cech szczególnych oraz utrwalenia wyglądu. Informacje uzyskane w toku oględzin pozwalają na opracowanie planu dalszych czynności w sprawie. Oględziny obejmują dokładną obserwację dzieła sztuki przy użyciu relatywnie prostej aparatury, np. przyrządów powiększających (lupy, mikroskopu optycznego) i źródeł światła (lampy lub latarki emitującej światło białe, nadfiolet lub podczerwień, stosowanej pod różnym kątem w stosunku do powierzchni obiektu). Czynności prowadzone w ramach oględzin, podobnie jak w innych rodzajach czynności procesowych, są dokumentowane co najmniej w postaci protokołu (art. 143–155 k.p.k.). Powinny być w nim zawarte szczegółowe informacje na temat wyglądu, cech i właściwości obiektu. Niezbędne jest wykonanie fotografii dokumentujących zarówno wygląd całej powierzchni obiektu, jak i szczególnych fragmentów, znaków, śladów i sygnatur. Dokumentacja oględzin jest kluczowa, ponieważ zdarza się, że jest jedynym kompletnym opisem dzieła sztuki w ramach procesu karnego dotyczącego fałszerstwa. Ponadto poprawna dokumentacja umożliwi po wielu latach określenie, czy dany obiekt był już przedmiotem procesu karnego.

Przydatne informacje o pochodzeniu kwestionowanego dzieła sztuki mogą zostać uzyskane w drodze oględzin dokumentów z nim związanych. Dokumentami pomocnymi w identyfikacji dzieła sztuki oraz ustalaniu jego proveniencji są:

- dowody sprzedaży (np. faktury VAT, rachunki) lub darowizny (np. akt notarialny, oświadczenia darczyńcy),
- katalogi aukcyjne i dokumenty potwierdzające przebieg aukcji, w tym aukcji internetowych (np. zestawienia sprzedanych dzieł sztuki, zarchiwizowane wyniki aukcji w serwisach internetowych),
- dokumenty urzędowe (np. zeznania lub deklaracje podatkowe),
- dokumenty historyczne lub publikacje opisujące kolekcje lub wystawy (wykazy obiektów znajdujących się w kolekcjach lub wystawach),
- katalogi *raisonné*, a więc opracowania dotyczące twórczości danego artysty wraz z listą jego dzieł, miejsc ich przechowywania, właścicieli itp.,
- dokumenty ewidencyjne zabytków w muzeach (np. karty ewidencyjne, inwentarze, księga depozytów),
- tzw. certyfikaty autorstwa, a więc pisemne oświadczenia artysty o autorstwie dzieła sztuki,
- opinie, ekspertyzy, wyceny wydane przez ekspertów lub biegłych.

Część ww. informacji i dokumentów znajdzie się również w ramach omówionych już wcześniej ksiąg ewidencyjnych podmiotów gospodarczych zajmujących się obrotem dziełami sztuki. Wskazane dokumenty mogą być wprowadzone do procesu karnego jako dowód i odczytane na rozprawie w ramach przewodu sądowego (art. 393 k.p.k.). Warto przy tym zaznaczyć, że niejednokrotnie konieczne będzie zweryfikowanie autentyczności, pochodzenia i wiarygodności dokumentu. Należy mieć również na uwadze, że katalogi *raisonné* nie są prawdą absolutną, ponieważ twórcy katalogów nie są nieomylni, a w ciągu lat katalogi były zmieniane – zarówno poszerzano listę dzieł danego artysty, jak i ją zawężano.

W dowodzeniu autentyczności dzieł sztuki istotne znaczenie mogą mieć informacje uzyskane w drodze przesłuchania:

- podejrzanego o podrobienie lub przerobienie obiektu (w przypadku tzw. fałszerstwa bezpośredniego) lub osoby pośredniczącej w zbyciu dzieła (dla tzw. fałszerstwa pośredniego),
- w charakterze świadka:
 - osoby, której przypisuje się autorstwo obiektu (np. na podstawie sygnatury umieszczonej na obiekcie) lub jego krewnych (osób bliskich),
 - nabywcy obiektu (pokrzywdzonego), w tym również potencjalnego nabywcy,
 - innych osób związanych ze sprawą,
- biegłego, który wydał opinię w przedmiotowej sprawie.

4. Ocena autentyczności w ramach ekspertyzy

Na polskim rynku duża liczba fałszyfkatów jest słabej jakości²⁵. W takich przypadkach oględziny oraz proste porównanie wyglądu kwestionowanego obiektu oraz dzieł sztuki artysty, któremu przypisuje się autorstwo, będą odpowiednie do potwierdzenia fałszerstwa. Niemniej jednak w niektórych przypadkach konieczne jest powołanie biegłego w drodze postanowienia (art. 193 i n. k.p.k.), który przeprowadzi badania

OCENA AUTENTYCZNOŚCI DZIEŁ SZTUKI

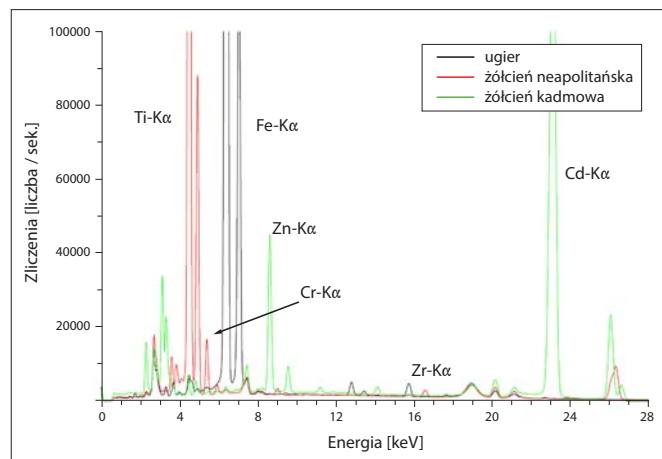
bardziej wyrafinowanymi metodami z wykorzystaniem wiadomości specjalnych²⁶.

W polskiej praktyce eksperckiej badania ograniczają się zazwyczaj do analizy historyczno-stylistycznej (dotyczącej wartości estetycznych i treści), obserwacji techniki wykonania dzieła przez artystę (np. sposobu malowania, przygotowania poszczególnych elementów dzieła) i interpretacji sygnatury. Inne kryminalistyczne metody identyfikacji stosowane są bardzo rzadko²⁷. O ile dla niektórych obiektów takie podejście jest w zupełności wystarczające, o tyle ujawnienie bardziej profesjonalnych fałszyfikatów wymaga wykorzystania metod fizykochemii kryminalistycznej oraz badań identyfikacyjnych sygnatury.

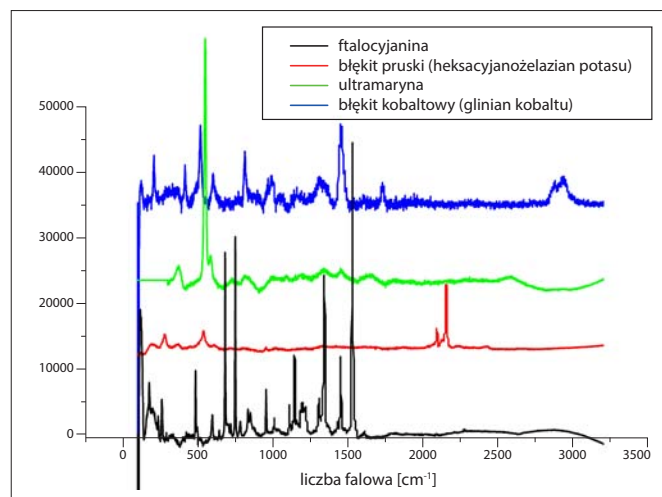
Przed przystąpieniem do pomiarów metodami chemii analitycznej warto przeprowadzić badania wstępne z wykorzystaniem technik fotograficznych, w których rejestruje się zjawiska absorpcji i luminescencji w nadfiolecie (UV) lub podczerwieni (IR), oraz rentgenografii. Przydatne są również fotografie wykonane w dużej rozdzielczości w świetle widzialnym. Takie techniki są nieinwazyjne i dostarczają informacji o stanie powłok w obiekcie lub dokonanych w nich zmianach (np. retuszach, przemalowaniach, uzupełnieniach konserwatorskich).

Znanych jest wiele metod pozwalających na zbadanie składu chemicznego materiałów zastosowanych przez artystę lub fałszerza do wykonania dzieła sztuki lub – odpowiednio – fałszyfikatu. Aktualnie najpopularniejszymi metodami chemii analitycznej w badaniach dzieł sztuki są fluorescencja rentgenowska (XRF – z ang. *X-Ray Fluorescence*)²⁸ i spektrometria Ramana (RS – z ang. *Ramanspectrometry*)²⁹. Metody te są głównie stosowane w analizach materiałów barwiących (pigmentów, barwników) oraz zapraw malarskich. Na rys. 3 i 4 przedstawiono przykładowe wyniki analiz współczesnych farb artystycznych przeprowadzonych odpowiednio metodą XRF i RS. Przy dobraniu właściwych parametrów pracy aparatury pomiary są wykonywane w sposób nieniszczący, w relatywnie krótkim czasie, a interpretacja wyników jest możliwa na podstawie bazy danych substancji. Metody XRF i RS są często sprzęgane z mikroskopem optycznym umożliwiającym precyzyjne wybranie obszaru do badań. Ponadto dostępne są przenośne wersje spektrometrów XRF³⁰ i Ramana³¹, które pozwalają na prowadzenie badań poza laboratorium.

Badania ww. metodami bywają uzupełniane pomiarami metodą skaningowej mikroskopii elektronowej z mikroanalizatorem rentgenowskim (SEM-EDX – z ang. *Scanning Electron Microscope – Energy Dispersive X-Ray*) oraz spektroskopią w podczerwieni (FT-IR – z ang. *Fourier Transform – Infra-Red*) lub dyfraktometrią proszkową (XRD – z ang. *X-Ray Diffraction*). Pomiary ww. metodami pozwoliły na ustalenie tzw. palety malarskiej J. Matejki i innych polskich twórców³². Trzeba jednakże zaznaczyć, że ww. metody umożliwiają oznaczenie składników głównych (występujących w ilości powyżej 1% wag.) i dodatkowych (ubocznych, które określa się jako występujące w ilości poniżej 1% i powyżej 0,01% wag.). Składniki występujące w ilości śladowej (poniżej 0,01% wag.) mogą być cenne przy ustalaniu pochodzenia geologicznego minerałów znajdujących się w pigmentach w warstwie malarskiej czy też mogą być związane ze specyficznymi procesami technologicznymi stosowanymi przez firmy produkujące farby, co może wspomóc proces identyfikacji. Takich informacji mogą dostarczyć pomiary metodą spektrometrii mas z jonizacją w plazmie indukcyjnie sprzężonej po ablacji laserowej

Rys. 3. Widma XRF zarejestrowane dla trzech farb akrylowych o zabarwieniu żółtym wyprodukowanych przez firmę Winsor & Newton z zaznaczonymi najważniejszymi sygnałami. Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Widma ramanowskie czterech farb akrylowych zawierających cztery podstawowe współczesne pigmenty o niebieskim zabarwieniu. Źródło: opracowanie własne.

(LA-ICP-MS – z ang. *Laser Ablation Inductively Coupled Plasma with Mass Spectrometry*)³³.

Badania metodami fizykochemii kryminalistycznej dostarczają istotnych i bardzo obiektywnych danych, które są przydatne w ocenie autentyczności dzieła sztuki. Trzeba jednakże zauważyć, że takie badania pozwalają jedynie na podważenie autentyczności dzieła. Ponadto interpretacja wyników wymaga wiedzy o rzadkości i zmienności środków artystycznych stosowanych przez danego artystę i w danym okresie historycznym. Utrudniony dostęp do wiarygodnego materiału porównawczego jest kolejnym ograniczeniem ww. metod. Nie bez znaczenia są duże koszty przeprowadzenia takich badań. Ponadto wyniki badań fizykochemicznych mogą zostać błędnie zinterpretowane, gdy obiekt był poddawany konserwacji. Dlatego też wskazana jest współpraca eksperta prowadzącego badania fizykochemiczne z konserwatorami dzieł sztuki, jak i również historykami sztuki. Sygnatura, a więc znak personalizujący dzieło sztuki, jest postrzegana przez uczestników rynku sztuki jako nieodzowny element potwierdzający autorstwo. Mimo że nie wszyscy artyści sygnowali swoje dzieła, to ekspertyza sygnatury jest ważnym aspektem oceny autentyczności. Badania te prowadzi się według odpowiednio zmodyfikowanej metodyki kryminalistycznej ekspertyzy pismoznawczej³⁴.

W ocenie autentyczności dzieł sztuki przydatne mogą być również badania prowadzone innymi metodami stosowanymi rutynowo w kryminalistyce, jak np. analiza DNA i daktyloskopia (gdy na obiekcie ujawnione są odpowiednio ślady biologiczne lub dermatoskopijne mogące pochodzić od fałszerza lub artysty), mechanoskopia (w przypadku śladów narzędzi lub uszkodzeń na dziele sztuki), antropometria (w razie konieczności porównania wymiarów poszczególnych elementów na dziele sztuki ze zdjęciami archiwalnymi)³⁵.

5. Podsumowanie

Fałszerstwa dzieł sztuki bywają przedmiotem polskich postępowań karnych. Efektywność postępowań ma kluczowe znaczenie dla zwiększania pewności obrotu na rynku sztuki. Dlatego też Policja i inne służby wraz z instytucjami zajmującymi się ochroną i opieką nad zabytkami odgrywają ważną rolę w zwalczaniu takiej przestępczości. W wyniku rozważań zawartych w niniejszym artykule zwrócono uwagę na możliwość prowadzenia wielu różnych czynności rozpoznawczych, wykrywczych i dowodowych. Fundamentalną kwestią jest zgłaszanie przez pokrzywdzonych informacji o podejrzeniu fałszerstwa oraz zwiększanie efektywności rozpoznawczej i wykrywczej służb. Podkreślono także wagę czynności dowodowych – oględzin i przesłuchania, oraz konieczność prawidłowej dokumentacji dzieła sztuki w ramach oględzin. Do protokołu powinien zostać załączony zestaw zdjęć badanego obiektu przedstawiających również jego cechy szczególne. Księgi ewidencyjne zabytków, które powinny być prowadzone przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będą dobrym źródłem informacji o dziełach sztuki i ekspertyzach. Istotne jest również korzystanie z odpowiednio wykwalifikowanych biegłych, którzy powinni zweryfikować autentyczność dzieła sztuki, stosując różne metody badawcze. Na zakończenie warto podkreślić, że badania identyfikacyjne dzieł sztuki nie są łatwe, ponieważ wymagają przeprowadzenia kompleksowych analiz – warstwy historyczno-stylistycznej, sygnatury, jak i składu chemicznego materiałów zastosowanych przez artystę. Takie badania wymagają szerokiej wiedzy oraz współpracy ekspertów z różnych dyscyplin naukowych i sztuki.

Słowa kluczowe: fałszerstwa, dzieło sztuki, wykrywanie, księga ewidencyjna, ekspertyza

Keywords: forgery, artwork, detection, monument registry, expertise

¹ Szerzej: D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2015; A. Szczekala, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

² Informacja prasowa organizatora wystawy: <http://www.palazzoducale.genova.it/modigliani-2/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.]; N. Squires, *Modigliani paintings once thought to be worth tens of millions now denounced as fakes*, „The Telegraph”, 10.01.2018 r., <http://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/10/modigliani-paintings-thought>

-worth-tens-millions-denounced-fakes/ [dostęp: 8 lutego 2018 r.]; E. Povoledo, *Modigliani Exhibit Closes Early Amid Allegations of Fakes*, „New York Times”, 19.07.2017 r., <https://www.nytimes.com/2017/07/19/arts/design/modigliani-fakes-palazzo-ducale-genova.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

³ A. Martinez, *Report Claims 1,917 Artifacts in SF Mexican Museum Collection Cannot Be Authenticated*, „Observer”, 10.07.2017 r., <http://observer.com/2017/07/san-francisco-mexican-museum-collection-report-fakes/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

⁴ S. Whiting, *Most of a Mexican Museum collection fails authentication*, „SF Gate”, 7.07.2017 r., <https://www.sfgate.com/living/article/Most-of-a-Mexican-Museum-collection-fails-11271345.php> [dostęp: 10 lutego 2018 r.].

⁵ E.K.W. Man, *Issues of Contemporary Art and Aesthetics in Chinese Context*, Springer, Berlin–Heidelberg 2015, s. 95–103, DOI: 10.1007/978-3-662-46510-3_13; Z. Mo, *The artistic hub of Dafen has been painted into a corner*, „The Telegraph”, 28.09.2016 r., <http://www.telegraph.co.uk/news/world/china-watch/business/dafen-has-been-painted-into-a-corner/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.]; G. Melnyk, *Sztuka „made in China”*, „Rynek i Sztuka”, 7.02.2014 r., <http://rynekisztuka.pl/2014/02/07/sztuka-made-in-china/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

⁶ S.R. Woolverton, *Zdjęcie z budynku Dafen Louvre przedstawiające produkcję obrazów*, 30.11.2006, licencja: CC-BY-3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dafen_oil_painters_village_2006.jpg [dostęp: 10 lutego 2018 r.].

⁷ Szerzej: D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki*, s. 34–75; A. Szczekala, *Fałszerstwa dzieł sztuki*, s. 113–228.

⁸ BF, *Zamiast dzieła – fałszyfikat. Rybniczanie oskarżony o oszustwo na 70 tys. złotych*, serwis „Rybnik.com.pl”, 13.10.2015, <https://www.rybnik.com.pl/wiadomosci,zamiast-dziela-falszyfikat-rybniczanie-oskarzony-o-oszustwo-na-70-tys-zlotych,wia5-3273-28441.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

⁹ M. Bryl, *Rynek sztuki w Polsce. Poradnik dla kolekcjonerów i inwestorów*, wyd. PWN, Warszawa 2016, s. 46–73; J.I. Cichorska, *Rzecz o rynku sztuki jako przykład inwestycji alternatywnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2015, vol. XLIX (4), s. 69–83, DOI:10.17951/h.2015.49.4.69.

¹⁰ Deloitte Luxembourg, *Art Tactic, Art & Finance Report 2017*, <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/art-finance/articles/art-finance-report.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

¹¹ C. McAndrew, *Art Market 2017. Art Basel & UBS Report*, Basel 2017.

¹² M. Kuc, *Rynek sztuki w liczbach*, „Rzeczpospolita” z 8.08.2017 r., <http://www.rp.pl/Sztuka/170809182-Rynek-sztuki-w-liczbach.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

¹³ K. Zahorska, *Ogromny spadek zainteresowania twórczością Warhola na światowym rynku sztuki*, „Rynek i Sztuka”, <http://rynekisztuka.pl/2017/02/24/ogromny-spadek-zainteresowania-tworczoscia-warhola-na-swiatowym-rynku-sztuki/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

¹⁴ W. Szafrński, D. Wilk, *Sposoby czy metody? Aspekty podmiotowe i przedmiotowe wycen dzieł sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, vol. 1 (3), s. 115–156, DOI: 10.4467/2450050XSNR.17.009.7381.

¹⁵ W. Pływaczewski, *Pranie pieniędzy na rynku dzieł sztuki – skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, vol. LXXXVIII (88), s. 81–98.

¹⁶ M. Luczak, A. Popiół, *Nielegalny obrót dziełami sztuki jako źródło finansowania terroryzmu*, w: *Służby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej. Materiały pokonferencyjne*, Pęzino, 14–15 VI 2016, red. M. Luczak, Pomorskie Towarzystwo Historyczne/Zapół Spółka jawna, Szczecin 2016, s. 97–102.

- ¹⁷Regulacje są związane z: rekomendacjami *The Financial Action Task Force*; Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniającej rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylającej dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz dyrektywę Komisji 2006/70/WE; projektem ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu; Konwencją Rady Europy z dnia 19 maja 2017 r. o przestępczości przeciwko dobrom kultury (Council of Europe Treaty Series no. 221).
- ¹⁸Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.).
- ¹⁹Dz. U. z 2017 r. poz. 776; Dz. U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1503, z późn. zm.
- ²⁰D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki*, s. 207–208.
- ²¹Spośród 53 spraw ujawnionych w toku badań, w jedynie 16 pokrzywdzeni zawiadamiali organy procesowe o fałszerstwie, szerzej: D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki*, s. 190.
- ²²Obowiązek prowadzenia księgi ewidencyjnej został wprowadzony ustawą z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2017 r. poz. 1086).
- ²³Szczegółowe wymogi dla ksiąg ewidencyjnych ustalono w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. poz. 2249).
- ²⁴Zgodnie z art. 24 Kodeksu wykroczeń (Dz. U. z 2015 r. poz. 1094, z późn. zm.) kara grzywny może wynosić od 20 do 5000 zł, przy czym zgodnie z art. 38 kw ukaranemu co najmniej dwukrotnie za podobne wykroczenia umyślne, który w ciągu dwóch lat od ostatniego ukarania popełnia ponownie podobne wykroczenie, można wymierzyć karę aresztu.
- ²⁵A. Legierska, *Wywiad z A. Chelstowskim: To, co zalewa rynek, nawet trudno nazwać fałszyfkami*, portal „Gazeta.pl” z 31.07.2012 r., http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,12220919,Chelstowski_To_co_zalewa_rynek_nawet_trudno_nazwac.html [dostęp: 8 lutego 2018 r.].
- ²⁶D. Wilk, *Ekspertyza dzieł sztuki*, w: *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, red. M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 601–633.
- ²⁷D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki*, s. 192–198.
- ²⁸M. Mantler, M. Schreiner, *X-Ray fluorescence spectrometry in art and archaeology*, „X-Ray Spectrometry” 2000, vol. 29, s. 3–17; M.S. Shackley, *X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology*, Springer, Berlin – Heidelberg 2010; D. Wilk, *Analiza składu pierwiastkowego współczesnych farb malarskich metodą fluorescencji rentgenowskiego (XRF) dla celów dowodowych*, w: *Paradygmaty kryminalistyki*, red. J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, Wyd. UJ, Kraków 2016, s. 229–247.
- ²⁹*Raman spectroscopy in art and archaeology*, red. H.G.M. Edwards, P. Vandenabeele, Philosophical Transactions of the Royal Society A, 2016, vol. 374.
- ³⁰*Handheld XRF for Art and Archaeology*, red. A.N. Shugar, J.L. Mass, Leuven University Press 2013; K. Trentelman, M. Bouchard, M. Ganio, C. Namowicz, C.S. Patterson, M. Walton, *The examination of works of art using in situ XRF line and area scans*, „X-Ray Spectrometry” 2010, vol. 39(3), s. 159–166, DOI: 10.1002/xrs.1242.
- ³¹P.A. Mosier-Boss, M.D. Putnam, *The evaluation of two commercially available portable Raman systems*, „Analytical Chemistry Insights” 2013, vol. 8, s. 83–97, DOI: 10.4137/ACI.S11870; S. Bruni, V. Guglielmi, *Applications of a compact portable Raman Spectrometer for the field analysis of pigments in works of art*, w: *Lasers in the Conservation of Artworks. Springer proceedings in Physics*, vol. 116, red. J. Nimmrichter, W. Kautek, M. Schreiner, Springer, Berlin–Heidelberg 2007, s. 407–414, DOI: 10.1007/978-3-540-72310-7_48.
- ³²I. Żmuda-Trzebiatowska, M. Wachowiak, A. Klisińska-Kopacz, G. Trykowski, G. Śliwiński, *Raman spectroscopic signatures of the yellow and ochre paints from artist palette of J. Matejko (1838–1893)*, „Spectrochimica Acta” 2015, vol. 136, s. 793–801, DOI: 10.1016/j.saa.2014.09.096; M. Wachowiak, G. Trykowski, I. Żmuda-Trzebiatowska, *White, yellow and green pigments on Polish artists' palettes in the period 1838–1938*, w: *Lasers in the Conservation of Artworks XI. Proceedings of LACONA XI*, red. P. Targowski, M. Walczak, P. Pouli, NCU Press, Toruń 2017, s. 293–306, DOI: 10.12775/3875-4.21.
- ³³K. Smith, K. Horton, R.J. Watling, N. Scoullar, *Detecting art forgeries using LA-ICP-MS incorporating the in situ application of laser-based collection technology*, „Talanta” 2005, vol. 67, s. 402–413, DOI: 10.1016/j.talanta.2005.06.030; M. Resano, E. García-Ruiz, F. Vanhaecke, *Laser ablation-inductively coupled plasma mass spectrometry in archaeometric research*, „Mass Spectrometry Reviews” 2010, vol. 29(1), s. 55–78, DOI: 10.1002/mas.20220; B. Giussani, D. Monticelli, L. Rampazzi, *Role of laser ablation-inductively coupled plasma-mass spectrometry in cultural heritage research: a review*, „Analitica Chimica Acta” 2009, vol. 635(1), s. 6–21, DOI: 10.1016/j.aca.2008.12.040; B. Wagner, O. Syta, M. Sawicki, *A moderate microsampling in Laser Ablation Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry analysis of cultural heritage objects: a review*, w: *Lasers in the Conservation of Artworks XI. Proceedings of LACONA XI*, red. P. Targowski, M. Walczak, P. Pouli, NCU Press, Toruń 2017, s. 155–178, DOI: 10.12775/3875-4.11.
- ³⁴Szerzej: T. Widła, *Ekspertyza sygnatury malarskiej*, wyd. UŚ, Katowice 2016, s. 32–199.
- ³⁵Szerzej: D. Wilk, *Nowe dzieła Vermeera i Leonarda. Kryminalistyka w badaniach autentyczności dzieł sztuki*, w: *Kryminalistyka – jedność nauki i praktyki. Przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, red. M. Goc, T. Tomaszewski, R. Lewandowski, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne, Warszawa 2016, s. 53–64.

Summary

Art forgery in criminal trial. Selected issues related to detection and evidences

Art fakes are one of aspects of illegal trade of works of art. The efficiency of criminal proceedings concerning the art forgery is crucial for increasing the certainty of art market. The most important sources of the first information of art fakes and selected detection and evidential activities, which should be carried out in cases relating to art forgery are presented in the paper. Attention was paid to the necessity of proper documentation of the artwork during inspection by investigators within trial. The monuments registries, which should be carried on from 9th December 2017 by subjects engaged in art trade, can be recognized as a good source of information about works of art and expert opinions. It is also important to use properly qualified experts who should verify the authenticity of the art object using various research methods. Identification of art works is not easy, because comprehensive research is required, i.e. analyzes of the historical-stylistic issues, signature, as well as the chemical composition of materials applied by the artist.

Thumaczenie: Autor

NA TROPIE „Mony Lisy”.

Pierwsze badania kryminalistyczne w śledztwie dotyczącym zaginionego dzieła sztuki w XX wieku

Kamila Kitajewska

Wydział Wydawnictw i Poligrafii CSP

Na początku XX wieku skradziono jedno z największych na świecie arcydzieł malarskich – „Monę Lisę” Leonarda da Vinci. W artykule przedstawiono historię śledztwa w sprawie kradzieży, która wówczas wstrząsnęła całym światem.

Źródło: <https://en.wikipedia.org>

Od zarania dziejów dzieła sztuki były kradzione oraz niszczone. Zmieniały się tylko czasy, a wraz z nimi sposoby grabieży i dewastacji dóbr kultury. Architektura i sztuka zawsze jest jedną z większych ofiar wojny. Wędrowki ludów, wojny religijne we Francji i Niemczech, wyniszczenie kultury ludów indiańskich przez hiszpańskich oraz portugalskich konkwistadorów, obie wojny światowe – wszystkie te wydarzenia przyczyniły się do grabieży absolutnej. Wśród łupieżców i grabieżców znajdowali się też kolekcjonerzy oraz miłośnicy sztuki, którzy starali się „chronić” dobra narodów, na które najeżdżali. Na karty historii słynnych grabieżców-kolekcjonerów wpisali się m.in.: Aleksander Wielki, Cezar, Napoleon Bonaparte, Ferdynand Pruski, Herman Göring oraz Hans Frank.

W XIX w. nowym zagrożeniem dla dzieł sztuki stali się złodzieje, którzy wciągnęli je w świat „czarnego rynku”. Był to okres, gdy ceny obrazów były już bardzo wysokie, a kolekcjonerstwo stało się popularne również w Ameryce i Azji. Pierwsza poważna kradzież obrazu miała miejsce w Sewilli w 1867 r. Z tamtejszej katedry został skradziony obraz hiszpańskiego malarza barokowego Bartolomé Estabana Murilla. Do kolejnej kradzieży doszło w Belgii. W 1907 r. z kościoła w Kortrijk skradziono obraz „Podniesienie krzyża” Antoona van Dycka¹. Już wtedy zauważono, że najczęściej do kradzie-

ży dochodzi w miejscach kultu religijnego, a złodziei coraz mniej interesują przedmioty liturgiczne.

Kradzież, która wstrząsnęła całym światem, było zniknięcie z Luwru „Mony Lisy” w 1911 r. Obraz, znany również jako „La Gioconda”, to jedno z najwybitniejszych dzieł malarskich słynnego Leonarda da Vinci. Powstał na początku XVI w. we Florencji. We Francji znalazł się w 1518 r., zakupiony przez króla Franciszka I, zamożnego kolekcjonera dzieł sztuki². Przez prawie 400 lat „Mona Lisa” bezpiecznie przebywała w Luwrze. Jednak poniedziałek 22 sierpnia 1911 r. okazał się pechowy dla obrazu. Luwr – jak w każdy poniedziałek – był zamknięty dla zwiedzających. W związku z tym, zamiast 120 strażników i dozorców pracowało ich tylko 15. To samo dotyczyło nocnej zmiany, na której powinny być utworzone specjalne stałe posterunki w najważniejszych salach wystawowych (choćby tej z „Moną Lisą”). Jednakże, jak to zazwyczaj bywa, rygorystyczne przepisy istniały tylko na papierze³.

Zniknięcie dzieła zauważył jeden ze strażników po powrocie z porannej przerwy. Nie zawiadomił od razu policji, gdyż nie miał pewności, czy dzieło nie zostało przeniesione do innej sali. Szybko się jednak okazało, że arcydzieło zostało skradzione. Śledztwo prowadzone było przez szefa policji kryminalnej – inspektora Hamarda. W pierwszej kolejności przeszukano

KRADZIEŻ „MONY LISY”

cały Luwr. Natrafiono wówczas na ramę obrazu wraz z szybą zabezpieczającą, ukryte w jednej z klatek schodowych. Na powierzchni szkła odkryto odciski palców, które zostały natychmiast zabezpieczone. Przesłuchano wszystkich pracowników, dokonano rejestracji daktyloskopijnej. Poza tym wysłano patrole tam, gdzie mógł się pojawić złodziej, m.in. na dworce, do portów, szpitali psychiatrycznych. Policja jednak nie znalazła żadnych śladów, które mogłyby doprowadzić do sprawcy.

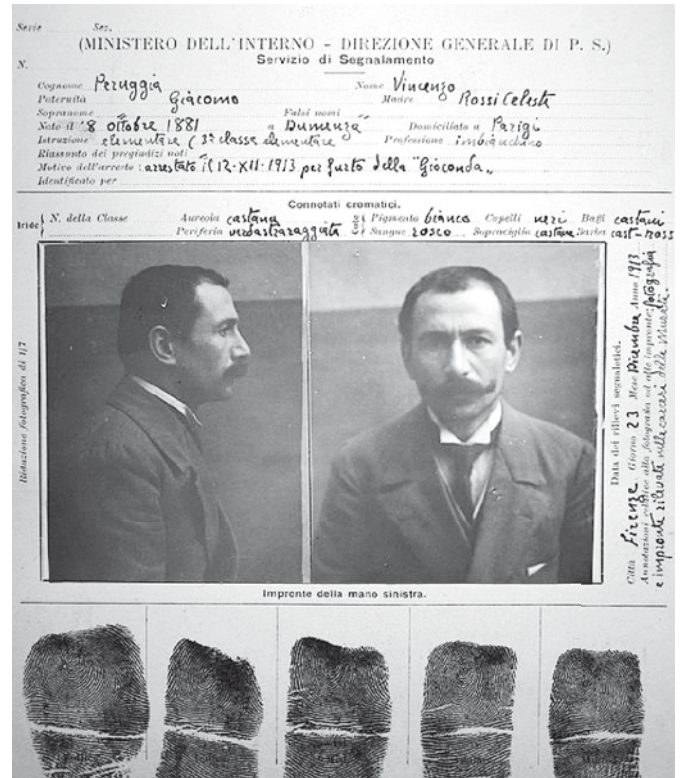
W związku z brakiem postępów w sprawie, policjanci, dziennikarze, a nawet zwykli mieszkańcy Paryża, spekulowali na temat motywów kradzieży słynnego dzieła Leonarda da Vinci. Prefekt policji Louis Lepine postawił hipotezę, że złodziejem mógł być jeden z ochroniarzy pracujących w muzeum mający na celu zwykły sabotaż bądź osoba, która zamierza szantażować rząd francuski w celach prywatnych. Inni śledczy sugerowali, że sprawcą może być zbieg ze szpitala psychiatrycznego, zauroczony magnetycznym uśmiechem Mony Lisy. Inna teoria głosiła, że obraz został skradziony przez jednego z malarzy paryskich (podejrzewano samego Pablo Picassa), tylko i wyłącznie z chęci posiadania tego dzieła w swojej kolekcji. Dość interesująca również była opinia Francuzów w sprawie zaginięcia obrazu. Niektórzy z nich o kradzież podejrzewali swoich niemieckich sąsiadów i twierdzili, że jakoby ci, kradnąc „Monę Lisę”, chcieli upokorzyć naród francuski⁴.

Niestety, francuska policja nie potrafiła odnaleźć obrazu. Zaczęły upływać miesiące, stracono nadzieje na znalezienie choć śladu, który mógłby ukierunkować poszukiwania. Śledztwo zostało umorzone, a Francuzi musieli pogodzić się z faktem, że ich skarb narodowy zaginął na zawsze.

2 grudnia 1913 r. florencki handlarz dziełami sztuki Alfredo Geri otrzymał list z nietypową propozycją: „Chcę tą drogą zwrócić swej ziemi jedno ze znakomitszych dzieł, które było kiedyś zrabowane przez Napoleona. Zdobycie tego obrazu odbyło się z pewnym ryzykiem, dlatego żądam pewnej części poniesionych kosztów, sumy, która zostanie uzgodniona w wypadku kupna”⁵. Geri stanął przed trudnym wyborem. Nie do końca mógł uwierzyć, aby ktoś proponował mu kupno nie tak dawno skradzionej „Mony Lisy”. Brał pod uwagę, że może to być żart, tym bardziej że w liście zostało napisane, iż obraz był zrabowany przez Napoleona, co było nieprawdą. Z tego powodu handlarz podszedł do propozycji sceptycznie, jednakże za radą swojego przyjaciela, zgodził się na spotkanie. Pojawił się na nim niejaki Leonardi i przywiózł ze sobą obraz, który okazał się autentycznym. Alfredo Geri dokładnie zbadał obraz – odkrył na nim pieczęć Luwru oraz numer katalogowy. Przekonał złodzieja, że musi upewnić się co do autentyczności obrazu, przez co chciałby go zabrać do specjalnej pracowni. Złodziej wyraził zgodę, a handlarz od razu skontaktował się z policją florencką. Tego samego dnia Vincenzo Peruggia (tak brzmiało prawdziwe nazwisko sprawcy) został aresztowany⁶.

Vincenzo Peruggia był 32-letnim Włochem mieszkającym w Paryżu. Zajmował się malowaniem domów. Podczas przesłuchania przyznał się do kradzieży, a za motyw podał swój patriotyzm. Wyszło również na jaw ponowne przeoczenie paryskiej policji. Peruggia był bowiem również przez chwilę pracownikiem Luwru, karany dwukrotnie, a jego odciski palców znajdowały się w policyjnej kartotece. Problem polegał na tym, że detektyw zajmujący się daktyloskopią rejestrował odciski prawych dłoni podejrzanych, a Peruggia zostawił na szkle obrazu odciski lewej dłoni⁷.

Proces Vincenzo Peruggii rozpoczął się 4 czerwca 1914 r. i wówczas świat dowiedział się, z jaką łatwością przyszła zło-

Vincenzo Peruggia w policyjnej kartotece. Źródło: <https://pl.pinterest.com>.

Giovanni Poggi (po prawej) z odzyskaną „Moną Lisą” w grudniu 1913 r. Źródło: <https://www.artsy.net>.

dziewiokradzież „Mony Lisy”: „Do Luwru wszedłem o godzinie 7 rano. Drogę do Salonu Carré przebyłem niezauważony. Tam właśnie wisiał obraz, który jest jednym z naszych największych arcydzieł. Zerwałem go ze ściany, wyjąłem z ramy i wyszedłem”⁸. Kradzież zajęła mu niecałe 20 minut. Peruggia nikogo nie informował o swoich planach. Był przekonany o słuszności swego czynu – podczas zeznań cały czas jako główny motyw podawał swój patriotyzm, a nie chęć wzbogacenia się. Jednakże policja natrafiła w jego mieszkaniu na adresy kolekcjonerów i milionerów z całego świata. To wystarczyło, aby udowodnić, że poza pobudkami pseudopatriotycznymi Peruggia kierowała też chciwość, która doprowadziła go do więzienia. „Mona Lisa” należy do arcydzieł bezcennych. Sprzedanie takiego dzieła jest wręcz nierealne⁹.

Vincenzo Peruggia spędził w więzieniu rok i 15 dni. W tym czasie psychiatrzy jako trzeci powód kradzieży podali upośledzenie umysłowe Włocha. Odbywając karę, przyznał, że przez te dwa lata przetrzymywania „La Giocondy” w swoim domu zakochał się w niej. Z czasem miłość do kobiety z obrazu zaczęła go przerażać i zaczął brać nawet pod uwagę spalenie go. Mógł być to moment, w którym Peruggia zdecydował się na sprzedaż arcydzieła¹⁰.

Niestety, kradzież „Mony Lisy” była tylko początkiem dramatycznych czasów dla sztuki. Obie wojny światowe przyczyniły się do zniszczenia oraz zaginięcia dużej liczby arcydzieł. Jednak od tamtej pory nadal zdarzają się wypadki, gdy do kradzieży w muzeach dochodzi z takich przyczyn, jak np. zbyt słaba ochrona budynku czy nieuwaga ochroniarzy. XX i XXI wiek są pełne takich przykładów; oto niektóre z nich:

- **Isabella Stewart Gardner Museum w Bostonie**, 1990 r. – wykorzystując brak profesjonalizmu ochrony, złodzieje skradli obrazy warte 350 mln funtów, w tym „**Burzę na Jeziorze Galilejskim**” **Rembrandta** – dzieło nie odnaleziono do dziś;
- **National Gallery w Oslo**, 1994 r. – kradzież jednego z najsłynniejszych dzieł **Edvarda Muncha** „**Krzyk**”; złodzieje zostawili w miejscu obrazu karteczkę z napisem: „Dziękujemy za słabą ochronę”; policja odnalazła obraz dwa lata później;
- **Whitworth Gallery w Manchesterze**, 2003 r. – skradziono trzy **obrazy Pabla Picassa** warte ok. 4 mln funtów, złodziej w zostawionym liście zaznaczył, że skradł obrazy tylko po to, by uświadomić muzeum ich słabą ochronę; przestępca oddał je następnego dnia¹¹.

Chęć wzbogacenia się jest najczęstszą przyczyną kradzieży dzieł sztuki. Vincenzo Perrugia to przykład złodzieja, którego do kradzieży „Mony Lisy” przekonały nie tylko korzyści materialne. W jego przypadku niestabilność psychiczna miała duży wpływ na podjęcie decyzji o popełnieniu tego czynu. Nie jest on jedynym człowiekiem w historii, którego miłość do obrazu skierowała na drogę przestępstwa. Bardzo znanym i często przywoływanym przypadkiem była kradzież „Plaży w Pourville” pędzla Claude’a Moneta. Obraz został skradziony z poznańskiego muzeum w 2000 r. Za kradzież odpowiadał Robert Zwoliński – murarz z Olkusza, który zakochał się w obrazie „od pierwszego wejrzenia”. Obsesja na punkcie dzieła doprowadziła do jego kradzieży. I w tym przypadku warto wspomnieć, że gdyby ochrona muzeum spełniała swoje obowiązki, nie doszłoby do zaginięcia obrazu. Obraz odnalazł się dopiero w 2010 r., w dość szczególnych okolicznościach. Otóż w wyniku niezapłacenia alimentów swojej żonie pan Zwoliński trafił do więzienia w 2006 r. Jednak dopiero w 2009 r.

jeden z funkcjonariuszy Policji porównał odciski palców Zwolińskiego z odciskami pozostawionymi na ramie obrazu w muzeum w Poznaniu. Skazano go na 3 lata więzienia – kara była wyjątkowo łagodna, tylko ze względu na nietypowe pobudki kradzieży¹².

Podsumowując, należy stwierdzić, że dzieła sztuki były, są i będą łakomym kąskiem dla złodziei. Problem ich ochrony powinien być zawsze aktualny, a muzea oraz galerie muszą nadążać za postępem technologicznym i dbać o to, aby zabezpieczenie miejsc przechowywania przedmiotów należących do dziedzictwa narodowego było na najwyższym poziomie. Jako motto na zakończenie warto więc przytoczyć słowa Stanisława Kostki Potockiego, które mimo że liczą sobie już prawie 200 lat, zawsze będą aktualne: „zachować od zatracenia pamiątki narodowe, podawać je wiekom potomnym było zawsze i u wszystkich narodów powinnością świętą i tkliwą”¹³.

¹ P. Sarzyński, *Na tropie skradzionych arcydzieł. Salon zaginionych*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1502269,1,na-tropie-skradzionych-arcydzieł.read> [dostęp: 20.02.2018 r.].

² *Mona Lisa – portrait of Lisa Gherardini, wife of Francesco del Giocondo*, <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/mona-lisa-portrait-lisa-gherardini-wife-francesco-del-giocondo> [dostęp: 20.02.2018 r.].

³ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki*, Warszawa 1986, s. 144.

⁴ H. McLeave, *Rogues in the Gallery: The Modern Plague of Art Thefts*, Meadow Field Lane 2003, s. 20, www.google.books.pl [dostęp: 20.02.2018 r.].

⁵ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki*, s. 150.

⁶ Tamże, s. 152.

⁷ S. Kuper, *Who Stole the Mona Lisa? The world's most famous art heist, 100 years on*, http://www.slate.com/articles/life/ft/2011/08/who_stole_the_mona_lisa.html [dostęp: 20.02.2018 r.].

⁸ Tłumaczenie własne. H. McLeave, *Rogues in the Gallery*, s. 26–27.

⁹ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki*, s. 153–154.

¹⁰ H. McLeave, *Rogues in the Gallery*, s. 25–26.

¹¹ K. Wróbel, *Najbardziej śmiałe kradzieże dzieł sztuki w historii*, <http://rynekisztuka.pl/2012/12/03/smiale-kradzieze-dziel-sztuki/> [dostęp: 22.02.2018 r.].

¹² R. Rodzeń, *Słynne procesy: kradzież Moneta*, <http://www.sprawnik.pl/artykuly/10223,24390,slynnne-procesy-kradziez-moneta> [dostęp: 22.02.2018 r.].

¹³ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki*, s. 120.

Summary

On the track of „Mona Lisa” – the first forensic examinations in the investigation concerning the lost works of art in the 20th century

Since the beginning of time, works of art have been stolen and destroyed. At the beginning of the 20th century, one of the greatest painting masterpieces – Leonardo da Vinci’s “Mona Lisa” disappeared. The article presents the process of investigation on the theft that shocked the world.

Tłumaczenie: Joanna Łaszyn

OCHRONA DÓBR DZIEDZICTWA NARODOWEGO NA TERENIE WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

(na przykładzie wybranych przedsięwzięć)

podinsp. Henryk Gabryelczyk

ekspert

Wydziału Prewencji KWP w Poznaniu

W województwie wielkopolskim zabytki ruchome znajdujące się w obiektach o charakterze religijnym stanowią ok. 90% ogółu zasobów dziedzictwa województwa. Są one ściśle związane z historią i rolą organizacji religijnych, w tym przede wszystkim kościoła katolickiego, na naszych ziemiach.

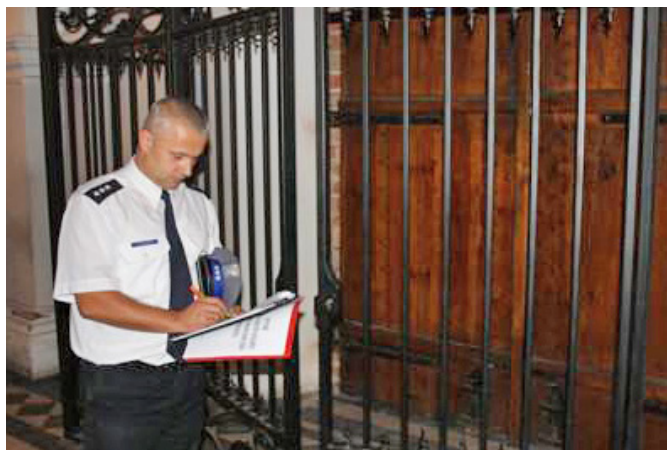
Wyliminowanie wszelkich zagrożeń dla poszczególnych obiektów i zabytków należących do dziedzictwa narodowego jest niezwykle trudne.

W Wielkopolsce blisko 90% dóbr kultury narodowej znajduje się w obiektach sakralnych. Przestępstwa przeciwko dobrom kultury narodowej stanowią ułamek procenta przestępczości przeciwko mieniu. Problem przestępczości skierowanej przeciwko dobrom kultury nie jest jednak błahy ze względu na ich niepowtarzalność i ogromną wartość nie tyle materialną, co kulturową.

Wszyscy mają świadomość, że niezwykle trudno jest wyeliminować wszelkie zagrożenia dla poszczególnych obiektów i zabytków stanowiących element dziedzictwa narodowego. Dotyczy to niestety także działalności przestępców, którzy dążą do osiągnięcia korzyści poprzez „zamach” na własność publiczną bądź prywatną stanowiącą niepowtarzalny zasób dóbr kultury. Dlatego najbardziej skutecznym środkiem obrony przed podobnymi sprawcami oraz wandalami jest wysoki poziom świadomości, który prowadzi do współodpowiedzialności za bezpieczeństwo dóbr kultury narodowej, obejmującej wiele instytucji. Przy czym należy zwrócić uwagę, że u podstaw takiego podejścia nie leży zmniejszenie odpowiedzialności poszczególnych podmiotów w swym działaniu, lecz kompleksowe rozwiązywanie problemów związanych ze skuteczną ochroną. Dlatego też ochrona dziedzictwa narodowego stanowi jeden z podstawowych obszarów w realizacji Rządowego programu ograniczania przestępczości i społecznych zachowań „Razem bezpieczniej” im. Władysława Stasiaka. Mając to na uwadze, wielkopolska Policja podejmuje systema-

tyczne działania zakładające ograniczenie zagrożeń dla bezpieczeństwa poszczególnych obiektów i zabytków, wykorzystując wszystkie obszary swojej pracy, czyli: profilaktyczny, operacyjny i procesowy. Przykładem wysokiej efektywności Policji w ostatnich dwóch obszarach są sztandarowe osiągnięcia w postaci zatrzymania sprawcy kradzieży i odzyskania obrazu „Plaža w Pourville” Claude’a Moneta, ustalenia sprawców kradzieży pierścienia prymasa Stefana Wyszyńskiego oraz odzyskania zabytkowej Tory.

Działania podejmowane przez Policję w obszarze profilaktycznym w związku z ich specyfiką są może mniej spektakularne, lecz nie mniej efektywne. W ostatnich latach w opisywanym obszarze wielkopolska Policja podjęła znaczące inicjatywy. Pierwsza została przygotowana w 2009 r. przez Wydział Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu wspólnie z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Poznaniu w trosce o bezpieczeństwo obiektów sakralnych i zgromadzonych w nich dóbr kultury. Zakładała ona dokonanie szczegółowego przeglądu 861 obiektów sakralnych na terenie województwa wielkopolskiego (z tego 745 jest wpisanych do rejestru zabytków) w celu podniesienia poziomu ich zabezpieczeń, w szczególności przed włamaniem i uszkodzeniem. *Program przeglądów obiektów sakralnych pod kątem ich zabezpieczenia przed przestępczością na terenie województwa wielkopolskiego* zaplanowano na lata 2009–2017.

Wykonywanie dokumentacji opisowej. Źródło: KWP w Poznaniu.

Szkolenie przedstawicieli komend miejskich i powiatowych. Źródło: KWP w Poznaniu.

Przewiduje on ścisłą współpracę wielkopolskiej Policji i Państwowej Straży Pożarnej, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu oraz administratorów wielkopolskich parafii. Przedsięwzięcie to cieszy się także poparciem hierarchów kościoła. Do chwili obecnej przeprowadzono osiem etapów przeglądów zabezpieczenia obiektów sakralnych, w trakcie których oceniono stopień zabezpieczenia 90% obiektów. Efektem tych prac jest zebranie bardzo szczegółowych danych dotyczących stanu zabezpieczenia poszczególnych obiektów. Wyłaniający się z nich obraz budzi mieszane uczucia, gdyż z jednej strony pokazuje słaby stopień zabezpieczenia tych niezwykle cennych obiektów, czego dowodzi np. stosunkowo niewielkie stosowanie systemów alarmowych (ok. połowa badanych obiektów), i jeszcze mniejsze wykorzystanie tajnego znakowania dzieł sztuki (odnotowane w ok. 9% obiektów). Jednak z drugiej strony dane wskazują jednoznacznie na pozytywne zmiany w świadomości administratorów, które zaszły w ostatnim czasie, gdyż ponad połowa obiektów, w których odnotowano zainstalowanie systemu alarmowego, została w niego wyposażona w ciągu ostatnich ośmiu lat (czyli w trakcie trwania programu). Stanowi to dobrą prognozę na przyszłość.

Osiem już zrealizowanych etapów przedsięwzięcia pozwoliło na przygotowywanie cyklicznych podsumowań. W spotkaniach uczestniczyli przedstawiciele archidiecezji i diecezji funkcjonujących na terenie województwa wielkopolskiego, Wielkopolskiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, Wydziału Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego Wiel-

kopolskiego Urzędu Wojewódzkiego, Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej w Poznaniu oraz Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu. Efekty prac prowadzonych w ramach tego przedsięwzięcia są także elementem szkoleń prowadzonych przez Policję w zakresie profilaktyki.

Dzięki wieloletniej współpracy na terenie województwa wielkopolskiego, wykorzystując szczegółowe materiały dotyczące zabezpieczenia większości obiektów sakralnych oraz w oparciu o wyniki i doświadczenia z prowadzonych każdego roku przeglądów stanu zabezpieczenia obiektów sakralnych i posiadaną wiedzę, opracowano poradnik w zakresie zabezpieczenia obiektów sakralnych przed kradzieżą i włamaniem – *Zabezpieczenie obiektów sakralnych*. Poradnik kierowany jest przede wszystkim do policjantów, administratorów i zarządców obiektów sakralnych oraz inspektorów ochrony zabytków celem wykorzystania w codziennej pracy.

Kolejnym przedsięwzięciem profilaktycznym w obszarze ochrony dziedzictwa narodowego realizowanym na terenie wielkopolskiego garnizonu Policji jest **Wielkopolski program znakowania zabytków ruchomych zgromadzonych w obiektach sakralnych**. Inauguracja tego przedsięwzięcia nastąpiła 19 listopada 2015 r. na terenie Międzynarodowych Targów Poznańskich, podczas Targów SAKRALIA 2015 (Targi Wyposażenia Kościołów, Przedmiotów Liturgicznych i Dewocjonaliiów).

Program zainicjowany był uroczystym podpisaniem listu intencyjnego przez Jego Ekscelencję Przewodniczącą Episkopatu Polski Arcybiskupa Metropolite Poznańskiego, Komendanta Wojewódzkiego Policji w Poznaniu oraz Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W pierwszej kolejności zostały oznakowane zabytki ruchome w katedrach w Poznaniu oraz w Gnieźnie. Celem tej inicjatywy jest właściwe zabezpieczenie dóbr kultury narodowej w Wielkopolsce.

W ramach działań podjęto starania zmierzające w pierwszej kolejności do porównania stanów posiadania ewidencyjnego, czyli tego, czym świątynia powinna dysponować zgodnie ze zgromadzoną wcześniej dokumentacją, ze stanem faktycznym, czyli z tym, co rzeczywiście zastano w świątyni przed podjęciem prac. Zadanie to wbrew pozorom nie jest proste, biorąc pod uwagę samą skalę działania, obejmującą w sumie ponad tysiąc przedmiotów zabytkowych. Duża liczba zabytków jest związana z długą historią tych dwóch budowli sakralnych, sięgającą początków państwa polskiego – jeśli nie bezpośrednio, to na pewno za pośrednictwem obiektów, na których gruzach powstawały, stanowiąc ich kontynuację zarówno w sensie instytucjonalnym, jak i użytkowym. Dodatkowo w trakcie tych prac ponownie jest wykonywana szczegółowa dokumentacja fotograficzna każdego, nawet najdrobniejszego obiektu.

Dopiero kolejny etap prac związany jest ze znakowaniem zabytków w postaci paramentów liturgicznych, między innymi: kielichów, monstrancji, lichtarzy, ornatów, rzeźb. W tym celu wykorzystano niezwykle prostą i jednocześnie skuteczną metodę znakowania, polegającą na nanoszeniu na zabytek mikrocząsteczek identyfikacyjnych rozpuszczonych w płynie. Warto wspomnieć, że jest to metoda neutralna z punktu widzenia zachowania zabytku w stanie nienaruszalnym, zaakceptowana przez środowiska konserwatorskie.

O skali przedsięwzięcia świadczy również zaangażowanie przedstawicieli wszystkich trzech służb policyjnych, tj.: kryminalnej, logistycznej i prewencyjnej. Każdy etap działań,

PRZEDSIĘWZIĘCIA PROFILAKTYCZNE W OBSZARZE OCHRONY DZIEDZICTWA NARODOWEGO

począwszy od fazy projektowania, jest realizowany w ścisłej współpracy funkcjonariuszy laboratoriów kryminalistycznych KWP i KMP w Poznaniu oraz wydziałów kryminalnego i prewencji KWP w Poznaniu. W pracy na terenie Gniezna aktywnie włączyli się również funkcjonariusze Komendy Powiatowej Policji w Gnieźnie.

Kolejne etapy działań znakowania mikrocząsteczkami przewidują systematyczne rozszerzenie programu na kolejne obiekty sakralne województwa wielkopolskiego dysponujące zabytkami ruchomymi. W ten sposób powinno znacznie wzrosnąć bezpieczeństwo poszczególnych elementów składających się dzisiaj na zasoby dziedzictwa kulturowego nie tylko poznaniaków czy gnieźnian, lecz wszystkich Polaków. Warto przy tym zauważyć, iż zabytki o charakterze religijnym stanowią znaczną część ogółu zasobów dziedzictwa naszego narodu i są ściśle związane z jego historią i rolą organizacji religijnych, w tym przede wszystkim Kościoła katolickiego na polskich ziemiach¹.

W prace prowadzone w ramach dotychczasowych etapów programu był zaangażowany zespół składający się z policjanta Wydziału Prewencji, policjanta Wydziału Kryminalnego oraz dwóch policjantów Laboratorium Kryminalistycznego KWP w Poznaniu. Skład zespołu uzupełniał pracownik Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu oraz pracownik Wojewódzkiego Wielkopolskiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu. Ponadto na terenie powiatu poznańskiego w pracach uczestniczyli policjanci Komendy Miejskiej Policji w Poznaniu oraz policjanci z komisariatów Policji, na których terenie prowadzono prace.

Do chwili obecnej sprawdzono (porównanie stanu ewidencyjnego ze stanem faktycznym) **2307** zabytków ruchomych (w trakcie prac ujawniono **449** zabytków ruchomych niezarejestrowanych, które zostaną zarejestrowane oraz wpisane do rejestru zabytków). Z uwagi na fakt, że część zabytków posiadała na kartach ewidencyjnych bardzo ubogą dokumentację fotograficzną wykonaną w latach siedemdziesiątych, do wszystkich sprawdzonych zabytków ruchomych wykonano nowoczesną dokumentację fotograficzną, która liczy **9410** zdjęć. Każdorazowo dokumentacja ta jest przekazywana stronie kościelnej. Zabytki ruchome oznaczono metodą mikrocząsteczkową DNA. W mikrocząsteczkach laserowo wycięty jest kod przypisany tylko do konkretnego obiektu. Ponadto za każdym razem nagłośniono podejmowane działania w mediach, a także omawiano w społecznościach lokalnych – co przekłada się bezpośrednio na wizerunek Kościoła oraz wielkopolskiej Policji.

Dokumentacja fotograficzna zabytków prowadzona jest od lat 50. XX wieku i w znacznej większości nie jest na bieżąco aktualizowana. Słaba jakość tej dokumentacji polegająca na niewłaściwej technice fotografowania obiektów, braku szczegółów wyróżniających poszczególne obiekty czy też brak negatywów uniemożliwiają prowadzenie skutecznych poszukiwań w przypadku dokonania kradzieży bądź też zagubienia przedmiotów. Tym bardziej że w większości przypadków z kościołów giną drobne przedmioty, takie jak figury świętych, obrazy, naczynia liturgiczne czy też tabliczki wotywnie. Przedmioty te często pozbawione są jakichkolwiek numerów – oznaczeń pozwalających na jednoznaczną identyfikację w przypadku ich odnalezienia.

Taki stan rzeczy często wręcz uniemożliwia wykonanie podstawowych czynności, a tym samym znacznie ogranicza szanse na odzyskanie skradzionego mienia.

Znakowanie zabytków – Kościół Parafialny w Czerlejnie.
Źródło: KWP w Poznaniu.

Wykonywanie dokumentacji fotograficznej. Źródło: KWP w Poznaniu.

Dzięki wieloletniej współpracy z Kurią Metropolitalną w Poznaniu oraz Muzeum Archidiecezjalnym w Poznaniu, jak również Instytutem Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, policjanci Wydziału Prewencji oraz Wydziału Kryminalnego Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu ustalili, iż na terenie giełdy staroci w Poznaniu jest oferowana do sprzedaży tablica epitafijna rodziny Hildebrandów z 1742 r. Jak ustalono w Muzeum Narodowym w Poznaniu, przedmiotowa tablica od końca XIX wieku stanowiła element stałej ekspozycji poznańskiego Muzeum Prowincjonalnego (wcześniejsza nazwa – Muzeum Narodowego w Poznaniu) i była ujęta wśród 300 najcenniejszych zabytków Wielkopolski, opisana w katalogu Mariana Gumowskiego pt. *Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu: wybór i opis cenniejszych zabytków* (Kraków 1924). W trakcie działań podjętych na terenie giełdy staroci w dniu 12 listopada 2016 r. policjanci ujawnili i odzyskali oferowaną do sprzedaży ww. tablicę.

Obecnie znaczna część kościołów znajdujących się na terenie woj. wielkopolskiego jeszcze nie posiada elektronicznych zabezpieczeń w postaci sygnalizacji włamania i pożaru. Także w wielu przypadkach zabezpieczenia mechaniczne nie są wystarczające. Jednak stopniowo się to zmienia. Cenne przedmioty będące w kościołach coraz częściej są dodatkowo zabezpieczane. Przedmioty wartościowe i dzieła sztuki zostały sfotografowane oraz opisane. Przedmioty liturgiczne stanowiące większą wartość przechowywane są w sejfach. Prowadzone są prace zmierzające do lepszego zabezpieczenia mechanicznego obiektów, ich oświetlenia oraz budowy parkingów przykościelnych – również oświetlonych i ogrodzonych, coraz powszechniej stosowany jest monitoring wizyjny.

Jednak nadal cyklicznie w szczególności należą:

- podejmować międzyinstytucjonalne inspekcje i kontrole obiektów, w których zgromadzone są dobra kultury, prowadzone wspólnie przez inspektorów ochrony zabytków, funkcjonariuszy Policji i straży pożarnej,
- upowszechniać wiedzę o nowoczesnych technicznych środkach zabezpieczeń zarówno na wypadek klęsk żywiołowych, jak i przestępczej działalności człowieka, np. kradzieży, dewastacji.

Mając powyższe na uwadze, funkcjonariusze wielkopolskiej Policji w ubiegłych latach przeprowadzili cykliczne szkolenia wszystkich proboszczów w Wielkopolsce (500) w zakresie zabezpieczenia obiektów oraz dóbr kultury narodowej.

W trakcie spotkań z przedstawicielami Parafialnych Rad Ekonomicznych, których celem jest pomoc księżom proboszczom w prowadzeniu spraw materialnych parafii – w tym dbałość o właściwy stan zabezpieczenia obiektów sakralnych i zgromadzonych w nich dóbr kultury narodowej – policjanci obszernie poruszali tematykę bezpieczeństwa.

W spotkaniach udział brali przedstawiciele wszystkich dekanatów (łącznie 400 osób), którym wyznaczeni policjanci przedstawili temat *Zabezpieczenie dóbr kultury narodowej zgromadzonych w obiektach sakralnych przed włamaniami, kradzieżami i zniszczeniami*.

Celem uczestnictwa funkcjonariuszy w spotkaniach było również nawiązanie współpracy w zakresie lepszego zabezpieczenia wielkopolskich obiektów sakralnych. Ponadto we współpracy ze specjalistą inżynierem technicznym ds. techniki zabezpieczeń Oddziału Wielkopolskiego Instytutu Techniki Budowlanej przeprowadzono szkolenie dla Inspektorów Ochrony Zabytków województwa wielkopolskiego. Podczas szkolenia przedstawiono tematykę zabezpieczeń technicznych oraz wpływ czynnika ludzkiego na bezpieczeństwo dóbr kultury narodowej. W szkoleniu uczestniczyło 46 inspektorów.

Wydział Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu uczestniczył w opracowaniu poradnika „**Chrońmy zabytki**”. Przygotowano go we współpracy z: Wydziałem

Tablica epitafijna rodziny Hildebrandów.
Źródło: KWP w Poznaniu.

Zarządzenia Krzysowego Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego, Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków oraz Archidiecezją Poznańską. Jego wydanie sfinansował Wojewoda Wielkopolski. Poradnik został wydany w nakładzie 80 000 sztuk. Zawiera wiele praktycznych informacji i porad związanych z bezpieczeństwem dóbr kultury oraz adresy internetowe instytucji zajmujących się ochroną zabytków w województwie wielkopolskim. Sam udział w pracach nad powstaniem poradnika stworzył możliwość integracji oraz nawiązania współpracy pomiędzy przedstawicielami różnych podmiotów i środowisk zainteresowanych bezpieczeństwem zabytków.

Policjanci Wydziału Prewencji we współpracy z policjantami Wydziału Kryminalnego KWP w Poznaniu przygotowali i przeprowadzili również szkolenie *Ochrona dziedzictwa archeologicznego*. Na terenie województwa przeprowadzono ww. szkolenia strefowe. Policyjna praktyka wskazywała na cyklicznie pojawiają-

ce się na terenie Wielkopolski zdarzenia – dotyczące niszczenia i okradania stanowisk archeologicznych. Z uwagi na miejsca popełniania, nie wszystkie tego typu przestępstwa są ujawniane i zgłaszane na Policję. Mając na uwadze znaczącą liczbę stanowisk archeologicznych na terenie województwa wielkopolskiego, można zakładać, że ta kategoria przestępczości będzie dotyczyć Wielkopolskę również w najbliższych latach. Bardzo istotne dla skutecznej walki z tego rodzaju przestępczością jest działalność profilaktyczna Policji, a także działania podejmowane przez służby dyżurne jednostek terenowych oraz służbę kryminalną. Dlatego w szkoleniach brali udział przedstawiciele tychże służb. Szkolenie prowadzili przedstawiciele Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie z udziałem pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, profesorów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pracowników naukowych Polskiej Akademii Nauk. W szkoleniu uczestniczyła pani Jolanta Goszczyńska – Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków oraz Marcin Sabaciński z Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Pierwsze szkolenie odbyło się 22 września 2015 r. w auli KWP w Poznaniu. Wzięło w nim udział 75 policjantów z komend miejskich i powiatowych oraz 7 inspektorów ochrony zabytków z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Drugie ze szkoleń strefowych odbyło się 29 września 2015 r. w sali konferencyjnej Rady Miejskiej – Villa Calisia, przy Al. Wolności 4 w Kaliszu. Wzięło w nim udział 31 policjantów z komend miejskich i powiatowych oraz 2 inspektorów ochrony zabytków z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Celem tej inicjatywy było właściwe zabezpieczenie dóbr kultury narodowej w Wielkopolsce.

Podczas szkolenia w Poznaniu nawiązano współpracę z prof. Henrykiem Machajewskim z Wydziału Historycznego

PRZEDSIĘWZIĘCIA PROFILAKTYCZNE W OBSZARZE OCHRONY DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Odzyskane zabytki archeologiczne przez policjantów KPP Wągrowiec.
Źródło: KWP w Poznaniu.

UAM, który wykłada również na Uniwersytecie Gdańskim zagadnienia archeologii. W trakcie wykładu podkreślił on, iż aktualnie stanowiska archeologiczne w kraju są bardzo zagrożone przez „poszukiwaczy skarbów”, a szkolenia prowadzone dla wielkopolskich policjantów w tym obszarze są wręcz modelowe. Profesor zauważył również, iż kierujemy szkolenia między innymi do policjantów służby dyżurnej, co wysoko ocenił.

Ponadto w trakcie wyjazdu do Kalisza nawiązaliśmy kontakt z dr. Adamem Kędzińskim z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk – Stanowisko Archeologiczne w Kaliszu, którego dodatkowo poprosiliśmy, aby w trakcie szkolenia w dniu 29 września 2015 r. przygotował wystawę przedmiotów aktualnie wydobywanych ze stanowisk archeologicznych w regionie. Pan Kędziński przygotował przedmiotową wystawę dla policjantów i szeroko omówił zagrożenia ochrony dziedzictwa archeologicznego w Wielkopolsce – szczególnie odnosząc się do regionu kaliskiego.

Jednym z istotnych tematów szkoleń była *Problematyka broni i amunicji odkrywanej w trakcie poszukiwań z detektorem metali*. Specjalista Laboratorium Kryminalistycznego KWP w Poznaniu nadkom. Piotr Mazur omówił postępowanie na miejscu zdarzenia – odkopania broni lub amunicji oraz przedstawił cechy użytkowe świadczące o tym, że odkopany przedmiot to broń.

Uczestnicy wysoko ocenili przeprowadzone szkolenia strefowe pokazujące zagrożenia stanowisk archeologicznych oraz prezentujące zachowania, które pozwalają ograniczyć tego rodzaju przestępczość.

Przykładem mogą tu być policjanci Wydziału Kryminalnego KPP w Wągrowcu, którzy podczas przeszukania mieszkania dokonali zabezpieczenia **ponad 800** monet, sprzączek, pierścieni i innych artefaktów pochodzących od epoki kamienia do czasów nowożytnych. W tej sprawie zatrzymano 35-letniego mężczyznę zam. w Wągrowcu, który dokonywał wydobycia ww. rzeczy na terenie powiatu wągrowieckiego w wyniku nielegalnych wykopalisk w okresie około 10 lat. Proceder ten stanowił jego źródło utrzymania.

W dniu 18 sierpnia 2017 r. w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej pracownik ochrony ujawnił podczas obchodu brak drewnianej rzeźby przedstawiającej postać Świętego Franciszka. Rzeźba była oddzielona od zwiedzających linką, a w Sali nie było monitoringu wizyjnego. Jednak między innymi dzięki pracy policjanta Wydziału Prewencji KWP w Poznaniu w holu muzeum założono specjalistyczne kamery. Pozwoliło to na odzyskanie skradzionej rzeźby i nie tylko.

Przedsięwzięcia te przynoszą wymierne korzyści, albowiem skutecznie podnoszą świadomość dużej grupy społeczeństwa Wielkopolski w dziedzinie bezpieczeństwa dóbr kultury narodowej, i powodują aktywizację wielu środowisk do współpracy.

Realizacja tych przedsięwzięć, które każdorazowo gromadzą wielu aktywnych uczestników i decydentów, stwarza możliwość wymiany doświadczeń i nawiązania owocnej współpracy w obszarze zabezpieczenia licznych zabytków stanowiących prawdziwe klejnoty w dorobku naszego narodu.

Ponadto za każdym razem nagłaśniano podejmowane działania w mediach (w tym bardzo istotnych mediach lokalnych), a także omawiano prowadzone prace w społecznościach lokalnych – co ma bezpośrednie przełożenie na wizerunek Kościoła oraz wielkopolskiej Policji.

Systematycznie prowadzone działania przyczyniają się do stopniowej poprawy bezpieczeństwa zabytków ruchomych i wielkopolskich obiektów sakralnych.

Jesteśmy przekonani, że działania te przyczynią się do zachowania dorobku kulturalnego Wielkopolan dla kolejnych pokoleń, zapewniając także współczesnym w miarę możliwości satysfakcjonującą dostępność. Jest to niezwykle trudne i kosztowne, jednak należy pamiętać o dużej niematerialnej wartości dóbr dziedzictwa narodowego i jego znaczeniu dla kształtowania świadomości społecznej, także w zakresie ochrony ich samych. Dlatego wydaje się, że koszty z tym związane mimo wszystko schodzą na plan dalszy, zwłaszcza, że ścisła współpraca coraz liczniejszych i bardziej świadomych środowisk sprzyja tworzeniu nieszablonych inicjatyw również w tym zakresie.

¹ Informacje na temat znakowania mikrocząsteczkami zabytków ruchomych w katedrach w Poznaniu oraz w Gnieźnie były już przygotowywane przez autora niniejszego artykułu i publikowane na stronie internetowej: <http://www.gniezno.policja.gov.pl/wl3/aktualnosci/11173,Znakowanie-zabytkow-sakralnych-w-Archikatedrze.pdf>.

Summary

Protection of national cultural heritage in Wielkopolska Province (by the case of selected events)

The movable objects located in religious buildings constitute 90% of cultural heritage of Wielkopolska Province. They are closely connected with the history and role of religious organizations, including primarily catholic church. Elimination of all threats to individual objects and monuments is highly difficult. Unfortunately, it concerns also actions taken by criminals who strive to gain benefits from public or private property belonging to unique cultural heritage. Therefore, high public awareness is the most effective means of defence against such risks. It influences the fact that numerous institutions share responsibility for security of historical objects. It is also very important to introduce various educational and communication activities via the media. In view of the above, the police of Wielkopolska Province take systematic actions, the aim of which is to limit threats to security of particular objects and monuments. In order to achieve it, they use all domains of police work, including preventive, operational and procedural actions.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

DZIAŁANIA KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI I KOŚCIOŁÓW PARTYKULARNYCH

w zakresie ochrony dóbr kultury

s. dr M. Natanaela Wiesława Błażejczyk CSSF

Konsultant Konferencji Episkopatu Polski
ds. ochrony zabytków sakralnych

W artykule omówiono główne inicjatywy formalne Kościoła w Polsce w dziedzinie ochrony dóbr kultury sakralnej. Na początku autorka przedstawia Radę ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu Polski oraz planowane i już realizowane przez nią zadania. Następnie omawia kolejno dokumenty Episkopatu Polski, opracowane przez Komisję ds. sztuki kościelnej: *Instrukcja Episkopatu Polski o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej*; *Konserwacja i zabezpieczenie zabytków sztuki kościelnej*; *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej*; *Wskazania konserwatorskie*; *Statut muzeum diecezjalnego*; *Pro memoria w sprawie kradzieży zabytków kościelnych*; *II Polski Synod Plenarny*. Przedstawiono również przepisy synodalne Kościołów partykularnych. W końcowej części artykułu została zaprezentowana, na przykładzie konkretnych diecezji, struktura kościelna opieki nad zabytkami. Ponadto omówiono współpracę pomiędzy Policją, urzędami wojewódzkimi i służbami kościelnymi.

Na gruncie polskim najbardziej pogłębioną refleksję służącą popularyzacji idei kościelnych dóbr kultury znajdujemy w twórczości ks. bpa Mariusza Leszczyńskiego. Zestawienie kościelnych dokumentów o ochronie dóbr kultury znajduje się w publikacji dotyczącej bezpośrednio kwestii artystycznych. Dorobek ten poszerzony jest dodatkowo o artykuły omawiające poszczególne kwestie¹.

Odpowiednikiem Papieskiej Rady ds. Kultury jest Rada ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego KEP (dawniej Komisja Episkopatu ds. Sztuki Kościelnej). Obecnie jej przewodniczącym jest ks. prof. UW dr hab. bp Michał Janocha. W składzie Rady znajduje się trzech członków: bp Włodzimierz Juszczak, bp Grzegorz Ryś, bp Adam Wodarczyk i jedenastu konsultorów.

Do zadań szczegółowych Rady należą: upowszechnianie norm prawnych w zakresie opieki nad zabytkami, opieka nad zabytkami, czuwanie nad rozwojem współczesnej sztuki kościelnej, służenie pomocą i konsultacjami w sprawie organizowania i funkcjonowania muzeów kościelnych oraz postulowanie w *ratio studiorum* seminariów duchownych nauczania sztuki kościelnej i ochrony zabytków.

W roku 2016 utworzono w Radzie dwie sekcje:

- 1) Kultury i Badaczy Kultury, w której skład weszli:
 - ks. Grzegorz Michalczyk, Krajowy Duszpasterz Środowisk Twórczych, Rektor Kościoła pw. św. Alberta i Andrzeja w Warszawie, Wiceprzewodniczący Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów,
 - ks. prałat Aleksander Seniuk, Wicedyrektor Instytutu Papieża Jana Pawła II w Warszawie,
 - ks. prof. dr hab. Jan Sochoń, poeta, krytyk literacki, teolog i filozof, wykładowca UKSW;
- 2) Dziedzictwa Kulturowego, w której skład weszli:
 - s. dr M. Natanaela Wiesława Błażejczyk CSSF, Sekretarz Rady, dr sztuki, Konsultant KEP ds. Ochrony Zabytków Sakralnych, Członek Rady Programowej Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów;
 - ks. prof. UO dr hab. Piotr Paweł Maniurka, Dyrektor Muzeum Diecezjalnego, Diecezjalny Konserwator Zabytków, Członek Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
 - ks. dr Mirosław Nowak, Dyrektor Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, Diecezjalny Konserwator Zabytków;

RADA DS. KULTURY I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO KEP

- ks. lic. Wincenty Pytlík, Dyrektor Muzeum Diecezjalnego w Pielinie, Konserwator Diecezjalny;
- o. Jan Stanisław Rudziński OSPPE, Kustosze Zbiorów Sztuki Wotywniej Jasnej Góry;
- ks. Andrzej Rusak, Dyrektor Muzeum Diecezjalnego „Dom Długosza” w Sandomierzu, Diecezjalny Konserwator Zabytków, Członek Rady Programowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa;
- ks. Marek Wojnarowski, Dyrektor Muzeum Archidiecezjalnego im. św. Józefa Pelczara w Przemyśle, Diecezjalny Konserwator Zabytków, Przewodniczący Komisji Artystyczno-Budowlanej;
- ks. dr Jerzy Witczak, Dyrektor Biblioteki Papieskiego Wydziału Teologicznego i Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu.

Sekcja Kultury i Badaczy Kultury z jednej strony ma skupić się (jest w fazie początkowej pracy) na utworzeniu kanonu dobrych filmów, spektakli teatralnych, dobrej muzyki, sztuki (malarstwa, rzeźby, grafiki), literatury, z drugiej strony będzie zwracała uwagę na obecne wydarzenia w świecie w tych dyscyplinach kultury i sztuki oraz na interesujące i cenne wystawy. W tym celu podejmie współpracę z ekspertami, tj. badaczami literatury, krytykami filmowymi, krytykami sztuki, których nazwiska i imiona zostaną zasugerowane na kolejnych spotkaniach sekcji.

Sekcja Dziedzictwo Kulturowe będzie zajmowała się sprawami związanymi z muzealnictwem, ochroną dziedzictwa, a więc sprawami prowadzonymi przez konserwatorów diecezjalnych oraz sprawami dotyczącymi bibliotek i archiwów. Podejmie dalszą współpracę z podmiotami państwowymi (NID, NIMiOZ, NDAP), współorganizując konferencje, warsztaty, szkolenia tematyczne dla różnych środowisk zawodowych (konserwatorów diecezjalnych, pracowników muzeów kościelnych, archiwistów).

Planowane jest w przyszłości poszerzenie grona konsultorów obu sekcji o osoby świeckie.

Rada planuje również współpracować z badaczami kultury i ekspertami z różnych dziedzin kultury i sztuki.

Wspólnie ustalono, że w pełnym składzie Rada będzie się spotykać dwa razy w roku (biskupi-członkowie – w miarę możliwości przy okazji zebrań plenarnych Konferencji Episkopatu Polski), natomiast konsultorzy pozostaną w kontakcie, by współpracować w ramach sekcji².

W 2005 r. Rada wydała „Biuletyn Kościelnych Dóbr Kultury”, którego redaktorem jest bp Mariusz Leszczyński. Publikacja zawiera m.in. wypowiedzi Papieża Jana Pawła II nt. kościelnych dóbr kultury, dokumenty Papieskiej Komisji ds. Dziedzictwa Kulturowego Kościoła i materiały Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu Polski. Biuletyn został ubogacony dodatkowo redakcyjnymi zestawieniami oraz materiałami opracowanymi przez poszczególnych autorów. Obszerny materiał obejmuje 200 stron druku³.

W tym miejscu należy również wspomnieć co najmniej dwóch zasłużonych poprzedników obecnego Przewodniczącego Rady ds. Kultury bpa Janochy:

- bp Wiesław Alojzy Mering (2006–2016); w 2005 r. został członkiem Rady ds. Dialogu Religijnego, w ramach której objął funkcję przewodniczącego Komitetu ds. Dialogu z Niewierzącymi, a w 2006 r. przewodniczącym Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego; funkcję pełnił dwie kadencje;

- bp Jan Śrutwa; w ramach prac Episkopatu Polski w latach 1986–1989 pełnił funkcję przewodniczącego Komisji ds. Sztuki Kościelnej; w 1995 r. został powołany przez Papieża Jana Pawła II na konsultora Papieskiej Komisji do Spraw Dóbr Kulturalnych Kościoła, zaś dnia 21 maja 1997 r. został powołany na członka tejże Komisji; w ramach prac Episkopatu Polski został przewodniczącym Komisji ds. Sztuki Kościelnej oraz Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego.

Wydaje się słuszną uwagę ks. Andrzeja Kwiatkowskiego, aczkolwiek zapożyczona z innych źródeł, że „dokumenty wydawane przez papieską komisję wykorzystywane są na gruncie polskim jako działania Kurii Rzymskiej, promujące tematykę dóbr kultury”⁴.

Dokumenty Episkopatu Polski opracowane przez Komisję ds. sztuki kościelnej to:

Instrukcja Episkopatu Polski o ochronie zabytków i kierunkach rozwoju sztuki kościelnej (16 IV 1966 r.)⁵

Dokument był odpowiedzią na postulat Soboru Watykańskiego II. W punkcie czwartym czytamy:

Rządom kościołów przypominamy, że nie są oni właścicielami, lecz tylko stróżami i opiekunami dzieł sztuki sakralnej, znajdującej się w obiektach powierzonych ich pieczy.

Dlatego w żadnym wypadku nie wolno im najmniejszych nawet dzieł sztuki (jak np. zniszczone obrazy, figury, tzw. świątki, lichtarze, stare księgi, zegary) przenosić do innych kościołów, zabierać ze sobą na inną placówkę, sprzedawać lub darowywać. Dzieła takie należy zabezpieczyć przed kradzieżą i zniszczeniem, a jeśli ich stan nie pozwala na ekspozycję w kościele, trzeba przechowywać je w odpowiednim pomieszczeniu jako załączek ewentualnego muzeum parafialnego, lub też przekazać muzeum diecezjalnemu.

Konserwacja i zabezpieczenie zabytków sztuki kościelnej (17 VI 1970 r.)⁶

Komisja Episkopatu do spraw sztuki kościelnej wydała następujące polecenie dla księży proboszczów i rektorów kościołów w sprawie konserwacji i zabezpieczenia zabytków sztuki kościelnej:

Mnożące się ostatnio przypadki zniszczenia i kradzieży zabytków sztuki kościelnej zmuszają Konferencję Episkopatu do zwrócenia uwagi księży proboszczów i rektorów kościołów na kilka spraw związanych z tym zagadnieniem. Zgodnie z Instrukcją Episkopatu z dnia 16 IV 1966 r. wszelkie inwestycje konserwatorskie czy adaptacyjne w świątyniach muszą być zatwierdzone przez Kurie Biskupią, tj. przez konserwatora diecezjalnego i diecezjalną komisję artystyczną. Szczególną opieką należy otoczyć zabytki sztuki ruchome jako najbardziej narażone na zniszczenie lub kradzież. W związku z tym należy przestrzegać postanowień Instrukcji Episkopatu, która zawierała następujące upomnienia: [...] Nie można też narażać zabytków na zniszczenie wskutek braku opieki, lub przez oddanie ich niefachowym zabiegom ze strony osób nieposiadających uprawnień konserwatorskich.

Celem zabezpieczenia zabytków przed kradzieżą należy:

- 1) *nie zostawiać otwartych kościołów bez opieki; a ile możliwości założyć kraty przy wejściu z kruszcu do wnętrza kościoła;*

- 2) udostępnić zwiedzanie kościoła tylko w obecności któregoś z kapłanów miejscowych lub zaufanego przewodnika;
- 3) prosić kierowników czy pilotów wycieczek o wpisywanie się do książki zwiedzających z podaniem numeru dowodu osobistego;
- 4) bardzo ostrożnie udzielać pozwolenia na fotografowanie zabytków ruchomych czy całego wnętrza kościoła;
- 5) zaprowadzić ewidencję całego wyposażenia zabytkowego kościoła, sporządzając karty inwentaryzacyjne obiektów sztuki ruchomej z fotografiami i dokładnym opisem;
- 6) zabytki niewielkich rozmiarów silnie przymocować lub umieścić w miejscach niełatwo dostępnych, względnie przenieść do skarbcza czy do innego pomieszczenia, gdzie gromadzi się dzieła sztuki wycofane z kultu; w tym przypadku należy zapewnić warunki bezpieczeństwa i odpowiednie warunki klimatyczne;
- 7) w przypadku kradzieży natychmiast zawiadomić Kurię Biskupią, konserwatora wojewódzkiego i Milicję Obywatelską.

Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej (25 I 1973 r.)⁷

W kontekście bezpieczeństwa zbiorów normy postępowania (wytyczne) zostały zawarte w II, zaś w IV rozdziale mamy strukturę organizacyjną opieki nad sztuką. Warto je w całości przytoczyć. Tam też został po raz pierwszy nakreślony zakres kompetencji Komisji Episkopatu ds. sztuki kościelnej.

II. Zabytki sztuki i kultury chrześcijańskiej

§ 1. Duchowieństwo administrujące obiektami sztuki i kultury kościelnej niech pamięta, że zarządza własnością nie swoją, ale najwyższymi wartościami Bożymi i narodowymi, których całości i nienaruszalności winno strzec z największą troską i odpowiedzialnością przed Bogiem i Narodem.

§ 2. Stosownie do kanonu 1281 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego nie wolno sprzedawać, darować, zamieniać lub przenosić na inne miejsce obrazów cennych ze względu na kult religijny lub wartość artystyczną bez zezwolenia Stolicy Apostolskiej. Kwalifikacji wartości artystycznej przedmiotów dokonuje komisja.

§ 3. Przedmioty cenne, tzw. *res preciosae*, pozostające w użytku Kościoła nie mogą być sprzedawane bez zgody Stolicy Apostolskiej. W razie kierowania takiego wniosku o sprzedaż Ordynariusze winni dołączyć w tym względzie opinię komisji do spraw sztuki.

§ 4. Obiekty sztuki i przedmioty kultu znajdujące się w pomieszczeniach kościelnych lub w terenie powinny być zabezpieczone przed kradzieżami. Cenniejsze obiekty, pomieszczenia dzieł sztuki i skarbcze muszą być zaopatrzone w odpowiedni system alarmowy.

§ 5. Celem zabezpieczenia dzieł sztuki i zabytków kultury przed kradzieżami diecezjalne i zakonne referaty wypracują formy i sposoby ich inwentaryzacji oraz podadzą wzory dokumentacyjne służące sporządzeniu ich ewidencji. Wskazane jest ubezpieczenie ich od wypadków.

§ 6. Rządcy parafii i kościołów przeprowadzą inwentaryzację przedmiotów kultu i zabytków oraz wyposażenia wnętrza kościołów i kaplic, obiektów kultu wszystkich pomieszczeń sakralnych oraz kapliczek terenu parafii. Spis taki winien zawierać opis obiektów i ich fotografie.

Jeden egzemplarz spisu pozostaje u rządcy kościoła lub parafii, drugi zaś będzie przekazany do archiwum referatu do spraw sztuki, albo do muzeum diecezjalnego lub klasztornego.

§ 7. Ordynariusz diecezji sam lub przez swoich delegatów przeprowadza wizytację obiektów sztuki i zabytków parafii, oraz kościołów, sprawdza ich stan oraz zgodność z dokumentacją inwentaryzacyjną. Wskazano jest, aby wizytacja pasterska była poprzedzona inspekcją przedstawicieli komisji celem przygotowania fachowych wniosków dla Ordynariusza.

§ 8. Rządca parafii lub kościoła, odchodząc z zajmowanego stanowiska, przekazuje swemu następcy wszystkie obiekty sztuki i zabytkowe przedmioty wraz z ich inwentarzem, a z aktu tego sporządza się specjalny protokół.

§ 9. W razie zaginięcia zabytku albo obiektu sztuki z terenu parafii lub przedmiotu wyposażenia kościelnego rządcą parafii lub kościoła zgłasza natychmiast wypadek odpowiedniemu organowi Milicji Obywatelskiej, Kurii Diecezjalnej i konserwatorowi wojewódzkiemu, jeśli chodzi o obiekty zabytkowe, figurujące w ewidencji konserwatorskiej.

§ 10. W razie potrzeby zabezpieczenia i konserwacji dzieł sztuki oraz zabytków rządcą parafii omawia te sprawy z diecezjalnym referentem do spraw sztuki i ustala odpowiedni tok postępowania konserwatorskiego.

Stosownie do kanonu 1280 Kodeksu Prawa Kanonicznego zezwolenia na konserwację i odnowienie obiektów cennych ze względu na zabytkowy charakter, walory artystyczne lub rangę kultową udziela na piśmie Ordynariusz diecezji, po zasięgnięciu opinii komisji do spraw sztuki, a w razie potrzeby również specjalnych znawców sztuki i konserwatorstwa.

§ 11. Z toku postępowania konserwatorskiego sporządza się protokół z dokumentacją technologiczną i fotograficzną, którego jeden egzemplarz przekazuje się do Kurii Diecezjalnej, a drugi pozostaje w archiwum rządcy parafii lub kościoła. Podobnie postępuje się przy naprawach, rekonstrukcji i przeróbkach budowli zabytkowych oraz konserwacji dekoracji rzeźbiarskiej i malarskiej wewnątrz kościelnych.

§ 12. Wszystkie sprawy związane z konserwacją i adaptacjami architektury zabytkowej, konserwacją i odnowieniem jej dekoracji rzeźbiarskiej i malarskiej, wprowadzeniem do niej nowych wyposażenia plastycznych, jak również konserwacją ruchomych dzieł sztuki zabytkowej rządcą parafii albo kościoła uzgadnia z konserwatorem diecezjalnym.

§ 13. W związku z odnową liturgiczną ze względu na specyficzne warunki kultu religijnego w Polsce postanawia się:

a. Celem dostosowania wnętrza zabytkowego do nowej liturgii nie można przyjmować jednej reguły dla różnych wnętrz. Każda musi być rozpatrywana i rozwiązywana indywidualnie. Każde wnętrze zabytkowe ma własne niepowtarzalne cechy charakterystyczne, które winny być zachowane.

b. Nowe elementy, meble itp. umieszczane dziś we wnętrzu zabytkowym mogą mieć charakter współczesny i nie powinny być podrabiane pod jakiegokolwiek styl zabytkowy, z wyjątkiem opartej na dokumentacji rekonstrukcji – powinny być jednak tak zaprojektowane, by w zestawieniu z istniejącymi już elementami tworzyły harmonijną całość. Dotyczy to także różnych napisów i tablic oraz okolicznościowych dekoracji.

§ 14. Przy realizacji nowych projektów należy przestrzegać następujących wskazań:

a. Pracę projektowaną należy powierzać dobrym fachowcom.

b. Konieczna jest harmonijna współpraca inwestora i projektanta, oparta o racjonalny podział kompetencji i wz-

NORMY POSTĘPOWANIA W SPRAWACH SZTUKI KOŚCIELNEJ

jemne zaufanie. Praca twórcza nie może być robiona „pod dyktando”, jest bowiem głębokim przeżyciem indywidualnym.

- c. Każdy dobry projekt zatwierdzony do realizacji musi być konsekwentnie doprowadzony do końca. Każdy kompromis zmienia projekt na gorsze. Tylko zrealizowanie całej kompozycji może dać dobre wyniki.
- d. Inwestor w żadnym wypadku nie może sam dowolnie przerabiać zatwierdzonego projektu bez autora lub jego następcy.
- e. Każdy projekt musi być zaakceptowany do realizacji przez diecezjalną komisję do spraw sztuki.
- f. Radiofonia, oświetlenie i inne urządzenia techniczne związane z potrzebami nowej liturgii powinny być zainstalowane w sposób dyskretny, by nie kłóciły się z powagą miejsca. Na założenie i utrzymanie instalacji nagłaśniającej wewnątrz kościołów nie jest wymagane żadne pozwolenie władz państwowych.

§ 15. Ze względu na rozwijający się ruch turystyczny należy:

- a) dążyć do tego, by kościoły mogły być jak najdłużej otwarte w ciągu dnia,
- b) przy wejściu do kościoła umieścić informacje o parafii, kościele i jego wyposażeniu oparte na naukowych podstawach oraz napis zabraniający zwiedzania podczas nabożeństw lub ustalających godziny zwiedzania,
- c) obiekty ruchome tak umieścić i zabezpieczyć, by uchronić je przed kradzieżami,
- d) we wnętrzu kościoła organizować dyskretny nadzór,
- e) w razie potrzeby szkolić miejscowych przewodników dla zwiedzających i turystów.

§ 16. Obiekty wycofane z bezpośredniego kultu lub dekoracji wnętrza kościelnego należy umieścić w osobnych i zabezpieczonych pomieszczeniach jako zaczątek kolekcji parafialnej lub klasztornej, albo oddać do muzeum diecezjalnego.

IV. Organizacja opieki nad sztuką

§ 26. Konferencja Episkopatu Polski, przejmując tradycję Kościoła katolickiego w Polsce, sprawuje opiekę nad dawną i nową sztuką kościelną, zachęcając do poszukiwań nowych form twórczych.

§ 27. Konferencja Episkopatu Polski sprawuje ogólny nadzór i opiekę nad dawną i współczesną sztuką sakralną przez komisję Episkopatu do spraw sztuki kościelnej.

§ 28. Przewodniczącego wymienionej komisji mianuje Konferencja Episkopatu. Członków komisji, na wniosek przewodniczącego, mianuje Konferencja Episkopatu spośród osób duchownych i świeckich, wybitnych znawców sztuki i zabytkoznawstwa, architektów i artystów, plastyków i innych specjalistów.

§ 29. Komisja Episkopatu do spraw sztuki kościelnej posiada swego sekretarza, który prowadzi biuro z dokumentacją działalności komisji.

§ 30. Do szczegółowych zadań komisji należy:

- a) opieka nad zabytkami oraz czuwanie nad rozwojem współczesnej sztuki kościelnej,
- b) synchronizowanie działalności naukowo-badawczej, zabytkoznawczej lub wydawniczej wyższych uczelni katolickich zajmujących się problematyką sztuki kościelnej,
- c) utrzymanie kontaktów z państwowymi władzami zajmującymi się ochroną zabytków i współczesną twórczością architektoniczną oraz artystyczną,
- d) służenie pomocą i konsultacjami w sprawie organizacji oraz funkcjonowanie muzeów i zbiorów sztuki kościelnej,

- e) postulowanie programów nauczania w Seminariach Duchownych dotyczących sztuki kościelnej i ochrony zabytków,
- f) organizowanie kursów, konferencji naukowych i szkoleniowych dla duchowieństwa i osób świeckich, reprezentujących diecezje i prowincje zakonne w Polsce,
- g) proponowanie sposobów dokształcania księży, zakonnic i osób świeckich w zakresie chrześcijańskiej kultury artystycznej,
- h) tworzenie punktów informacyjnych dla duchowieństwa o pracowniach architektów, artystów, plastyków konserwatorów i innych specjalistów,
- i) opracowanie wytycznych i norm dla produkcji dewocjonalistów.

§ 31. Komisja posiada swój regulamin, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu.

§ 32. W poszczególnych diecezjach nadrzędną władzę nad sztuką kościelną sprawuje miejscowy Ordynariusz, który zgodnie z przepisami kościelnymi i ustaleniami Konferencji Episkopatu decyzje swoje opiera na opinii komisji ds. sztuki.

§ 33. Organem wykonawczym Ordynariusza w zakresie sztuki i ochrony zabytków i ważniejszych zagadnień architektonicznych jest referat do spraw sztuki, na czele którego stoi konserwator diecezjalny, którym powinien być specjalista, dysponujący fachową wiedzą i doświadczeniem w sprawach sztuki. Konserwator diecezjalny jest równocześnie przewodniczącym diecezjalnej komisji do spraw sztuki kościelnej.

§ 34. Poszczególne diecezje oraz prowincje zakonów i zgromadzeń męskich posiadają diecezjalne lub zakonne komisje do spraw sztuki kościelnej, które w ramach swoich kompetencji sprawują pieczę nad sztuką i kościelnymi zabytkami do nich należącymi.

§ 35. Członków komisji diecezjalnych lub zakonnych dobiera się podobnie jak w komisji Episkopatu spośród znawców sztuki, architektów, artystów i duchowieństwa parafialnego czy zakonnego.

§ 36. Do szczegółowych obowiązków komisji diecezjalnych do spraw sztuki kościelnej należy:

- a) opiniowanie projektów budowy nowych kościołów oraz innych budynków kościelnych,
- b) opiniowanie projektów przebudowy kościołów oraz przebudowy kościelnych budynków zabytkowych i innych,
- c) opiniowanie projektów polichromii, przedmiotów kultu oraz wystroju wnętrza kościelnego,
- d) opiniowanie projektów przeróbek wnętrza kościelnego, konserwacja polichromii, przedmiotów kultu religijnego itp.,
- e) opiniowanie projektów organów, dzwonów kościelnych, instrumentów muzycznych oraz aparatury technicznej dla celów liturgicznych i dydaktycznych,
- f) opiniowanie zamierzeń z zakresu instalacji ogrzewania, oświetlania i akustyki,
- g) opiniowanie organizacji i konserwacji cmentarzy i ich nagrobków oraz kapliczek, krzyży i figur przydrożnych,
- h) opiniowanie projektów przedmiotów dewocyjnych,
- i) udzielanie konsultacji rządcom kościołów, architektom i plastynom,
- j) organizowanie kursów i spotkań dyskusyjnych dla rządców kościołów, architektów i plastyków.

§ 37. Komisja przeprowadza kontrolę prac budowlanych i artystycznych i ich zgodność z zatwierdzonymi planami oraz dokonuje odbioru przeprowadzonych prac.

§ 38. Komisja organizuje w terenie opiekę nad sztuką przy pomocy kościelnych komitetów społecznych oraz wyznacza do tych celów księży opiekunów rejonowych lub dekanalnych.

§ 39. Komisje do spraw sztuki kościelnej prowincji zakonów lub zgromadzeń posiadają uprawnienia komisji diecezjalnych, za wyjątkiem spraw należących z prawa ogólnego lub partykularnego do kompetencji miejscowego Ordynariusza diecezji. W takim wypadku sprawy te załatwia diecezjalna komisja do spraw sztuki kościelnej.

§ 40. Komisje do spraw sztuki kościelnej działają na podstawie regulaminu zatwierdzonego przez Ordynariusza.

Wskazania konserwatorskie⁸

Innym dokumentem Komisji Episkopatu ds. sztuki kościelnej są *Wskazania konserwatorskie*, i tak jak tytuł wskazuje, instrukcja zawiera konkretne zalecenia dotyczące konserwacji. Najpierw opisuje wymagania, które powinni spełnić zlecający i zleceńbiorca, następnie zasady szczegółowe dotyczące malarstwa sztalugowego, na płótnie, malarstwa ściennego, rzeźby, elementów wyposażenia kościołów (nastaw ołtarzowych, ambon, chrzcielnic etc.), złocień, konserwacji argenterii kościelnych, obrazów kultowych, paramentów kościelnych. Ostatnie dwa punkty poświęcone są konserwacji architektury oraz cmentarzom. Instrukcja nie pomija drzewostanu, który ma podwójny walor: krajobrazowy oraz stanowi doskonały wiatrołom. Profesor Bogumiła Rouba podaje jeszcze jeden walor: drzewostan liściasty (lipy) bardzo dobrze osusza teren. Tym samym można uniknąć zawilgocenia w kościele. Dokument, oprócz wskazań konserwatorskich, nie podejmuje tematu innych form zabezpieczeń.

Wskazania zostały podpisane przez ks. bpa Jana Obląka⁹, Przewodniczącego Komisji ds. Sztuki Kościelnej. Należał do najwybitniejszych historyków Kościoła. Pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji i zajmował ważne stanowiska. Był m.in. wicerektorem Seminarium Duchownego „Hosianum” i dyrektorem Niższego Seminarium Duchownego. Jednocześnie wykładał historię Kościoła, patrologię, historię sztuki. Był też diecezjalnym konserwatorem zabytków, dyrektorem biblioteki i archiwum diecezjalnego, redaktorem naczelnym „Warmińskich Wiadomości Diecezjalnych”. Udało mu się odzyskać część dzieł sztuki zrabowanych przez sowieckich żołnierzy z kościołów diecezji warmińskiej i wywiezionych do Moskwy, a po latach przekazanych do Muzeum Narodowego w Warszawie.

Statut Muzeum Diecezjalnego (18 X 1976 r.)¹⁰

Konferencja Episkopatu Polski, obradująca 18 listopada 1976 r. w Warszawie, zatwierdziła Statut Muzeum Diecezjalnego. W rozdziale II – *Cel i zadania Muzeum Diecezjalnego* dokument postanawia: *Dziela sztuki zasadniczo powinny pozostawać w aktualnym kulcie w kościołach i kaplicach i stanowić wyposażenie pomieszczeń kościelnych. Jeśli jednak nie mogą już spełniać tego zadania, a w razie pozostawienia ich na miejscu, będą narażone na zniszczenie lub kradzież, należy je przekazać do Muzeum Diecezjalnego* (p. 6). Zaś w rozdz. III – *Organizacja Muzeum Diecezjalnego* znajduje się zapis mówiący o tym, że ta instytucja kościelna prowadzi inwentaryzację zabytków, znajdujących się w kościołach, kaplicach i plebaniach na terenie diecezji, oraz gromadzi bibliografię dotyczącą muzeum i dokumentację fotograficzną (p. 17 d.)¹¹.

Niektóre Muzea do tej pory funkcjonują w oparciu o ten Statut.

Pro memoria w sprawie kradzieży zabytków kościelnych (25–26 XI 1981 r.)

Konferencja Episkopatu Polski podczas obrad 25–26 listopada 1981 r. w Warszawie uchwaliła *Pro memoria* w sprawie kradzieży zabytków kościelnych. W dokumencie tym biskupi zwracają uwagę proboszczów, rektorów kościołów i dyrektorów muzeów diecezjalnych na pilną potrzebę ochrony zabytków sakralnych, w związku z nasilającą się falą kradzieży.

W związku z tym należy:

1. W kazaniach i katechezach ukazywać tego typu przestępstwa jako świętokradztwo zagrożone karą kościelną i jako zbrodnię przeciwko wyniszczonej przez czas i wojny kulturze polskiej. Taką samą kwalifikację moralną i kanoniczną trzeba stosować do handlu skradzionymi obiektami sztuki kościelnej.
2. Zwrócić uwagę pracownikom kościelnym o osobistej moralnej, prawnej i materialnej odpowiedzialności za strzeżenie zabytków sakralnych, wynikającej z umowy o pracę, z tytułu niedopełnienia obowiązku. Pracowników należy uczulić, by przez nieostrożność nie dali się wykorzystać dla ułatwienia przestępcom ich działalności.
3. Sporządzić – jeżeli tego nie zrobiono dotychczas, pomimo wcześniejszych zaleceń – przynajmniej spis obiektów ruchomych zaopatrzonego w fotografie, jeżeli parafia nie ma założonych kart inwentaryzacyjnych ODZ. Taki prowizoryczny spis i fotografie są wielką pomocą przy poszukiwaniu skradzionych przedmiotów.
4. Sprawdzić czy wzmocnić tradycyjne środki zabezpieczenia świątyń, kaplic, zakrystii czy muzeów (zamki, kraty, sztaby itp.), zwracając uwagę nie tylko na drzwi, ale i na okna. Niezależnie od tego rządcy kościołów o wartościowym wyposażeniu powinni zgłosić do Kurii Biskupich zapotrzebowanie na urządzenia alarmowe przeciw włamaniom oraz alarmowo-pożarowe. Kurie Biskupie przekażą te zamówienia do Sekretariatu Episkopatu.
5. Przestrzegać zasady, że kościoły i kaplice kryjące zabytkowe i cenne obiekty ruchome (do tej kategorii zalicza się także retabula ołtarzowe) nie mogą być pozostawione bez opieki nawet wtedy, gdy są zamknięte – np. nocą. Otoczenie kościoła winno być oświetlone, a służba kościelna czy ochotnicy spośród wiernych powinni dokonywać co jakiś czas obchodów. Żeby unikać nieporozumień należy o tym powiadomić miejscowy posterunek Policji.
6. Nie tylko tabernakula powinny być wewnątrz rzeczywiście (dotyczy to systemu zamków) pancerne; monstrancje, kielichy, puszki, relikwiarze, pacyfikały i inne precjoza należy bezwzględnie przechowywać w sejfach. Wewnątrz stopy należy na tych obiektach wygrawerować nazwę miejscowości i parafii.
7. Co kilka dni sprawdzać, czy przedmioty przechowywane w zakrystii, bocznych kaplicach, skarbcach, sejfach – rzeczywiście się tam znajdują, często bowiem nie można ustalić nawet przybliżonej daty kradzieży.
8. Zwrócić uwagę na miejsca, gdzie przechowywane są obiekty wycofane z kultu np. obrazy, rzeźby. Należy je strzec przed wilgocią i przegrzaniem z jednej, a kradzieżami z drugiej strony.
9. Szczególną czujność zachować w czasie prowadzenia prac remontowych i konserwacyjnych, gdyż panujące niekiedy zamieszanie sprzyja złodziejom.
10. Księża dziekani muszą zwrócić baczną uwagę, by w czasie ciężkiej choroby lub w przypadku śmierci rządcy parafii

PRZEPISY SYNODALNE KOŚCIOŁÓW PARTYKULARNYCH

cenne obiekty kościelne – przechowywane np. na plebanii – nie przechodziły w nieucziwne ręce. Ciągłe jeszcze zdarzają się przypadki takich świętokradczych kradzieży. Protokoły przejęcia parafii muszą być w tym przedmiocie bardzo szczegółowe¹².

II Polski Synod Plenarny (1991–1999)

W opublikowanych uchwałach Synodu, w osobnym punkcie, pt. *Ochrona i konserwacja zabytków, muzea kościelne*, Synod postanawia: *Ochrona zabytków polega z jednej strony na ich inwentaryzacji, z drugiej zaś na zabezpieczeniu. Szczególna odpowiedzialność za ochronę zabytków sztuki kościelnej spoczywa na proboszczach i rektorach kościołów zabytkowych. Postanowienia ustawy państwowej o ochronie zabytków obowiązują ich w sumieniu, gdyż są wyrazem wspólnej troski obywatelskiej o ocalenie patrimonium narodowego, tak bezlitośnie niszczonego przez wojny, pożary, wandalizm i grabieże, a także zaniedbania ze strony osób odpowiedzialnych. Żadnemu proboszczowi nie wolno wszczynać jakichkolwiek działań przy obiekcie zabytkowym bez uzyskania zgody konserwatora diecezjalnego. Konserwacja wymaga kwalifikacji zawodowych i wysokiego poziomu etyki zawodowej. W seminariach duchownych, w ramach wykładów z historii sztuki, należy zaplanować specjalne zajęcia poświęcone konserwacji zabytków sztuki kościelnej. Powinny być one poszerzone o wizyty w pracowniach konserwacji zabytków, aby uświadomić alumnom, jak skomplikowane i kosztowne są specjalistyczne zabiegi, które często nie byłyby konieczne, gdyby przestrzegano zasad ochrony zabytków (s. 117, p. 68). Obiekty szczególnie cenne, a zwłaszcza wycofane z kultu, mogą być przeniesione do muzeum diecezjalnego lub wzbogacić kolekcję parafialną. Podobnie ma się rzecz z archiwami i księgozbiorami parafialnymi. Muzea i kolekcje mają na celu nie tylko zabezpieczenie zabytków, ale i specyficzne oddziaływanie duszpasterskie realizowane przez stałą ekspozycję i wystawy okresowe (s. 117, p. 69). Ochronie podlega także otoczenie zabytkowych świątyń, tak zwany cmentarz przykościelny wraz z dzwonnica i drzewostanem (s. 117, p. 70)¹³.*

Przepisy synodalne Kościołów partykularnych (wybór)**■ II Synod Diecezji Lubelskiej (1977–1985)¹⁴**

Skarbiec zasobów sztuki, który w ciągu wieków nagromadził się w Kościele, winien być pieczołowicie strzeżony i zachowany z całą troskliwością.

■ III Synod Archidiecezji Łódzkiej (1996–1998)¹⁵

Art. 351. Obiekty sakralne i kościelne, a przede wszystkim dzieła sztuki i zabytkowe przedmioty kultu znajdujące się w pomieszczeniach kościelnych lub poza nimi powinny być zabezpieczone przed kradzieżą i pożarem. Cenniejsze obiekty, pomieszczenia dzieł sztuki i skarbcie muszą być zaopatrzone w system alarmowy.

Art. 352. W każdej parafii należy troskliwie przechowywać i uzupełniać dokumentację przedmiotów artystycznych i zabytkowych oraz wyposażenia wnętrza kościołów i kaplic. Nieużywane przedmioty artystyczne i zabytkowe należy odpowiednio zabezpieczyć w skarbcu parafialnym albo oddać w depozyt do Muzeum Archidiecezji Łódzkiej.

Art. 353. Należy dbać o stare wydawnictwa religijne, egzemplarze Biblii, modlitewniki, kancjonały i mszały. Obowiązk-

kiem proboszcza jest troska o ich konserwację; cenniejsze pozycje winien on przekazać w depozyt do Muzeum Archidiecezji Łódzkiej.

■ Synod Archidiecezji Przemyskiej (1995–2000)¹⁶

Statut 138.

§ 1. Administratorów obiektów zabytkowych zobowiązuje się do szczególnej troski wobec materialnych świadectw kultury.

§ 2. Proboszczowie zatroszczą się, aby obiekty zabytkowe, dostępne do zwiedzania, były właściwie zabezpieczone, a zwiedzający kościoły zachowywali się z godnością właściwą tym miejscom.

§ 3. Zaleca się, aby obiekty, o których mowa w paragrafie drugim, posiadały dokumentację, której jeden egzemplarz należy przekazać do archiwum Kurii Metropolitalnej.

§ 4. Przedmioty zabytkowe, księgi parafialne, obrazy, figury itp. mogą być udostępnione osobom trzecim przez zarządcę tylko za pisemną zgodą ordynariusza, po spisaniu dokładnej umowy. Dotyczy to także przypadków renowacji i konserwacji.

Statut 139.

§ 1. Ważną rolę w zabezpieczeniu najcenniejszych obiektów zabytkowych oraz promocji troski o zabytki przynajmniej Synod Muzeum Archidiecezji Przemyskiej im. bł. bpa Józefa Sebastiana Pelczara. Zasady jego funkcjonowania oraz szczegółowe zadania określa oddzielny statut stanowiący Aneks nr

§ 2. Zachęca się do organizowania, w łączności z muzeum archidiecezji, lokalnych muzeów oraz parafialnych izb pamięci, gdzie będą gromadzone ślady duchowej kultury, wyrażone w przedmiotach materialnych.

■ I Synod Diecezji Pelplińskiej (1992–2000)

„Problematykę ochrony dóbr kościelnych zawierają statuty od numeru 359–368. Zwracają one uwagę na znaczenie sztuki sakralnej, inwentaryzacji, właściwego zabezpieczenia obiektów oraz określają kompetencję Komisji Sztuki Kościelnej”¹⁷.

■ III Synod Gdański (2001)¹⁸

W rozdziale: Budownictwo sakralne, obiekty sakralne, zabytkowe i nowo powstające muzeum i archiwum mamy bardzo szczegółowo opisane zasady postępowania w przypadku obiektów sztuki i kultury kościelnej (statuty od 830–837). W kolejnym statucie – 838 – mamy wytyczne dot. zabezpieczenia, kolejne – do 844 – mówią o muzeum i archiwum.

Na użytek artykułu zacytuję statut dotyczący zabezpieczenia: Statut 838.

Synod przypomina także o stałym obowiązku czuwania nad właściwym zabezpieczeniem przed kradzieżą, jak i przed pożarem powierzonych opiece rządców parafii dóbr kultury. Należy:

- a) sprawdzać zamknięcia obiektów sakralnych i wyposażać je w odpowiednie nowoczesne zabezpieczenia antywłamaniowe;*
- b) w miarę możliwości założyć instalacje alarmowe, przeciw włamaniom oraz odpowiednie czujniki przeciwpożarowe;*
- c) w razie jakiegokolwiek kradzieży powiadamiać Kurie Metropolitalną oraz policję;*
- d) dbać o porządek na strychach, by w ten sposób uniknąć możliwości zaprószenia ognia;*

- e) dbać o to, by schody prowadzące na wyższe kondygnacje budynków sakralnych (dojścia do strychów, wejścia na chóry i do wież) były odpowiednio utrzymane i zabezpieczone przed korzystaniem przez osoby postronne; powinny mieć kraty lub drzwi z odpowiednimi zamkami;
- f) wyposażać kościoły w odpowiednie gaśnice proszkowe i dbać o to, by co roku przeprowadzać ich kontrolę tak, by miały aktualną atestację;
- g) utrzymywać w dobrym stanie drogi dojazdowe do obiektu;
- h) starannie kontrolować inne urządzenia gaśnicze, takie jak: hydranty, zbiorniki wodne i punkty gaśnicze z całym ich wyposażeniem;
- i) przeprowadzać kontrole instalacji elektrycznych i odgromnikowych. W biurze parafialnym winien się znajdować zawsze aktualny dokument potwierdzający sprawność wszystkich urządzeń elektrycznych i przeciwburzowych. Zaleca się prowadzenie księgi, w której kontrole, o których mowa w pkt 8 i 9, byłyby systematycznie odnotowywane;
- j) ponieważ jednak – mimo wszystkich wspomnianych zabezpieczeń – trzeba liczyć się z możliwością pożaru, którego nie będzie można szybko opanować, należy pamiętać o konieczności przygotowania drogi ewakuacyjnej oraz miejsca do przechowania ewakuowanych obiektów, dzięki czemu możliwe będzie uratowanie przynajmniej części wyposażenia wnętrza kościoła. W związku z powyższym dobrze byłoby mieć na terenie parafii grupę zaufanych ludzi, np. z „Semper fidelis”, którzy w razie jakiegokolwiek zagrożenia byłoby gotowi przeprowadzić taką ewakuację, a także strzec wyniesione obiekty przed grabieżą;
- k) przewidzieć ewakuację obiektów i ich odpowiednie zabezpieczenie także na wypadek tzw. wyższej konieczności, czyli wojny, powodzi itp.;
- l) ubezpieczyć obiekty sakralne od ognia i kradzieży w wiarygodnej instytucji ubezpieczeniowej.

■ I Synod Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej (1996–2001)

Statuty synodalne nie skupiają się bezpośrednio na ochronie dóbr kościelnych. Jedynie w punkcie 192 zapisano: *Bez zezwolenia Władzy Diecezjalnej nie wolno przeprowadzać żadnych zmian w prawie własności oraz w swobodnym posiadaniu i użytkowaniu dobra kościelnego. Zabronione są takie zmiany, w wyniku których następuje szkoda dla własności kościelnej. (...) Zabrania się wyzbywania rzeczy zabytkowych, choćby zniszczonych i w kościele użytecznych. Rzeczy te należy przekazać do Muzeum Diecezjalnego, względnie przechowywać zabezpieczone w Parafii. Statuty Synodalne w szczególności określają dwa aneksy: Statut Muzeum Diecezjalnego i Organizacja opieki nad sztuką*¹⁹.

■ I Synod Diecezji Łomżyńskiej (1995–2005)

„Kwestii ochrony zabytków poświęcono Instrukcję dotyczącą zabytków budownictwa sakralnego. Zwrócono uwagę na konieczność inwentaryzacji, właściwej troski o obiekty i kwestię ich ubezpieczenia. Biskup Łomżyński zastrzega sobie wydanie zgody na wszelkie prace konserwacyjne”²⁰.

■ I Synod Diecezji Białostockiej (1991–2000)²¹

Ochrona zabytków kościelnych

380. Zabytkami kościelnymi nazywamy budowle sakralne i kościelne, ich otoczenia i cmentarze grzebalne (układ, ogrodenie, pomniki, drzewostan itp.) oraz ruchome i nieruchome

przedmioty służące kultowi religijnemu, gdy posiadają wartość artystyczną, historyczną lub archeologiczną.

381. Kościół z wielkim szacunkiem przechowuje i udostępnia zabytki sztuki, jako artystyczne dziedzictwo swoich dziejów. Uważa je za świadectwo wiary i pobożności wiernych oraz za pomniki kultury narodowej i ogólnoludzkiej.

382. Zabytkowe świątynie powinny być udostępniane zwiedzającym, jednakże poza nabożeństwami i przy zapewnieniu szacunku należnego miejscom świętym.

383. Ochrona zabytków jest obowiązkiem zarówno całej archidiecezji, jak i każdej parafii, duchownych i ludzi świeckich. Z urzędu opiekę tę sprawują: biskup diecezjalny, przewodniczący Archidiecezjalnej Komisji Sztuki Kościelnej, dyrektor Muzeum Archidiecezjalnego, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego (w zakresie zbiorów archiwalnych), dyrektor Biblioteki Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego (w zakresie zbiorów bibliotecznych), proboszczowie oraz inni rządcy budowli sakralnych i kościelnych.

384. Opieka nad zabytkami polega na trosce o ich całość, fachowym naprawianiu zniszczeń, ochronie przed pożarem i kradzieżą oraz budzeniu świadomości społecznej o ich niepowtarzalnej wartości.

385. Rządom kościołów, kaplic i innych obiektów nie wolno bez zezwolenia Kurii Metropolitalnej sprzedawać, darowywać, pożyczać, przenosić do innych kościołów ani zabierać ze sobą na inną placówkę powierzonych ich opiece zabytków.

386. Zabytki sztuki kościelnej, częściowo zniszczone i nieużytkowane, należy przekazać w depozyt Muzeum Archidiecezjalnemu. Można, stworzywszy odpowiednie warunki, przechowywać je również na miejscu, dając przez to początek parafialnemu zbiorowi zabytków.

387. Przystosowując zabytkowe wnętrza sakralne do wymogów nowych przepisów liturgicznych, należy zadbać, by nie działało się to ze szkodą dla dzieł dawnej sztuki.

388. Wszelkie zamierzone prace przy obiektach zabytkowych wymagają opinii Archidiecezjalnej Komisji Sztuki Kościelnej oraz zezwolenia biskupa diecezjalnego i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

389. Zabytkowym obiektom należy zapewnić szczególne bezpieczeństwo przed pożarem i kradzieżą. Przedmioty o wyjątkowej wartości poleca się przechowywać w ogniotrwałych kasach pancernych. Chroni je także zainstalowanie systemu alarmowego.

390. Wszelkie zagrożenia i straty dotyczące zabytków kościelnych należy natychmiast zgłaszać Kurii Metropolitalnej i Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, a w przypadku kradzieży, także państwowym organom ścigania.

■ I Synod Diecezji Opolskiej (2002–2005)

„W statutach Synod postanawia: na terenie Diecezji opolskiej szczególna troska o ochronę zabytków sztuki sakralnej oraz ich inwentaryzacja spoczywa na Muzeum Diecezjalnym. (...) W parafii szczególna odpowiedzialność za ochronę zabytków sztuki kościelnej spoczywa na proboszczach i rektorach kościołów. Postanowienia ustawy państwowej i prawa kościelnego o ochronie zabytków obowiązują ich w sumieniu, gdyż są wyrazem wspólnej troski obywatelskiej o ocalenie dziedzictwa narodowego (...).

Synod określa sposób ochrony zabytków poprzez dwa działania: inwentaryzację i zabezpieczenie. Zwraca też uwagę na konieczność uzyskania zgody kościelnych i państwowych

PRZEPISY SYNODALNE KOŚCIOŁÓW PARTYKULARNYCH

służb konserwatorskich w podejmowanych przez administratorów działaniach. Zwrócono też uwagę na objęcie ochroną otoczenia zabytkowych świątyń i cmentarzy, a także drzewostanu”²².

Przypomina rządcom parafii o ich odpowiedzialności za inwentaryzację i zabezpieczenie zabytków sakralnych zgodnie z przepisami kościelnymi i państwowymi, a także o przekazywaniu do Muzeum Diecezjalnego obiektów zabytkowych wycofanych z kultu.

Cenna w księdze tegoż synodu jest osobna *Instrukcja synodalna dotycząca zabezpieczenia zabytków sakralnych w obiektach kościelnych*, która podaje szczegółowe przepisy w tym względzie. Kościelne i państwowe normy prawne dotyczące dzieł sztuki i ochrony zabytków publikowane są także w urzędowych pismach diecezjalnych.

■ I Synod Diecezji Legnickiej (2007–2012)²³

7. Zabezpieczenie i ochrona zabytków kościelnych polega w pierwszym rzędzie na prowadzeniu dokumentacji zabytków. Podstawową formą dokumentacji zabytków jest urzędowy wpis do rejestru zabytków, który dokonywany jest na podstawie urzędowej decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź bezpośrednio na wniosek właściciela zabytku.

8. Proboszcz lub administrator parafii oraz osoba odpowiedzialna za poszczególne instytucje diecezjalne jest zobowiązana do posiadania oraz przechowywania urzędowych dokumentów dotyczących wpisu wszystkich zabytków kościelnych do rejestru zabytków wraz z ich pełnym spisem i zbiorem kart ewidencyjnych.

14. Zabezpieczenie i ochrona zabytków polega na podejmowaniu działań mających na celu zapewnienie koniecznych warunków gwarantujących trwale zachowanie zabytków, zapobieganie wszelkim zagrożeniom, jak i umożliwienie ich właściwego utrzymania i użytkowania.

15. Do podstawowych form zabezpieczeń obiektów zabytkowych przed włamaniami i kradzieżami należą różnorodne zabezpieczenia mechaniczne, takie jak: kraty, zamki, kłódki itp., oraz antywłamaniowe systemy zabezpieczeń elektronicznych. W zakresie zabezpieczeń mechanicznych kościołów, szczególnie proboszczowie lub administratorzy parafii zobowiązani są do stosowania różnorodnych solidnych i atestowanych urządzeń mechanicznych, które należy systematycznie monitorować, zwracając uwagę na ich skuteczność.

16. Antywłamaniowe zabezpieczenia elektroniczne powinny posiadać schemat zainstalowanego systemu oraz specyfikację urządzeń składających się na system antywłamaniowy, wraz ze stosownymi gwarancjami instalatora i producenta. Zabezpieczając w ten sposób obiekt zabytkowy, należy ustalić sposób serwisowania i bieżącej obsługi systemu, a wykonawca oraz serwisant zobowiązani są do złożenia pisemnego oświadczenia o odpowiedzialności prawnej w kwestii poufności informacji o samym systemie i jego obsłudze.

17. Na bezpieczeństwo zabytków bezpośredni wpływ mają różnorodne urządzenia techniczne, wśród nich szczególne znaczenie dla bezpieczeństwa mają instalacje związane z ochroną przeciwpożarową. Do instalacji mających bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo zabytków należą: urządzenia przeciwpożarowe, takie jak elektroniczne systemy powiadomień o pożarze, gaśnice, inny niezbędny sprzęt gaśniczy; instalacje odgromowe oraz instalacje gazowe, grzewcze i kominowe. Dla bezpieczeństwa zabytków kościelnych szczególnie ważna jest

zgodność wszystkich powyższych instalacji z obowiązującymi normami resortowymi oraz ich jakość i sprawność techniczna. Ze względu na bezpieczeństwo zabytków, należy systematycznie monitorować i dokonywać okresowych przeglądów wszystkich urządzeń technicznych, co musi być potwierdzone pisemnymi protokołami sprawności i bezpieczeństwa wraz z koniecznymi schematami każdej z instalacji.

18. Ustawowe wymagania dotyczące korzystania z powyższych instalacji technicznych wskazują i regulują przepisy prawa budowlanego, które określają normy prawne dotyczące dopuszczenia do użytkowania poszczególnych urządzeń, sposobu ich instalacji oraz wyznaczają parametry techniczne dotyczące ich bezpiecznego użytkowania w obiektach zabytkowych. Obowiązujące obecnie normy techniczne wymagają dokonywania pięcioletnich przeglądów instalacji elektrycznej i odgromowej oraz rocznych przeglądów instalacji gazowych, kominowych, gaśnic i innych.

19. Zagrożenie zabytków ze strony wód opadowych i gruntowych wymaga działań związanych z zabezpieczeniem każdego z obiektów zabytkowych przed wilgocią, co wiąże się z koniecznością skutecznego odprowadzenia nadmiaru każdego rodzaju wód. Do podstawowych działań w tym zakresie należy przede wszystkim montaż instalacji drenażowych, kanalizacyjnych i różnorodnych systemów orynnowań. Na każde z działań w tym zakresie należy uzyskać stosowne pozwolenia właściwych urzędów nadzoru budowlanego i służb konserwatorskich, w oparciu o branżowe ekspertyzy i zatwierdzone projekty budowlane, wraz z pozytywną opinią odpowiednich wydziałów Legnickiej Kurii Biskupiej.

20. Do pierwszorzędnych zadań proboszcza lub administratora parafii oraz osoby odpowiedzialnej za poszczególne instytucje diecezjalne, wynikających z obowiązku opieki nad zabytkami należy konieczność zawiadomienia kościelnych i państwowych służb konserwatorskich oraz organów ścigania o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po wystąpieniu zdarzenia.

■ I (XIV) Synod Archidiecezji Warmińskiej (2006–2012)

„Przepisy odnośnie spraw dotyczących ochrony dziedzictwa zawarto w statutach w punktach 204–244, 253–254. Zwrócono w nich uwagę na znaczenie dóbr kultury, ich inwentaryzację oraz podkreślono znaczenie Wydziału Sztuki Kościelnej i Konserwacji i Archidiecezjalnego Konserwatora Zabytków jako organu wykonawczego Biskupa Warmińskiego”²⁴.

Jak podawał I Synod Diecezji Białostockiej w statucie 383, ochrona zabytków jest obowiązkiem zarówno całej archidiecezji, jak i każdej parafii, duchownych i ludzi świeckich. Z urzędu opiekę tę sprawują: biskup diecezjalny, przewodniczący Archidiecezjalnej Komisji Sztuki Kościelnej, dyrektor Muzeum Archidiecezjalnego, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego (w zakresie zbiorów archiwalnych), dyrektor Biblioteki Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego (w zakresie zbiorów bibliotecznych), proboszczowie oraz inni rządcy budowli sakralnych i kościelnych.

Taka struktura obowiązuje w każdej diecezji. Zdarza się, że diecezja nie ma muzeum czy archiwum, może nawet zdarzyć się tak, że w diecezji nie ma konserwatora diecezjalnego. Wówczas na pewno jest Komisja ds. sztuki kościelnej. Sporadycznie tę funkcję sprawuje ekonom lub kanclerz diecezji.

Dla przykładu wygląda to w następujący sposób:

■ **Diecezja Bielsko-Żywiecka²⁵:**

Biskup Diecezjalny
Komisja Architektury i Sztuki Sakralnej Diecezji Bielsko-Żywieckiej:

Konserwator zabytków Architektury i Sztuki Sakralnej
Muzeum Diecezjalne – Dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

Biblioteka – Dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

Szkoły i uczelnie: w zakresie swoich zbiorów.

■ **Diecezja Bydgoska²⁶:**

Biskup

Kuria Diecezjalna – Ekonom lub Kanclerz Kurii

Brak informacji dot. Komisji Architektury i Sztuki Sakralnej, diecezja nie ma konserwatora diecezjalnego

■ **Archidiecezja Częstochowska:**

Arcybiskup Archidiecezji

Wydział Ekonomiczny, Budownictwa i Ochrony Zabytków

Referat Budowlany i Konserwatorski

Kierownik Referatu (Diecezjalny konserwator zabytków)

Dyrektor Muzeum Archidiecezji Częstochowskiej: w zakresie swoich zbiorów

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej

■ **Diecezja Drohiczyńska:**

Biskup Diecezjalny

Komisja Architektoniczno-Budowlana

Muzeum Diecezjalne – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

Archiwum – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

■ **Diecezja Elbląska²⁷:**

Biskup Diecezjalny

Diecezjalna Komisja ds. Budownictwa Kościelnego i Sztuki Sakralnej

Archiwum Diecezjalne – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

■ **Diecezja Elcka²⁸:**

Biskup Ordynariusz

Kancelaria Kurii Biskupiej

■ **Archidiecezja Gdańska²⁹:**

Arcybiskup Archidiecezji

Wydział Konserwatorsko-Budowlany

Archidiecezjalny Konserwator Zabytków

Muzeum Archidiecezjalne w Gdańsku Oliwie – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

Archiwum Archidiecezji – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

■ **Diecezja Gliwicka³⁰:**

Biskup Diecezjalny

Diecezjalna Komisja ds. Budownictwa i sztuki Sakralnej

Sekcja Sztuki sakralnej

Diecezjalny Konserwator zabytków

■ **Diecezja Gnieźnieńska³¹:**

Prymas Polski

Referat konserwacji zabytków – (konserwator diecezjalny)

Archidiecezjalna Komisja ds. Budowy i Konserwacji Kościołów i Budynków Kościelnych – Przewodniczący Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów

Archiwum AG – dyrektor: w zakresie swoich zbiorów.

Zabytki sakralne stanowią istotny element dziedzictwa kulturowego. Spośród ponad 70 tys. zabytków wpisanych do rejestru, blisko 13 tys. (ok 18,5%) stanowią zabytkowe zespoły kościelne. Obowiązek współdziałania państwowych instytucji oraz kościelnych służb konserwatorskich na rzecz ochrony dziedzictwa kultury wynika zarówno z prawa państwowego, jak i kościelnego. Ciężar utrzymania zabytku w należytym stanie spoczywa na właścicielu lub posiadaczu, niezależnie od tego, czy jest to osoba fizyczna czy kościelna osoba prawna. Podmiotem odpowiedzialnym za ochronę wg prawa kościelnego jest diecezja i kierujący nią biskup diecezjalny.

Jak wynika z najnowszego „Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce”, opracowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2017 r., najlepiej zachowaną grupą zabytków są obiekty sakralne. Podstawą ich dobrej kondycji jest ciągłość użytkowania większości świątyń zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem, powszechna akceptacja wartości zabytkowych, możliwość pozyskiwania z różnych źródeł środków na systematyczne prace remontowe i konserwatorskie. W zdecydowanej większości architektury wzbogacającą zabytki ruchome stanowiące wyposażenie i wystrój świątyń, także poddawane stałym pracom konserwatorskim, zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i ujęte w ewidencjach zabytków. Również wiele cmentarzy jest wpisanych do rejestru zabytków lub też jest ujętych w ewidencjach zabytków.

Proboszczowie na ogół współpracują z wojewódzkimi urzędami ochrony zabytków, jego delegaturami oraz samorządowymi konserwatorami zabytków i na bieżąco uzgadniają planowane prace, uzyskując pozwolenia na prowadzenie robót budowlanych, prac restauratorskich i konserwatorskich przy zabytkach. Świadomość konieczności prawidłowego dbania o powierzone dziedzictwo jest wśród księży coraz większa. Dzięki temu bardzo rzadko zdarza się, że prace przy zabytkach sakralnych prowadzone były bez uzyskania pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Natomiast zdarza się, że skradzione obiekty nie są zgłaszane na Policję. Czy wynika to z niedopatrzenia, czy z zaniedbania, czy z braku skatalogowania, czy z obawy przed chodzeniem po sądach – trudno powiedzieć. Na pewno z Biurem Kryminalnym Komendy Głównej Policji możemy i powinniśmy poprawić współpracę w zakresie zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu narodowemu.

Dzieje się to już na polu znakowania i przeglądu obiektów sakralnych. Dobrym przykładem takowej współpracy jest Archidiecezja Poznańska, gdzie Wydział Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Poznaniu wspólnie z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Poznaniu przygotował projekt etapowego przeglądu najcenniejszych, zabytkowych obiektów sakralnych na terenie województwa wielkopolskiego. Działania te są jeszcze prowadzone. Zabytki zostały oznakowane mikrocząsteczkami DNA, które pozwalają na jednoznaczną identyfikację miejsca pochodzenia obiektu. Mam nadzieję, że w niedługim czasie inne diecezje przystąpią do podobnego programu. Z pewnością jest to duży wysi-

WSPÓŁPRACA KOŚCIOŁA Z POLICJĄ W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW

łek wszystkich stron (Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Policji i diecezji), ale jak widzimy, warto porównać stan ewidencyjny ze stanem faktycznym na podstawie kart ewidencyjnych zabytków ruchomych, pozyskać lub uzupełnić dokumentację fotograficzną i oznakować obiekty, najlepiej jak to jest dzisiaj możliwe.

Dzieła sztuki są niepowtarzalne. W czasie II wojny światowej utraciliśmy ich tak dużo, że każda rzecz powinna mieć dla nas wyjątkowa wartość, o którą należy zawalczyć.

¹ Ks. A. Kwaśniewski, *Kościelne Dobra Kultury jako narzędzie formacji Chrystifideleslaici przy Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 7, s. 115–143; tytułem egzemplifikacji: *Zatroskani o ślady przeszłości. Archiwista kościelny we współczesnej rzeczywistości*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2005; M. Brudysz, *Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, Kraków–Lublin 2015; M. Zahajkiewicz, *Biblioteki w działalności Kościoła*, w: *Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce. Dziedzictwo dóbr kulturowych w oczach Kościoła*, „Biuletyn Muzeum Diecezjalnego” 1999–2000, nr 3, s. 4–13.

² *Protokół z posiedzenia Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego KEP w dniu 7 grudnia 2016 r. w Domu Arcybiskupów Warszawskich*.

³ F. Marchisano, *List do biskupa J. Śrutwy, przewodniczącego Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego Konferencji Episkopatu Polski*, Watykan, 15 XI 2002, „Biuletyn Kościelnych Dóbr Kultury” (dalej BKDK) nr 1, Warszawa 2005, s. 73–76; bp M. Leszczyński, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego, Muzea kościelne i zbiory sakralne*, w: „Muzealnictwo” 49 (również na: <https://muzealnictworocznik.com/api/files/view/20194.pdf>) [dostęp: 6.03.2018 r.].

⁴ Ks. A. Kwaśniewski, *Kościelne Dobra Kultury jako narzędzie formacji Chrystifideleslaici przy Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „Veritati et Caritati” 2016, nr 7, s. 115–143.

⁵ <http://www.kkbids.episkopat.pl/?id=188> (p. 4).

⁶ Ks. prof. Janusz St. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Wydanie IV poprawione i zaktualizowane, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa MMI, *Aneksy, Wypisy z najważniejszych dokumentów kościelnych i państwowych dotyczące ochrony i konserwacji zabytków w Polsce*; A. Dokumenty Kościelne, s. 186–205.

⁷ Ks. prof. Janusz St. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, dzieło cyt.

⁸ Tamże.

⁹ <http://www.idziemy.pl/kosciol/16-xii-1988-zmarl-bp-jan-oblak/> [dostęp: 6.03.2018]; <http://www.borzecin.pl/znani-i-zasluzeni/3061-obk-jan-wadysaw-1913-1988.html> [dostęp: 6.03.2018 r.].

¹⁰ Statut dla Muzeów Diecezjalnych w Polsce, zatwierdzony przez KEP (155) z dnia 18XI 1976 r. (archiwum SKEP).

¹¹ Tamże.

¹² Archiwum SKEP.

¹³ *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, s. 117–118, p. 68–70. Bp M. Leszczyński, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej*.

¹⁴ http://diecezja.lublin.pl/prawo/synod_1985/ Rozdz. VII. Muzyka i sztuka, B. Sztuka sakralna, p. 272.

¹⁵ <http://www.archidiecezja.lodz.pl/czytelni/synod/ksiega6.html> Księga. VI. Dobra doczesne Kościoła łódzkiego, rozdz. 2. Kościelne budownictwo i ochrona zabytków [dostęp: 7.03.2018 r.].

¹⁶ https://www.google.pl/search?client=safari&rls=en&q=Synod+Archidiecezji+Przemyskiej&ie=UTF-8&oe=UTF-8&gfe_rd=cr&dc=0&ei=Btt8Wuz2GNC3zAWs6574Ag Statuty-Synodalne-Synodu-Archidiecezji-Pzremyskiej.pdf [dostęp: 7.03.2018 r.].

¹⁷ Z. Czernik, *Działania Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce w zakresie ochrony zabytków*, w: *Założenia systemu służb konserwatorskich w Polsce*, praca zbior. pod red. B. Szmygina, Warszawa 2016, s. 15–29, [Ochrona Dziedzictwa Kulturowego 1 (15)].

¹⁸ <http://docplayer.pl/5279308-lII-synod-gdanski-misja-ewangelizacyjna-kosciola-gdanskiego-na-poczatku-nowego-tysiaclecia.html> (s. 337–342; statuty od 830–844) [dostęp: 7.03.2018 r.].

¹⁹ Z. Czernik, *Działania Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce*.

²⁰ Tamże.

²¹ http://archibial.pl/dokumenty_do_pobrania/synod.pdf [dostęp: 7.03.2018 r.].

²² Z. Czernik, *Działania Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce*.

²³ <http://www.synod.diecezja.legnica.pl/KSIEGA/TOMI/21-115.pdf> str. Instrukcja w całości od s. 212–221 [dostęp: 7.03.2018 r.].

²⁴ Z. Czernik, *Działania Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce*, s. 15–29.

²⁵ <http://diecezja.bielsko.pl/rady-i-komisje/> [dostęp: 7.03.2018 r.].

²⁶ <http://diecezja.bydgoszcz.pl> [dostęp: 7.03.2018 r.].

²⁷ <http://www.diecezja.elblag.pl/kuria/nowa-strona/> [dostęp: 7.03.2018 r.].

²⁸ <http://diecezjaelk.pl/kancelaria/> [dostęp: 7.03.2018 r.].

²⁹ <http://www.diecezja.gda.pl/kuria/wydzial-konserwatorsko-budowlany> [dostęp: 7.03.2018 r.].

³⁰ <http://kuria.gliwice.pl/site/article?id=102&type=curia> [dostęp: 7.03.2018 r.].

³¹ http://www.archidiecezja.pl/instytucje/kuria_metropolitalna/wydzial_ekonomiczny.html [dostęp: 7.03.2018 r.].

Summary

Actions of the Polish Episcopacy Conference and particular Churches in the area of protecting cultural property

The article presents the main formal initiatives of the Polish Church in the area of protecting religious cultural property. At the beginning, the author introduces the Council of Culture and Cultural Heritage Protection of the Polish Episcopacy Conference and presents its tasks, planned and finished. Next, it describes the following documents of the Polish Episcopacy, developed by the Sacred Art Committee: *the Instruction of the Polish Episcopacy on protection of objects of cultural heritage and directions of the development of the sacred art, Restoration and protection of antiques of the sacred art, Restoration requirements, The Status of Diocesan Museum, Pro memoria on thefts of religious objects of cultural heritage, IPnd Polish Plenary Synod*. The article also presents synodal regulations of the particular Churches. Finally, it describes how the church organised the protection of religious historical objects, illustrated with an example of particular dioceses. Moreover, it presents cooperation between the police, representatives of province offices and church authorities.

Thumaczenie: Joanna Łaszyn

DZIAŁANIA ROZPOZNAWCZE I ZABEZPIECZAJĄCE

w procesie odzyskiwania
skradzionych dzieł sztuki

Anna Lewandowska

Konserwator dzieł sztuki
w Pracowni Konserwacji Malarstwa na Płótnie
w Muzeum Narodowym w Warszawie

Artykuł ma na celu przybliżenie zagadnień związanych z problematyką odzyskiwania skradzionych dzieł sztuki z perspektywy konserwatora współpracującego z organami ścigania. W tekście opisano procedury postępowania z artefaktami, od momentu przejęcia, przez zabezpieczenie, transport i prawidłowe magazynowanie. Kolejnym etapem działania jest pozyskanie istotnych dla śledztwa informacji poprzez wnikliwą obserwację obiektów, analizę ich zniszczeń, odnalezienie śladów fachowych interwencji konserwatorskich i amatorskich „napraw”. Uzyskana w ten sposób wiedza musi zostać skonfrontowana z danymi archiwalnymi dotyczącymi badanych zabytków. Praca z dziełem sztuki jest często zadaniem trudnym i żmudnym, wymagającym wiedzy wykraczającej poza standardy postępowania z mieniem skradzionym oraz obligującym Policję do współpracy z gronem cywilnych specjalistów. W procesie odzyskiwania tego rodzaju obiektów istotny jest każdy etap pracy, zarówno w czasie poszukiwania, identyfikacji, odnalezienia, po przebieg procesu rozpoznawczego i dowodowego, tak aby odzyskanie było skuteczne prawnie. Jednocześnie na każdym etapie postępowania należy pamiętać o zachowaniu ostrożności podczas obchodzenia się z dziełem sztuki.

Właściwe zabezpieczenie i przeprowadzenie działań rozpoznawczych to niezwykle istotne etapy procesu odzyskiwania skradzionych dzieł sztuki. Zarówno sam przedmiot, jak i złożony charakter powstania straty oraz okoliczności jego odnalezienia sprawiają, iż nie jest łatwym zadaniem doprowadzić do skutecznego odzyskania obiektu, nawet jeśli zostanie on zlokalizowany. Jest to zazwyczaj związane z jego niedostateczną dokumentacją z czasu przed kradzieżą.

Sam proces odnalezienia obiektu do prostych nie należy. Skradzione przedmioty są tak różnorodne, jak cała kultura materialna człowieka – od biżuterii, poprzez wszelkie drobiazgi rzemiosła artystycznego, pamiątki rodzinne, militaria,

dzieła sztuki zdobniczej, rzeźby, obrazy, tkaniny czy meble, czyli wszystko, co ładne czy cenne. Na rynku legalnym i nielegalnym krążą dziesiątki tysięcy przedmiotów, a biorąc pod uwagę handel internetowy, galerie, domy aukcyjne oraz targi staroci na całym świecie, można zaryzykować stwierdzenie, że codziennie do handlu trafiają miliony mniejszych i większych dzieł sztuki. Najłatwiej zidentyfikować obiekty obdarzone indywidualnymi cechami. Pojedyncze i jedyne w swoim rodzaju, jak obrazy, rysunki, pastele, akwarele czy też wszelkie przedmioty robione na zamówienie. Inaczej i znacznie trudniej jest z przedmiotami masowej produkcji (jeśli w ciągu użytkowania nie nabyły cech indywidual-

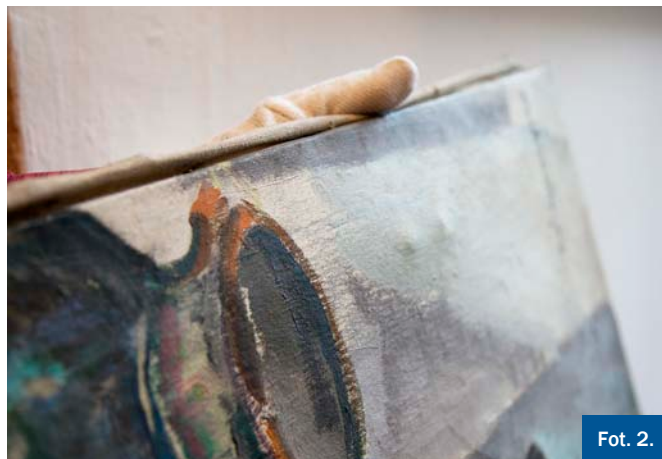
DZIAŁANIA ROZPOZNAWCZE I ZABEZPIECZAJĄCE W ODZYSKIWANIU SKRADZIONYCH DZIEŁ SZTUKI

nych, np. śladów reperacji, charakterystycznych uszkodzeń, jak rozdarcia, złamania, stłuczenia, ubytki, wgniecenia, zarysowania itp.). Oczywiście wszystkich podobnych cech indywidualizujących przedmiot musi być świadom właściciel, któremu ten przedmiot skradziono. Tak, aby mógł o nich opowiedzieć albo udostępnić fotografie, co byłoby w takiej sytuacji optymalne. Takie drobne uszkodzenia czy reperacje będą ważne przy identyfikacji każdego przedmiotu zabytkowego. Miejsce raz uszkodzone zawsze już takie pozostanie, nawet jeśli obiekt w międzyczasie przejdzie konserwację i na pierwszy rzut oka niczego nie będzie widać. Nie pozostanie to jednak tajemnicą dla konserwatora. Niejednokrotnie może on również powiedzieć, w jakich okolicznościach doszło pierwotnie do uszkodzenia.

W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że rola konserwatora w procesie potwierdzenia tożsamości dzieła sztuki jest niezbędna ze względu na możliwe trudności w identyfikacji. Nie należy bowiem zapominać, że obiekty już w momencie kradzieży mogły ulec znacznym uszkodzeniom, wywołanym chociażby szybkością działania złodzieja, ale również okolicznościami samego przestępstwa. W późniejszym czasie los również nie musiał obejść się z nimi łaskawie. Dzieła sztuki, takie jak obrazy, grafiki, rysunki, tkaniny, meble, rzeźby, w wyniku różnych okoliczności mogą zmieniać format oraz kształt (zmniejszenie, zwiększenie, podział na części). Mogą zostać oczyszczone czy przemalowane, począwszy od wprowadzenia drobnych modyfikacji, skończywszy na całkowitej zmianie kompozycji, celem ukrycia pierwotnego założenia malarskiego (np. do wywiezienia za granicę). Niejednokrotnie spotkać się można z usuwaną czy zmienioną sygnaturą. Podobne działania prowadzone są na oznaczeniach nanoszonych na dzieła sztuki, zarówno muzealne, jak i będące własnością instytucji, związków wyznaniowych i osób prywatnych. Wszelkie napisy, naklejki, pieczętki przyklejane na plecach obiektów mogą ulec usunięciu mechanicznemu i chemicznemu. Obrazy bywają dublowane na dodatkowe płótno, co powoduje, że wszystkie ważne inskrypcje naniesione na odwrocie znikają pod warstwą nowego płótna. Często nie można ich odczytać, aż do momentu usunięcia dublażu. Sprawa się komplikuje, jeśli na odwrocie były tylko naklejki papierowe, stosunkowo łatwe do usunięcia. Czasem wszelkie informacje własnościowe umieszczano na ramie, którą najłatwiej całkowicie wymienić. Niejednokrotnie zdarza się, że nowa oprawa powstaje z przerobienia starej ramy zupełnie innego dzieła sztuki, posiadającego komplet napisów i naklejek. To z kolei spowoduje, że oglądający dzieło i sprawdzający wszystkie informacje zostanie skierowany na fałszywe tory poszukiwań. Problemów jest więc wiele i najlepiej jeśli nad obiektem pochyli się zespół współpracujących specjalistów (przykładowo: historyk sztuki specjalizujący się w danej dziedzinie, archiwista, konserwator). Po dotarciu do zlokalizowanego obiektu należy pamiętać, aby się z nim odpowiednio obchodzić (oczywiście sytuacje ekstremalne rządzą się swoimi prawami). Ponieważ nie wiadomo, z czym tak naprawdę mamy do czynienia – czy jest to drogocenny eksponat, kopia, fałszyfikat czy naśladownictwo – zawsze staramy się pamiętać o włożeniu rękawiczek (bawełnianych lub jednorazowych chirurgicznych). Nie jest to jedynie związane z ewentualnym pobraniem linii papilarnych, ale z dbałością o nieuszkodzenie obiektu (można również wspomnieć o naszym własnym bezpieczeństwie). Zabytki przebywają w bardzo różnych warunkach temperaturowo-wilgotnościowych

Fot. 1.

Fot. 2.

oraz higienicznych, co może spowodować na nich wzrost mikroorganizmów: grzybów i pleśni.

Obrazy, jeśli są oprawione, należy chwytać za ramę. Jeśli obraz nie posiada ramy, ale ma sztywne podobrazie (deska, dykta, blacha) lub jest płótnem naciągniętym na blejtram (krosno), to w zależności od wielkości dzieła, bierzemy je oburącz za dwa brzegi lub w dwie osoby trzymamy za krosno, pamiętając, żeby nie włożyć palców pomiędzy drewno a płótno (fot. 1). Powoduje to bowiem wypchnięcie warstwy malarskiej, jej spękanie, a w sytuacji znacznego osłabienia struktury – powstanie nowych ubytków (fot. 2).

Po sfotografowaniu miejsca, gdzie przedmiot poszukiwany odnaleziono, należy wykonać wstępną fotografię samego obiektu. Następnie trzeba go odpowiednio zabezpieczyć, opakować i przewieźć do przygotowanego wcześniej lub umówionego miejsca. Brzmi prosto, ale w prozaicznej codzienności takie nie jest. Zazwyczaj to, co mamy pod ręką i uważamy za materiał idealny, wcale nim nie jest. Mowa oczywiście o wszechobecnej folii bąbelkowej. Trudno jej odmówić funkcjonalności oraz wszechstronności użycia, ale niestety bywa ona przyczyną uszkodzenia obiektów. Pakując w nią dzieło sztuki, zazwyczaj nie wiemy, jak długo obiekt będzie w niej przebywał. Folia bąbelkowa, która jest bardzo wygodna w użyciu, nie przepuszcza powietrza. Przy zmien-

Fot. 3.

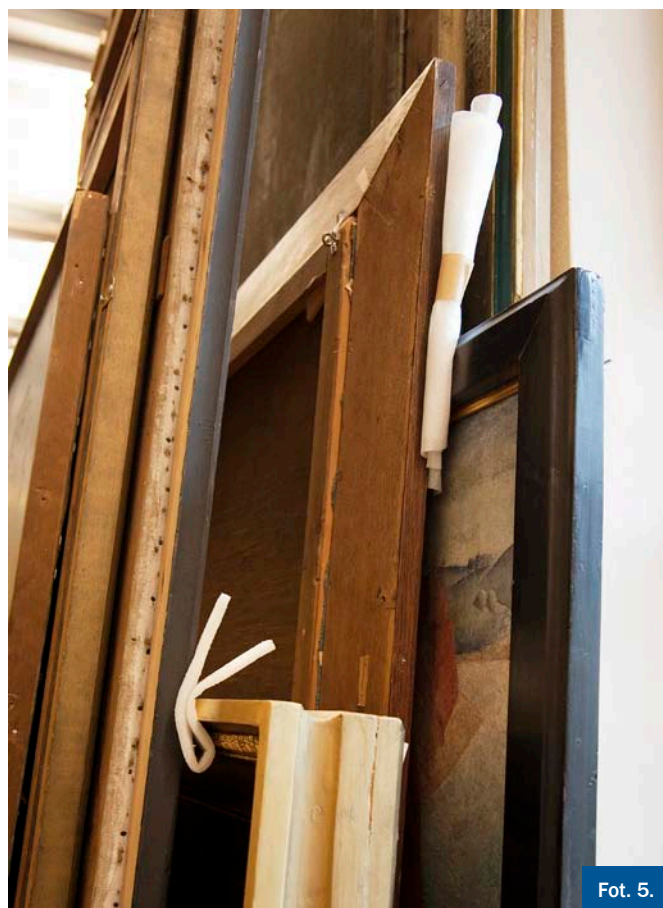

Fot. 4.

nych warunkach wilgotności i temperatury (np. przy przenoszeniu z miejsc ciepłych do zimnych i odwrotnie) wewnątrz szczelnego opakowania skrapla się para wodna, co z kolei doprowadza do szybkiego rozwoju mikroorganizmów (rozwój pleśni) i zaślepięcia werniksów (werniks na obrazach staje się nieprzejrzyisty, mleczno-biały). Wilgoć osłabia również warstwę malarską, która w ekstremalnych sytuacjach może zacząć odpadać. Jeśli w pomieszczeniu magazynowym jest zbyt ciepło, folia bąbelkowa powoduje, że zapakowany w nią obiekt niemal się „gotuje”. Co zatem jest lepszym, chociaż jak wszystkie dobre materiały – również droższym – rozwiązaniem? Po pierwsze agrowłóknina. To materiał niezbyt drogi i stosunkowo łatwy do kupienia we wszystkich sklepach ogrodniczych i składach budowlanych. W wypadku obrazów owijamy we włókninę dzieło razem z ramą, starając się, aby tkanina była napięta i nie dotykała lica obiektu. Krótsze brzegi materiału po owinięciu składamy i skleamy całość jak paczkę (fot. 3). Dodatkowym zabezpieczeniem powinna być sztywna tektura (tektura falista jest zbyt krucha i ma tendencję do rozdzierania). Najprostsze zabezpieczenie tekturą to wycięcie pasa i zagięcie w formę pudełka (fot. 4). Tak zapakowany obiekt „oddycha”. Tektura chroni przed urazami mechanicznymi, dzięki czemu taką paczkę można bez problemu przestawiać.

Kolejny istotny problem to miejsce i warunki przechowywania. Profesjonalne magazyny muzealne w całym kraju mają jedną wspólną cechę – są przepełnione. Muzea starają się więc nie przyjmować depozytów Policji i urzędów celnych, gdyż nie są one zazwyczaj depozytami krótkoterminowymi i często muszą być udostępniane do ekspertyz. Profesjonalnych magazynów zewnętrznych nie ma. Delikatne i wrażliwe zabytki trafiają więc do magazynów policyjnych albo w inne umówione miejsca, niekoniecznie przeznaczone do przechowywania dzieł sztuki. Z tego względu warto jeszcze raz podkreślić znaczenie właściwego zapakowania zabytków będących przedmiotem postępowania.

Przewóz jednego albo wielu obiektów również nie powinien być pozostawiony żywiołowi sytuacji. Najlepiej gdybyśmy dysponowali profesjonalnie przygotowanym transportem. To jednak głównie z powodów finansowych w większości przypadków możliwe nie będzie. O czym więc należy pamiętać? Pojedynczy obraz (jeśli się zmieści) możemy przewozić w bagażniku, jednak powinien być on pusty. Nie transportujemy obrazu razem ze skrzynką narzędziową, płynami, kamizelkami kuloodpornymi czy plecakami. Obraz nie powinien się przesuwac. Jeśli na dnie bagażnika jest wykładzina, to wystarczy, jeśli nie, to należy podłożyć koc. Obraz kładzie-

Fot. 5.

my na plecach (warstwą malarską w górę). Jeśli obiektów jest więcej, to wymagają one przewozu innym samochodem niż osobowy. Wtedy najlepiej jeśli jest to auto o prostych burtach, wyposażone w listwy umożliwiające przypięcie obiektów pasami do ścian (także i w tym przypadku opakowanie ze sztywnej tektury będzie dodatkowo zabezpieczało obiekt). W wypadku przewozu licznych dzieł samochodem typu półciężarówka lub ciężarówka, jak i ustawiania obrazów pod ścianami obowiązuje jeden system. Obrazy ustawiamy naprzemiennie plecami i licami do siebie. Układamy je tak, aby się o siebie opierały, a nie wpadały w siebie (możemy spowodować przedziurawienie płócien) (fot. 5). Prawidłowo ustawione obrazy przypinamy do burty. Wszystko, co przewożymy, powinno zostać przymocowane (np. niezabezpieczona figura z brązu, uderzając w obraz, może doprowadzić do uszkodzenia warstwy malarskiej lub rozdarcia płótna).

DZIAŁANIA ROZPOZNAWCZE I ZABEZPIECZAJĄCE W ODZYSKIWANIU SKRADZIONYCH DZIEŁ SZTUKI

Fot. 6.

Fot. 7A. Fragment obiektu z tyłu w świetle dziennym.

Fot. 7B. Ten sam fragment obiektu w świetle UV. Widoczne stare numery inwentarzowe które usunięto na tyle skutecznie, że w świetle dziennym przestały być czytelne.

Tutaj również, tak jak w przypadku bagażnika, staramy się, aby w ładowni znajdowały się jedynie obiekty zabytkowe (wszystkie zabezpieczone i przymocowane do burt). Obrazy ustawiamy brzegiem (grubością) zgodnie z kierunkiem jazdy samochodu (fot. 6). Jeżeli nie są one zapakowane w tekturę, a jedynie w agrowłókninę i posiadają ozdobne ramy, najlepiej jeśli wzdłuż burt ułożymy złożone koce. Pasty suche (łatwo osypujące się) kładziemy poziomo, licem w górę, na kocach ułożonych na podłodze, tak aby się nie przesunęły. Oczywiście przy takich trudnych transportach dobrze jest poprosić o pomoc konserwatora lub najlepiej zamówić profesjonalny transport. Pomoże to uniknąć ewentualnych uszkodzeń. Po dowiezieniu na miejsce magazynowania obiekty należy prawidłowo, co również oznacza bezpiecznie, ustawić. Decyzja, czy je od razu rozpakować, zależy od wielu czynników – czy są one zapakowane i w jaki sposób, oraz do jakiego

rodzaju magazynu zostały przewiezione. W miejscach profesjonalnie przygotowanych zostaną one niezwłocznie rozpakowane, obejrzone pod kątem ewentualnego zagrożenia mikrobiologicznego, a następnie powieszone lub ustawione zgodnie z praktyką stosowaną dla danego rodzaju zabytków. Kolejnym działaniem, poza wszystkimi pozostałymi czynnościami dochodzeniowymi, powinno być wezwanie specjalistów, którzy stwierdzą, czym są zabezpieczone obiekty (oryginałami, falsyfikatami, kopiami, naśladownictwem), kiedy powstały, w jakim są stanie technicznym itd. Nie należy się dziwić, jeśli będą chcieli zdemontować oprawę obrazów i prac na papierze. Pod osłoną ramy kryją się często ważne informacje o samym obiekcie, np. czy jest on przycięty, a może zagięty lub przebijany z innego krosna. To istotne fakty, pozwalające niejednokrotnie określić prawidłowy wymiar dzieła i zrekonstruować historię zabytku. W czasie takiego okazania powinny zostać obejrzone, sfotografowane oraz zwymiarowane nie tylko same obiekty, ale również wszystkie oznaczenia, napisy, naklejki, pieczęcie znajdujące się zarówno na płótnie, jak i na ramie obrazu. Podobne postępowanie dotyczy rzeźb i wyrobów rzemiosła artystycznego. Obiekty powinny również zostać obejrzone w światłach analitycznych, czyli w UV (ultrafiolet) oraz IR (podczerwień). Ultrafiolet ujawni naprawy, ich zasięg oraz liczbę interwencji konserwatorskich. Podczerwień stanowi materiał porównawczy z innymi dziełami określonego autora, pomaga również w weryfikacji autentyczności. Oba badania są istotne w dochodzeniu do przyczyn zniszczeń i uszkodzeń oraz okoliczności ich powstania. Pozwalają także sprawdzić, czy nie doszło do usunięcia oznaczeń własnościowych (fot. 7A i fot. 7B).

Zebrane dane posłużą do wykonania analizy porównawczej z materiałami archiwalnymi, historycznymi czy też współczesną dokumentacją fotograficzną. Pracę specjalistów powinno zakończyć sformułowanie pisemnej ekspertyzy zawierającej wyniki badań.

Summary

Exploratory and protecting actions in course of the recovery of stolen works of art

The purpose of the article is to provide the reader with issues connected with the recovery of stolen works of art from the perspective of a conservator, cooperating with law enforcement agencies. In the text there have been described procedures of dealing with artifacts, since the moment of their takeover, through security, transport and proper storage. The next stage of actions is obtaining information material for the investigation by the thorough observation of objects, analysis of their damage, tracing signs of a professional conservator's intervention and amateur "repairs". The knowledge obtained in this way must be confronted with archive data concerning inspected objects of cultural heritage. The work with a work of art is a difficult and laborious task, requiring the knowledge going far beyond standards of dealing with stolen possessions and obliging the Police to cooperate with the circle of civil specialists. In the process the recovery of that kind of objects every stage of work is essential, from the time of the search, identification, finding, to the course of the evidence process, in order to make the recovery effectively legal. Simultaneously, at every stage of proceedings one must remember to exercise caution while dealing with a work of art.

Tłumaczenie: Renata Cedro

WSKAZÓWKI DO IDENTYFIKACJI UTRACONYCH DZIEŁ SZTUKI

na podstawie źródeł archiwalnych

mgr Karolina Zalewska

niezależny badacz, współpracownik Wydziału Strat Wojennych
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Najistotniejsze dane konieczne do skutecznych poszukiwań zabytku obejmują wymiary obiektu, materiał, technikę wykonania oraz wizerunek. Ten ostatni element odgrywa kluczową rolę w weryfikacji, czy odnaleziony w czasie działań operacyjnych obiekt jest tożsamy ze skradzionym lub zaginionym dziełem. W przypadku strat wojennych lub zabytków skradzionych przed spopularyzowaniem fotografii cyfrowej najlepszym materiałem porównawczym są negatywy. Istotne różnice pomiędzy danymi archiwalnymi i historycznym wizerunkiem zabytku a badanym dziełem nie oznaczają, że mamy do czynienia z innym obiektem. Dzieła sztuki w okresie swojego istnienia podlegają licznym zmianom, a materiał źródłowy nie zawsze bywa wiarygodny. Potwierdzenie lub wykluczenie identyczności dzieła odnalezionego w trakcie działań Policji z obiektem zarejestrowanym w bazie skradzionych zabytków lub strat wojennych w problematycznych przypadkach może nastąpić jedynie w wyniku konfrontacji materiałów archiwalnych z wynikami analiz i badań konserwatorskich.

W poszukiwaniu zabytków utraconych w czasie II wojny światowej lub skradzionych po 1945 r. często największym problemem jest brak właściwego materiału opisowego i ikonograficznego niezbędnego do identyfikacji zabytku. Przed wrześniem 1939 r. wiele dzieł sztuki, należących nawet do wiodących placówek muzealnych, nie zostało właściwie zewidencjonowanych, nie naniesiono na nie numerów inwentarzowych, nie mówiąc już o wykonaniu zdjęć dokumentacyjnych. Informacje dotyczące utraconych muzealiów, przechowywane w działach inwentarzy i archiwach tych placówek, są często tak lakoniczne, że nie sposób nawet sobie wyobrazić, jak te obiekty wyglądały. Odnalezienie utraconych zabytków jest wówczas praktycznie niemożliwe. Problem ten staje się jeszcze bardziej widoczny, gdy mowa o zbiorach prywatnych. Nieliczni kolekcjonerzy profesjonalnie ewidencjonowali swoje dzieła lub wykonywali drobiazgową dokumentację fotograficzną.

Dzięki profesjonalnie wykonanej fotografii inwentarzowej, na powiększonych współcześnie skanach negatywów można poznać nie tylko wygląd dzieła i jego kompozycję, ale także niepowtarzalne szczegóły, właściwe tylko dla oryginału. W odniesieniu do kompozycji malarskich i rysunkowych będzie to dukt pędzla lub kredki pastelowej, spękania warstw malarskich, gren (splot) płótna czy wszelkiego rodzaju uszkodzenia. W przypadku obrazów będą to np. ubytki warstw malarskich, gruntu lub podobrazia (np. przetarcia lub przedarcia płótna, pęknięcia desek). Zapis historycznych uszkodzeń czy technologicznych defektów to materiał bezcenny w dziełach ze swej natury powtarzalnych, takich jak ryciny, odlewy z metali, niektóre meble czy wyroby ceramiczne. Opisane powyżej

szczegóły są unikatowe jak odcisk palca i pozwalają jednoznacznie zidentyfikować poszukiwane dzieło sztuki.

W wielu przypadkach archiwalne fotografie są zachowane jedynie w postaci odbitek. Niezależnie od zastosowanej techniki fotograficznej, kluczowa jest jakość posiadanego materiału. Zarówno w przypadku negatywu, jak i odbitki możemy mieć do czynienia z materiałem o niewystarczającej ostrości lub miejscowo uszkodzonym. Dlatego nie można zadowalać się odnalezieniem jednego ujęcia, ale należy zgromadzić jak największy materiał badawczy. W przypadku posiadania kilku identycznych ujęć trzeba zanalizować każde z nich, gdyż zdarza się, że dopiero w dużym powiększeniu widać różniące je detale (np. drobne interwencje konserwatorskie, oznaczenia własnościowe przyklejone do lica obrazu, fragment oprawy).

W sytuacji braku zdjęć o charakterze dokumentacyjnym warto drobiazgowo odtworzyć dzieje obiektu: listę kolejnych właścicieli, miejsca ekspozycji stałej i udział w wystawach czasowych, a następnie poszukać dokumentacji fotograficznej związanej z tymi miejscami i wydarzeniami. Zabytkowe elementy wyposażenia kościelnego mogą być widoczne na fotografiach z uroczystości sakralnych, warto więc przeglądać archiwa parafialne i diecezjalne w poszukiwaniu odpowiednich ujęć. Najwięcej problemów nastręcza odnalezienie wizerunków dzieł znajdujących się w prywatnych kolekcjach. Spuścizny archiwalne rodów szlacheckich, zawierające także fotografie, przechowywane są często w wojewódzkich oddziałach archiwów państwowych. Interesujący materiał ikonograficzny może się kryć również w domowych albumach. W przypadku dzieł sztuki zaginionych lub skradzionych po 1945 r., a niebędących własnością muzealną, często jedynym

WERYFIKACJA TOŻSAMOŚCI DZIEŁA NA PODSTAWIE MATERIAŁU ARCHIWALNEGO

materiałem identyfikacyjnym jest karta zabytku – tzw. „biała” (dostępna w wojewódzkich urzędach konserwatorskich, delegaturach tych urzędów oraz w Narodowym Instytucie Dziedzictwa). Warto jednak sięgnąć także po archiwalne dokumentacje konserwatorskie, które zawierają drobiazgowy opis stanu obiektu i nierzadko bardzo bogaty materiał fotograficzny dokumentujący wygląd zabytku przed konserwacją, w jej trakcie i po niej. Posiadając tego rodzaju materiał, łatwiej wychwycić wszystkie indywidualne cechy dzieła, mogące mieć znaczenie dowodowe w przypadkach spornych. Warto pamiętać, że dokumentacja konserwatorska jest wykonywana w 3 egzemplarzach przeznaczonych dla:

- właściwego wojewódzkiego urzędu konserwatorskiego (ew. delegatury);
- właściciela obiektu (parafii, związku wyznaniowego, muzeum, innej instytucji);
- wykonawcy prac¹.

Niestety, często jest zachowany tylko jeden egzemplarz dokumentacji (lub w ogóle go nie ma), dlatego zawsze warto sprawdzić wszystkie potencjalne miejsca przechowywania.

Kłopotliwym materiałem ikonograficznym mogą być wizerunki dzieł reprodukowane w prasie czy publikacjach o charakterze albumowym. Fotografie mogły być na potrzeby tych wydawnictw retuszowane, przycinane, a w przypadku druku barwnego – znacznie zmienione kolorystycznie. Choć przed II wojną światową często reprodukowano w formie pocztówek prace najbardziej znanych artystów – jest to najmniej wiarygodne źródło wiedzy o oryginalnym zabytku. Reprodukowane zdjęcia mogły podlegać ingerencjom analogicznym do omawianych wcześniej fotografii w publikacjach. Bardzo często pocztówki były powtórzeniem tytułowej kompozycji, wykonanym przez inną osobę niż autor oryginału. Takie karty pocztowe są wyłącznie źródłem podstawowych informacji o wyglądzie utraconego dzieła, brak w nich jednak zapisu indywidualnych cech poszukiwanego obrazu lub rysunku. Nie należy także utożsamiać kolorystyki pocztówkowych reprodukcji z kolorystyką oryginału. W wydawnictwach tego rodzaju dosyć swobodnie podchodzono do dyspozycji barwnej pierwowzoru.

Jedynie pomocniczą rolę w poszukiwaniach utraconego dzieła mogą mieć jego repliki lub kopie. Zarówno w przypadku, kiedy mamy do czynienia z powtórzeniem autorskim, jak i wykonanym „obcą ręką”, porównywane kompozycje mogą się różnić od oryginału wymiarami, kolorystyką, a nawet techniką wykonania. Szczególnie udane obrazy, cieszące się uznaniem kolekcjonerów, były wielokrotnie powielane przez ich twórców, z zachowaniem większej lub mniejszej wierności. Najbardziej jaskrawym przykładem takiej „produkcji artystycznej” była działalność „fabryki” Kossaków, tak scharakteryzowana przez Kazimierza Olshewskiego: *Jerzy kopiował obrazy Wojciecha, czasem zmieniał pewne szczegóły, różnicował formaty i podpisywał siebie, lub co gorsza kładł podpis ojca. Była i taka technika, że Jerzy z pomocnikami pracownikami obrysowywali na kalkach częściej poszukiwane tematy, wykonywali grunty i podmalówki na płótnach czy tekturach, w formatach „handlowych” (40x50 lub 50x60) i czekali na przyjazd Wojciecha do Krakowa lub przesyłając mu je do Warszawy, gdzie Mistrz owe obrazki oprawiał, wykańczał, czasem przemalowywał, podpisywał i odsyłał do Krakowa zapakowane „na korkach” wbitych na czterech rogach, kiedy farby jeszcze nie wyschły, a klienci już czekali².*

Licznych wariantów doczekał się obraz „Robotna Antosia” Apoloniusza Kędzierskiego. Temat służącej niosącej kierzankę (drewniane naczynie do ubijania masła) malarz powtarzał wielokrotnie,

zmieniając układ kompozycji (z poziomego na pionowy), scenografię w tle i miejsce złożenia sygnatury. Alegoryczny portret Stanisława Augusta Poniatowskiego pędzla Marcella Bacciarellego jest znany z kilkunastu zachowanych replik i kopii, różniących się kształtem, wymiarami i techniką. Zapewne było ich jednak znacznie więcej. Tak więc w przypadku dzieł artystów chętnie wykonujących repliki lub często kopiowanych, a nawet fałszowanych, wymagana jest szczególna ostrożność i dokładność w identyfikacji dzieła na podstawie danych archiwalnych.

Pomocniczą rolę w potwierdzeniu tożsamości dzieła sztuki mogą mieć takie materiały ikonograficzne, jak XIX-wieczne drzeworyty prasowe, odręczne rysunki wykonane w muzealnych kartach zabytków w miejscu przeznaczonym na zdjęcie czy „portrety pamięciowe” rysowane przez okradzionych kolekcjonerów.

Weryfikacja tożsamości dzieła na podstawie materiału archiwalnego

Doskonale zachowany materiał fotograficzny przyczynił się do odnalezienia i odzyskania wielu strat wojennych, m.in. „Pomarańczarki” Aleksandra Gierymskiego, „Czatów” Józefa Brandta czy obrazu „Wzburzone morze z okrętami” Simona de Vlieceg³. W kilku przypadkach wykluczono pochodzenie ze zbiorów muzealnych dzieł znajdujących się obecnie w rękach prywatnych. Po szczegółowych badaniach uznano je za repliki autorskie lub kopie poszukiwanych obrazów.

Istotne różnice pomiędzy danymi archiwalnymi i historycznym wizerunkiem zabytku a badanym dziełem nie oznaczają, że mamy do czynienia z innym obiektem. Dzieła sztuki w okresie swojego istnienia podlegają licznym zmianom, a materiał źródłowy nie zawsze bywa wiarygodny, dlatego warto sprawdzać każdą informację w jak największej liczbie źródeł. Raz popełniony błąd jest często utrwalany w kolejnych odpisach i publikacjach.

Różnice materiałowe

Najczęściej te różnice wynikają z błędnego rozpoznania materiału, braku dokładnych oględzin zabytku lub zwykłej pomyłki piszącego. W przypadku wydawnictw o charakterze katalogowym lub monografii artystów piszący nie mieli zwykle bezpośredniego kontaktu z dziełem lub ich kwalifikacje w zakresie zagadnień technologicznych nie były wystarczające. Takie przypadki można mnożyć. Płaskorzeźba z przedstawieniem Matki Boskiej i Trójcy Świętej ze zbiorów Muzeum Diecezjalnego w Łomży do momentu rozpoczęcia prac ewidencyjnych i konserwatorskich w 2016 r. uchodziła za XIX-wieczny relief gipsowy. W rzeczywistości dzieło zostało wykonane w drewnie, prawdopodobnie na przełomie XVII i XVIII w. Skrajny przypadek błędu, wynikającego z niedokładnych oględzin obiektu, miał miejsce w jednym z kościołów katedralnych w Polsce. Wykonaną z płyty paździerzowej predellę (podstawę nastawy ołtarzowej) uznano za zabytek gotycki i założono jej kartę zabytku ruchomego. Powstała ona w rzeczywistości po II wojnie światowej, zastępując zaginioną średniowieczną podstawę. Wykonał ją zapewne konserwator zabytków, który pokrył całość polichromią doskonale imitującą gotycką dekorację. Błąd został odkryty kilka lat temu przez konserwatorów, którzy po wygranej przetargu przyjechali do kościoła zabrać zabytek do konserwacji. Zdziwiła ich zaskakująco niska waga obiektu. Szczęśliwie na miejscu dokonali oględzin i interweniowali, co uchroniło ich zapewne przed potencjalnym oskarżeniem o zamięanie gotyckiego zabytku na współczesną kopię. Zastanawiający jest fakt, że ani

autor karty zabytku, ani konserwator wykonujący przedmiar do przetargu, nie zadali sobie trudu dokładnego obejrzenia obiektu ze wszystkich stron mimo jego dostępności.

Trzeba mieć świadomość, że obrazy malowane na płótnie bywały często wtórnie naklejane na deskę, a rysunki na papierze lub kartonie podklejano płótnem.

Różnice w wymiarach

Zapisane w muzealnym inwentarzu lub katalogu wystawowym wymiary utraconego dzieła należy traktować najczęściej jako przybliżone. Obrazy na płótnie, desce, blasze lub kartonie mogły być mierzone w świetle otworu ramy, po rozramieniu lub po uzyskaniu dostępu do odwrotu. Różnice, w zależności od przyjętej metody wymiarowania, mogą wynosić po kilka centymetrów, nawet w przypadku niewielkich obrazów. Jeżeli obraz malowany na płótnie – w momencie kradzieży – został wycięty z ramy, po powtórnym nabiciu na nowy blejtram może być mniejszy. W wypadku nieuszkodzonych brzegów płótna (krajek), ich rozprostowanie i nabicie płótna na wyższy i szerszy blejtram skutkuje „powiększeniem” obrazu. Podobnie wygląda sytuacja z pracami wykonanymi na papierze lub kartonie, oprawionymi w passe-partout i ramę z szybą (rysunki, pastele, akwarele, gwasze, ryciny). Różnice pomiędzy wymiarami dzieła, widocznymi w świetle passe-partout, a wymiarami podłoża, na którym narysowano lub namalowano kompozycję, mogą być znaczne. Także odcięcie niepokrytych rysunkiem części kartonu, bez uszkodzenia kompozycji, skutkuje istotną zmianą wymiarów, a często również usunięciem oznaczeń proveniencyjnych (np. naniesionych numerów inwentarzowych). W przypadku rzeźb na zmiany wymiarów może wpłynąć chociażby wymiana cokołu lub niezachowanie jakiegoś elementu figury (np. korony na głowie świętej, chorągwi w ręku Chrystusa Zmartwychwstałego itp.).

Różnice w kolorystyce i kompozycji

Zdarza się, że częściowej lub całkowitej zmianie ulega kolorystyka rzeźb czy detali rzeźbiarskich tzw. małej architektury (nastaw ołtarzowych, nagrobków, epitafiów itp.). Może to wynikać z odsłonięcia pierwotnej polichromii lub w wypadku jej niezachowania – wykonania nowej aranżacji kolorystycznej. Dawne konserwacje lub nieprofesjonalnie współcześnie prowadzone prace przy zabytku mogły skutkować przemalowaniem obrazu „po formie”. W takim przypadku na oryginalną warstwę malarską zostaje nałożona nowa. W efekcie takiego działania, przy zachowaniu pierwotnej kompozycji, zostaje zasłonięty oryginalny dukt pędzla. W mniejszym lub większym stopniu zmienia się wówczas także kolorystyka dzieła. Przemalowana kompozycja charakteryzuje się najczęściej mniejszym poziomem szczegółowości, a także niższą klasą artystyczną (choć nie jest to regułą). Wymienione ingerencje nie muszą dotyczyć całości dzieła, lecz np. tylko jego uszkodzonych fragmentów. W rzadkich przypadkach nawet profesjonalnie przeprowadzone prace konserwatorskie mogą skutkować całkowitą zmianą kompozycji obrazu. W minionych stuleciach na starych obrazach ołtarzowych lub feretronach malowano często przedstawienia nowych świętych. Nierzadko takich zmian dokonywano kilkakrotnie, co utrudniało badaczowi powiązanie zachowanego dzieła z archiwalnymi wzmiankami na jego temat. Doskonałym przykładem może tu być zespół feretronów z Wyszkowa. W XVIII-wiecznych drewnianych ramach pod stuletnimi oleodrukami kryły się XIX-wieczne przedstawienia. Pod nimi brak jednak było wyobrażeń współczesnych obramieniu, albowiem przy pierwszej „modernizacji” zostały pieczołowicie usunięte. Warto uczulić się na fakt, że prace konserwatorskie, często

w sposób znaczny zmieniające wygląd i rozmiary zabytku, nie zawsze, a nawet stosunkowo rzadko, skutkują aktualizacją karty zabytku w urzędzie konserwatorskim.

W skrajnych przypadkach może dojść do fragmentarycznego zachowania zabytku na skutek np. pożaru lub katastrofy budowlanej (to los wielu dzieł utraconych w czasie II wojny światowej) lub świadomego działania człowieka (np. wycięcie fragmentu kompozycji z obrazu).

Zmiany w datowaniu i atrybucji

Historyczne informacje dotyczące autora i czasu powstania dzieła nie zawsze mają odzwierciedlenie w rzeczywistości. Prywatni kolekcjonerzy, rejestrując swoje straty wojenne, chętnie jako autorów tych dzieł wskazywali wybitnych artystów europejskich. Skradzione przez okupantów obrazy były jednak w rzeczywistości pracami uczniów i naśladowców tychże mistrzów pędzla. Zmiany atrybucji znacznie utrudniają poszukiwania utraconych dzieł, gdyż pojawiają się one na aukcjach i w antykwariatach jako prace zupełnie innych autorów. Znacznym wahaniom mogą ulegać także daty powstania dzieła. Kompozycje uznawane za kilkusetletnie oryginały bywają XIX-wiecznymi kopiami lub fałszerstwami. Znane są jednak i sytuacje odwrotne. W jednym z wielkopolskich kościołów konserwatorzy odkryli, że powojenny obraz ołtarzowy z wizerunkiem św. Mikołaja, datowany i sygnowany przez lokalnego twórcę-amatora, został namalowany na XVII-wiecznym przedstawieniu tego samego świętego.

Potwierdzenie lub wykluczenie identity dzieła odnalezione w trakcie działań Policji z obiektem zarejestrowanym w bazie skradzionych zabytków lub strat wojennych nie zawsze musi nasuwać tyle trudności. Jednakże w problematycznych przypadkach rozstrzygnięcie wątpliwości może nastąpić jedynie w wyniku konfrontacji materiałów archiwalnych z wynikami analiz i badań konserwatorskich.

¹ Archiwum Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków znajduje się obecnie w Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa – oddział w Grodzisku Mazowieckim.

² Cytuję za: S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Ta fabryka już mi kością w gardle staje... Czyli ironia artystycznego losu Familii Kossaków*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2010, nr 4, s. 20.

³ W wymienionych przypadkach analizy tożsamości dzieła dokonała konserwator Muzeum Narodowego w Warszawie Anna Lewandowska, która w ciągu ostatnich lat wypracowała autorską metodę ekspertyz konserwatorskich na podstawie źródeł archiwalnych.

Summary

Guides for the identification of lost works of art based on archive sources

The most important data necessary for the effective search of objects of cultural heritage include the dimensions, material, technique of making and image of the object. This last element plays the key role in the verification, whether the object, found during operational activities, is identical to the stolen or lost work of art. In case of war losses or objects of cultural heritage stolen before the popularization of digital photography, negatives constitute the best comparative material. Important differences between the archive data and the historical image of the object of cultural heritage do not indicate that we deal with a different object. The works of art in the period of their existence are exposed at numerous changes, and the source material is not always credible. Confirming or ruling out the identity of a work of art, found in the course of Police actions, with the object registered in the base of stolen objects of cultural heritage or war losses, in problematic cases can take place only as a result of the confrontation of the archive materials with results of analyses and conservator's examinations.

Thumaczenie: Renata Cedro

HISTORIA WYDOBYCIA WRAKU XIX-WIECZNEGO ŻAGLOWCA Z MORZA BAŁTYCKIEGO

Grzegorz Kurka

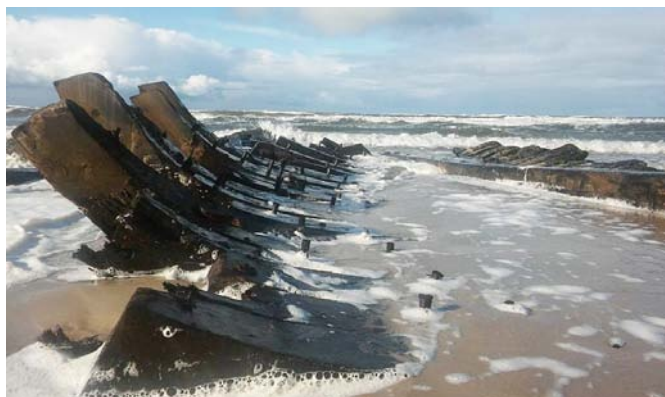
Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej

W 2013 r. na plaży w Międzywodziu został wydobyty wrak XIX-wiecznego żaglowca. Po konserwacji zostanie wyeksponowany na Marinie w Kamieniu Pomorskim. Akcję relacjonowały media ogólnopolskie.

Od momentu powołania w 2009 r. w Kamieniu Pomorskim Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej podjęto wiele akcji związanych z ochroną dziedzictwa historycznego regionu. Przykładem skutecznego ratowania zabytków jest akcja wydobywania wraku statku na plaży w okolicach Międzywodzia. O tym wydarzeniu, które miało miejsce w grudniu 2016 r., pojawiło się wiele informacji w mediach ogólnokrajowych. Akcja została zadokumentowana przy użyciu najnowszych technik. Następnym krokiem po wydobywaniu jednostki będzie konserwacja i ekspozycja zabytku na kamieńskiej Marinie.

Historia pojawienia się wraku drewnianego statku na wschodniej części plaży w Międzywodziu sięga ponad 20 lat. Po raz pierwszy zainteresowali się nim pracownicy z Działu Morskiego Muzeum Narodowego w Szczecinie w 1997 r., przeprowadzając inwentaryzację jednostki. Zarówno wtedy, jak i w 2011 r., kiedy szkielet łodzi został odsłonięty przez sztorm, nie było możliwe jego wydobywanie¹. Szansa na to przedsięwzięcie pojawiła się dopiero w październiku 2016 r. Wówczas Bałtyk pod wpływem

silnych wiatrów przemieścił wrak o 500 metrów wzdłuż linii brzegowej na zachód, natomiast samą stępkę ważącą ok. 7 ton o 3 km. Lokalizacja obiektu okazała się na tyle korzystna, że w grudniu 2016 r., dzięki wsparciu Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków (Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie) oraz Urzędu Morskiego w Szczecinie, podjęto działania mające na celu ratowanie drewnianego wraku przed zniszczeniem. Akcję wydobywczą, trwającą 2 dni w trudnych i niekorzystnych warunkach atmosferycznych, głośno relacjonowały media ogólnopolskie, a szczecińska firma „Gispro” podjęła się szczegółowej inwentaryzacji z wykorzystaniem metod fotogrametrycznych i technologii naziemnego skaningu laserowego. Portal Informacyjny Powiatu Kamieńskiego „Kamieńskie.info” wykonał dokumentację fotograficzną z wykorzystaniem drona. Wydobyty wrak statku został przetransportowany do Kamienia Pomorskiego oraz – w uwagi na swoją historię – wpisany do rejestru zabytków. Obecnie trwają prace związane z jego zabezpieczeniem, konserwacją i złożeniem, aby w najbliższym

Fot. Grzegorz Kurka.

czasie mógł być wyeksponowany przy kamieńskiej Marinie jako kolejna atrakcja turystyczna tego miasta².

Przeprowadzone badania radiowęglowe C14 wykazały, iż wrak statku reprezentuje typ żaglowca, prawdopodobnie towarowego wykorzystywanego do XIX wieku. Wiadomo, że do wykonania jego głównych elementów konstrukcyjnych wykorzystano ponadstudenastoletnie drewno dębowe spoza obszaru obejmującego południowe wybrzeże Bałtyku. Wydobyty szkielet

pod względem konstrukcyjnym prezentuje większość zdobyczy myśli technicznej w drewnianym budownictwie okrętowym. Można na nim zaobserwować technicznie zaawansowane elementy wynikające z wielowiekowej tradycji i doświadczenia. Po przeminięciu czasów wielkich drewnianych żaglowców sztuka ich budowy niemal zaginęła. Szczegółowe projekty podobnych wielkich drewnianych żaglowców nie zachowały się do czasów współczesnych, gdyż jednostki te budowano według schematów, a nie indywidualnych planów. Obiekty te, poza kilkoma wyjątkami (XVII-wieczny szwedzki galeon wojenny Vasa), również nie przetrwały do dziś³. W Polsce zachowało się jedynie pięć drewnianych jednostek pochodzących z czasów średniowiecza. Jednym z okazów jest wciąż pływający żaglowiec „Generał Zaruski” z 1939 r., stanowiący zabytek sztuki szkatniczej.

Wrak statku spoczywający w Kamieniu Pomorskim, którego wydobywaniu poświęcona została wystawa prezentowana w Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej, wypełnia zatem lukę w ekspozycjach ukazujących historię budownictwa okrętowego, czyniąc go obiektem unikatowym na skalę europejską, a akcja wydobywcza była pionierską na skalę Polski, a nawet Europy.

Procesu konserwacji wraku podjęło się Stowarzyszenie Słowian i Wikingów z Wolina. W pierwszym etapie tego procesu zostały oczyszczone wszystkie elementy wraku, aby w dalszej kolejności dwukrotnie mogły być pokryte Gontoxem – specjalistycznym preparatem. Ponadto, na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, przeprowadzono inwentaryzację poszczególnych elementów wraku, które obecnie są w trakcie składania. Na tym etapie także wykonywana jest dokumentacja projektowa posadowienia ekspozycji na Marinie, jak również przygotowane są wnioski o wsparcie finansowe do Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego. Póki co w Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej, od czerwca 2017 r. prezentowana jest wystawa z akcji wydobywania zabytku, która adekwatnie obrazuje opisane powyżej fakty.

¹ „Głos Szczeciński” 2016, nr 253, dod. Głos nad Morzem, s. 2.

² Decyzja WKZ nr 57/2017 z dnia 19 stycznia 2017 r. w sprawie wpisania zabytków ruchomych do rejestru zabytków, L.dz. ZR 5131.01.2017.B; *Wrak wydobyty*, „Kurier Szczeciński” 2016, nr 238, s. 1 i 9.

³ *Wrak wydobyty*, „Kurier Szczeciński” 2016, nr 238, s. 1 i 9.

Bibliografia

Decyzja WKZ nr 57/2017 z dnia 19 stycznia 2017 r. w sprawie wpisania zabytków ruchomych do rejestru zabytków, L.dz. ZR 5131.01.2017.B

„Głos Szczeciński” 2016, nr 253, dod. Głos nad Morzem.

Wrak wydobyty, „Kurier Szczeciński” 2016, nr 238.

Summary

The story of getting the 19th century shipwreck of the sailing yacht out of the Baltic Sea.

A shipwreck of the 19th century sailing yacht was located on the beach in Międzywodzie in 2013. After the maintenance it will be exhibited at the Marina in Kamień Pomorski. Nationwide media reported the action.

Tłumaczenie: Renata Cedro

OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

PROTECTION OF NATIONAL HERITAGE

akwarela	watercolour
antykwiariat	antique shop/antiquarian bookstore
archeologia	archaeology
broń biała	cold steel/side arms
broń czarnoprochowa	black-gunpowder weapon
dowód rzeczowy	material evidence
dziedzictwo kulturowe	cultural heritage
dzwon	bell
epitafium	Epitaph
Generalny Konserwator Zabytków	general conservator
kolekcja	collection
Konferencja Episkopatu Polski	Polish Episcopacy Conference
kościół	church
krucyfiks	crucifix
księgozbiór	book collection
mitra biskupa	bishop's mitre
monety	coins
mozaika	mosaic
muzeum	museum
nielegalne posiadanie broni	unlawful possession of arms
nielegalne wykopaliska	illegal excavations
nielegalny handel dobrami kulturowymi	illegal trade in cultural property
numizmat	numismat
obraz	painting

ołtarz	altar
organy ścigania	law enforcement agencies
płaskorzeźba	relief
płyta nagrobna	gravestone
podrobienie zabytku	forgery of an object of cultural heritage
posąg	statue
przemyt zabytków	smuggling of objects of cultural heritage
przeszukanie	search
rejestr zabytków	register of objects of cultural heritage
rekonstrukcja	reconstruction
relikwiarz	reliquary
relikwie	relics
rękopis	manuscript
rzeźba	sculpture
skarbiec	treasury
usługi konserwatorskie	conservation services
ustawa o ochronie zabytków	act on heritage conservation
witraż	stained glass
wojewódzki konserwator zabytków	provincial conservator
wykrywacz metali	metal detector
zabytek	object of cultural heritage
zabytek archeologiczny	archaeological object of cultural heritage
zabytki sakralne	sacral objects of cultural heritage
znalezisko	find

Przygotowanie wersji polskiej: podinsp. Dariusz Baj, Anna Krupecka-Krupińska,
mł. insp. Robert Maciejczyk
Tłumaczenie na język angielski: Renata Cedro

PORADNIK NAUCZYCIELA POLICYJNEGO

METODY NAUCZANIA STOSOWANE W SZKOLNICTWIE POLICYJNYM

mł. insp. w st. spocz. Bogusława Gruszka

POJĘCIE I KLASYFIKACJA METOD NAUCZANIA

Pojęcie „metoda nauczania” – podobnie jak cele, treści, zasady, środki dydaktyczne – należy do kluczowej terminologii dydaktycznej. Charakterystyczne tylko jest to, że w większości podręczników z dydaktyki ogólnej występuje określenie „metoda nauczania” i „metoda uczenia się”. Nawet C. Kupisiewicz w najnowszym wydaniu swojego podręcznika *Podstawy dydaktyki* pisze o metodach nauczania. Podobnie J. Półturzycki dzieli metody stosowane w edukacji na metody nauczania i metody uczenia się, które omawia odrębnie. W. Okoń od dłuższego już czasu konsekwentnie używa pojęcia metody nauczania – uczenia się. Takie podejście jest też właściwe, gdyż niektóre wyrażenia są związane z procesem nauczania, a inne – z procesem uczenia się.

SŁOWO METODA WYWODZI SIĘ Z GRECKIEGO SŁOWA *METHODOS*. W języku polskim słowu „metoda” przypisuje się najczęściej dwojakie znaczenie, jako:

- ➔ świadomie i konsekwentnie stosowany sposób postępowania dla osiągnięcia określonego celu lub jako zespół celowych czynności i środków;
- ➔ sposób naukowego badania rzeczy, zjawisk lub ogół reguł stosowanych przy badaniu rzeczywistości.

Z ogólnej definicji metody, która może być odnoszona do różnych rodzajów działalności ludzkiej, W. Okoń wyprowadził następującą definicję metody nauczania: „Metoda nauczania to systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający osiągnięcie celów kształcenia, inaczej mówiąc, jest to wypróbowany układ czynności nauczycieli i uczniów, realizowanych świadomie w celu spowodowania założonych zmian w osobowości uczniów”¹. Takie rozumienie metody nauczania/kształcenia jest akceptowane przez większość autorów podręczników.

Metody nauczania/kształcenia umożliwiają skuteczne opanowanie odpowiedniego zasobu wiedzy wraz z umiejętnością praktycznego jej wykorzystania, jak również rozwijanie zdolności poznawczych, zainteresowań i postaw słuchaczy. Są zawsze kojarzone ze **środkami dydaktycznymi**, których zadaniem jest wspieranie, a niekiedy nawet zastępowanie wybranych czynności realizowanych przez podmioty kształcenia. Dlatego też skuteczność poszczególnych metod

w znacznym stopniu jest warunkowana właściwym doborem i racjonalnym użyciem tych środków. Nie decydują one jednak o charakterze danej metody nauczania/kształcenia, bowiem odgrywają zawsze tylko służebną rolę wobec metod.

WYBRANE METODY SŁOWNE wykorzystywane do prowadzenia zajęć w szkolnictwie policyjnym

Ze względu na duże bogactwo metod nauczania i ciągle pojawiające się ich nowych nazw, nie powstała dotychczas klasyfikacja, która ujednoliciłaby poglądy wszystkich teoretyków dydaktyki w tej kwestii i byłaby przez wszystkich akceptowana.

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele klasyfikacji metod nauczania. W związku z potrzebami niniejszego opracowania oraz charakterem kształcenia zawodowego policjantów poniżej została dokonana krótka charakterystyka wybranych metod kształcenia oraz kolejność stosowania ich poszczególnych elementów.

WYKŁAD

Wykład stanowi słowny przekaz informacji ułożonych w odpowiednią strukturę. Dzięki niemu można w sposób szybki, wszechstronny i staranny przedstawić problemy skomplikowane i trudne. Wykład rozumiany jako metoda kształcenia jest pewnym układem systematycznie stosowanych czynności nauczycieli i słuchaczy w celu przekazania tym drugim odpowiednio przygotowanej porcji wiadomości. Treść wykładu musi być dostosowana do poziomu uczestników szkolenia oraz konsekwentnie podporządkowana celom dydaktycznym zajęć.

W trakcie wykładu aktywną rolę odgrywa osoba prowadząca zajęcia, natomiast słuchacze są biernymi odbiorcami informacji, dlatego też od prowadzącego wymaga się powiązania treści wykładu z pracą zawodową, trafnego i interesującego dobierania przykładów, starannego i obrazowego wystawiania się, budowania przejrzystej i logicznej zwartej struktury zajęć. Prowadzący powinien przestrzegać właściwego tempa wypowiedzi i utrzymywać uwagę uczestników szkolenia. Istotne jest dbanie o jasny, barwny sposób mówienia, poprawną dykcję oraz ożywianie wykładu środkami dydaktycznymi, takimi jak: prezentacje, tablice, schematy, przeźrocza czy nawet odręczne

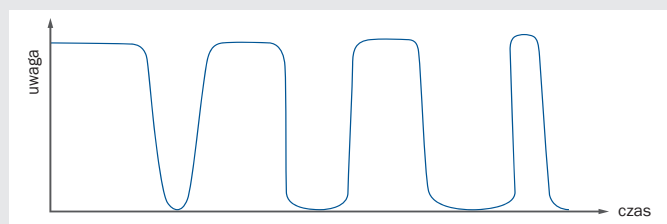

rysunki. Wykład nie może nużyć i dlatego wypowiedzi prowadzącego powinny wzbudzać zaciekawienie i motywację u uczestników zajęć, a ponadto muszą być zabarwione emocjonalnie. Aby wykład spełnił swoje zadanie, niezbędne jest wcześniejsze zaprowadzenie logicznego porządku w jego treści. Najkorzystniejszy jest związek: **reguła – przykład – reguła**, nieco mniej skuteczny jest układ: **przykład – reguła – przykład**, natomiast **reguła – przykład, przykład – reguła** to układy o najmniejszej skuteczności. W przypadku gdy przekazywany podczas wykładu materiał nie daje możliwości takiego uporządkowania, sztucznie wprowadzone zwroty sygnalizujące związek logiczny sprawiają, że percepcja wykładu wzrasta.

Jeżeli słuchacz poznaje materiał ustrukturyzowany, to nawet jeśli nie uchwyci, nie spostrzeże fragmentu wykładu, potrafi, znając strukturę wiadomości podanych na wykładzie, odtworzyć niezapamiętane partie materiału lub obyć się bez nich.

Dla zapewnienia właściwego odbioru wykładu niezbędne jest również ustalenie jego celu, dobranie wiadomości głównych i pomocniczych, jak również pokierowanie powtórzeniami. Zabieg ten ma na celu dokonanie selekcji materiału, podzielenie go na to, co ważne, zasadnicze, oraz na to, co stanowi tylko uzupełnienie treści wykładu. Pomaga to wyważyć proporcje między poszczególnymi fragmentami wykładu i nie pozwala, żeby chwilowe spadki uwagi uczyniły wykład bezużytecznym. Warto zauważyć, że najczęstszym błędem wykładowców jest przekazywanie podczas wykładu zbyt wielu treści, będące na ogół skutkiem nie do końca przemyślanych, założonych celów. Wskazane jest również kierowanie uwagą słuchaczy w trakcie realizacji wykładu. Można to robić poprzez wprowadzenie tych wiadomości, które zachowując związek z tokiem wykładu, wchodzą na obszar spraw pośrednio związanych z tematem wykładu, a także wprowadzać dygresje, anegdoty, aby dać słuchaczom chwilę na odpoczynek. Są to typowe przykłady treści, po które sięgamy wtedy, kiedy słuchacze zbliżają się do kresu kolejnej fazy napięcia uwagi. Następnie trzeba podsumować etap i przejść do kolejnego². Krzysztof Kruszewski w publikacji *Sztuka nauczania* wskazuje na rezultaty badań nad uwagą słuchaczy na wykładzie, przedstawiając je w postaci wykresu.

Rys. 1. Wykres uwagi słuchaczy skierowanej na treści wykładu³.

Zrozumiałe jest, że łatwiej jest śledzić przez dłuższy czas treść, która jest atrakcyjna, wydaje się ważna, odpowiada zainteresowaniom, a nawiązując do wcześniejszej wiedzy i doświadczenia, jest odbierana jako znacząca. Pomocna będzie tu analogia, celna metafora, nawiązanie do wiadomości wzbudzających emocje, postawienie ostrej, fałszywej tezy, zaprezentowanie wyraźnego dylematu i skrajnych stanowisk.

Dążąc do tego, aby wykład był prawidłowo przyswojony przez odbiorców, pamiętaj o:

- dostosowaniu treści do poziomu umysłowego słuchaczy;
- ożywieniu wykładu poprzez posłużenie się środkami dydaktycznymi;
- przestrzeganiu logicznej struktury planu wykładu;
- pisaniu dyspozycji na tablicy i wdrażaniu słuchaczy do sporządzania zapisu wykładu;
- dbaniu o jasny, barwny sposób wypowiedzi i poprawną dykcję;
- przestrzeganiu właściwego tempa wykładu i utrzymywaniu uwagi słuchaczy;
- stosowaniu wykładu tylko wówczas, gdy danych treści nie można przekazać w inny sposób.

Za pomocą wykładu prowadzi się lekcje przedmiotów teoretycznych. Uważa się go za najbardziej ekonomiczną metodę nauczania, ponieważ pozwala na zrealizowanie stosunkowo dużej partii materiału w niedługim czasie.

Doskonalenie wykładu wymaga nie tylko dobrej znajomości wiedzy merytorycznej, ale także pedagogicznej i dydaktycznej, zwłaszcza z dziedziny aktywizacji uczestników, oraz stosowania nowoczesnych środków kształcenia. Wzbogacanie wykładu o dodatkowe materiały wizualne podnosi jego skuteczność i aktywizację słuchaczy⁴.

Chronologiczny przebieg wykładu

1. Etap wstępny:

- przedstawienie tematu/celu wykładu i jego głównych tez;
- podanie literatury;
- wskazanie możliwości zastosowania przekazywanej wiedzy (umotywowanie słuchaczy do zajęć).

2. Etap główny:

- realizacja poszczególnych tez wykładu;
- podanie wiadomości do zapamiętania.

3. Etap końcowy:

- zwięzłe podsumowanie treści;
- udzielenie odpowiedzi na pytania;
- zapowiedź tematu następnych zajęć.

JAK PRZYGOTOWAĆ DOBRY WYKŁAD?

Staraj się poznać grupę odbiorców, tj. zorientuj się, czy mają kłopoty z koncentracją, jakie są ich zainteresowania, jaką mają wiedzę z zakresu treści przekazywanych na wykładzie.

Zaplanuj logiczny porządek treści wykładu, wyodrębniając to, co niezbędne dla słuchacza, to, co odbiorcy powinni bezwzględnie zapamiętać, oraz znajdź elementy dla nich interesujące, miej na uwadze cele założone programem. Istotne jest Twoje zaangażowanie emocjonalne, uświadomienie sobie, jaką wiedzę dysponujesz, jak długo efektywnie mogą nas słuchać uczniowie i ile czasu ma trwać wykład.

Wprowadzaj elementy czyniące wykład atrakcyjnym, poprzez stosowanie analogii, metafor oraz przedstawianie dylematów i stanowisk skrajnych.

Stosuj środki wzrokowo-słuchowe w postaci filmu, prezentacji multimedialnej, wykresów itp.

Przygotuj salę i niezbędny sprzęt.

PAMIĘTAJ, iż nowoczesny wykład powinien spełniać trzy podstawowe warunki:

- ➔ być poprawny pod względem merytorycznym;
- ➔ zainteresować uczestników omawianym tematem;
- ➔ być dostosowany do poziomu słuchaczy.

WYKŁAD KONWERSATORYJNY

Wykład konwersatoryjny polega na przeplataniu fragmentów mówionych wykładu z wypowiedziami słuchaczy lub z wykonywaniem przez nich odpowiednich zadań teoretycznych lub praktycznych. Ze względu na **źródło wiedzy** wykład ten należy do grupy metod słownych, a ze względu na **możliwości aktywizacji** audytorium – do metod podających. Istotą tego wykładu powinna być żywa, starannie inspirowana i sterowana przez nauczyciela dyskusja, ukierunkowana na wspólne rozwiązywanie problemów teoretycznych i praktycznych. Zawiera wiele elementów procesu badawczego, a więc przyczynia się do przekształcenia tradycyjnego procesu przyswajania gotowej wiedzy w badawczo-odkrywczą pracę słuchaczy (rys. 2).

Rys. 2. Przebieg wykładu konwersatoryjnego.

Wykład konwersatoryjny przynosi lepsze rezultaty, gdy prowadzący wzbogaca go materiałami poglądowymi oraz umiejętnie wywołuje i prowadzi dyskusję. Niekiedy w tym celu trzeba przedstawić problematykę wykładu w sposób kontrowersyjny, prowokujący, wręcz dyskusyjny. Dobrym sposobem na wywoływanie dyskusji jest odwoływanie się do doświadczeń, opinii i sądów słuchaczy w tej kwestii. Wykład konwersatoryjny jest najbardziej aktywizującym rodzajem wykładu. Najczęściej stanowi oddzielną metodę kształcenia, ale może niekiedy występować fragmentarycznie w realizacji zajęć praktycznych. Prowadząc zajęcia tą metodą, wykorzystaj naturalną aktywność słuchaczy, czyniąc ich współautorami wykładu. Pełniejsze angażowanie słuchaczy w tok zajęć umożliwia odejście od typowo werbalnego przekazywania wiadomości na rzecz samodzielnego dochodzenia do wspólnych rozwiązań przedstawionych problemów. Stawiając przed słuchaczami zadania, oczekuj wypracowania stanowiska zgodnego z ich wiedzą i praktyką zawodową. W wykładzie tego typu przekazywana wiedza znajduje bezpośrednie zastosowanie w działaniach słuchaczy.

Chronologiczny przebieg wykładu konwersatoryjnego:

- 1) określenie celu głównego, celów szczegółowych oraz tez zajęć;
- 2) podanie wykazu literatury (podstawowej i uzupełniającej);
- 3) wskazanie przydatności realizowanych treści (umotywowanie słuchaczy);
- 4) realizacja celów szczegółowych z zastosowaniem technik animacji, np.: pytań, burzy mózgów, inscenizacji, form pracy grupowej itp.;
- 5) syntezy celów szczegółowych;
- 6) wprowadzenie i uzasadnienie kolejnych celów szczegółowych;
- 7) synteza generalna, powrót do celu głównego;
- 8) dokonanie oceny stopnia realizacji założonego celu;
- 9) zapowiedź celu (tematu) następnych zajęć.

Istotnymi elementami wykładu konwersatoryjnego są:

- 1) przejrzystość wykładu;
- 2) trafność doboru technik aktywizujących;
- 3) wykorzystanie pomocy dydaktycznych;
- 4) prowadzenie bieżącej kontroli stopnia rozumienia treści przez słuchaczy;
- 5) podsumowania cząstkowe;
- 6) dokonanie oceny stopnia przyswojenia treści przez słuchaczy;
- 7) kierowanie pracą grupy;
- 8) zarządzanie czasem.

W trakcie wykładu konwersatoryjnego powinien wykorzystywać różne techniki aktywizujące, pozostając w roli koordynatora podejmowanych działań, poprzez inicjowanie poczynań słuchaczy, dawanie wskazówek, wyrażanie własnych chęci, proponowanie nowych pomysłów.

Do bardziej znanych technik aktywizujących należą:

- **runda** – polega na tym, że poszczególne osoby w grupie w ustalonej przez wykładawcę kolejności wypowiadają się na temat sposobu rozwiązania problemu, zagadnienia, oceny zjawiska; po zapoznaniu się z wypowiedziami słuchaczy wykładawca dokonuje ostatecznego podsumowania; w rundzie mogą brać udział wszyscy słuchacze lub tylko osoby wyznaczone wcześniej przez wykładawcę;
- **praca w podgrupach z rzecznikami** – polega na tym, że grupę słuchaczy dzielimy na kilka podgrup, każda z nich otrzymuje do rozwiązania problem; zadanie może być jednakowe dla wszystkich grup lub też każda z grup może dostać do rozwiązania inny problem; po wypracowaniu w podgrupie stanowiska jest ono przedstawiane na forum całej grupy przez jej „rzecznika” lub lide-

ra, który przedstawia argumenty przemawiające za takim właśnie rozwiązaniem problemu;

- **piramida** – uczestnicy pracują nad zadanym problemem pojedynczo, następnie ustalają wspólne stanowisko w parach; w dalszej kolejności – w grupach czteroosobowych, które z kolei łączą się w grupę ośmioosobową; stanowisko ostatecznie z utworzonych w ten sposób grup jest prezentowane na zewnątrz;
- **przechodzenie w grupach** – polega na tym, że najpierw słuchaczy dzielimy na czteroosobowe zespoły; następnie – po wypracowaniu wstępnego zadania – zespoły te zostają rozwiązane i powstają następne grupy, do których są przydzielane osoby, które poprzednio pracowały w różnych grupach; w ten sposób powstają kolejne, całkowicie zmienione grupy; po rozwiązaniu problemu każda z grup przedstawia na forum przyjęte rozwiązanie;
- **akwarium** – polega na tym, że jedna z grup pracuje, gdy w tym samym czasie druga grupa obserwuje jej pracę; dane z obserwacji stanowią informacje zwrotne dla pracującej grupy.

Przy doborze technik aktywizujących zwróć szczególną uwagę na warunki, które podniosą skuteczność ich zastosowania. Są to m.in.:

- Twoje zaangażowanie i twórczość – technika jest tylko narzędziem, a skutek zależy od osoby, która je wykorzystuje;
- utrzymanie dyscypliny, porządku w grupie – musisz być przekonany, że zapanujesz nad grupą;
- organizacja przestrzeni, odpowiednia sala;
- przygotowanie materiałów pomocniczych – papier, flamastry, farby;
- gospodarowanie czasem – zarezerwuj czas na zastosowanie techniki i podsumowanie założonego celu;
- dobór odpowiedniego sposobu pracy grupy.

INNE WYBRANE METODY SŁOWNE

Dyskusja

Dyskusja jest metodą, która może być stosowana na różnych szczeblach edukacji, a szczególnie w nauczaniu dorosłych. Dobre zrozumienie istoty tej metody wymaga wyjaśnienia terminu „dyskusja”. Wywodzi się on od łacińskiego słowa *discussio* oznaczającego wymianę zdań na jakiś temat (zwykle publiczną), wspólne rozpatrywanie jakiegoś zagadnienia, dysputę. Wymiana zdań może być realizowana za pomocą słowa mówionego lub pisanego.

Skuteczność tej metody zależy przede wszystkim od należytego przygotowania, a następnie dobrego prowadzenia. Przygotowanie dyskusji sprowadza się głównie do właściwego sformułowania **problemu (problemów)** do dyskusji oraz zapoznania z nimi jej uczestników z odpowiednim wyprzedzeniem czasowym.

Przedmiotem dyskusji powinny być **problemy (zagadnienia), które nie są jednoznacznie rozumiane, wymagają wielostronnego naświetlenia, a nawet interdyscyplinarnego lub systemowego podejścia, zmuszają uczestników do zajęcia własnego stanowiska lub wyrażenia własnej opinii**.

Najbardziej bowiem kształcące są dyskusje o charakterze problemowym, w których słuchacze zespołowo rozwiązują przedstawione im problemy, wykorzystując przy tym przygotowane wcześniej informacje oraz własne doświadczenie. Nie wszystkie zatem treści można uczynić przedmiotem dyskusji. Nie można bowiem dyskutować nad faktami, prawami i teoriami naukowymi.

Prowadzenie dyskusji, w istocie sprowadzające się do odpowiedniego kierowania nią, wymaga posiadania dużych kompetencji dydaktycznych. Już samo wywołanie dyskusji może niekiedy stanowić poważny kłopot dla niedoświadczonego nauczyciela.

Chronologiczny przebieg dyskusji:

- 1) wprowadzenie; 2) dyskusja właściwa; 3) podsumowanie.

Wprowadzenie polega na jasnym i precyzyjnym określeniu problemu oraz celu dyskusji. Na tym etapie ważne jest wprowadzenie w istotę omawianego zagadnienia oraz pobudzenie uczestników do myślenia i wypowiadania się na temat stanowiący przedmiot dyskusji.

Dyskusja właściwa polega na wymianie poglądów jej uczestników. Powinna być tak prowadzona, aby umożliwiała wypowiedzenie się wszystkim jej uczestnikom, wyczerpywała dyskutowany problem i w konsekwencji doprowadzała do w miarę ujednoliconego stanowiska w rozważanych kwestiach. Kierujący dyskusją nauczyciel powinien zapewnić atmosferę swobodnego zabierania głosu, ale jednocześnie dyskretnie wpływać na jej przebieg, nie pozwalając na odbieganie od tematu ani na jego zawężanie. Powinien wykazywać się dużym taktem i życzliwością w stosunku do wszystkich dyskutantów, a szczególnie do tych, którzy wygłaszają odmienne, krytyczne (ale twórcze) poglądy. Ponadto powinien zwracać uwagę dyskutantów na poprawność formułowania przez nich wniosków oraz na ewentualne luki lub błędy w ich wypowiedziach, a także porządkować zgłaszane propozycje i wypowiadane sądy, poglądy, opinie itp. Musi też czuwać nad tym, aby wymianie poglądów (zwłaszcza w przypadkach powstawania kontrowersji i znaczących różnic) towarzyszyła wzajemna kurtuazja i uprzejmość, aby nie miało miejsca autorytatywne narzucanie poglądów czy też obrzucanie się epitetami i wzajemne obrażanie się.

Ostatnia część to **podsumowanie**, bez którego dyskusja nie powinna być zakończona. Głównym zadaniem nauczyciela lub innej osoby prowadzącej dyskusję jest dokonanie oceny jej przebiegu, prowadzącej się do:

- wydobycia i przedstawienia dyskutantom najbardziej znaczącego dorobku dyskusji;
- wypuklenia tego, co w dyskusji zostało wniesione jako nowe, w tym zwłaszcza wskazanie na oryginalne poglądy lub argumenty;
- poinformowania, czy w dyskusji w sposób wyczerpujący i obiektywny zaprezentowano wszystkie aspekty dyskutowanych problemów;
- dokonanie oceny (bez wystawiania konkretnych stopni) uczestników dyskusji, ale tylko tych, którzy szczególnie się wyróżnili lub nie byli przygotowani.

Burza mózgów

Jest to metoda zespołowego, twórczego myślenia. Nosi też inne nazwy: „fabryka pomysłów”, „giełda pomysłów”. Polega na postawieniu uczącym się jednego i tylko jednego problemu do rozstrzygnięcia. Zadaniem uczących się jest znalezienie jak największej liczby różnorodnych, często niekonwencjonalnych pomysłów jego rozwiązania. Pomysły mogą być zaskakujące, co stwarza atmosferę swobody i współzawodnictwa. Warunkiem podtrzymania atmosfery pełnej swobody jest uwzględnianie nawet najbardziej niedorzecznych propozycji. Wskazane jest, by zespół biorący udział w zajęciach składał się zarówno ze specjalistów dobrze znających dziedzinę, której dotyczy dyskusja, jak i z laików, których spojrzenie na omawiany problem może zburzyć wszelkie schematy myślowe specjalistów.

W celu właściwej realizacji burzy mózgów przestrzegaj poniższych zasad:

- pomysły powinny być zgłaszane śmiało, nawet jeśli proponowane rozwiązanie na pierwszy rzut oka wydaje się absurdalne;
- nie należy uzasadniać proponowanych pomysłów w momencie ich zgłaszania;
- zgłaszane pomysły nie powinny być komentowane przez Ciebie i uczestników;
- wszystkie pomysły muszą być skrupulatnie rejestrowane;
- jednocześnie można zgłosić tylko jeden pomysł.

Cechą charakterystyczną burzy mózgów w ujęciu klasycznym jest oddzielenie fazy gromadzenia pomysłów od fazy ich wartościowania. Wynika to z przekonania, że odroczone wartościowanie zapobie-

ga hamującemu wpływowi oceny przy podejmowaniu decyzji, czy dany pomysł zgłosić, czy nie.

Chronologiczny przebieg burzy mózgów:

- 1) wprowadzenie wstępne, określenie problemu, zadania lub zagadnienia;
- 2) zgłaszanie i rejestrowanie pomysłów;
- 3) wartościowanie zgłoszonych propozycji, dokonanie wyboru najlepszego pomysłu lub opracowanie syntezy kilku ciekawych pomysłów, sformułowanie uzasadnienia dokonania wyboru pomysłu.

Analiza przypadków

Termin „przypadek” pochodzi od łacińskiego słowa *casus* oznaczającego zdarzenie, charakterystyczny wypadek, przypadek. Metoda ta polega na przedstawieniu uczestnikom zajęć jakiegoś zdarzenia (autentycznego lub fikcyjnego), w którym powinni oni dostrzec problemy i przedstawić propozycje ich rozwiązania. Opis tego przypadku nie zawiera jednak wszystkich informacji niezbędnych do rozwiązania zawartych w nim problemów, ponieważ metoda ta ma służyć również wyrabianiu umiejętności gromadzenia i uzupełniania informacji, dzięki którym będzie dopiero możliwe rozwiązanie problemu. Uczestnicy zajęć mają więc do czynienia z sytuacją bardziej zbliżoną do życia, bo w rzeczywistości częściej spotykamy się z problemami, które musimy rozwiązywać, nie mając o nich pełnych informacji.

Chronologiczny przebieg analizy przypadków:

- 1) przekazanie uczestnikom zajęć tylko niewielkiej części informacji z pełnego opisu przypadku; informacje te sygnalizują problem, ale nie są wystarczające do konkretnego sformułowania problemu, a tym bardziej do jego rozwiązania;
- 2) przygotowanie przez uczestników zajęć pytań do nauczyciela, dotyczących rozpatrywanego przypadku; należy przy tym tak kierować formułowaniem i stawianiem pytań, aby w pierwszej kolejności dotyczyły najistotniejszych danych związanych z przypadkiem, a dopiero później danych naświetlających szczegóły przebiegu tego zdarzenia;
- 3) porządkowanie i rejestracja zgromadzonych informacji;
- 4) analiza i rozwiązywanie problemów wynikających z danego przypadku;
- 5) ocena sposobu zbierania informacji o przypadku i ich interpretacji oraz ocena rozwiązania problemu.

Stosowanie tej metody przynosi lepsze efekty, gdy przedstawiany opis przypadku umożliwia więcej niż jedno rozwiązanie, z których każde ma inne zalety. W takiej sytuacji porównaj wypracowane przez uczestników zajęć rozwiązanie z pozostałymi możliwymi propozycjami, ustalcie wady i zalety oraz wspólnie dokonajcie ostatecznej oceny tego rozwiązania.

Pogadanka

Pogadanka polega na rozmowie nauczyciela z uczniami. Rozmowa ta charakteryzuje się tym, że jest przygotowana i ukierunkowana na zrealizowanie określonego celu dydaktycznego. W pogadance prowadzący zajęcia zadaje wcześniej przygotowane pytania, na które słuchacze udzielają odpowiedzi. Dobrze opracowane pytania pobudzają uczestników szkolenia do myślenia, rozwijają umiejętność analizowania i wyciągania wniosków.

Od pogadanki wymaga się, by przypominała żywą, codzienną rozmowę, w której nauczyciel występuje w roli współrozmówcy wprowadzającego uczestników szkolenia w omawiane zagadnienia. Pytania nauczyciela powinny być precyzyjne, wyraźnie skonstruowane, niebudzące wątpliwości co do treści oraz dostosowane do możliwości grupy. Powinny być również wzorcowe pod względem poprawności językowej. Należy się starać, by pytania miały charakter problemowy i były sformułowane w sposób wymagający namysłu od uczestników szkolenia. Nie mogą to być pytania wymagające pro-

stego potwierdzenia faktów lub też ich zaprzeczenia. Odpowiedzi uczestników szkolenia powinny być rozwinięte, uzasadnione oraz poprawne językowo.

Ze względu na rolę dydaktyczną, jaką spełnia pogadanka, wyróżnia się:

- pogadankę wstępną;
- pogadankę przedstawiającą nowe wiadomości;
- pogadankę utrwalającą.

Celem **pogadanki wstępnej** jest przygotowanie uczestników szkolenia do pracy na zajęciach. Ma ona wytworzyć w nich stan gotowości do poznania czegoś nowego. W toku pogadanki wstępnej aktualizuje się doświadczenia uczestników szkolenia z tematem nowych zajęć, przypomina wiadomości niezbędne do zrozumienia nowych wiadomości, wyjaśnia nowe terminy, które mogłyby utrudniać zrozumienie nauczanych treści. Pogadanka wstępna ma również przygotować grupę do nowej pracy poprzez podanie tematu zajęć, ich celu, wskazanie zadań grupy, omówienie metody pracy i sposobu jej zakończenia.

Istota **pogadanki przedstawiającej nowe wiadomości** polega na aktywizowaniu uczestników szkolenia, by przekazywane nowe treści nauczania były przez nich zrozumiane, powiązane z ich doświadczeniem i zapamiętane. W pogadance tego typu znaczną rolę odgrywa przypominanie sobie lub uzupełnianie doświadczeń, wiązanie ich z poprzednio nabytymi.

Pogadanka utrwalająca opiera się na operowaniu wcześniej przyswojonym materiałem. Odbywa się to poprzez zestawienie ze sobą szerszego zakresu faktów i uogólnień, tworzenie układów obejmujących większe całości.

SPRAWDŹ SAM SIEBIE

Wyjaśnij pojęcie „metoda nauczania”/kształcenia.

Metoda nauczania to systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający osiągnięcie celów kształcenia, inaczej mówiąc – jest to wypróbowany układ czynności nauczycieli i uczniów, realizowanych świadomie w celu spowodowania założonych zmian w osobowości uczniów.

Jakimi zasadami należy się kierować, aby wykład był prawidłowo przyswojony przez słuchaczy?

Należy:

- dostosować treść do poziomu umysłowego słuchaczy;
- ożywić wykład, posługując się środkami dydaktycznymi;
- przestrzegać logicznej struktury planu wykładu,
- pisać dyspozycje na tablicy, a słuchaczy zachęcać do sporządzania zapisu wykładu;
- dbać o jasny, barwny sposób wypowiedzi i poprawną dykcję;
- przestrzegać właściwego tempa wykładu i utrzymywać uwagę słuchaczy;
- stosować wykład tylko wówczas, gdy nie można przekazać tych treści w inny sposób.

Omów chronologię wykładu.

Etap wstępny:

- przedstawienie tematu/celu wykładu i jego głównych tez,
- podanie literatury,
- wskazanie możliwości zastosowania przekazywanej wiedzy (umotywowanie słuchaczy do zajęć).

Etap główny:

- realizacja poszczególnych tez wykładu.
- podanie wiadomości do zapamiętania.

Etap końcowy:

- zwięzłe podsumowanie treści,
- udzielenie odpowiedzi na pytania,
- zapowiedź tematu następnych zajęć.

Wskaż istotę najbardziej znanych technik aktywizujących wykorzystywanych podczas wykładu konwersatoryjnego.

Runda – poszczególne osoby w grupie wypowiadają się w ustalonej przez wykładowcę kolejności na temat sposobu rozwiązania problemu, zagadnienia, oceny zjawiska. Wykładowca po zapoznaniu się z wypowiedziami słuchaczy dokonuje ostatecznego podsumowania.

Praca w podgrupach z rzecznikami – grupę słuchaczy dzielimy na kilka podgrup, każda z nich otrzymuje do rozwiązania problem. Po wypracowaniu w podgrupie stanowiska „rzecznik” lub lider przedstawia na forum całej grupy argumenty przemawiające za takim właśnie rozwiązaniem problemu.

Piramida – uczestnicy pracują nad zadaniem pojedynczo, następnie ustalają wspólne stanowisko w parach, potem w grupach 4-osobowych, które z kolei łączą się w grupę 8-osobową. Stanowisko ostatniej z utworzonych w ten sposób grupy prezentowane jest na zewnątrz.

Przechodzenie w grupach – najpierw dzielimy uczestników na 4-osobowe zespoły. Po wypracowaniu wstępnego zadania zespoły te zostają rozwiązane i powstają następne grupy, do których przydzielane są osoby pracujące wcześniej w różnych grupach. W ten sposób powstają kolejne nowe grupy. Po rozwiązaniu problemu każda z grup przedstawia na forum przyjęte rozwiązanie.

Akwarium – jedna z grup pracuje, gdy w tym samym czasie druga grupa obserwuje jej pracę. Dane z obserwacji są informacjami zwrotnymi dla pracującej grupy.

Na czym polega słowna metoda nauczania – burza mózgów?

Jest to metoda zespołowego, twórczego myślenia. Polega ona na przedstawieniu uczącym się jednego problemu do rozstrzygnięcia. Ich zadaniem jest znalezienie i przedstawienie jak największej liczby różnorodnych, często niekonwencjonalnych pomysłów jego rozwiązania.

¹ W. Okoń, Słownik pedagogiczny, PWN, Warszawa 1992, s. 121.

² K. Kruszewski, Sztuka nauczania, PWN, Warszawa 2004, s. 154.

³ Sztuka nauczania – czynności nauczyciela, pod. red. K. Kruszewskiego, Warszawa 1998, s. 152.

⁴ I. Półturzycki, Dydaktyka dorosłych, WSP, Warszawa 1991, s. 121.

LITERATURA

Bandura L., O procesie uczenia się, PZWS, Warszawa 1972.

Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, red. T. Pilch, t. 1–3, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 2000.

Kruszewski K., Sztuka nauczania, PWN, Warszawa 2004.

Kupisiewicz C., Dydaktyka ogólna, Oficyna wydawnicza „GRAF PUNKT”, Warszawa 2000.

Kupisiewicz C., Podstawy dydaktyki, WSP, Warszawa 2005.

Leksykon PWN. Pedagogika, red. B. Milerski, B. Śliwerski, PWN, Warszawa 2000.

Niemierko B., Ewaluacja dydaktyczna. Standardy edukacyjne. Elementy statystyki opisowej, Międzywydziałowe Studium Pedagogiczne Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998.

Niemierko B., Testy osiągnięć szkolnych. Podstawowe pojęcia i techniki obliczeniowe, WSP, Warszawa 1975.

Nowacki T., Podstawy dydaktyki zawodowej, PWN, Warszawa 1973.

Okoń W., Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej, Wydawnictwo Akademickie „Żak i Wincenty Okoń”, Warszawa 2003.

Okoń W., Słownik pedagogiczny, PWN, Warszawa 1992.

Okoń W., Zarys dydaktyki ogólnej, PZWS, Warszawa 1970.

Okoń W., Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej, PWN, Warszawa 1987.

Półturzycki J., Dydaktyka dla nauczycieli, Wyd. „Adam Marszałek”, Toruń 1997.

Półturzycki I., Dydaktyka dorosłych, WSP, Warszawa 1991.

Sztuka nauczania. Szkoła, red. K. Konarzewski, PWN, Warszawa 1991.

Tendencje w dydaktyce współczesnej, red. K. Denek, F. Berezniak, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1998.

Żegnalek K., Dydaktyka ogólna, Wydawnictwo WSP TWP, Warszawa 2005.

VADEMECUM POLICJANTA

Wskazówki i komentarze opracowane przez wykładowców CSP

ZABEZPIECZENIE ŁADUNKU W TRANSPORCIE DROGOWYM

Zasady odpowiedzialności prawnej

st. asp. Piotr Grabowski, instruktor

st. asp. Michał Gemza, młodszy wykładowca

asp. szt. Robert Szczech, wykładowca

ZAKŁAD RUCHU DROGOWEGO CSP

Zabezpieczenie ładunku jest ważnym elementem procesu przewozowego, mającym bardzo duży wpływ na bezpieczeństwo w ruchu drogowym. Mimo to można się niejednokrotnie spotkać z sytuacją, gdy sposób zabezpieczenia przewożonego ładunku budzi wiele wątpliwości. Funkcjonariusze przeprowadzający kontrolę drogową, podczas której dokonują sprawdzenia części ładunkowej pojazdu, często borykają się z problemem dotyczącym ustalenia prawidłowych metod i urządzeń blokujących, jakie powinny być wykorzystane podczas zamocowania konkretnej jednostki ładunkowej. W przypadku ujawnienia nieprawidłowości nie ma również pełnej zgody co do tego, kto ponosi odpowiedzialność za powstałe naruszenie. Niniejszy artykuł ma na celu omówienie wybranych zagadnień, które następują trudności w służbie.

Prawo do przeprowadzenia kontroli przewożonego ładunku daje funkcjonariuszom art. 129 ust. 2 pkt 4 ustawy – Prawo o ruchu drogowym, który stanowi, że policjant, wykonując czynności służbowe, jest uprawniony do „(...) sprawdzania stanu technicznego, wyposażenia, ładunku, wymiarów, masy lub nacisku osi pojazdu znajdującego się na drodze”. Natomiast uprawnienia do kontroli dokumentów związanych z przewożonym ładunkiem (np. list przewozowy) nadaje art. 129 ust. 2 pkt 2 tej ustawy.

Polskim aktem prawnym regulującym w podstawowym zakresie przepisy odnoszące się do zabezpieczenia ładunku jest ustawa – Prawo o ruchu drogowym. W art. 61 określono, że „ładunek nie może powodować przekroczenia dopuszczalnej masy całkowitej lub ładowności”, nacisków osi pojazdu na drogę, naruszać stateczności pojazdu i utrudniać kierowania nim. Nie powinien też ograniczać widoczności drogi bądź zasłaniać światła, urządzeń sygnalizacyjnych, tablic rejestracyjnych lub innych tablic albo znaków, w które pojazd jest wyposażony. Nie może mieć odrażającego wyglądu albo

woni. Ładunek należy zabezpieczyć przed zmianą położenia lub wywołaniem nadmiernego hałasu. Urządzenia służące do zamocowania jednostki ładunkowej powinny zostać zabezpieczone przed rozluźnieniem, swobodnym zwisanie albo spadnięciem podczas jazdy. W cytowanej ustawie określono także dopuszczaną szerokość, wysokość i długość pojazdu wraz z przewożonym ładunkiem.

Dokładniej tę tematykę reguluje ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 1983, z późn. zm.), która dotyczy przewozu rzeczy i osób wykonywanego zarobkowo, a także nieodpłatnie – w związku z zawartymi umowami pomiędzy uprawnionymi do tego przewoźnikami. Reguluje także zasady dotyczące przewozu osób i przesyłek bagażowych, transport ładunków przyjętych do przewozu na podstawie listu przewozowego lub innych dokumentów oraz określa przedmioty, które są wyłączone z przewozu. Stanowi o zabezpieczeniu roszczeń wynikających z przewozu oraz o odpowiedzialności przewoźnika za niewykonanie lub nie należyte wykonanie czynności przewozowych. Określa zasady ustalania stanu transportowanego ładunku i dochodzenia roszczeń z tym związanych oraz reguluje zasady ubiegania się o odszkodowanie za utratę albo zniszczenie przesyłki.

W prawie pozakrajowym przewóz towarów reguluje Konwencja o umowie międzynarodowego przewozu drogowego towarów CMR sporządzona w Genewie w dniu 19 maja 1956 r. Odnosi się ona do przewozu „towarów pojazdami, niezależnie od miejsca zamieszkania i przynależności państwowej stron, jeżeli miejsce przyjęcia przesyłki do przewozu i miejsca przewidziane dla jej dostawy, stosownie do ich oznaczenia w umowie, znajdują się w dwóch różnych krajach, z których przynajmniej jeden jest krajem umawiającym się”. Techniczny aspekt zamocowania ładunku regulują unijne normy. Jedną z nich – norma EN-12195 – zobowiązuje osoby zajmujące się załadunkiem do wykonania czynności zgodnie z metodami i z zastosowaniem urządzeń, które zrównoważą siły działające na ładunek podczas jazdy (hamowanie, przyspieszanie, wyprzedzanie czy pokonywanie zakrętów). Zawiera wzory matematyczne, dzięki którym jest możliwy dobór wystarczającej liczby elementów mocujących i określenie ich wytrzymałości. Dokumentem stanowiącym źródło wiedzy, a niebędącym wiążącym aktem prawnym dla podmiotów publicznych i prywatnych, są Wytyczne odnośnie do europejskiej dobrej praktyki w zakresie mocowania ładunków w transporcie drogowym, które przygotowała Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Energii i Transportu. Wytyczne powstały w celu poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym poprzez prawidłowe zabezpieczenie

jednostki ładunkowej. Podobnie jak norma EN-12195, wytyczne precyzują m.in. potrzebę mocowania ładunku, budowę nadwozi pojazdów i urządzeń do unieruchamiania, sposoby mocowań, a także obliczanie liczby odciągów.

Wiele problemów i wątpliwości rodzi konieczność wskazania podmiotu odpowiedzialnego za zabezpieczenie jednostki ładunkowej. Najczęściej odpowiedzialność przypisuje się kierowcy. Należy jednak zauważyć, że nie zawsze bierze on udział w czynnościach załadunkowych, gdyż jego rolą może być jedynie „podstawienie” naczepy pod rampę, a następnie przetransportowanie ładunku do miejsca docelowego. W takiej sytuacji czynności załadunkowe spoczywają na innych podmiotach. W związku z powyższym wątpliwe staje się pociągnięcie do odpowiedzialności kierowcy w przypadku ujawnienia nieprawidłowości związanych z błędnym zabezpieczeniem ładunku lub powstania wskutek tego zdarzenia drogowego.

W art. 43 ust. 1 ustawy – Prawo przewozowe określono, że „(...) czynności ładunkowe należą odpowiednio do obowiązków nadawcy lub odbiorcy”. Można wnioskować, że taki stan wynika z faktu, iż kierujący lub przewoźnik często nie mają wymaganych informacji potrzebnych do prawidłowego zamocowania jednostki transportowej. Taka wiedza dotyczy m.in. sposobu przygotowania ładunku do transportu (umieszczenie w opakowaniu i właściwości samego opakowania – zwłaszcza jego odporności na zgniatanie), wyboru urządzeń służących do zamocowania (np. pasy, łańcuchy), metod unieruchamiania ładunku, czy prawidłowego doboru pojazdu, który będzie wykorzystany do wykonania transportu w sposób bezpieczny i niepowodujący strat. Ww. danymi w większości przypadków dysponuje nadawca, którym może być producent ładunku, oraz odbiorca będący np. podmiotem nabywającym przesyłkę i w związku z tym znającym jej właściwości.

Jednak przypisywanie całej odpowiedzialności nadawcy i odbiorcy byłoby niesprawiedliwe, ponieważ obecnie czynności załadunkowe wykonują również załadowcy, którzy są odrębnymi podmiotami. Wobec tego dokonano nowelizacji ustawy – Prawo przewozowe, wprowadzając zwrot „inny podmiot” uniemożliwiający uniknięcie odpowiedzialności administracyjnej za nieprawidłowo zabezpieczony ładunek przez podmioty inne niż nadawca i odbiorca. W art. 43 ust. 1 przedmiotowej ustawy prawodawca umożliwia wykonanie czynności załadunkowych przez „inny podmiot” na podstawie stosownej umowy z nadawcą lub odbiorcą. Nie zwalnia to ich jednak – jako podmiotów odpowiedzialnych prawnie za czynności załadunkowe – z odpowiedzialności za zabezpieczenie ładunku, których dokonał wyznaczony przez nich podmiot.

Odpowiedzialność za nieprawidłowo zabezpieczoną jednostkę ładunkową może także ponieść przewoźnik albo kierowca. Sytuacja taka wystąpi, gdy nadawca lub odbiorca przeniesie obowiązki wykonania czynności załadunkowych na przewoźnika/kierowcę i udzieli im we właściwy sposób informacji niezbędnych do zabezpieczenia ładunku, np. należyście wskaże metodę unieruchomienia czy środki mocujące. Jeśli jednak przewoźnik bądź kierowca unieruchomił ładunek w sposób nieprawidłowy, to wówczas zostanie obciążony odpowiedzialnością.

Jako podmioty wykonujące czynności związane z przewozem drogowym, mogące ponieść konsekwencje za nieprawidłowo zamocowany ładunek, w art. 92a ust. 7 ustawy o transporcie drogowym w szczególności wskazano nadawcę, odbiorcę, spedytora, załadowcę, organizatora transportu, organizatora wycieczki i operatora publicznego transportu zbiorowego. Podmiot, który wykonał czynności ładunkowe w sposób nie-

prawidłowy, zgodnie z art. 92a ustawy o transporcie drogowym jest zagrożony maksymalną karą:

- w przypadku kontroli drogowej – do 10 000 zł,
- podczas kontroli w przedsiębiorstwie wykonującym przewóz drogowy – do 40 000 zł.

W przypadku naruszenia przepisów zawartych w ustawie – Prawo o ruchu drogowym podmiot zostanie pociągnięty do odpowiedzialności na zasadach określonych w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2018 r. poz. 201), tj. może być wobec niego zastosowane: pouczenie, mandat karny albo wniosek o ukaranie do sądu. Podmiot, który wskutek błędnego umocowania ładunku stworzył zagrożenie w ruchu drogowym, będzie odpowiadał za czyn z art. 86 kw. Znacznie poważniejsza sytuacja nastąpi, gdy wskutek nieprawidłowo przeprowadzonych czynności ładunkowych dojdzie do wypadku drogowego, w którym są zabici lub ranni (art. 177 kk), lub gdy ma miejsce katastrofa w ruchu, w której rannych lub zabitych zostało wiele osób, albo powstały straty w mieniu o dużych rozmiarach (art. 173 kk). Wówczas wobec sprawcy może zostać orzeczona kara pozbawienia wolności.

Podsumowując, należy podkreślić, że zabezpieczenie ładunku jest ważnym, skomplikowanym i budzącym wiele wątpliwości elementem w procesie transportu. Na jego należyte wykonanie mają wpływ znajomość oraz przestrzeganie krajowych i międzynarodowych aktów prawnych, a także umiejętność zastosowania wiedzy teoretycznej w praktyce. Prawidłowe zamocowanie jednostki ładunkowej zwiększa poziom bezpieczeństwa, co pozwala ograniczyć straty ludzkie i materialne. Jednak aby to osiągnąć, należy kształtować wśród podmiotów odpowiedzialnych za ładunek świadomość dotyczącą ryzyka, jakie niosą za sobą nieprawidłowości występujące podczas czynności załadunkowych. Trzeba je ujawniać i piętnować, co jest rolą m.in. służb kontrolnych, takich jak Policja lub Inspekcja Transportu Drogowego.

¹ Art. 129 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1260, z późn. zm.).

² Art. 61 ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym.

³ Art. 1 Konwencji o umowie międzynarodowego przewozu drogowego towarów CMR sporządzonej w Genewie dnia 19 maja 1956 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 69, poz. 352).

⁴ Art. 43 ust. 1 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 1983, z późn. zm.).

Akty prawne

Konwencja o umowie międzynarodowego przewozu drogowego towarów CMR sporządzona w Genewie dnia 19 maja 1956 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 69, poz. 352).

Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2017 r. poz. 966).

Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 1983, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2017 r. poz. 2204, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1260, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2018 r. poz. 201).

Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o transporcie drogowym (Dz. U. z 2017 r. poz. 2200, z późn. zm.).

Wytyczne odnośnie europejskiej dobrej praktyki w zakresie mocowania ładunków w transporcie drogowym, które przygotowała Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Energii i Transportu

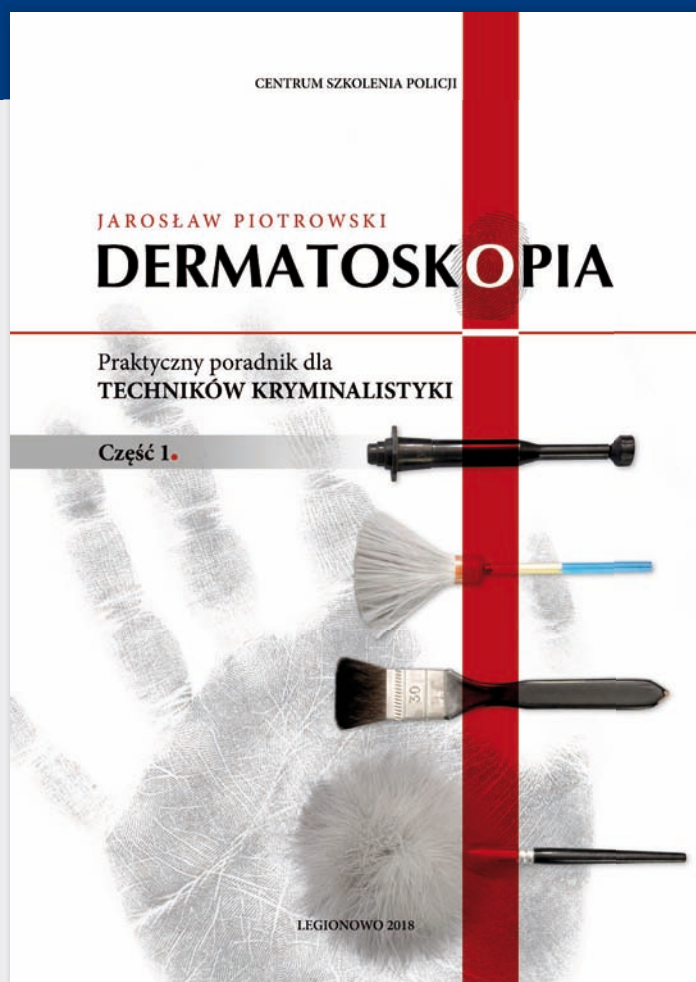
ZASADY PUBLIKOWANIA w „Kwartalniku Policyjnym”

1. Redakcja przyjmuje teksty dotąd niepublikowane o charakterze zawodowym lub naukowym, dotyczące zagadnień związanych z funkcjonowaniem Policji, szeroko rozumianym bezpieczeństwem, a także praktyki policyjnej i współpracy formacji z innymi instytucjami ochrony porządku prawnego oraz z samorządem lokalnym.
2. Materiały do publikacji należy przysyłać pocztą elektroniczną na adres: kwartalnik@csp.edu.pl lub składać w sekretariacie Wydziału Wydawnictw i Poligrafii Centrum Szkolenia Policji (ul. Zegrzyńska 121, 05-119 Legionowo, tel. 22 605 33 72 lub 22 605 32 70).
3. Prace są kwalifikowane do druku przez zespół redakcyjny czasopisma. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania skrótów i adiustacji tekstów oraz zmiany tytułów i śródtytułów.
4. W celu zapobiegania wszelkim przejawom nierzetelności, w tym zjawisku *ghostwriting* i *guest authorship*, redakcja wymaga ujawnienia przez autorów wkładu w powstanie publikacji.
5. Materiały mogą być weryfikowane w systemie antyplagiatowym, zgodnie z procedurą obowiązującą w Centrum Szkolenia Policji.
6. Materiały są publikowane w „Kwartalniku Policyjnym” nieodpłatnie, po złożeniu przez autora pisemnego oświadczenia, zgodnie z otrzymanym od redakcji wzorem.
7. Nadesłanych materiałów do publikacji redakcja nie zwraca.
8. Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie papierowe. Ponadto poszczególne numery są również dostępne w wersji elektronicznej na stronie internetowej: www.kwartalnik.csp.edu.pl.
9. Wskazówki edytorskie dotyczące przygotowania materiału przez autorów:
 - format A4, czcionka Times New Roman, wielkość 12 punktów, interlinia 1,5 wiersza, marginesy – 2,5 cm;
 - na pierwszej stronie należy podać imię i nazwisko autora materiału, stopień (lub tytuł) naukowy (tytuł zawodowy), nazwę instytucji, w której autor jest zatrudniony, nr telefonu, adres e-mailowy;
 - do tekstu należy dołączyć streszczenie oraz tytuł pracy w języku angielskim;
 - materiał ilustracyjny powinien być dostarczony w oddzielnych plikach (rysunki lub fotografie w formacie jpg, rozdzielczość 300 dpi, minimalna wielkość 1,5 MB);
 - schematy i wykresy zamieszczone w publikacji muszą być edytowalne, tak aby można było nanieść korektę;
 - przypisy należy umieścić na dole strony lub na końcu pracy; przypisy wstawia się automatycznie i oznacza się cyframi arabskimi;
 - zgodnie z normami wydawniczymi przypis bibliograficzny powinien zawierać:
 - imię i nazwisko autora, tytuł, wydawcę, miejsce i rok wydania, numer strony:
M. Olbrycht, J. Rutkowski, *Taktyka minersko-pirotechniczna w działaniach antyterrorystycznych*, Centrum Szkolenia Policji, Legionowo 2003, s. 35–36;
 - jeżeli dzieło jest pracą zbiorową:
Nowy leksykon PWN, red. A. Dyczkowski, Warszawa 1998, s. 684;
 - jeżeli jest to artykuł w pracy zbiorowej:
J. Szreniawski, *Prawo do dobrej administracji prawem podmiotowym obywatela*, w: *Dobra administracja. Teoria i praktyka*, red. J. Łukasiewicz, S. Wrzosek, Radom 2007, s. 256;
 - jeżeli jest to artykuł w czasopiśmie:
B. Jankowska, *Odpowiedzialność karna osób prawnych*, „Państwo i Prawo” 1996, nr 7, s. 46;
 - jeżeli jest to akt prawny (należy wskazać publikator):
Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2017 r. poz. 2067, z późn. zm.);
 - jeżeli jest to tekst opublikowany w Internecie:
J. Kowalski, *Edukacja online*, www.gazeta.pl/forum?forumedukacyjne5645 [dostęp: 12 marca 2004 r.].

Zasady recenzowania artykułów

1. Artykuły o charakterze naukowym są recenzowane przez dwóch niezależnych recenzentów zewnętrznych, zgodnie z zasadami dotyczącymi tego rodzaju prac, w tym z Dobrymi praktykami w procedurach recenzyjnych w nauce opracowanymi przez Zespół do Spraw Etyki w Nauce pod przewodnictwem prof. dr. hab. Witolda Marciszewskiego, opublikowanymi na stronie internetowej: <http://www.nauka.gov.pl/publikacje2/dobre-praktyki-w-procedurach-recenzyjnych-w-nauce.html>.
2. Autorzy i recenzenci nie znają swoich tożsamości, w innych przypadkach recenzenci podpisują oświadczenie o niewystępowaniu konfliktu interesów między nimi a autorami, w tym m.in. bezpośrednich relacji osobistych, relacji podległości zawodowej, bezpośredniej współpracy.
3. Recenzja ma formę pisemną. Zawiera syntetyczną charakterystykę artykułu, część analityczną, ocenę ogólną i kończy się jednoznaczną konkluzją, tj. jest pozytywna, negatywna lub warunkowo pozytywna, jeśli recenzent wskazuje na konieczność wprowadzenia poprawek. Autorzy artykułów są zobowiązani do ustosunkowania się do uwag i uwzględnienia sugerowanych zmian.
4. Nazwiska recenzentów poszczególnych publikacji nie są ujawniane. Lista recenzentów współpracujących z czasopismem w każdym roku kalendarzowym jest publikowana w ostatnim numerze danego roku.

NOWA PUBLIKACJA CENTRUM SZKOLENIA POLICJI

Celem niniejszej publikacji, przeznaczonej przede wszystkim dla techników kryminalistyki, nie jest opisywanie kwestii doskonale znanych i opracowanych w istniejących już podręcznikach, dlatego też zagadnienia związane z podstawami biologicznymi dermatoskopii, klasyfikacją wzorów linii papilarnych czy chemicznymi metodami wizualizacji śladów zostały w niej potraktowane skrótowo. Zasadniczym założeniem przyświecającym tworzeniu pierwszej części poradnika była próba opracowania oraz przedstawienia, w uporządkowanej i spójnej formule, zagadnień związanych z ujawnianiem i zabezpieczaniem śladów dermatoskopijnych na miejscu zdarzenia, z użyciem dostępnych obecnie w Polsce metod. Wbrew pozorom w znacznej mierze nie są to bowiem kwestie oczywiste, a wręcz w wielu aspektach dyskusyjne i wymagające głębokiego namysłu nad logiką ciągu przyczynowo-skutkowego zapoczątkowanego pozostawieniem śladu przez przestępcę, a kończącego się orzeczeniem sądu rozstrzygającego o jego winie, częstokroć głównienia na podstawie dowodów z obszaru badań śladów dermatoskopijnych. Niniejszy poradnik takiej autorskiej refleksji nie unika, jako że oprócz dostępnych środków technicznych, to ona właśnie jest gwarantem powodzenia w trudnej i wymagającej pracy technika kryminalistyki.

J. Piotrowski, fragment wstępu do publikacji

Publikacja jest dostępna w sprzedaży wysyłkowej – informacja na stronie:
<http://www.csp.edu.pl/csp/wydawnictwa/oferta-wydawnicza/1751,Oferta-Wydawnicza.html>
Zamówienia można składać na adres: wwip@csp.edu.pl

CENTRUM SZKOLENIA POLICJI

**05-119 Legionowo, ul. Zegrzyńska 121
www.csp.edu.pl**

www.kwartalnik.csp.edu.pl